Adrian Marino

CARNETE EUROPENE

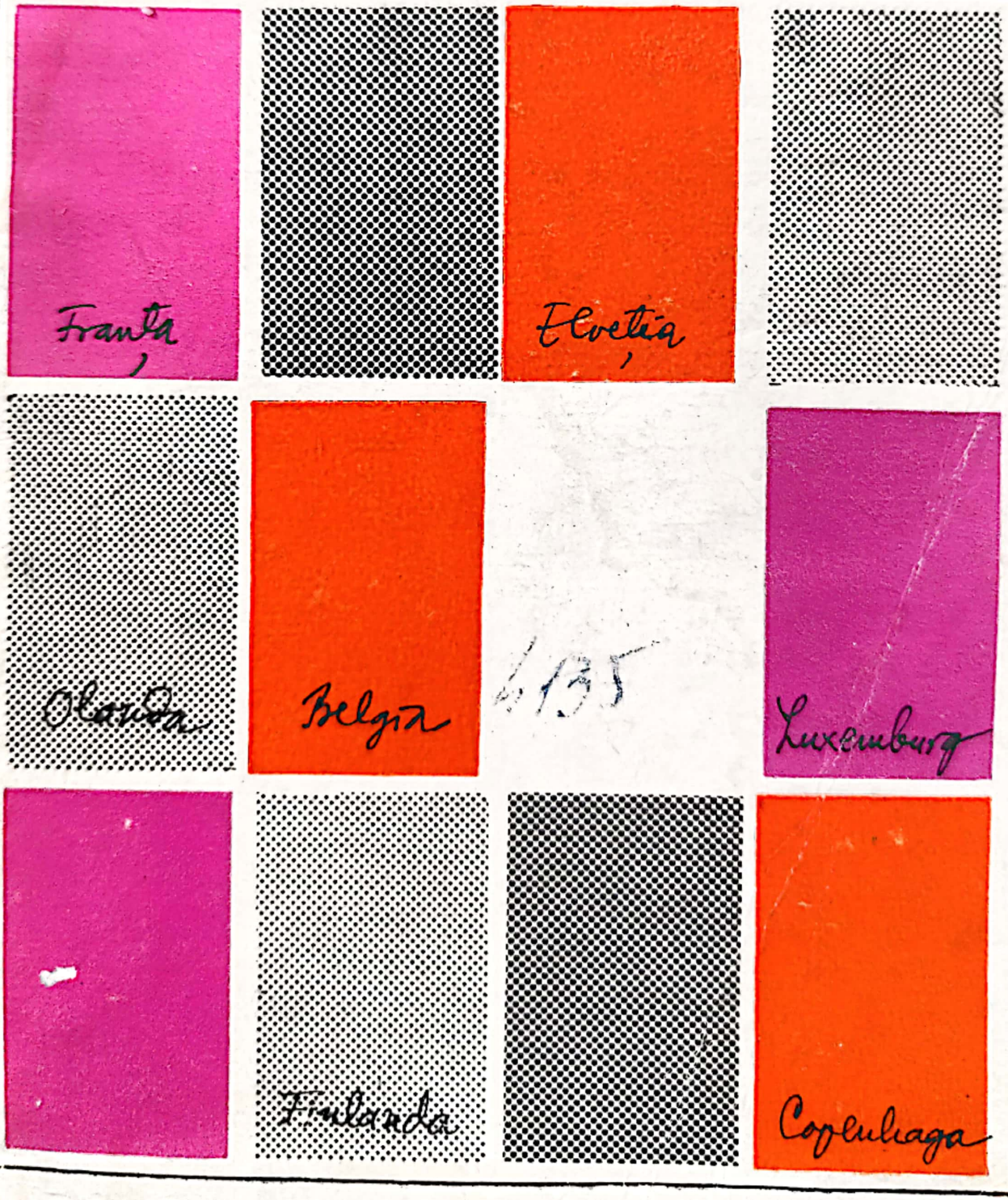

Scanned with OKEN Scanner

ADRIAN MARINO

CARNETE EUROPENE

„Însemnare a călătoriei mele
făcută în anii 1969-1975“

Comitetul Sindic. al Spitalului clinic nr. 1 Iaşi
№ 4135
Bibliot ca sindicală
Secţia Spital

EDITURA DACIA 1976
CLUJ-NAPOCA

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚĂ

Stimulat de mica și plăcuta aventură publicistă !Olé! España, *strîng în acest volum o parte din carnetele și jurnalele mele europene pe care le cultiv împotriva aridității, monotoniei și impermeabillității morale și intelectuale, stări — desigur — trecătoare. O altă serie de note publicate prin reviste n-am socotit necesar a le cuprinde în cartea de față, care nu este o „culegere" ci o lucrare organizată. Însemnările despre provincia franceză, alte note pariziene, Italia, Jugoslavia, Ungaria, Viena, München, Leningrad, Gruzia, precum și cele ce se vor aduna între timp (sînt... optimist) vor rămîne — poate — pentru mai tîrziu. Deocamdată, consider întreaga experiență încheiată și pe deplin concludentă din punctul meu de vedere.*

Orientarea fundamentală constă în asumarea și, în același timp, în depășirea a ceea ce aș numi „complexul Dinicu Golescu" latent nu numai în orice călător român cultivat, dar infuz în întreaga conștiință culturală română modernă. Notele acestui „complex" sînt următoarele: 1. *Conștiința unei deosebiri foarte variabile de civilizație, cultură, standard economic, moravuri („orînduiala")*; 2. *Permanenta comparație critică („nu ca la noi")*; 3. *Impuls de mare progres și reformă prin imitație și emulație, în spirit profund partriotic („luminare", „deșteptare", „folosul neamului"). Definiția lui Dinicu Golescu „speriat" de occident, obsedat doar de aspectele materiale ale civilizației măsurată în „stînjeni" este caricaturală și infirmată de* Însemnare a călătoriei mele făcute în anii 1824, 1825 și 1826, *de substanța și orientarea sa ideologică, mereu actuală, fie și ca punct de reper inițial, într-o formă sau alta.* Carnetele europene *se revendică în mod deschis de la această tradiție. În conștiința autorului ele sînt chiar dedicate ilustrului său precursor.*

Scanned with OKEN Scanner

De atunci au trecut o sută cinzeci de ani, care au schimbat radical faţa României. Confruntarea de şoc la călătorii intelectuali a dispărut demult, „Complexul" a evoluat primind nuanţe particulare. Multe şi noi reacţiuni, unele de mare sensibilitate şi finețe, au devenit inevitabile. O depăşire a „complexului Dinicu Golescu" se constată în primul rînd prin această sublimare intelectuală, în adîncime, urmată de un transfer la polul opus, prin comparaţii critice în sens invers: de la noi spre „Evropa", *noţiune simbolică. Mitul şi mirajul „Europei" la adevăraţii intelectuali români a dispărut. În această perioadă de profunde răsturnări de optică şi perspectivă, cînd o întreagă lume („în curs de dezvoltare") refuză tot mai hotărît ierarhiile şi definiţiile tradiţionale, gestul de independenţă spirituală devine o manifestare organică, expresia firească a unei noi mentalităţi „europene" şi „internaţionale".*

Nimic deci distractiv, facil, recreativ, de „agrement" , „turistic", în aceste Carnete, *care în ciuda unei dezinvolturi aparente au seriozitatea, angajarea şi consecvenţa lor ideologică şi metodologică. Ele urmează a fi citite nu ca un jurnal oarecare de călătorie, ci ca un seismograf spiritual, uneori destul de agitat, de o anume vibraţie şi fervoare, care transcrie concluziile, ideile principale şi tensiunea unor adevărate acte de cunoaştere, dublate de un permanent examen de conştiinţă.* Carnetele *sînt expresia unei subiectivităţi obiectivate în idei şi cultură, într-un context modern, pe un fond de spirit critic şi, aş îndrăzni să afirm, de real devotament pentru cultura noastră în plină confruntare „europeană".*

A.M.

Cluj-Napoca
28 august 1975

Scanned with OKEN Scanner

CONFESIUNE INVOLUNTARĂ

Scanned with OKEN Scanner

- JURNAL INTELECTUAL
- A „GĂSI" UN STIL
- CONFESIUNE ȘI DEFULARE
- A PLECA ÎN STRĂINĂTATE...
- CLARIFICARE INTERIOARĂ
- „VIAȚA LITERARĂ"
- O PAGINĂ ÎNTOARSĂ
- DESPRE CĂLĂTORIE
- CARTEA ÎN VIAȚA COTIDIANĂ
- HERMENEUTICĂ ȘI CĂLĂTORIE
- INDEPENDENȚA INTELECTUALĂ
- SURPRIZE ȘI CONTRASTE
- SPIRIT CITADIN
- OM SAU NATURĂ?
- PLĂCERE
- REFUGIU ÎN CULTURĂ
- PREZENȚĂ LITERARĂ
- PREZENȚĂ CRITICĂ
- ETERNA REÎNTOARCERE
- REVENIRE LA CRITICĂ

Scanned with OKEN Scanner

JURNAL INTELECTUAL

Se pare că acest gen de „jurnal" are într-adevăr nevoie de o mică „introducere". Să spun deci că el aparține speței (convențional denumită) „jurnal" prin notația sa cronologică, fragmentară, subiectivă, autentică. Orice ficțiune și fabulație este exclusă. Notele s-au adunat treptat, în timp, fără nici o preocupare de „carte". Organizarea a intervenit ulterior, dintr-o neaderență profundă la ideea de „culegere", expedientul publiciștilor și jurnaliștilor literari. Dealtfel, acest jurnal poate continua oricît, în orice direcție, într-o deplină libertate, pe firul agendelor de călătorie. Limitarea este impusă de natura deosebită a obiectului său: intelectual, asociativ în sfera estetică și ideologică, preocupat de mici „aventuri" și „experiențe" inedite, într-un spațiu geografic, istoric și de cultură receptat dintr-un unghi propriu. Formulă care-mi convine, în care mă regăsesc și pe care n-o proclam superioară, dar nici inferioară altor tipuri de jurnale, note de călătorie sau însemnări autobiografice. Gen de jurnal întru totul legitim, produsul unei necesități interioare. Motivarea sa profundă cere cîteva explicații.

N-am înțeles — și probabil nu voi înțelege niciodată — de ce „viața", în țară sau străinătate, s-ar limita doar la o serie de satisfacții și plăceri imediate, la emoțiile și întîmplările banale ale existenței zilnice. De ce un jurnal devine „plin de viață" numai cînd consemnează astfel de impresii, iar atunci cînd notează fapte de artă și cultură, acte de cunoaștere și fragmente de autobiografie spirituală, el încetează a mai participa la „viață". „Teoria" potrivit căreia „viața" este absentă dintr-o carte preocupată în mod esențial — să spunem — de edificii, piețe monumentale și monumente baroce — nu poate fi decît falsă, absurdă. Participarea la o procesiune spaniolă în „Vinerea sfîntă" este cel puțin tot atît de pasionantă, de vibrantă, ca și un *match* de tenis. De ce peisajele ar in-

Scanned with OKEN Scanner

spira numai imagini, nu și idei, oamenii doar anecdote, nu și reflexii morale, mediile străine numai însemnări „pitorești", nu și note de antropologie socială? De ce o convorbire plată, o petrecere, a intra în bodegi, baruri și alte localuri ar fi mai „vitale", mai „viață", decît descoperirea unei galerii de artă sau frecventarea unei biblioteci? Împotriva acestei prejudecăți, întreținută de unii, o reacțiune devine necesară. Plăcerea, voluptatea chiar, a revelației și reflexiei intelectuale, este de o calitate cel puțin egală oricărui tip de satisfacție biologică, psihologică sau socială, deasupra oricărui fapt comun și elementar de existență.

Nu este vorba, totuși, numai de o decizie programatică, ci și de o reacțiune temperamentală. Pentru mine, pentru alții, „viața" începe de la idei în jos. Refuz în orice caz definiția restrictivă a „vieții", reducerea „vieții" la nivelul său bahic, gastronomic sau genital, al senzațiilor și imaginilor comune, elementare, neluminate de nici o idee. Formulă pe care, iarăși, n-o impun nimănui, dar de la care nu pot abdica din pură consecvență cu mine însumi. „Străinătatea" constituie deci, în primul rînd, o reacțiune de tip intelctual, o emoție spirituală, o încîntare sau decepție convertită în idei. Totul notat repede, spontan, uneori cu dezinvoltură, într-o deplină libertate interioară. Omul liber, modern, este omul ideilor în deplasare. Izolarea este mai mult decît o infirmitate: o imposibilitate, dublată de o atitudine antiumanistă. Nu i se poate refuza nimănui satisfacerea curiozității oneste, bine intenționate, constructive. Avem nevoie de aerul larg al cunoașterii fecunde, adînci și lucide. Nici un obstacol artificial, nici o iluzie sau mistificație. Entuziasmul naiv mi se pare ridicol, respingerea sistematică o aberație.

Fără îndoială că astfel de predispoziții și aspirații nu-și pot găsi expresia decît într-un „jurnal" de tip particular, definit ca „intelectual", capabil să consemneze tot ceea ce el reține (datele istoriei, actele de cultură, imaginile proaspete etc.) ca forme imediate de viață intelectuală. Întrebare care mă obsedează, confruntat adesea cu această controversă: *de ce* o aventură vulgară, chiar dacă inedită, chiar dacă atractivă, ar fi „viață" și descoperirea unui muzeu necunoscut n-ar constitui, la fel, o „felie de

Scanned with OKEN Scanner

viață"? Întrebare apăsătoare, pe care o anume opacitate, vulgaritatea unor reprezentări despre „viață", nivelul îndoielnic al unor discuții literare, lipsa de cultură a celor ce dau astfel de verdicte, lipsa de experiență și de tradiție încă o impune și *mi-o* impune, dealtfel fără nici o plăcere. Deci, de ce n-aș spune că „turismul" mă interesează foarte puțin, fără a-i întoarce spatele în mod sistematic; că în relația *eu/străinătate* urmăresc în mod obiectiv, legitim, doar o serie de obiective precise; că această „unilateralitate" este nu numai inevitabilă dar ea formează însăși substanța însemnărilor de față și că „literatura" a fost trimisă — ca să spun astfel — la plimbare?

Faptul că în literatura noastră astfel de jurnale sînt aproape inexistente *(Caietele Princepelui* de Eugen Barbu se apropie, uneori, dar rar, de această formulă) nu dovedește altceva decît o lacună, sper trecătoare. Jurnalul lui Mircea Eliade în schimb există (citit și recitit cu atenție) și el poate da o indicație precisă despre definiția „jurnalului intelectual" în stare pură: confesiune și dezbatere continuă de idei, confruntare și legitimare permanentă a poziției proprii, pasiune pentru cunoaștere și studiu, notarea accidentelor vieții intelectuale. Întors din diferite călătorii din Spania, Franța, Belgia, Olanda, Scandinavia mă surprind deci „fixat" pe aceste poziții. Nu știu dacă se poate vorbi de „reabilitarea" jurnalului intelectual. Dar cred în promovarea sistematică a punctelor superioare de atracție, ca teme de notații intelectuale obiective.

ANTILITERATURA

Antijurnal literar, deci, fără nici o ezitare, pe un fond de neaderență organică, tot mai profundă, mai interiorizată, la „literatură". Acest tip de însemnări reprezintă, de fapt, singura formă de pseudo-„literatură" pe care o pot cultiva; mai mult: pe care o cred încă posibilă dintr-un anumit punct de vedere. O formă de anulare a „literaturii" prin pretextul său corespondentul său autobiografic ori intelectual. O schemă generală a acestei reacțiuni am propus-o în articolul *Antiliteratură* din *Dic-*

Scanned with OKEN Scanner

ționar de idei literare, I. Între timp, reacțiunile subiective, autobiografice, s-au precizat cu și mai multă claritate: urmările unei ruperi de lungă durată de orice contacte sau preocupări literare, experiență de viață tot mai profundă, mai agitată, mult mai însemnată în fața conștiinței mele decît unele fabulații. În sfîrșit, constatarea intuitivă, directă, că viața devine — cel puțin pentru mine — tot mai „dramatică", pentru a mai putea asimila — liniștit și foarte contemplativ — mimarea sau ficțiunea sa literară. Pot să analizez unele mecanisme literare, să le demonstrez din interior, dar nu mai pot să mă mai identific, să mă mai transpun cu elan și ingenuitate în substanța lor imaginară. Am realizat cîndva această fuziune? Îmi place să cred. Dar între timp posibilitatea de participare largă și profundă s-a stins. S-a conturat în schimb cu tot mai multă putere procesul invers, echivalent cu o adevărată mutație interioară: al răsturnării și împingerii întregii probleme literare la polul opus, pe plan intelectual. Deplasare (probabil definitivă) spre conștiința teoretică a literaturii. Să mai argumentez că această atitudine constituie o reacțiune la fel de sinceră și autentică?

Stare de spirit decis „antiliterară", „antipoetică", îmi dau tot mai bine seama, asemănătoare oarecum cu a dadaiștilor și suprarealiștilor anilor '20—30, pe care-i studiez în această perioadă din rațiuni teoretice și istorico-literare, dar și din reale afinități „moderne". Același dezgust de „literatură" artificială, convențională, „făcută", de *isme*, de „poezie" confecționată „estet", de scheme răsuflate, banale, reluate pînă la saturație, aceeași neaderență — cred, viscerală — la o activitate resimțită — uneori — tot mai derizorie după o perioadă de războaie crunte, cu prelungiri pînă în actualitatea imediată. Sufocare și suprasaturare de ieftină „literatură" în momente acute de spirit critic, indiferență și răceală totală în celelalte. Hamlet are dreptate cînd exclamă în plină dramă personală: „Ce-mi pasă de Hecuba"? Ce-mi „pasă" mie de dramele eroilor literari x și y, cînd dramele a milioane de contemporani asupriți sînt sau le resimt infinit mai adînci, mai dureroase? Întrebarea pare retorică, dar nu este. Raportată la *această* experiență, „literatura"

Scanned with OKEN Scanner

ostentativă, care „face frumos“ la modul tehnic, profesional, care se vrea și se prezintă ca atare, în stil de exercițiu beletristic, pseudo-folcloric, pseudo-mitologic, pare un fel de „farsă“, un mic fenomen de impostură. În astfel de împrejurări ea pare o mistificare, o întreprindere gratuită, lipsită de conținut și chiar de seriozitate, o afectare adesea insuportabilă. „L'art du déléyage“, într-adevăr.

Cum aș putea deci transforma o țară, un oraș, o serie de peisaje sociale sau morale, noile mele experiențe umane, sociale și intelectuale, care au gravitatea lor, într-un simplu motiv de „literatură“? Aceste realități, mult mai profunde, nu-mi par a avea nici o afinitate de substanță cu exercițiul stilistico-retoric. După cum o țară, repet, nu se reduce numai la geografie, la medii insolite sau exotice. Ea constituie, în primul rînd, un spațiu și un mediu spiritual, o „cultură“, o perspectivă în adîncime a umanității. Alung deci cît pot (de fapt ea se exclude de la sine) orice preocupare literară din aceste note, care — măcar în intenție — n-au nimic comun cu așa-zisa „literatură de călătorie“. De la un timp, spus în treacăt și fără nici o maliție, nici n-o mai pot citi cînd face „stil“. Am deschis un volum de A.E.B. Am încercat, tenace, să-l parcurg pînă la capăt. Infirmitate sau nu, mi-a fost cu neputință. Mi s-a părut afectat, sufocat de literatură. „*Să vină reporterul*“! Dar reporterul adevărat, nu reporterul Caracudi. Singura poezie care-mi convine — la acest nivel de percepție — este de tipul *Du monde entier* de Blaise Cendrars, Valéry Larbaud, Apollinaire (cînd nu este romantios sau sentimental). Compensații literare, în ultimul timp, în jurnale uscate, în autobiografii, gustate mai ales la foști avangardiști, multe destul de inegale. O excepție: *Revolutionnaires sans révolution* de André Thirion, excelentă. Două zile de lectură continuă, pasionantă, stenică și detașată. Nu vreau să sfidez nici un „estet“: mi-a plăcut chiar și *Autobiografia* lui B. Franklin, reluată în altă ordine de idei după mai bine de trei-patru decenii. Mereu ingenuă și adevărată.

Îmi dau tot mai bine seama că o interesantă „antiliteratură“ română există încă de la începutul secolului al XIX-lea, făcută din note și însemnări personale, autobio-

Scanned with OKEN Scanner

grafii, jurnale, amintiri şi memorii, texte confesionale nebeletristice: *Însemnarea* lui Dinicu Golescu, *Autobiografia* lui Eufrosin Poteca, o serie de confesiuni ale lui Heliade Rădulescu, *Amintirile* colonelului Lăcusteanu, însemnările de călătorie ale lui Codru-Drăguşanu, ale lui N. Filimon („sătul oarecum de a vedea obiecte de artă"), *Jurnalul* lui C. A. Rosetti, al lui Titu Maiorescu, pînă în epoca actuală, trecînd prin Mircea Eliade şi Camil Petrescu şi mulţi alţii. Cred chiar că s-ar putea scrie o adevărată istorie literară a acestei „antiliteraturi", diametral opusă celei canonice, tradiţionale, „literare", încă deloc pusă în adevărata sa lumină şi valoare, „modernă" şi actuală prin absenţa oricărui proiect artistic, preocupări de stil, compoziţie etc. O cred mult mai rezistentă şi mai semnificativă decît poezia lui Bolintineanu sau Coşbuc de pildă. Cred tot mai mult în adevărata descoperire a „genurilor minore" şi a autenticităţii româneşti. Nu chiar întîmplător I. L. Caragiale sfătuia un militar, în 1896, în aceşti termeni: „Povestind, nu uita un minut, că nu eşti autor, — nimeni nu întunecă mai mult fapte şi lucruri limpezi şi de ele am nevoie, decît autorii" (cf. *Autenticitatea, Dicţionar* . . . I, p. 173). Detestabilul, antipaticul, cabotinul *autorlîc* . . .

A „GĂSI" UN STIL

Dacă se poate vorbi, totuşi de o intenţie pseudo-„literară", ea priveşte — într-un plan teoretic foarte general — doar adecvarea unui stil la materia sa particulară. Mai precis: trecerea imediată, spontană, a ideii în stil, „stilizarea" notaţiei de tip intelectual. Cel mai facil, mai convenţional, mai banal mod de asumare şi abordare a unor realităţi străine este de a agăţa ghirlande de flori false pe Vezuviu şi metafore de duzină pe sub podurile Senei. O ţară nu este în nici un caz un pretext de „literatură", imagini, flori de stil, clişee „lirice", de a-ţi pune în valoare darurile beletristice multe-puţine cîte sînt. Dificultatea totuşi rămîne: călătoriile de tip special presupun

Scanned with OKEN Scanner

însemnări de tip special. Deci o „scriitură" de un tip special, care să exprime în mod exact calitatea percepției și ritmul spontan al asociațiilor. Problema autenticității are însă complicațiile sale: notele imediate, brute, amorfe, nu sînt utilizabile decît ca *aide mémoire*. Deci o anume organizare și dezvoltare a „carnetelor" devine inevitabilă. Totuși limita „prelucrării" este pe cît de greu de găsit și păstrat, pe atît de precisă. Reelaborarea trebuie să respecte și să refacă tensiunea și vibrația originară, ritmul confesiunii și al impresiei spontane. Autenticitate secundă, deci, dar cît mai riguroasă, produs al retrospecțiunii și retranspunerii în situații trecute, consumate. La acest nivel, o anume cristalizare și sinteză constituie însăși formula *Carnetelor*. Tehnică de expunere și, în același timp, adevărată experiență existențială: continuă actualizare a trecutului, permanentă convertire în trăiri prezente a unei întregi sedimentări. Purtăm în noi tot ce am asimilat, reflectat, rememorat. Nu ezit din această cauză să consider mediile străbătute drept o lume ce mi-a devenit familiară, care continuă să mă înconjoare și cu care întrețin un dialog permanent. Sînt partenerii și prietenii mei de penumbră. O societate animată a singurătății și solidarității tăcute și definitive.

Nimic deci mai firesc ca o serie de teme, idei, considerații să revină, uneori cu insistență. Sînt preocupările mele, motivele mele, „obsesiile" mele. Toate fac parte, dintr-un sistem personal de percepție și reflecție. *„C'est mon opinion et je la partage"*. Sînt reacțiunile mele la „impactul" european, modul meu de a-l asimila și asuma. De ce aș renunța la ele? De fapt, acest lucru nu este pentru nimeni posibil. Cred în unele lucruri și nu cred în altele, sînt partizanul unor idei și atitudini și nu sînt partizanul altor idei și atitudini, îmi plac unele lucruri și nu-mi plac alte lucruri. De aceea revin, insist în mod inevitabil asupra lor, reiau și subliniez peste tot aceleași aspecte care mă atrag, mă preocupă sau mă irită. A sacrifica autenticul, trăirea adevărată, de dragul unor clasice, livrești, simetrii, proporții și „eleganțe" ale scriiturii, ce eroare! Este deci firesc să existe și în aceste *Carnete* o anume „repetiție". Fiind vorba de experiențe interioare profunde și repetate mi se pare normală și repetarea con-

Scanned with OKEN Scanner

semnării lor. Orice sistem și structură stabilă implică la rîndul său o anume circularitate, o recurență ciclică a motivelor centrale. La o privire mai atentă se poate vedea, cred, cu ușurință, că toate repetițiile sînt de fapt augmentative: pun un etaj peste altul, introduc noi nuanțe, distribui astfel accentele, textele și contextele variază. În orice caz, aceasta a fost intenția de bază; cine nu gustă acest gen de notații stratificate nu este deloc obligat să le parcurgă pînă la capăt. Nimic și nimeni nu-mi poate crea o stare de „rea conștiință" fals calofilă. De fapt, ceea ce aș „apăra" ar fi doar obiectivitatea unei formule stilistice: a laitmotivelor în spirală, a circumvoluțiunilor baroce. Nu mă stînjenește deloc a fi definit drept un „spirit baroc". În orice caz, mie-mi plac reveniri le insistente, ritmice, ușor obsedante, în suprapunere arhitectonică. Bach pare monoton și totuși este de o mare varietate (exemplu enorm). A acuza de „redundanță" o construcție *conștient* serială, etajată (noțiune prinsă din zbor de unii „cronicari" într-adevăr „redundanți" prin prolixitate, prin reluare la infinit și fără fantezie a acelorași teme suprasaturate: *Lumea „Moromeților"*, *Desculț* etc. etc.) trădează doar o confuzie terminologică. Nu este singura. Pentru mine noțiunile și semnificanții sînt prin definiție plurivalenți, excesivi, redundanți. Notez fugitiv cîteva referințe pentru cei ce vor să se documenteze cu oarecare seriozitate asupra fenomenelor de repetiție stilistică: Charles Peguy, *Les répetitions amoebées* (introduction par Julie Sabiani, *L'Année 1913*, Paris, 1973, III, pp. 453—459); G. Deleuze, *Différence et repetition* (Paris, 1968); Liane Norman, *Risk and Redundancy*, în *P.M.L.A.*, 2/1975, pp. 285—291 etc.

CONFESIUNE ȘI DEFULARE

Cred că am distrus pînă acum cel puțin trei jurnale și caiete întregi de însemnări. Refuzam și atunci — și refuz și acum — ideea unei lecturi indiscrete, nedorite de mine, în genul — să spun — al amuzantei întîmplări povestite destul de recent de Eugen Barbu într-un inter-

viu: o poveste cu un jurnal intim care dispare, apoi reapare... Confesiunea este un act eminamente liber. El nu poate funcționa decît prin consimțire și necesitate interioară. De data aceasta, îmi place să cred, toate condițiile publicității sînt întrunite. Jurnalul „secret" poate deveni, în sfîrșit „public", în mod firesc, aproape necesar, prin răsturnare totală de planuri: subiectivitatea intelectuală se vrea cu insistență obiectivată, explicită, desfășurată pe spații întinse, sistematizată. O subiectivitate a faptelor obiective, o replică personală a cunoașterii, sub forma unor reacțiuni spontane, asimilate, ale unor idei generale. „Subiectivitate" care nu înseamnă, firește, nici lipsă de motivație, nici de documentare, nu fără riscul unor astfel de acuzații, dealtfel obișnuite în această sferă. Subiectivitatea, mărturisită deschis, „irită", pare expresia infatuării, a unui complex de superioritate, intrînd inevitabil în conflict cu alte subiectivități, adesea și mai acute, și mai intransigente. Cu aceste argumente se poate arunca la coș întreaga literatură de memorii și autobiografii din lume, toate jurnalele intime, toată literatura confesional-romantică etc. etc. În aceste condiții, a avea sau nu „dreptate" devine o preocupare cu desăvîrșire lipsită de sens. Transcriind doar experiențe personale, nici nu pretind că am totdeauna „dreptate" în înțelesul general, universal-statistic al cuvîntului. Dar am totdeauna „dreptatea" *mea*, motivația mea profundă, chiar dacă uneori intransmisibilă, nedemonstrabilă decît în parte. Ar fi vorba, prin urmare, de o confesiune pătrunsă și disciplinată de nostalgia permanentă a obiectivității. Strangularea subiectivității are totdeauna grave urmări psihologice, culturale și literare. A te situa deliberat în afara „obiectivității" medii nu înseamnă a fi necesar și împotriva ei.

Cîteva fragmente cuprind — îmi dau seama de acest fapt pe parcurs — și unele elemente de „autobiografie" intelectuală. Accident inevitabil, în acest tip de jurnal, scris și publicat fără ostentație, dar și fără inhibiție. Neconsiderîndu-mă „scriitor", „om de litere", „clasic în viață", neavînd „opere reprezentative" trecute în catalogul *U.N.E.S.C.O.*, mă pot mișca, din fericire, în voie. Chiar mă amuză ideea de a-mi scrie, cîndva, „autobiografia", de a mi se consacra „studii" etc. Deocamdată, mă văd

Scanned with OKEN Scanner

constrîns la reconstituirea — modestă — a etapelor unui itinerar spiritual, la formularea — destul de rapidă, dar reflectată — a unui „program" esențial, redus la introspecție involuntară în scopul motivării acestor *Carnete:* satisfacții și eșecuri, elan și luciditate prudentă, cunoaștere și demistificare, obsesii și contrarietate. Am ajuns, probabil, la stadiul unor cristalizări și „sinteze", la un rapid, dar destul de exact examen de conștiință. Se poate numi efectiv „lirică" și o astfel de confesiune? Probabil că da. Problemă, și aceasta, de terminologie.

Observ, în același timp, o serie de contradicții, de antagonisme interioare, a căror unitate o realizează doar existența concretă, imediată, tradusă în acte. Mă surprind deci stăpînit de admirații și repulsii, simpatii și antipatii, recunoștință și resentimente intelectuale, entuziast și sceptic, utopic și lucid, iubitor de risc, dar capabil și de calcule foarte exacte, „enciclopedist" și specializat etc. Tenace în marile scopuri și proiecte durabile, sînt dispus la concesii, cu o nuanță de ironie și uneori chiar de dispreț, pe planuri minore, efemere. Cine s-a compromis grav în fața conștiinței mele, nu se mai „reabilitează", ceea ce nu înseamnă deloc că mă consider infailibil. Dar anumite valori fundamentale, anumite idealuri, nu pot fi — sub nici un pretext — violate. Sînt deci categoric și — cu această motivație aproape rigoristă — intransigent, deși nu-mi exprim totdeauna nemulțumirea și decepția din politețe. Rupturile mele sînt definitive, fără nici o întoarcere. Pot totuși cu ușurință și fără crispare interioară să public texte purtînd semnături în care nu cred, dar necesare și utile unui ansamblu, unei întreprinderi colective, principiului de obiectivitate, libertății de opinie. Un autoportret, deci (îmi place să cred) fără prea mari complezențe, fără . . . narcisism prea accentuat, fără un prea pronunțat exhibiționism moral. Sînt în orice caz departe de ceea ce aș dori să fiu. Insuficiență interioară fără îndoială, fapt absolut sigur.

Imperioasă, în orice caz, rămîne nevoia confesiunii, a echilibrării interioare prin defulare și destindere. Antidot puternic împotriva agitației și seismelor interioare, nu totdeauna bine stăpînite prin claustrare și studiu. Îmi place evaziunea după perioade de mare concentrare, izo-

Scanned with OKEN Scanner

lare și asceză. Reumanizare după faze și lucrări aride, riguroase, severe. Subtextul multor pagini este o stare de tensiune, de iritare și amărăciune, de indignare și revoltă. Apoi calmul se reîntoarce, redevenind eu însumi: eliberat de presiuni și constrîngeri psihologice, de pasiuni și inhibiții, de obsesii și traumatisme morale. Rememorînd sau retranscriind astfel de impresii retrăiesc momente dintre cele mai bune și exorcizez momente dintre cele mai rele. Consolare, *katharsis*, evadare...

Nu mă recunosc în nici un caz, în clișeele — în treacăt fie spus, adesea distractive, uneori lamentabile — care circulă despre mine: „călinescian", „macedonskian" (în ultimul timp și... „hasdeian") „erudit", „livresc", „ciclopic" etc., generalizări superficiale, gazetărești, ale unor aspecte demult depășite, secundare sau exterioare. A polemiza discursiv cu această imagine arbitrară mi se pare de prisos. A demonstra că lucrurile stau de fapt altfel este pură pierdere de vreme. „Înțelepciune", din păcate relativ tîrzie. Deci nici un fel de polemică. Subiectul ar fi cu totul minor, iar execuția de ordinul împușcării mușchilor cu mitraliera... Mă distrează în schimb enorm cei ce mă „tolerează" în cultură, în literatură, care-mi eliberează bilete de voie („avem nevoie și de ăștia") etc. etc. Dacă se poate vorbi, totuși, de un gest critic, el are drept obiect o situație mult mai generală și o finalitate mult mai profundă: unii critici, scriitori și oameni de litere par uneori să se fi dezobișnuit de cultivarea vieții intelectuale personale, de reacțiunea pur subiectivă de gestul de a o dezvălui cu toată onestitatea, ingenuitatea și spontaneitatea. Se face mereu teoria „adevărului", „autenticității" și „antijurnalului" și totuși se evită scrierile și, în orice caz, documentul subiectiv, notația crudă, directă, „brutală" dacă vreți, dar *adevărată*, care ar confirma teoriile de prin reviste. Acest spirit de inițiativă, de consecvență estetică, uneori și de „curaj", trebuie cultivat la scriitorul și intelectualul actual. De a fi într-adevăr sincer, cît mai sincer posibil, lipsit de complexe și inhibiții. De a crede cu gravitate în expresia personalității sale și de a se scrie efectiv în acest sens. Anticonformism

Scanned with OKEN Scanner

fundamental, fără de care cultura riscă să se niveleze, să se anchilozeze. Trebuie să ne preluăm acest „risc": al „subiectivității" oneste, inevitabile.

A PLECA ÎN STRĂINĂTATE...

Rămîne un fapt care are semnificația sa: această confesiune, în același timp necesară și involuntară, a fost și este determinată în primul rînd de „ieșirea" în străinătate, o consecință a „plecării", a „evadării" și în sensul simbolist al cuvîntului. Deși mă simt excelent la mine acasă (3400, Cluj-Napoca, str. Rákoczi 72, tel. 1.19.15), spațiu intelectual pe care-mi este imposibil să-l schimb sau să-l părăsesc, nu ascund deloc că-mi place să călătoresc, să cunosc medii intelectuale străine, să lucrez în mari sau mici biblioteci specializate. Plăcere, dublată de necesitatea cunoașterii, de curiozitate, de relaxare prin decompresiune și deconectare, de ruperi variate și fecunde de nivel. Dar și bucuria noutății, aviditatea descoperirii, voluptatea saltului în necunoscut, schimbare de climă, defulare și destindere, adevărată terapeutică a complexelor, crispării și inhibiției. În același timp confruntare, lectură a noutății în spirit critic, decantare continuă, asimilare și sinteză personală în forme deschise. Stare de spirit mult mai răspîndită decît s-ar crede. Niciodată scriitorii români n-au călătorit mai mult și dacă nu puțini rămîn la un nivel pur turistic și recreativ, cei mai serioși și mai profunzi dovedesc o psihologie foarte asemănătoare cu cea descrisă mai sus, urmată de același tip de reacțiuni morale și intelectuale. Toți parcurg etapele unor bucurii, descoperiri, satisfacții, îmbogățiri interioare, confruntări, decepții. Entuziasmul naiv și reținerea convențională nu mai constituie nota dominantă. Cunoașterea și asimilarea lucidă, selectivă, au devenit aproape un gest reflex și un document de epocă. Schimbare importantă de optică, plină de urmări notabile.

O anume trepidație interioară, subterană, s-ar putea totuși să scape. Sentimentul acut, dominant, apăsător, este — cum să-i spun? — de „catastrofă finală". Ca și cum

Scanned with OKEN Scanner

fiecare călătorie ar fi *ultima*... De unde o stare de precipitare, de aviditate, de „înfulecare" frenetică împinsă, uneori, pînă la „panică". A stoarce repede tot, sau cît mai mult posibil, ca și cum nu voi mai reveni *niciodată*. O frenezie teribilă a acumulării, nu chiar exagerat spus, de zi și noapte. Exagerarea conștientă a acestei psihologii are drept scop punerea sub lupă a unei tensiuni, în cazul meu, foarte reale. Tensiune, de fapt, numai a mea? În ce mă privește constat, o dată mai mult, că ea se grefează pe sentimentul și mai general al unei imaginare catastrofe iminente. Absurd sau nu, reflex biografic sau nu, consecință sau nu a unor experiențe și accidente traumatizante, nu numai călătoriile, dar și fiecare din cărțile mele au fost scrise *ca și cum* ar fi fost, de fiecare dată, *ultima*, dar absolut ultima posibilă. De unde un fel de disperare, de îndîrjire sumbră și mută, greu de descris și, mai ales, greu de motivat. Unele accidente obiective, de o rară iraționalitate, nu explică totul: ultimele două capitole din *Critica ideilor literare* au fost scrise, de pildă, obiectiv vorbind, în condiții morale imprevizibile, cu totul inconfortabile. Dar acesta a fost un accident fără nici o urmare practică.

CLARIFICARE INTERIOARĂ

Nu poate fi vorba, în nici un caz, de un „refugiu", în sensul propriu, plin, al cuvîntului. Asupra acestui punct capital orice nelămurire trebuie exclusă. Rămînînd mereu *acasă*, unde mă reîntorc cu nerăbdare și cu toată plăcerea, port totuși *cu* mine și *în* mine, atît în țară cît și în străinătate, o anume însingurare.

Corespondențe și afinități profunde puține. În plus, o evoluție care mă deosebește și de pozițiile (critice și literare, căci despre acestea este vorba în esență) cîtorva colegi de generație, cît și de contingentul majoritar al generației următoare.

Pentru a trece peste accidente și a rezuma întreaga situație, constatam cu luciditate că sînt suficient de „slab" să nu pot impune nimănui optica și punctele mele de ve-

Scanned with OKEN Scanner

dere, dar îndeajuns de „tare“ să-mi pot urmări „programul“ și realiza cărțile mele. Cristalizare, și aceasta, tîrzie, care începe *după* faza studiilor macedonskiene. Faptul că au fost publicate abia după 1965 constituie un simplu accident editorial. De fapt, orientările mele erau altele, chiar la etapa debutului tardiv. În plus, mi se părea că viața îmi dădea mereu dreptate (în sfera mea foarte redusă de activitate), conform devizei de mult adoptată: „Je m'estime peu quand je m'examine, beaucoup quand je me compare“. Falsă modestie? Enormă — deși inocentă, involuntară — infatuare? Sau invers: falsă infatuare și enormă modestie? Totdeauna termenii mei de comparație au fost *alții*, cunoscîndu-mi bine „proporțiile“ atît în jos, cît și în sus. Cine nu crede „în a sa perihelie“? Dar cînd luam cunoștință de unele fenomene de megalomanie „tînără“, fără nici o justificare obiectivă (pe bază doar de ierarhii regionaliste, generație, grup, redacție, „relații“, toate profund neprincipiale și contestabile în esență), dublate de o mare agresivitate, impertinență și neonestitate, nu rămînea altă cale decît replica, servită exclusiv pentru restabilirea echilibrului.

În străinătate plecam deci nu numai „format“ dar — într-un fel — și condiționat de iritări personale, de tristeți interioare. Fapt tradus la suprafață prin puține dispoziții de sociabilitate convențională, de suplețe și adaptare imediată. În interior mă simțeam pe cît de „singur“ (în planul relațiilor practice, curente), pe atît de solidar cu valorile reale ale culturii noastre și cu destinul său superior în care cred. Solitar și solidar, deci, pentru a relua formula lui Camus. Situație destul de inconfortabilă. Luam deci cu mine, în lume, predispoziții de „izolare“ peripatetică, de ținută refractară prin impermeabilizare interioară, ceea ce mă făcea destul de nereceptiv la o categorie întreagă de contacte. Aveam adesea crispări involuntare și aridități subite, unele amintiri sîngeroase răbufneau necontrolate și cu violență. Fapt care mă făcea dintr-o dată nereceptiv și necomunicativ, exigent și imperios, nu o dată greu adaptabil. Dificultate cu atît mai mare cu cît întreaga tensiune se consuma discret, în interior. Ea *trebuia* reprimată prin refulare și macerare. Orice

Scanned with OKEN Scanner

stridență publică era, de la început, exclusă, terorizat de ideea „gafei".

De unde o instinctivă orientare, aș spune compensatorie, de ordinul echilibrului interior, spre aspectele „dezumanizate", strict obiective, ale mediilor străine, spre semnificațiile universale ale faptelor de cultură și artă, care puteau fi descoperite și cercetate prin contacte directe, imediate, prin experiență proprie. Fără intermediari, ecrane de fum, ghizi, filtre, societate, mondenități. Doar prin observații și relații teoretice, de ordin strict personal, sustras presiunilor de grup și pasiunilor gregare. Fără a fi căzut în mizantropie, unele aspecte ale „umanității" încetaseră demult să-mi mai placă. Mă atrăgeau în schimb enorm și cu pasiune o serie de nume, locuri și opere, unele admirate încă din adolescență. Străinătatea devenea deci, și din acest motiv, în primul rînd (dacă nu în exclusivitate), un impuls și o posibilitate practic ilimitată de cunoaștere, un obiect „rece", „depersonalizat", de curiozitate și investigare avidă, fără anecdote. Ea se transformase, de fapt, încă înainte de a o cunoaște, într-o vastă „enciclopedie" abstractă.

În felul acesta se explică de ce în acest jurnal intelectual ceea ce s-ar numi „absența oamenilor" constituie o realitate inevitabilă, aproape programatică. Bineînțeles, este vorba de o simplă paradigmă. „Oamenii" nu sînt și nici nu pot fi total absenți. Dar este foarte adevărat că nu acest peisaj domină, că nu această sferă de relații mă interesează în mod esențial, că obiectivele „culturale" au avut și au mereu o mare prioritate. Ceea ce pare „lipsă de umanitate" constituie doar selecția și prioritatea unor obiective precise, realizabile, într-un timp foarte scurt, în baza unor înclinații organice. „Oamenii" sînt, într-adevăr, puțini în aceste *Carnete* fiindcă, în străinătate, nu acest aspect mă interesează. Relațiile zis „umane", obișnuite, departe de a fi folositoare, constituie de fapt un handicap pentru ritmul, programul și curiozitățile mele. Pentru a nu mai sublinia că o țară nu se reduce în nici un caz la cîteva contacte episodice, superficiale, ecran uman opac, de natură să devieze, să pulverizeze și chiar să falsifice întreaga viziune și recepție. Călătoria în Spania a fost făcută aproape singur; de aceea a fost, cred, într-adevăr

Scanned with OKEN Scanner

fecundă și revelatoare. Nu mă atrage și nu mă interesează „folclorul" uman. Umanitatea mă preocupă numai în măsura în care poate fi asimilată unor relații spirituale de semnificație universală. De aceea evit în mod sistematic „lumea bine", băieții de „viață", superficialitatea mondenă, de *drink-party*, care pur și simplu mă plictisește. Nu fumez, nu beau *whisky*, nu fac exerciții *yoga*, nu dansez *mambo*, nu port plete *unisex*, nu citesc *efemeride*. Autoportret oribil, obiceiuri detestabile, profund antipatice...

Se pare, într-adevăr, că nu sînt unora prea... „simpatic", situație cu care va trebui, în cele din urmă, să mă resemnez. Whistler a scris *The Gentle Art of Making Enemies*. Cu cîteva mici amendamente, subscriu fără rezerve la acest text. Consider, într-adevăr, un mare defect, a-nu-surîde-la-toată-lumea, a-nu-linguși-pe-toată-lumea, a-irita-pe-toată-lumea, a-nu-ți-face-relații-cu-toată-lumea etc. etc. A fi „băiat bun", „simpatic", „serviabil" iată idealul suprem pe care — profundă decepție! — nu-l pot atinge. Chiar dacă *tanto buono che non va niente*, chiar dacă *toate* lichelele sînt simpatice (cine a văzut o lichea antipatică?), chiar dacă „serviabilitatea" nu acoperă decît tranzacții, aranjamente joase, compromisuri grave.

Povestea aceasta — a fi sau a nu fi „simpatic" — adevărată lege tiranică prin unele medii literare, merită o scurtă mențiune. Alternativa este între a fi „simpatic" și a întreține doar relațiile într-adevăr interesante, superior-utile, totdeauna selective prin forța lucrurilor, a-ți apăra disciplina și timpul de lucru, a-ți urmări programul de activitate sustras solicitărilor improvizate și împrăștiate. Între a fi „simpatic" și a fi într-adevăr constructiv, pozitiv, capabil de continuitate și tenacitate, a realiza ceva precis, opus flecărelii goale dar „simpatice", terorii comenzilor telefonice și colaborărilor haotice, am ales demult... „antipatia". M-a surprins întotdeauna, dovadă de mare candoare, enorma importanță a factorilor subiectivi în așa-zisele *public relations*. A participa la chefuri, a surîde mereu, etern, extenuant, face parte dintr-un „cod" prin care ești imediat integrat și asimilat. Trăim într-un univers semiologic și aceste „semne" sînt infailibile. Fac imensa, profund regretabila eroare de a nu mă

Scanned with OKEN Scanner

integra acestui „sistem“ și de a nu-i decoda bine toate conotațiile. Rezultat lamentabil: aceste *Carnete* riscă să nu fie, uneori, deloc „simpatice“. Mă resemnez în fața — o vai! — catastrofei inevitabile. Sînt un „damnat“, se pare, al lipsei de „tact“. Mi-aduc fugitiv aminte de Macedonski, victima cea mai gravă a subiectivismului și antipatiei din literatura noastră, de *Tactul* lui G. Călinescu, despre o confesiune a sa, tardivă („urît în fond de mulți“ etc.). Dar nu fac, firește, cu modestia care mă caracterizează, nici o comparație. Preiau riscul singur.

„VIAȚA LITERARĂ”

Departe de a fi o calitate, această psihologie constituie, dimpotrivă, un handicap destul de serios, o frînă interioară pentru unele activități „literare“ pe care le aveam în vedere în străinătate. Într-adevăr: cum puteam să mă adaptez cu suplețe și deci cu eficacitate „vieții literare“ dintr-o țară sau alta, cînd — în conștiința mea — eu mă despărțeam tot mai mult de anumite moravuri și deprinderi literare, nu neapărat „indigene“, cauză de inevitabilă alergie și idiosincrazie. Firește, nu generalizez nimic. Nu pretind deloc că „viața literară“ are *numai* astfel de aspecte. Îmi place uneori să cred (printr-un rest de iluzionare optimistă) că totul se reduce de fapt la o neînțelegere sau pur și simplu la o serie de ghinioane personale. Dar eu consemnez doar experiența mea, care s-a întîmplat să fie, dintr-o cauză sau alta, mai puțin și uneori chiar deloc plăcută. Rezultatul final? O stare de dezamăgire, neîncredere și neaderență, o distanță politicoasă, dar fermă, față de o anume „viață literară“. Noțiunea îmi pare, cel puțin deocamdată, destul de compromisă. Constat că și alții, din alte perspective și în baza altor experiențe, ajung cam la aceleași concluzii. Mă gîndesc în trecut la Camil Petrescu, apoi la *Caloianul* și *Veleitarii* lui I. Lăncrănjan, *la unele* romane de Eugen Barbu la destui alții, la diferite aluzii sau polemici etc.

Nu dramatizez nimic și nuanța exactă ar fi mai curînd de dezinteres și indiferență, de lipsă organică de afini-

Scanned with OKEN Scanner

tate. La început am fost surprins, apoi m-am „resemnat" (dar este un fel de a spune) la unele situații, după mine, negative. Izbitoare, în anumite cercuri, (nereprezentative) rămîne în primul rînd lipsa de adevărată colegialitate, de cordialitate chiar minimă, dar spontană, pentru preocupările, opera și personalitatea altor autori decît a „noastră". Adevărul este că adesea nu există un interes *real*, sau unul foarte redus, pentru lucrările altora, exceptînd sfera (foarte restrînsă) a prietenilor personali și a posibilității de contra-servicii („cînd scrii despre mine"?, „cînd îmi iei un interviu"? etc.). Fără simț al proporțiilor și al valorilor, fără stimă și respect reciproc, orice s-ar spune, nu există viață literară reală, dincolo de forme, cenacluri, redacții etc. Nu este vorba de a salva unele aparențe ci de a întreține cu sinceritate, sau măcar în forme civilizate, un climat minim de cooperare și înțelegere. Nu idealizez deloc vechile „saloane", „cenacluri", „societăți literare". Știu bine că ritualul „lumii literare" include și invidia, maliția, „bîrfa" etc. Dar ce se poate spune (definesc doar situații abstracte, ipotetice) despre unele fenomene negative, boema descusută, stilul de viață în flagrantă contradicție cu un anume *cod de etică și echitate?* Dacă aceasta înseamnă „viață literară", mărturisesc cu toată candoarea, că ea nu mă interesează, pentru a folosi cea mai politicoasă formulă posibilă. Nu înțeleg nici goana după publicitate și succes cu orice preț a unor confrați. Și nici enorma lor plăcere de a se manifesta mai ales public, oral, zgomotos, în stil de „vedetă" de operetă. Continui să cred că adevărata, fundamentala formă de activitate și expresie a scriitorului, este scrisul, textul, opera, cartea de bibliotecă. Această voluptate a reclamei și publicității efemere, cotidiene, stridente, de esență egocentrică, individualistă, larg răspîndită în Europa, nu constituie în nici un caz latura durabilă, serioasă, a literaturii. Tema este plină de toate implicațiile ideii de absolut și relativ, permanent și conjunctural, de consecvență și adaptare, onestitate și tranzacție. Argumentul că „viața" impune și astfel de atitudini nu mă convinge. Sînt mai multe feluri de a trăi „viața" și de a face „carieră" literară. Adevărata „carieră" și „politică" literară este numai a cărților. Cultura socialistă, orice fel de cultură, se construiește în mod

Scanned with OKEN Scanner

esențial și în adîncime prin opere — de dorit — durabile. Agitația cotidiană rămîne fundamental sterilă și pur formală. Nu cred în „poetul" prudent, calculat, meschin, intervenționist, carierist, în goană doar după poziții sociale. Poezia presupune elan și dezinteresare.

Incompatibilitatea nu este numai temperamentală, morală sau de principiu. Pentru cine trăiește, se preocupă efectiv doar de probleme literare, de întreg ansamblul lor cultural, teoretic și istoric, constituie în orice caz o mare și neplăcută surpriză constatarea, aparent paradoxală, a rarității preocupărilor efectiv literare în așa-zisa „viață literară". În aceste medii, nu generalizate dar destul de răspîndite, oricît s-ar părea de bizar, aproape nici nu se discută *adevăratele* probleme literare, de fond, de estetică, de tehnică, orientare, stil și program. Blazare și indiferență. De unde și lipsa de interes, pe această latură, a unor astfel de medii (din punctul meu și al altora de vedere), plictisitoare, neatractive. Iarăși nu generalizez, dar discuții pasionate, entuziaste, convinse, chiar dacă greșite, pe marginea unor idei, principii, teme *abstracte*, aproape n-am întîlnit. Prestigiul scriitorilor suferă de această deformare. Cine ar nega importanța aspectelor „economice"? Dar rămîne, oricum, curioasă, această inversare de planuri. Îmi mărturisesc naivitatea: mi se părea firesc să găsesc, mai ales în mediile literare o preocupare predominantă, dacă nu exclusivă, pentru problemele de bază ale literaturii: ideologice, etice, estetice. Toate disponibilitățile de dezinteres și gratuitate par uneori să fi fost integral absorbite mai ales de sport, care a intrat triumfal în literatură sub forma exorbitantă a „cronicii sportive". Îmi vine, totuși, greu să cred și în „scriitorii", cu sau fără talent nativ, care pun mai multă pasiune, interes, inteligență și timp în discutarea unor probleme de fotbal decît de literatură. Derivativ superior, da; profesionalism, parcă n-aș fi de acord. Probabil o gravă prejudecată, ca multe altele, de care nu m-am vindecat încă.

Nepotrivirea adîncă, de esență rămîne totuși alta: adevărul este că nu sînt, n-am fost și nu m-am considerat niciodată ceea ce se numește, adesea prin abuz, „om de litere", „scriitor". Narcisismul meu natural își îngăduie și

Scanned with OKEN Scanner

această confesiune. S-ar putea ca toate notele amintite să facă parte, de fapt, în forme tolerabile dacă nu și simpatice, din psihologia „eternă“ a literatului: „Ai toate calitățile omului de litere: ești vanitos, ipocrit, ambițios, versatil, egoist“ (A. Gide, *Les Faux-Monnayeurs*, I, ch. V). Drama este că eu n-am fost niciodată, nu sînt și nu pot fi „om de litere“, cu al cărui temperament n-am nici o afinitate. Mă grăbesc să declar că nu-mi scot nici un fel de merit din această împrejurare. Nu sînt „om de litere“, așa cum nu sînt bariton, blond, luptător de *karaté* sau campion de popice. Neavînd aceleași preocupări și aceeași mentalitate, este firesc, îmi zic, să nu am nici același spirit de corp, nici aceeași optică. N-am frecventat niciodată, nici măcar în tinerețe, cafeneaua, boema și redacția literară. Nu din timiditate, nici din scrupule morale, nici măcar din infatuare. Pur și simplu fiindcă simțeam că nu este mediul meu, climatul meu favorabil. N-am pretins și nici nu pretind nici acum că această atitudine este sau poate deveni exemplară. Dar an după an mi s-a adunat o „admirație“ tot mai vie pentru egocentrismul, vanitatea și megalomania — nu o dată insuportabilă — a așa-zisului „om de litere“, pe care nu l-am frecventat și iubit niciodată.

Cînd, destul de recent, în urma unui telefon dureros, am ieșit într-o seară din această rezervă, regretul meu a fost profund și amar. Scena, simbolică, merită a fi consemnată: un critic, incontestabil fin și de talent, cu dificultăți editoriale extraliterare, în urma unui accident foarte grav, aproape mortal, se afla în convalescență într-un oraș de provincie. Apăsat probabil de izolare, neeliberat încă de complexe, simțea acut nevoia unei solidarizări morale. L. primește invitația, aproape agonică, și mă convinge. Nu-i puteam refuza o vizită colegială și nici expresia simpatiei mele. Totul s-a desfășurat foarte bine pînă la . . . literatură. Am avut naivitatea (și imprudența!) să-i ofer ultima mea carte: „Tu publici cărți și eu nu“. Stupoare interioară reprimată cu greu printr-un rest de *self-control*. Fac a doua gafă și mai gravă (furat de satisfacția care mă stăpînea în acele zile) oferindu-i un număr, categoric bun, cu excelente colaborări străine, al unei reviste de critică. Altă palmă: „Eu nu vreau să cola-

Scanned with OKEN Scanner

borez“ (de fapt nici nu fusese încă invitat și nu din vina mea). Apoi cu degetul pe sumar: „Ce caută X... aci“? Pentru ca, în continuare, să se dezlănțuie un adevărat torent de lături, în care toți colaboratorii, apoi mulți alți scriitori și critici, să primească unul după altul calificări dintre cele mai jignitoare, mai umilitoare. Răbufnire în esență ușor de înțeles: nedreptatea suferită, rănile amorului propriu și un anumit eșec se răzbunau. Dar cît de gravă poate fi desfigurarea „literară“ la un spirit fără îndoială superior și fin! Ce ravagii și mutilări morale poate ea produce! Cîtă umoare neagră poate revărsa „omul de litere“ în *omul* pur și simplu, cu reale calități morale și intelectuale! Spectacolul devenise atît de strident, de fals și de vulgar, încît a-l suporta în continuare mi-a fost cu neputință. Am plecat umilit și vînăt. „Omul de litere“ a avut nevoie de o victimă, de o compensație cu orice preț, de o reparație... I-am oferit-o. Deci, categoric, nu! Nu sînt „om de litere“.

O PAGINĂ ÎNTOARSĂ

Sinceritatea trebuie împinsă, văd bine, și cu orice risc pînă la capăt: nu sînt și nu m-am considerat niciodată nici măcar „critic literar“ în înțelesul obișnuit, publicistic, al cuvîntului, ci doar în sensul *Dicționarului de idei literare* și al *Criticii ideilor literare:* critic de „idei“, nu de „texte“ literare, beletristice; critic numai de idei literare ca „opere“ și „texte“. Este o confuzie stăruitoare pe care n-o pot încă înlătura, plină de tot felul de neplăceri și situații false. Să încerc totuși, cu toată simplitatea, o scurtă dar precisă clarificare. Nu sînt *decît* un critic de idei literare (categorie încă neratificată), pe care — în cazul meu — aș asimila-o unei formule predominant „ideologice“. Cred că pot afirma că sînt un mic „ideolog“, speță de teoretician situată între filozoful profesionist, riguros și eseistul literar, spontan și improvizat. Prototipul ar fi ideologul cu perucă al secolului al XVIII-lea, cu care-mi pare a surprinde anumite afinități. Am explorat dealtfel acest teritoriu cu ani în urmă și

Scanned with OKEN Scanner

cîndva voiam chiar să scriu, pe baze cu totul noi, un studiu despre *Iluminismul românesc,* problemă *încă* nerezolvată în adevăraţii săi termeni de sinteză şi de istorie comparată a ideilor. Un manuscris foarte imperfect, imposibil de utilizat, a ieşit din aceste preocupări. Mă regăsesc deci în acest tip de ideocritic, cu activităţi metodico-speculative, dar şi militante, desfăşurate între marele „sistem" şi micul „eseu", preocupat de idei şi metode, de controverse şi polemici ideologice, dar fără rigoarea catedrei, fără academisme şi morgă savantă. Adevărata filozofie este dealtfel cu totul altceva.

Deci nu m-am considerat niciodată „critic literar" fiindcă nu aceasta este vocaţia, preocuparea şi structura mea. Am scris recenzii şi cronici (puţine) în mod întîmplător, sporadic, aproape diletant, în special într-o fază de început, pe care nu le voi recupera niciodată (nu voi face nici o „culegere") fiindcă nu mă regăsesc deloc în aceste texte, ce pot fi sau nu onorabile, dar pe care le-aş dori uitate. Deci scriitorii care s-au supărat pe mine că n-am scris despre ei n-au dreptate. Nu aceasta — repet — este „profesiunea" mea. Pe de altă parte n-au dreptate nici maliţioşii care pretind că se elaborează doar „teorii" şi „metode" niciodată aplicate. Aplicaţiile *practice* ale metodei, critica mea *aplicată* de idei literare constă în *toate* articolele *Dicţionarului* . . . I (şi în cele ce vor urma), în cartea (în limba franceză), despre *Tendinţele estetice ale avangardelor literare,* în *„Modelul" ideii de modern* (la care lucrez), în *Biografia ideii de literatură,* pe care o pregătesc, pentru a nu mai aminti de recenziile tehnice, de „cronica ideilor literare" etc. Dar, mai întîi, trebuia pusă la punct „metoda", să fie precizat un punct precis de vedere, delimitat un „spaţiu" critic etc. Mă simt deci solidar cu toţi „ideologii" culturii noastre, încercînd să introduc în această tradiţie o anume specializare teoretico-literară care, cred, ne lipsea. Cîmp vast, deschis dealtfel tuturor. Nu poate fi vorba de nici un exclusivism şi de nici un monopol.

Se pune imediat întrebarea: ce legătură au toate acestea cu „amica mea Europa" pentru a parafraza pe D. I. Suchianu? Relaţia este evidentă şi fundamentală: în Europa, dintre toate aspectele literare, mă interesează în

Scanned with OKEN Scanner

primul rînd *critica* de idei literare, foarte apropiată de sensul larg, anglo-saxon, al termenului: o sinteză organică de critică, estetică, ideologie și istorie literară. Nimic deci mai firesc ca în funcție de acest obiectiv de bază să-mi clarific înclinațiile, să-mi pun în ordine ideile, să-mi precizez aspirațiile.

Preocupat de o nouă orientare în critică, sînt mereu stăpînit de întrebarea *cum* și în ce *mod* cunoașterea și confruntarea cu critica străină (inclusiv prin frecventarea mediilor critice: cercuri, universități, redacții, colocvii, congrese etc.) poate fi efectiv utilă, da un răspuns întrebărilor și căutărilor mele, *dacă* și în ce *măsură* un critic român poate aduce o contribuție, o notă personală, în acest vast domeniu de mare autoritate, rigoare și tradiție. De ce critica „veche" nu mă mai satisface, am încercat să explic pe larg și cu toată argumentarea necesară în cîteva lucrări teoretice și în special, în mod sistematic, în *Critica ideilor literare*. Nu mă mai repet în detalii. Dar cîteva noi explicații de ordin intențional, etic, psihologic și profesional sînt necesare.

Nu putem rămîne la infinit, cu tot respectul nostru sincer (nu sînt omul frazelor) pentru acești mari critici, numai la stadiul E. Lovinescu, G. Călinescu etc. Din factor de progres, opera lor nu poate fi transformată — totuși — într-o frînă, în descurajarea sistematică a noilor inițiative. „Se apropie de mine cei care fug de mine" spunea G. Călinescu. El detesta pastișa, epigonismul, mimetismul. În bună parte acest efect este inevitabil: unii tineri critici care n-au citit *decît* pe acești critici, n-au suficiente lecturi străine, au făcut studii oarecare, nu pot avea receptivitatea, înțelegere și competență în alte zone critice, cu alte orizonturi, obiective și metode. De unde o stare de neînțelegere și tensiune latentă între nivele de formație total deosebite. Se va înțelege, sper, și mai bine (de către cei ce acceptă acest gen de confesiuni) de ce „ieșirea" în Europa a coincis și cu despărțirea definitivă de formele vechi de „critică literară" („vechi" în viziunea mea pe care n-o proclam infailibilă), în ce măsură am fost confirmat sau infirmat în aspirațiile mele, în ce sens s-a produs noua cristalizare, de ce rezultatul final a fost consolidarea convingerii în posibilitatea și viabilitatea

Scanned with OKEN Scanner

unor alte direcții și metode în critică etc. Proces dealtfel în plină desfășurare. Observ că și Eugen Simion constată: „Trebuie să aplicăm descoperirile senzaționale, care s-au făcut după 1945 în critica europeană. Or, toate acestea se îndepărtează într-o oarecare măsură de... etc. etc." (*Convorbiri literare*, 10/1975). Despărțirea de vechea critică în formele sale caduce s-a produs deci odată cu despărțirea de „viața literară". Au intervenit aceleași motive (sau foarte asemănătoare) de izolare dar și de noi forme de integrare, de renunțare dar și de noi posibilități și inițiative. Dacă nu-mi recunosc nici o vocație pentru foiletonism, de pildă, parcă n-aș spune chiar același lucru pentru o *altă* formă de „critică". Și apoi de ce definiția criticii s-ar imobiliza doar în foiletonism, „judecată de valoare" etc.? Conceptele evoluează. În noile relații, în alte medii, căutam deci o justificare și o compensație a aspirațiilor mele, noi sugestii fecunde, chiar dacă fără mari iluzii. Totul gîndit, bineînțeles, în mod fundamental, în cadrul literaturii noastre și mai ales în interiorul perimetrului spiritual al criticii românești. Dar în conștiința mea o pagină era definitiv întoarsă. Aveam bunele mele motive.

Unele țineau de moravurile vieții literare, dominată adesea de cîțiva scriitori. Pentru aceștia, criticul era (și este) doar un fel de agent de publicitate, de *suporter* necondiționat, un instrument de dorit cît mai docil de reclamă. Talentul sau lipsa de talent a acestor „maeștri" este în afară de discuție. N-am putut asimila însă niciodată imaginea paternalistă, solemnă, exorbitantă, a scriitorului-instituție, „clasic în viață", căruia trebuie să i se aducă doar elogii și ofrande. Prezentîndu-mă cîndva cu o cerere perfect legală la o instituție literară am fost trimis umilitor la plimbare: „Nu scrii despre literatura română..." Adică: „Nu scrii despre *mine*. N-ai ce căuta aici". Despre acest personaj mult prea supralicitat n-am scris, într-adevăr, niciodată. De fapt o singură dată, în străinătate, într-o conjunctură cu totul specială, de ordin patriotic. Spirit liber, independent, îmi era imposibil să mă integrez și să subscriu la aceste ierarhii care au anulat — în esență — autoritatea criticului, marea temă și nostalgie a atîtor apeluri și intervenții în presă. Căci fe-

Scanned with OKEN Scanner

nomenul este atît de vizibil, uneori atît de supărător, încît el bate la ochi. Pentru personalitatea morală și probitatea, pentru lipsa totală de oportunism și carierism a lui E. Lovinescu, am în schimb o admirație fără rezerve. Steaua sa etică va urca — și urcă — tot mai mult.

Neacceptarea formulei „foileton", „cronică" (pe care în tinerețe aveam naivitatea s-o iau în serios), dincolo de orice argumente teoretice, pleca deci, în primul rînd, dintr-o nemulțumire și chiar dintr-o repulsie de ordin moral: împotriva tendinței de generalizare a sistemului de recenzare mai mult a autorilor decît a cărților, mai mult a „funcțiilor" decît a autorilor . . . Evident, este vorba doar de o categorie limitată. Violența unor polemici (de care între timp din fericire m-am desprins) avea în primul rînd acest subtext etic. Știu bine că rigorismul excesiv este utopic și nepractic. Dar sub o anume limită nu se poate, totuși, coborî. Substratul unor judecăți negative despre X sau Y nu este deci esențial teoretic („metodă", „monografie", „impresionism", toate aceste principii sînt destul de relative), ci moral: nerecunoașterea sistematică a realizărilor altora, refuzul criteriilor, metodelor și ierarhiilor obiective etc. Din această cauză nu s-a scris și probabil nici nu se va scrie curînd, de către un contemporan, o adevărată „istorie" sau măcar o „panoramă" a criticii actuale. Un critic în plină activitate care să recunoască superioritatea altui critic sau să conteste o mediocritate cu „poziții" iată ceva greu de imaginat. Mulți gîndesc în termeni asemănători.

Înțeleg deci foarte bine și aprob întru totul renunțarea lui Tudor Vianu la acest gen de critică, la zi, din scrupule și motive fundamental etice. Dincolo de „judecata de valoare" există înțelegerea, simpatia, solidarizarea și asimilarea creatoare a bunelor intenții. Un proiect articulat, conturat, chiar ratat în ansamblu, are o anume valoare intrinsecă. Inepția cade singură. Doar insolența trebuie sancționată. Nu cred în critica-„iubire", lirică, delirantă, dar nici în criticul „rău", care „mușcă". Metoda cuțitului între dinți, îmi pare inacceptabilă. Este legea junglei. Fără înțelegere simpatetică nu există critică, fără intuiție fundamentală, prin transpunere și participare profundă, receptivă, nu există proces hermeneutic. Oricine a medi-

Scanned with OKEN Scanner

tat în adîncime la structura actului critic nu poate să ajungă la alte concluzii. Că jurnalismul critic are opiniile sale este o altă poveste. Obiectivitatea judecății și a actului critic (formulez foarte succint toate aceste probleme) are totdeauna ca impuls o foarte justificată reacție și repulsie anti-subiectivă. Este evidența însăși că subiectivismul în critică a făcut și face numai ravagii: victime, nedreptăți, exclusivisme, bagatelizări insultătoare etc. Nu are nici o frumusețe, foarte rar atinge scînteierea pamfletului de înaltă tensiune cînd totul se preface de fapt în artă. Am ajuns la tăria de a nu mai răspunde la insanități, imitînd în această privință pe mulți alții, de a nu mai întreține nici un fel de polemică. Atacurile (tot mai rare) se preling la picioare ca o picătură de ploaie pe o manta de cauciuc. Uneori cred că este vorba de o simplă „defulare" fără riscuri, de fenomene de psihopatologie a vieții cotidiene, violența fiind total disproporționată cu obiectul disputei. În aceste împrejurări, eu și alții, avem un rol terapeutic de „paratoner" inofensiv. Polemica nu este posibilă fără respectarea regulei jocului: riguros teoretică, purtată exclusiv în spiritul, oricît de pasionat, al *ideii,* fără huliganism verbal. A nu riposta la provocări, la insulte, la definiții disprețuitoare constituie (iluzie?) o victorie asupra vulgarizării „literare". După cum a dovedi fermitate în intervențiile de principii în chestiunile de metodă și de orientare generală înseamnă a întreține prospețimea convingerii, curajul și onestitatea riscului ripostei, adesea de calitate joasă.

Refuzul de a contribui la animarea (citește: trivializarea) „vieții literare", a „schimbului de opinii" este deci definitivă, fără întoarcere. Cînd m-am convins că impulsul real al unor polemici este doar intenția de a jigni, dispreţui, deprecia, minimaliza cu orice preț adversarul, am părăsit-o pentru totdeauna. N-am „răspuns" și în orice caz nu mai „răspund". Critica nu este „desființare", ci construcție. Marea, adevărata critică este totdeauna pozitivă, afirmativă. Din dialectica celor doi factori triumfă doar construcția, creația critică, sistemul critic. Negația n-a dat niciodată o critică mare. Victimele lui Maiorescu se prăbușeau și fără Maiorescu, iar Gherea, tratat cu disprețul știut, cu toate insuficiențele sale autodidactice, nu

Scanned with OKEN Scanner

s-a prăbușit. Aș putea da destule exemple de atacuri grosolane, de desconsiderare totală, de negare pur vindicativă la care, nici alții, nici eu, n-am ripostat. De ce am face-o? Mai întîi nu ne-ar produce decît enervare rememorarea și transcrierea inepțiilor. Apoi, este evident că lucrurile (chiar dacă nimeni nu este infailibil) stau cu totul altfel. În acest gen de critică, de care m-am rupt definitiv, nu mai cred. Memoria mea afectivă nu poate uita, nici ea, o mai veche, exorbitantă, cabotină megalomanie, unită cu o strivitoare desconsiderare din partea unora de la care așteptam generozitate. De ce aș mai evoca-o în detalii?

Am constatat cu satisfacție, atît la marii noștri critici cît și în străinătate, la critici cel puțin tot atît de mari, o lipsă evidentă de personalism acut, discreție, indiferență, dar și respect pentru adversar. Polemicile literare sînt rare și trădează, ca și la noi, doar răbufniri temperamentale. Prestigiul lor nu este mare și „genul" nu se mai poartă. În literaturile occidentale, și de la un timp și la noi, ierarhiile se stabilesc *altfel,* nu numai prin „cronici literare", ci prin convergența a cel puțin cinci-șase factori sociali (publicitate, grupuri de presiune, *mass media,* sondaje, succes de public, formele instituției literare: juriuri, premii, foiletoane salariate etc.). Este aproape un mit, în orice caz o tenace prejudecată teoria că numai „cronicarul" face opinia, judecata de valoare. Adevăr valabil cel mult *în* și *pentru* redacții, într-o mică sferă literară, care nu atinge marele public. După cum o polemică nu modifică absolut nimic atunci cînd negația vine dintr-o zonă inferioară și incompetentă. N-am înțeles dintr-o dată acest din urmă adevăr. A-l descoperi fie și tîrziu nu înseamnă un merit deosebit. Este o evoluție firească, o maturizare. Poate și un început de blazare și chiar o ușoară oboseală. Să zicem că toate acestea intră, într-o proporție oarecare, în ceea ce s-ar numi, mult spus, „virtutea" sau „înțelepciunea" critică.

„Procesul" făcut unui tip de cronicar literar, destul de răspîndit dealtfel, avea deci în vedere o serie de defecte profesionale — în ultimă analiză — tot de ordin etic. Surprindea, mai întîi, lipsa de interes, de curiozitate, intoleranța și neacceptarea altor forme de critică decît simpla

Scanned with OKEN Scanner

rutină foiletonistică, jurnalistică, în forme din cele mai tradiționale. Problemă nu numai de formație literară, de competență sau incompetență la cei ce abia „au ieșit din facultăți cu diploma de critici" și dau totuși lecții. Rămîne un defect moral obiectiv, mai ales pentru conștiințele tinere, refuzul tenace, dogmatic, lipsa de curiozitate și receptivitate, impermeabilizarea, ca și negarea unor realități dintre cele mai evidente, numai fiindcă sînt noi, neobișnuite, deosebite de ceea ce poate fi găsit la P. Constantinescu sau Perpessicius etc., semn evident de imobilitate, de anchiloză spirituală. Avînd pasiunea studiului, pe cît posibil în adîncime, mă surprindea în același timp și spiritul de improvizație, „metodă" de a scrie repede, oricît și orice, răspîndirea convingerii — dealtfel adesea sincere — că rapiditatea, soluția de expedient, superficialitatea, improvizarea sînt *adevăratul* regim al criticii publicistice. Nu discut condițiile obiective ale muncii de redacție, care pot favoriza sau nu această stare de spirit. Regretabilă mi se pare mai ales generalizarea potențială a ideii că seriozitatea, studiul, documentarea, competența reală sînt aspecte lipsite de importanță, neesențiale, ba chiar condamnabile, pedante etc. Dar „studiu" nu înseamnă nici pedantism, nici pozitivism, nici spirit didactic. In felul acesta erudiția devine „tristă", monografia o „prejudecată" etc., subminîndu-se esența însăși a ideii de rigoare, metodă, seriozitate, exigență, documentare, aplicație, muncă. A nega aceste valori, a le ironiza sau bagateliza constituie o serioasă eroare. „Improvizația jurnalistică — spunea și G. Călinescu — e fatală unei culturi". De fapt nici nu mai este vorba de „cronica literară" (subiect minor, în fond) în această rememorare, ci de condițiile fundamentale etico-spirituale ale muncii intelectuale care trebuie urcate mereu la un nivel superior. Disprețul sub o formă sau alta pentru *muncă*, de cea mai înaltă calificare, în critică, în studiile literare, peste tot, mi se pare cu totul inacceptabil. Cei ce-l întreținn transformă studiile și comentariile literare într-un exercițiu publicistic minor, spontan, inconsistent și efemer. Istoria literară, nu am nici o îndoială, va fi severă cu acești *playboys* ai superficialității. O solidă cultură nu poate fi așezată pe aceste baze.

Scanned with OKEN Scanner

Din această atitudine negativă din punctul meu de vedere decurg și alte antagonisme, al căror substrat depășește cu mult controversele, adesea banale, ale criticii literare. Este vădit, de pildă, că refuzul (la unii) al ideii de „sistem", „construcție", „sinteză", „monografie" etc. în favoarea culegerilor fragmentare are ca explicație reală comoditatea (și rentabilitatea) confecționării unor astfel de volume: întîi se scrie o cronică fără nici un efort, empiric, apoi se publică într-o revistă, apoi se citește la radio, apoi la T.V., apoi se adună în volum, apoi se ia un premiu și jocul continuă reluat de la capăt, adevărat *perpetuum mobile* al combinației, improvizației și facilității. A face o culegere de cronici nu implică nici un „efort" deosebit de actul redactării și publicării succesive al fiecărui fragment în parte. Cel mult intervenția unei foarfeci pentru decupare. Revenirea — eternă — la aceeași autori, la aceleași teme, banalizate, uzate prin repetiție (același Alecsandri, același Bolintineanu, aceeași „natură în opera lui Coșbuc" etc. etc., pentru a nu da alte exemple mai noi) trădează doar legea minimului efort, reluarea prin conformism și imitație a unor idei, titluri, scheme și clișee golite de spiritul de inițiativă.

Distractiv sau apăsător, amuzant sau sumbru (după umoarea de moment) acest mediu (definit abstract, care, desigur, nu se confundă cu întreaga noastră critică) a încetat în conștiința mea să mă mai atragă. Am ieșit din jocul său. Indiferența la „ecouri" a devenit tot mai mare (de la o vreme abia le mai parcurg). Relațiile s-au selectat singure, ca și ierarhia preocupărilor și a proiectelor. „Izolare" care adesea mă „costă", dar pierderile sînt mult mai mici decît marile sale avantaje. Practic și eu o „aritmetică a plăcerii" în genul lui Bentham... Regretul real, profund, este altul: de a fi dezamăgit (involuntar) și chiar nedreptățit într-un fel cîțiva scriitori valoroși nescriind despre ei în anumite momente. Dar cauza trece dincolo de aceste aspecte: deveneam tot mai consecvent mie însumi, rupt definitiv de critica textelor literare, tot mai „onest" în fața conștiinței mele, cu o economie tot mai mare asupra proiectelor esențiale, cu o economie tot mai mare a gesturilor publicistice. Astfel de confesiuni, ca și celelalte, pot să surprindă, să nu fie bine înțelese, iar gestul

Scanned with OKEN Scanner

de a le publica să pară chiar o extravaganță. Risc pe care-l preia, în fond orice jurnal, orice confesiune. De ce subiectivitatea lirică ar fi totuși legitimă și a jurnalului intelectual n-ar fi la fel de legitimă? Avînd alt ritm, înaintez doar mai repede în timp prin „imprudența" publicării anticipate. O „eroare" în plus.

Caut de fapt să fac și mai ales să-mi fac cît mai bine înțeleasă această reacțiune: călătoria ca metodă (sub acest aspect) a distanțării, desprinderii de ceea ce am numit „viață literară", pentru a reveni în ea la alt nivel și în alte forme, sper mai pure, mai constructive, mai elevate. Călătoria are desigur și multe alte aspecte, dar acestea deocamdată nu mă preocupă. Atitudine care nu întîrzie să se transforme într-un adevărat paradox: cu cît pătrund mai adînc în mediile străine, cu cît distanțarea interioară devine mai mare, iar străinătatea tot mai „străină". Între mine și această zonă s-a interpus o anume neaderență, o „izolare" și cristalizare defensivă. Un „eu" a prins o formă ce nu mai poate fi dizolvată de nici un acid. Toate dificultățile și clarificările interioare au avut deci, în cele din urmă, acest rezultat favorabil: consolidare pe poziții proprii, precizarea tot mai limpede a scopurilor ultime, definirea în linii mari a unui program, a unui sistem de reacțiuni, a unui stil, egal cu el însuși, atît în țară cît și în străinătate. M-am regăsit plecînd, reîntorcîndu-mă, plecînd din nou, refăcînd de fiecare dată — în felul meu — macedonskianul *Sonet din zori*. Am ajuns, cred, la echilibrul unei cunoașteri tot mai selective, al receptivității dificile, al lucidității și asimilării critice. Pe aceste baze mi-am construit treptat întreg ansamblul „relațiilor externe".

DESPRE CĂLĂTORIE

Condițiile subiective ale unui anume tip de călătorie definesc, de fapt, condiția oricărui tip de călătorie, situația sa generală. Adevărul este că nu există o singură formă strict obiectivă de „călătorie", ci doar *călătorii*, modalități proprii, specifice, foarte diferite, de deplasare spiri-

Scanned with OKEN Scanner

tuală în spațiu. Nici o călătorie nu seamănă ca program și motivație cu alta. Cea intelectuală cu atît mai puțin. Este unul din actele noastre cele mai personale, cele mai interiorizate. Fiecare își dorește, imaginează și realizează o *altfel* de călătorie, mereu o *altă* călătorie. Programarea și tipizarea, din acest punct de vedere, sînt cu desăvîrșire excluse.

Chiar și speranța, noutatea, deschiderea spre necunoscut, plăcerea ineditului și celelalte emoții asociate satisfacerii imediate a curiozității primesc în spațiu o coloratură diferită. În acest caz, plecarea este pusă sub semnul descoperirii, recuperării și confirmării, al confruntării, regăsirii de sine și cultivării. „Egotism" în aparență dezinvolt. În realitate grav, profund antituristic și chiar educativ în sensul superior al cuvîntului. Cunoaștere avidă, fără îndoială, dar și recîștigare a timpului pierdut; deschidere dar și consolidare; ratificarea unor idei și idealuri prin confruntare directă, dar și regăsirea tinereții, cu toate aspirațiile, așteptările și revenirile sale; informare și documentare, dar și instruire în profunzime, reală amplificare și rafinare a simțului estetic. Toate acestea într-o perspectivă „futuristă", mereu împinsă înainte, prin anticiparea intens visată, realizată, apoi din nou depășită. Condiție, deci, de actualizare și modernitate pură. Pentru adevăratul călător fiecare clipă este o revelație, o trăire inedită, o noutate absolută.

Fără îndoială, că acest gen de călătorie trebuie pregătită. Sînt categoric, în cazul scriitorilor și intelectualilor, împotriva călătoriei empirice, haotice, de simplă destindere. După cum sînt și împotriva călătoriilor meschine, fără un minimum acceptabil de posibilități materiale. Ceea ce nu înseamnă că aș fi partizanul exclusiv al călătoriei zise de „studiu", de „documentare", etichetă solemnă pentru vid cu titluri academice. Susțin doar că o adevărată călătorie nu se improvizează, că ea trebuie „studiată", că debarcarea într-o țară și într-o cultură străină trebuie precedată de o minimă orientare și informare prin însușirea prealabilă a datelor fundamentale. Orice țară constituie un climat cultural-spiritual pentru care este nece-

Scanned with OKEN Scanner

sară o mică „introducere" și chiar oarecare afinitate. Ceea ce înseamnă că prima etapă a călătoriei a fost deja parcursă încă de acasă prin asimilare „culturală", printr-un număr de lecturi și chiar studii anterioare, uneori mult îndepărtate în timp. O cultură se cunoaște din interior, nu hoinărind pe stradă, omorînd timpul prin *hall*-uri și baruri. Cultură, firește, în sensul de tot ce rămîne după ce ai uitat tot, ca sistem de asociații și relații puse spontan în mișcare. Condiție cu atît mai proprie jurnalului intelectual, plin de impresii, date și informații, prin natura lor precise, uneori chiar tehnice. Nu este vorba — oroare! — de a pune bibliografie la fiecare pagină. Dar fără un real fond aperceptiv călătoria se preface într-o uimire inconsistentă și primitivă fără nici o urmare.

Trăirea culturii ca formă de viață, revitalizarea sa prin participare și transpunere pune din plin problema „livrescului", calul de bătaie al publiciștilor inculți, obsedați de „viață", concept echivalent în conștiința lor frustă cu percepția naivă și needucată. Tema, într-adevăr, mă agasează. Cine a băgat în cap unora (întrebare repetată) că „viață" înseamnă doar a căsca gura și a te feri de toate implicațiile culturale ale existenței este greu de știut. O prejudecată, desigur, ca multe altele. Dar și o problemă de lipsă de tradiție culturală, efect al unui „model cultural" restrictiv, să-i spunem de tip „agrar". Cultura receptată autentic în plină vibrație intelectuală și pasională încetează a mai fi „livrescă". Asimilată, trăită, ea nu mai poate fi *niciodată* „livrescă", dacă prin acest cuvînt se înțelege referința globală, abstractă, pur materială, neintegrată unei percepții emoționale. Povestea cu „erudiția", cu „livrescul" infamant este încă unul din clișeele celor ce te acuză de „livresc" cu citate din Gide și Călinescu etc., mostră de complex acultural al unui tip minor de publicist. Nici această carte nici celelalte n-au fost făcute cu alte cărți, iar literatură de călătorie, „voiajuri" și „itinerare" am citit puține. Despre *Itinéraire de Paris à Jérusalem* de Chateaubriand păstrez încă din liceu o amintire mediocră tocmai din cauza referințelor clasice care foiesc.

Scanned with OKEN Scanner

Paris, 2 mai 1975

CARTEA ÎN VIAȚA COTIDIANĂ

Amîn din pură inerție și concentrare pentru ultimele zile ale plecării, cum se întîmplă întotdeauna, vizitarea expoziției *Le Livre dans la vie quotidienne* de la *Biblioteca Națională*, în care lucrez în fiecare zi. Afiș destul de seducător: personaj feminin, din secolul al XVIII-lea, cu rochie făcută din cărți legate în diferite culori: *Une relieuse des livres*. Trăind numai între cărți, de dimineața pînă seara, atracția era totuși destul de redusă. Pentru mine, cartea devenise demult, și mai ales la Paris, un fapt curent de viață cotidiană.

Expoziția, parcursă în două ore, într-o pauză, îmi dovedește ceva mai mult: toate actele vitale, materiale și spirituale ale umanității au avut și își au prelungirea firească într-o *carte*. Totalitatea activităților sociale și intelectuale, economice și educative, medicale și religioase, științifice și gastronomice au fost totdeauna exprimate sub formă de *manuale, rețete, chei, îndreptare, instrucțiuni, reguli, epistolare*, etc. Documentarea panourilor pleacă de la chirurgie și îngrijirea corpului, trece prin medicină, gastronomie, școlaritate, jocuri, ocultisme, grădinărie, călătorii și se termină cu cărți de *savoir-vivre* și *bonnes manières*. Văd prima carte franceză de gastronomie (1491), tratate de cosmetică, instrucțiuni pentru tinerele doamne, *Le secrétaire des secrétaires* (care-mi aduce aminte de una din lecturile distractive ale copilăriei mele de la Botoșani, *Epistolarul amorului și al fericirilor*, într-o editură locală), o vastă colecție de chei ale visurilor, de manuale ocultiste, cărți de joc, afișe, reclame. În sfîrșit, toată gama activităților și necesităților umane sub formă de *carte*. Viață codificată, organizată, sistematizată, fără îndoială. Dar *viață* cu V mare. Cultura și civilizația sînt prin definiție livrești. Umanitatea este prin esență livrească. Ea nu poate fi decît livrescă. Fiindcă numai cartea îi dă dimensiune și conținut permanent și transmisibil. Propun organizarea prin *O.N.T.* a unor excursii în serii mai ales la acest gen de expoziții livrești.

Scanned with OKEN Scanner

HERMENEUTICĂ ȘI CĂLĂTORIE

Orice călătorie presupune o hermeneutică specială, fiindcă orice „țară", pentru a nu mai vorbi de diferitele aspecte ale culturii străine, cere o „interpretare", o formă personală de exegeză. În această privință unitatea de metodă dintre *Critica ideilor literare*, *¡Ole! España* și *Carnete* este deplină: peste tot acționează același cerc hermeneutic adaptat doar unor domenii specifice: ideea literară într-un caz, cunoașterea europeană în altul. Nu este vorba de nici o exagerare teoretică: ambele operațiuni presupun o schimbare rapidă de perspectivă, o trecere continuă și reciprocă pe două registre, de la cele ce „știu" la cele ce „văd" și invers, în sensul cunoscut—necunoscut—cunoscut / necunoscut—cunoscut—necunoscut, prezent—trecut—prezent / trecut—prezent—trecut, idee—imagine—idee / imagine—idee—imagine etc. În acest sens, orice călătorie este un act de înțelegere și de explicare de sensuri și semnificații. Intervenția culturii, factorului ideologic, „livrescului" — *nomina odiosa!* — se justifică deci și în acest mod fundamental: prin proiectarea prezentului pe ecranul lat al trecutului (= istorie, cultură, erudiție), prin rememorarea și reasimilarea trecutului prin filtrul prezentului. Deci permanentă apropiere și distanțare de trecut, permanentă apropiere și distanțare de prezent. Viziune dual㠄clasică" și „modernă", „istorică" și „actuală", ce are ca rezultat o creștere spirituală, un spor al realizării de sine, o îmbogățire interioară continuă. Descifrînd noi sensuri și semnificații, interpretîndu-le, clarificîndu-le obiectiv se dezvoltă și se adîncește întregul nostru fond subiectiv. Se știa dealtfel demult că orice călătorie aduce un plus de cunoaștere și de sensibilizare.

INDEPENDENȚA INTELECTUALĂ

Nu este chiar ușor de definit, cu toată claritatea dar fără ostentație și oratorie, o convingere tot mai adîncă — aș îndrăzni să spun — expresie a unui *alt* stadiu al

Scanned with OKEN Scanner

conștiinței intelectuale românești: un spirit de independență spirituală, sobră și matură, luciditatea superioară a unor orientări, căutări și atitudini proprii. Ceea ce se conturează în adîncime și fără emfază (există, bineînțeles, și astfel de fenomene, dar nu le cred caracteristice) este o nouă optică, o altă atitudine față de cultura străină și de exponenții săi mai mult sau mai puțin calificați. Dacă au existat unele „mituri" sau „miraje" ele au dispărut, nu fără explicații și motivări foarte precise.

Pentru omul de cultură român, care cunoaște îndeaproape sau lucrează într-un mediu intelectual străin, respectarea a trei principii — foarte simple — mi se pare esențială. Primul: să nu uite niciodată, și în nici o împrejurare că aparține unei culturi specifice, culturii *sale;* recomandare, de fapt, inutilă căci pentru *adevăratul* om de cultură, cu personalitate distinctă și matură, acest gînd are valoare de axiomă; el constituie un dat natural, istoric și, dacă vreți, fizic; nimeni nu poate sări *peste* umbra sa. Al doilea: să nu fie „provincial". Există două feluri de a fi provincial în cultură: complexul de inferioritate („complexul Dinicu Golescu") și de superioritate, „sperietura"* de Occident și de străinătate în genere și „suficiență" față de Occident și de străinătate în genere; foarte simplu spus: a te pierde cu firea și a întoarce spatele, fără spirit critic și măsură, în ambele sensuri. Al treilea: a avea, ceea ce aș numi luciditatea și „resemnarea" istoriei, să nu sufere — mai mult decît este cazul — că o serie de valori și realizări românești nu sînt *încă* binecunoscute în străinătate și uneori nu sînt chiar *deloc* cunoscute. Dintre toate obstacolele (istorice, geografice etc.) limba mi se pare handicapul cel mai serios. Dar din faptul că Occidentul, mult timp, nu cunoștea *nimic* (sau aproape) din valorile

*) „...Noi românii sîntem oameni speriați, cum se zice, speriați între altele de nume nemțești. De l-ar chema pe cineva Popescu, ori Georgescu, ori Tănăsescu, ori chiar Zamfirescu, și dacă ar scri orice lucru de samă pe terenul vreunei științi oarecare, *noi dăm din cap cu îndoială* (s.n.). Îndată ce însă îl va chema pe cineva Schultze ori Meyer ori Müler, noi cetim cu admirație toate inepțiile" (Alexandru I. Philippide, *Un specialist român la Lipsca*, Iași, 1909, p. 139). Acest complex — atît de precis definit — este vechi în cultura română.

Scanned with OKEN Scanner

orientale (și invers), nu se poate deduce că aceste valori *n-au existat*, că ele *nu există*. Sînt și eu convins că o carte într-adevăr „există în ea însăși, independent de voința autorului și de opinia criticilor". (Mircea Eliade). Dacă Racine nu știa, să zicem, absolut nimic de existența lui Buddha și Buddha nu știa nimic de existența lui Homer, nu rezultă deloc că Racine, Buddha și Homer n-au existat fiecare în cadrul culturii sale, despărțită de celelalte prin compartimentările și accidentele istoriei. Creația este o realitate, difuzarea și comunicarea valorilor cu totul alta. Planurile nu pot fi confundate.

Ceea ce aș preconiza în esență ar fi conștiința egalității și posibilității competiției de mare rigoare și seriozitate; dezvoltarea pe traiectorii proprii dincolo de orice „receptare" (foarte binevenită) sau „ignorare" accidentală (care nu trebuie deloc dramatizată); stimularea încrederii și așteptării calme a momentului favorabil; crearea și organizarea cu tenacitate a condițiilor *reale* care să facă într-adevăr posibilă recunoașterea neformală, neconvențională, a valorilor noastre. Nici servilitate, nici infatuare, nici pierderea simțului realităților și al proporțiilor. O muncă organizată, în perspectivă, nebirocratizată, cu mult, mult spirit de inițiativă. Profesată cu consecvență, această atitudine alungă în mod radical iluziile, idealizările și chiar naivitățile tot mai puțin justificate despre „Europa".

Recitind o serie de însemnări, rememorînd mai ales starea de spirit a itinerariilor mele, constat că nota dominantă este de permanentă ambiguitate și oscilare: adeziune și distanțare, satisfacție și ironie. Aș merge chiar mai departe și aș defini drept „ironică" întreaga mea formulă de percepție a occidentului. În subtext lucrează o permanentă subminare a admirației latente, o demistificare continuă a capodoperelor și valorilor consacrate, o contestare lucidă, din interior, a substanței marilor mituri și ierarhii. Rezultă o destul de complexă sinteză de „avangardism" refulat, derivat, tradus printr-o ținută spontan ireverențioasă chiar dacă în forme amabile, în fața celor mai tenace clișee, unit cu o bine motivată rezistență intelectuală. Cînd mi-am dat seama, destul de tîrziu dealtfel, că în cîteva probleme de estetică și critică literară europeană cunoștințele mele erau mai adîncite, mai sistemati-

Scanned with OKEN Scanner

zate și mai sintetice decît ale convorbitorilor străini întîlniți accidental, foarte unilaterali, specializați și fragmentari, orice inhibiție și timiditate spirituală a dispărut. Am întîlnit la alți colegi români aceeași reacțiune.

Nu este vorba numai de „erudiție", de informație poliglotă, în diferite culturi, formă specifică de documentare a micilor culturi, mult mai deschise, mai puțin provinciale și în orice caz mai curioase, decît marile culturi închise, cu sisteme de referințe autarhice, automatizate, reduse doar la izvoarele limbii respective. Ceea ce mă desparte, în esență, este mai ales adeziunea la principiul superiorității sintezei, generalizării, totalității asupra analizei, specializării excesive, fragmentarismul, atitudini tot mai curente în mediile occidentale. Semn — după mine — de inferioritate și, pe un plan superior, chiar de „alexandrinism" și „decadență". Cine cunoaște starea reală a studiilor literare străine la modă constată o evidentă pulverizare, o retorică excesiv formalizată a micilor elemente, un cult microscopic al detaliului, un fragmentarism abuziv și lipsit de orizont. S-ar zice că viziunea categorială, generală de sinteză a intrat în eclipsă. Noțiunile de „stil", „curent", „model", „constantă" etc. n-au mare priză. Sintezele personale ample sînt o raritate. Se pretinde dealtfel că nici un studiu panoramic nu mai poate fi realizat decît prin colaborare. Dar fără viziune unificatoare personală, spirit de coordonare și generalizare pe bază de elemente constante și recurente sinteza reală nu este posibilă. Cînd mi-am dat seama de această incompatibilitate, de zîmbetele „savante" de la unele colocvii și congrese pe care le produc generalizările, ipotezele totalizante, schemele și formele de sinteză, despărțirea mea spirituală de aceste medii a devenit inevitabilă. De unde o distanțare politicos-ironică, interiorizată, fiindcă ea nu putea fi în nici un caz exterioară și brutală. *Carnetele* consemnează doar o mică parte din urmările răsturnării acestor raporturi. Aspirație sinceră, deschisă, spre documentare, contacte utile, asimilare critică — fără îndoială. Izolarea este imposibilă. Dar, în același timp, multe confruntări și raportări se dovedesc tot mai favorabile punctelor mele critice de vedere. Esențială rămîne mai ales constatarea că, măcar unii dintre noi, în ciuda unor dificultăți de do-

Scanned with OKEN Scanner

cumentare, putem oferi din țară unele lucrări valabile la nivel occidental, fie chiar pe mici spații de investigare, de la egal la egal. Această conștiință constituie cred, nu numai pentru mine, un progres considerabil. Nu mai accept în conștiința mea nici o formă de timiditate și înfeudare intelectuală. Cunoaștere, deschidere, dialog, da; satelizare critică, nu. Mediocritatea este foarte bine repartizată în Europa și în general în întreaga lume.

SURPRIZE ȘI CONTRASTE

În același timp, nimic convențional și de circumstanță nu intră în refuzul anumitor „mistificări" oricît de ingenui, de inevitabile (turism elvețian, francofilie prost plasată etc). Este vorba de reacțiuni mult mai adînci, care țin de însăși condiția intelectualului, nu neapărat român, care privește Europa *altfel*, cu ochi critici, deschiși. O mare surpriză, la început destul de penibilă, repede însă reprimată, a fost constatarea privitoare la rolul minim pe care-l joacă, de fapt, cultura în țările pe care le-am cunoscut mai bine. Este o situație tipică pentru întreaga lume occidentală: „cultura" în înțeles tradițional, livresc și intelectual-specializat, are o importanță cu totul secundară, o funcție de foarte superficială „suprastructură". Tiraje foarte mici, librării goale, criză evidentă de cititori, reviste care dispar una după alta, concentrarea activităților literare în mici grupuri închise, fără osmoză, fără reală audiență. Prestigiul scriitorului, savantului, criticului este minim, lipsit de suprafață socială. A trăi în cultură, pentru cultură, în orizontul său, a te referi permanent la datele sale esențiale, iată ceva rar, extrem de puțin răspîndit, oricît de riscate ar fi generalizările. Peste tot doar insule și enclave izolate. Există, firește, relații și legături foarte strînse, pe scară internațională, pe foarte multe planuri și circuite tehnice între specialiști și „elite". Dar aceasta este cu totul altceva.

Pătruns de reflexe și deprinderi „perimate", am încercat la început o adevărată decepție observînd deosebirea evidentă, considerabilă, dintre calitatea zidurilor și a

Scanned with OKEN Scanner

celor ce sprijină, dintre splendida arhitectură a numeroaselor palate, castele, catedrale, reşedinţe şi indiferenţa, mai bine spus, hiatusul şi neaderenţa celor ce le înconjoară la spiritul şi semnificaţia unor astfel de cadre şi decoruri solemne. Între aceste fenomene de cultură şi omul de pe stradă nu există, am impresia, nici o comunicare, nici o solidarizare, nici o permeabilitate. Îmi dau bine seama că nu poate fi posibilă nici o reacţiune deosebită pentru un peisaj urban demult obişnuit la cei ce trec zilnic prin piaţa *Navona* sau pe lîngă *Luvru*. Şi totuşi ochiul meu străin, poate deformat de prejudecăţi intelectuale, poate altfel format şi educat, nu cred că se înşală: blazare sau obişnuinţă, indiferenţă sau incultură, neaderenţă sau dorinţă de noutate, rămîne un fapt că întregul decor şi aspect citadin, monumental, exterior, istoric, clasic, celebru etc., al culturii şi civilizaţiei apusene nu pare să mai intereseze, să mai atragă, să mai constituie o solidarizare şi o preocupare, un motiv de admiraţie şi de reflexie afectivă pentru locuitorii acestor cetăţi. Nu intră în discuţie reacţiunea omului comun, ci a „clericilor", intelectualilor, care par a ridica mereu din umăr. *La Sainte Chapelle*, *Baptistierul* din Florenţa, *Escorialul* etc. etc? Nu ştiu, nu mă interesează. *Aucune idée*, expresie des auzită în mediile francofone. Cu o nuanţă uşor ironică, chiar disprețuitoare.

Subiectivism sau nu, experienţe puţin fericite sau nu, neşansă sau nu, nu pot să nu reţin şi alte nemulţumiri legate de conţinutul şi stilul unor relaţii sociale şi morale. Fără îndoială: defecte şi imperfecţiuni grave există peste tot. Totuşi, orice spirit lucid şi neprevenit poate confirma o serie de aspecte negative din sfera contactelor şi raporturilor sociale specifice calităţii de „străin". Nu cred a greşi prea mult afirmînd că, în comparaţie cu psihologia noastră, mulţi străini par mai închişi, mai retractili, mult mai puţin ospitalieri. Fenomen — probabil şi de alienare capitalistă — gesturile, mişcările, iniţiativele primesc imediat o evaluare strict economică producătoare de raporturi adesea false: politeţă exterioară, expeditivă, distanţare rapidă, unele atitudini ce nu pot fi definite altfel decît meschine. Avariţia învăluită în forme chiar elegante, impecabile, tot sordidă rămîne. Amintirile lui E. Lovi-

Scanned with OKEN Scanner

nescu vorbesc despre Faguet, care răspundea la scrisori rupînd pagina albă, rămasă goală. Publicînd într-o revistă franceză, dealtfel serioasă, în același număr două texte, un studiu întins și o notă de două pagini, am primit cuvenitele *tirés à part* doar la... nota de două pagini... Generozitatea, spontaneitatea, căldura umană nu sînt prea răspîndite. Sau n-am avut eu norocul să le întîlnesc... În orice caz, multe bune intenții și entuziasme (recunosc mereu, naive, inocente) mi-au fost tăiate de la început fără menajamente. Confesiunea, sinceritatea par multora semn de indiscreție, orientalism, vorbărie. Intimitatea morală îți este refuzată. A fost o nedorită experiență, în special la G., oraș inhibat, închis, destul de suspicios, neospitalier, combinație de calvinism, mefiență „ideologică" și oarecare xenofobie, reacții care au, firește, explicațiile lor. Cînd am devenit mai rece, mai rezervat, mai calculat, echilibrul interior oarecum s-a refăcut. „Lumea trebuie luată așa cum este". Am început deci să urmăresc doar obiective precise cît mai aproape de interesele mele. Dar această atitudine nu mă satisface. Mai mult: încerc mereu aceeași contrarietate interioară: voiam, visam, doream să întîlnesc o altă *calitate* umană, o minimă solidarizare, poate chiar „fraternizare". Idealizam, firește, o imposibilitate.

La un nivel mult mai jos, în sfîrșit, dar nu lipsit nici acesta de semnificație, o rezistență interioară organică, spontană, mai curînd amuzată, împotriva pseudo-culturii de *mass media*, gusturilor snoabe sau de mare circulație, micilor *gadgets* și mode, a gumei de mestecat și a spiritului *hobby*, adesea de un mare vid, de o lamentabilă sărăcie spirituală. Mitul marilor vedete nu m-a contaminat niciodată; n-am colecționat nici fotografii, nici autografe. Erezie totală! Nici o pasiune pentru teatrala și afectata Greta Garbo și alte „femei fatale", iar la filmele lui Charlie Chaplin am rîs foarte rar. O reluare, recentă, mi-a părut clovnească, artificială, naivă. Nu fac caz nici de diseuri, de Edith Piaf și Johnny Halliday, nici de *rock* și de *folk*, iar Charles Aznavour, abil om de afaceri, fără voce, inculpat de fiscul francez, îmi pare de-a-dreptul enervant. Îmi vine uneori să-i sparg toate discurile răgușite. Cel puțin masculinizata Marlene Dietrich (la 74 de

Scanned with OKEN Scanner

ani!) a rămas „idolul“ unui public specializat: în martie 1975, la Bruxelles, am înregistrat știrea că, în ciuda vîrstei înaintate, succesul a fost enorm: săli pline numai cu invertiți... Informatoarea mea era aproape indignată. În octombrie, în același an, și-a rupt un picior la Sindney (Australia) cu prilejul unui concert. Șansă notabilă: accidentul s-a produs cu... 4 zile înainte de expirarea poliței de asigurare.

SPIRIT CITADIN

În opoziție cu „modelul“ agricol, rural („sămănătorist“, „pășunist“ etc.) civilizația occidentală îmi demonstrează și ea, din plin, superioritatea „modelului“ cultural de tip urban. Afinitățile mele merg numai în această direcție și una din satisfacțiile cele mai mari ale *Carnetelor* este tocmai confirmarea, pas cu pas, a aspirațiilor, ideilor și convingerilor mele „citadine“. De unde afecțiunea specială și atracția permanentă pentru edificiile și spațiile arhitectonice, a peisajului urban și spiritului de „cetate“. Nu este vorba de o revelație, ci de o adevărată regăsire: mediul citadin este efectiv mediul *meu*, trăit cu anticipație, în care mă simt integrat organic și definitiv. Sînt un om de oraș și nu de sat, fără a deprecia cîtuși de puțin această noțiune. Cred dealtfel cu toată convingerea în necesitatea urbanizării, a ștergerii deosebirilor fundamentale dintre sat și oraș, în superioritatea civilizației și a culturii produsă de acest mediu, de tip citadin, modern, tehnic, industrial. Aș dori mult să văd Brasilia, acest grandios oraș „inventat“ în plină junglă, de mari proporții monumentale și de o superioară linie de avangardă. Ca și „Turnul Babel“ dealtfel, unul din simbolurile cele mai profunde ale umanității lui *homo faber*.

Nu este locul potrivit pentru a demonstra pe larg existența unei aspirații și tradiții citadine și în cultura română. Într-un text din 1691 de frații Greceanu văd *prima* nostalgie a unei cetăți românești nu de „chirpici“ ci de „marmoră“: „...De a fi cu putință, am auzi și noi din

Scanned with OKEN Scanner

gura Măriei tale, de ticăloasa patria noastră, acel cuvînt ce oarecînd Gaie Octavie Chesariu, de Roma lui, zicea: de cîrpici o am găsit și de marmoră că o am lăsat". Ideea continuă prin Dinicu Golescu, unii pașoptiști, Macedonski, prin simboliști, prin avangardă (*Integral:* „Trăim definitiv sub zodie citadină"), pînă la E. Lovinescu și G. Călinescu. Nu mă gîndesc atît la arhitectul Ioanide și la reveriile sale arhitectonice, cît la o serie de articole cu caracter net de manifest: *Sentimentul cetății, Frica de monumental, Economia gratuitului, Nasc și la noi monumente!* etc. Eu însumi am scris — deloc întîmplător — despre *Condiția literaturii citadine* și *România literară* a publicat, împreună cu alte două texte, o pagină întreagă pe această temă (II, 19, 8 mai 1969). Implicația, în subtext, a grupajului inițiat de mine era tot de „manifest". O familie românească de spirite citadine există fără îndoială și ea va trebui, cîndva studiată, definită cu toată claritatea. Viitorul aparține și în acest spațiu construcției cetății monumentale, noilor valori și raporturi spirituale pe care ea le generează.

Ceea ce poate să pară la o privire superficială un tic mental are deci *încă* o explicație profundă și coerentă. Pentru a mă limita doar la sfera studiilor literare (care mă preocupă cu prioritate), echivalentul construcției planificate, vaste, monumentale, durabile, nu poate fi, în nici un caz, articolul încropit, improvizația, micul „eseu", „culegerea", ci sinteza, lucrarea fundamentală, construcția de idei critice, „sistemul". A insufla spiritul și elanul construcției și în studiile literare, a realiza edificii monumentale, *id est* cărți de bază, de bibliotecă, este un indiciu de seriozitate și maturitate. Deci de înțelegere a obiectivelor superioare ale culturii noastre, un semn de patriotism și spirit fecund de emulație cu marea tradiție a studiilor literare europene. Revin mereu asupra acestei teme fiindcă ea mă preocupă îndeaproape, mă „angajează". Cred, împreună cu G. Călinescu, că prea «ne e frică de „columna uriașă", de gîndirea absolută... Ne obsedează cronicul, efemerul... critica prin moment».

Scanned with OKEN Scanner

Predispoziţiile de acest tip determină o percepţie foarte selectivă, fără nici o legătură cu seducţia pliantului turistic. Deci lipsă totală de „sentiment al naturii“ urmată de o receptivitate scăzută pentru geografie. Deci, din nou, cu prioritate, Europa nu poate fi pentru mine decît un fenomen de cultură şi civilizaţie. A vedea noi oraşe, a „linge vitrinele“ poate face, în definitiv, oricine. A integra aceste imagini oricît de colorate, de atractive, unor serii de idei, unor procese intelectuale este ceva mai complicat. Dar nu despre justificarea unei ierarhii de valori este vorba, ci numai de definirea unui unghi spontan de percepţie. El nu este „naturist“, nici „poetic“, nici „literar“ (deşi cultura, orice s-ar spune, are „poezia“ sa), ci intelectual, dintr-o perspectivă citadină. Deci evadarea mea nu se produce în „natură“ ci în „cetate“. Răstorn psihologia şi tradiţia romantică, dealtfel foarte livrescă în spaţiul nostru de cultură, unde n-a existat niciodată sufocarea mediului închis, citadin, apăsarea zidurilor sumbre. Reacţiune organică în orice caz împotriva exotismului facil, convenţional, folcloric-publicistic. „Pitorescul“ nu mă atrage, nici „frunza verde“.

Afinităţile mele merg în direcţia naturii morale, nu fizice. De unde un interes foarte redus pentru descrieri, recreaţii naturiste, emoţii „exotice“. Deschid cu totul întîmplător *Journal intime* (1928—1936) de Eugène Dabit (Paris, 1939, p. 339—340): „Călătoriile mă lămuresc asupra mea însumi. Nu le cer să-mi dea peisaje şi iar peisaje, ci să-mi permită să mă apropii de oameni...“ Natura morală şi intelectuală îmi pare mult mai interesantă, mai atractivă. Dar şi în această direcţie reţin, în genere, nu nota şi accidentul individual, ci aspectul categorial (unghiul meu predilect de observaţie), tonalitatea generală, spiritul locului. Orientarea ar fi spre portretul moral sintetic, schiţat de sus doar în cîteva linii. Relaţiile mele umane sînt, de fapt, puţine, cîteva au fost ratate din diferite cauze. Stau mai ales în bibliotecă şi în medii specializate şi nu întrerup continuitatea lecturilor de dragul unor ocazii sau întîlniri incerte ori neimportante. În genere

Scanned with OKEN Scanner

mi-au părut neinteresante și peste tot cam aceleași. Contactele personale reușesc exclusiv în funcție de afinități și potriviri de temperament, formație intelectuală, psihologie, interese și obiective convergente.

PLĂCERE

Este evident că aceste motive transformă călătoria într-o plăcere foarte reală, interiorizată, de o motivare aproape obiectivă. Sînt în situația de a înțelege bine pe F. T. Marinetti, din *Imagination sans fils et les mots en liberté,* unde se poate citi la punctul 14: „Noua sensibilitate creată de turism, transatlantice și marile hoteluri... Pasiune pentru oraș. Distrugerea distanțelor și a solitudinilor nostalgice. Deriziune a divinității (intangibile!) a peisajului". Aceasta ar fi „carta" unor noi emoții a căror satisfacere. produce ceea ce numesc „plăcere". Evident, nu este totul: plăcerea descoperirii, cunoașterii, confirmării ideilor și tendințelor proprii, frecventării bibliotecilor, muzeelor, cumpărării de cărți și reviste etc., este la fel de mare. La care se adaugă plăcerea revederii, revenirii în aceleași locuri care te-au atras și au rămas în memorie. „A reveni mereu în aceleași locuri", îmi spunea la Geneva și Jean R., despre Veneția, pe care o iubește și pe care aș dori și eu s-o revăd. Cu aceeași fervoare, cu aceeași emoție ca prima dată, în august 1972. Rememorarea debarcării în *Piazzetta* care m-a derutat pentru o clipă confundată fugitiv cu piața *San Marco.* Apoi căutarea aproape halucinantă, în plină noapte, cu L., peste canale, punți și cheiuri necunoscute, a casei lui Tintoretto. Plăcere și ea rară, greu de uitat.

REFUGIU ÎN CULTURĂ

Motivația cea mai profundă a acestui jurnal intelectual este totuși alta. Neaderența interioară la o serie de aspecte sociale și morale, surprizele și contrastele uneori neplă-

Scanned with OKEN Scanner

cute, condițiile destul de strînse, uneori chiar dificile, ale acestor călătorii, totul grefat pe predispoziții organice precise mă determină să găsesc în „cultură“ principala și esențiala rațiune a explorărilor și experiențelor mele. De unde aceste *Carnete* ale unor confruntări uneori exaltante dar și dureroase, pasionante dar și obositoare...

Un fapt rămîne indiscutabil: singura satisfacție pe care mi-o îngădui din plin, fără nici o rezervă, pînă la extrema limită posibilă, este deci refugiul în „cultură“. Aici pot să fiu într-adevăr sincer, deschis, gratuit, generos, fără inhibiții, eu însumi, necalculat, avid, să mă desfășor în toate direcțiile, pînă la capăt. Este singura „risipă“ și compensație integrală, aproape absolută, singura mea abundență posibilă. Proiectez deci în acest domeniu abstract toate aspirațiile și refulările, nostalgiile și elanurile mele. Rupt și lipsit mult timp de un anume „muzeu“ și de „bibliotecă“ fac o adevărată „orgie“, o „baie“ frenetică și entuziastă. Încerc să mă vindec de vechi obsesii, să-mi satisfac cît mai multe din dorințe, unele încă din adolescență. Pentru mine aceasta este „viața“, adevărata sa trăire.

Salutară *eau de jouvence* care ia diferite forme. Cea mai imediată și mai „naivă“ este frenezia de a cumpăra cărți, reviste, gravuri, mici obiecte, de a colecționa și păstra o serie de „amintiri“ fără nici o valoare în afara semnificației lor specifice. În acest mod îmi constitui și perpetuez o ambianță, particip la o „tradiție“, mă integrez unor circuite culturale care sînt și ale mele. Adun cărți și reviste pe care știu bine că nu le voi citi, pe toate, niciodată, dar ale căror pagini le tai cu regularitate. Prin acest act „simbolic“, le omagiez, mă integrez, încerc să păstrez o legătură permanentă cu lumea mea, cu mișcarea de idei literare de pretutindeni, să devin solidar cu destinul lor. Toată „documentarea“ se strînge în dosare, clasate pe orașe și țări, care au devenit atît de multe încît au început să mă incomodeze. A mă despărți de ele îmi este aproape imposibil. Grație lor pot reconstitui imediat un detaliu, o scenă, clarifica o nuanță, verifica o informație sau o impresie. Căci acest dialog interior continuă în permanență. *Carnetele* consemnează doar elemente sintetice, rezumarea obiectivă a unor idei și impresii, de fapt

Scanned with OKEN Scanner

mult mai complicate, mult mai oscilante decît ar părea la prima vedere. Constat, încă o dată, că „autenticitatea" integrală, absolută, este imposibilă, un mit utopic. Nu putem fi „sinceri" pînă la capăt. N-avem nici acest curaj, nici această posibilitate, nici măcar postumă. Am deschide porțile infernului, în primul rînd în noi înșine. Sinceritatea totală este înspăimîntătoare, de-a-dreptul monstruoasă.

Mi-aș revendica totuși o oarecare posibilitate de sistematizare și sinteză. Mai întîi pentru faptul că spiritul meu are o astfel de orientare. Apoi, fiindcă tot acest haos de idei clare ar deveni total neinteligibil și nesemnificativ în primul rînd mie însumi. În al treilea rînd, fiindcă asimilarea mea este totdeauna critică, selectivă. Compar și reţin doar ceea ce este acceptabil din punctul *meu* și al *nostru* de vedere. Prin aceste recuperări sistematice mă transpun, realizez și îmi inventez în același timp o tradiție de care am fundamentală nevoie. Toate asociațiile și disociațiile, toate reflexiile tind spre proporții obiective, ca rezultante ale unor concluzii generale. Prefer din această cauză formula de sinteză, notațiilor zilnice, prea fragmentare, prea analitice. Jurnalul adevărat este prea amorf și descusut. Gruparea notațiilor sub formă de paragrafe autonome, cu structură interioară, o găsesc mai potrivită și mai funcțională.

Rezultatul acestor asimilări și cristalizări se depune în straturi succesive pe compartimente. Fiecare „oraș" sau „țară" face parte dintr-un ansamblu, dintr-o hartă spirituală personală, cu capitalele schimbate și cu piscuri în plină mare. Geologie fantezistă, cu alte ere, cu alte fosile. Și totuși reală, bine stratificată, la adăpost de orice cataclisme. Sedimentare care s-a produs, dealtfel, și în Occident, sub forma unei „mediocrități" de nivel ridicat. Este unul din aspectele, poate, cele mai grave, cele mai sensibile ale observațiilor mele. Fac experiența directă a unei culturi medii, dar care are la spate „depozite" vaste de umanități, de clasicități. Oricît de mediocri ar fi exponenții săi (și adesea, o vai!, ei nu sînt altfel), toți sînt acoperiți de mantia de catifea și aur a tradiției multiseculare a „artelor liberale". În sine ei nu reprezintă nimic sau aproape nimic. Ca exponenți, ei sînt sau pot fi supe-

Scanned with OKEN Scanner

riori. Aceasta le dă prestigiu, siguranţă în mişcări şi afirmaţii, oarecare infatuare şi chiar suficienţă. Dar eu refuz acest decalaj şi vreau egalitate: de la carte, la carte, de la autor la autor. Împotriva acestei situaţii „nedrepte" încerc uneori o furie neputincioasă, o revoltă istorico-„metafizică". Alteori, conform raţionamentelor enunţate, accept acest destin şi întreţin doar nostalgia „mediocrităţii" de nivel ridicat, care creează un mediu, un context, o ambianţă prielnică marilor creaţii şi asimilărilor fecunde. Cultura ca fenomen colectiv este totdeauna expresia unei intelectualităţi medii, a unei „mediocrităţi" omogene.

Alături de alte texte de acest gen, *Carnetele* pot constitui, în sfîrşit, şi un mic „document" românesc despre ceea ce interesa, preocupa, era asimilat şi se articula unui univers intelectual dintr-o anume perioadă (1969—1975). S-ar putea deci urmări şi în felul acesta un mod de integrare al Europei în spaţiul nostru, pe coordonate specifice, prin reacţiunile produse într-un spirit critic român. Mişcarea este de fapt inversă: n-a avut loc o „plecare" în Europa, ci Europa a fost adusă la noi, recuperată şi tradusă în termeni care sînt ai „mei", deci fundamental ai „noştri".

PREZENŢA LITERARĂ

A defini cu destulă exactitate *de ce* această problemă mă preocupă personal şi cu tenacitate este destul de complicat. Poate că experienţe foarte concrete, neplăcute, au jucat un rol hotărîtor. Poate fiindcă anume observaţii şi constatări mi s-au impus cu forţa evidenţei. Şi toate au dus la aceeaşi concluzie: se poate face, într-adevăr „ceva", deoarece o serie de condiţii sînt întrunite. Urmează a găsi doar metodele cele mai bune, cele mai eficace. Nu este însă totul şi nu acesta este impulsul esenţial. Spiritul constructiv nu acceptă inerţia, indolenţa fatalismului şi formalismul birocratic şi cînd constat „ratarea" unor ocazii reale, o mişcare de nemulţumire, chiar de revoltă interioară, se produce. Îmi spun atunci: trebuie încercat *totuşi*

Scanned with OKEN Scanner

„ceva", trebuie început „ceva", pe alte căi, altfel, în spirit — aș spune — de entuziasm patriotic „pașoptist".

Am o reală admirație pentru elanul, puritatea, idealismul, enutziasmul, spiritul vizionar — constructiv al acelei epoci de început, care credea cu tărie în afirmarea europeană a țărilor noastre și acționa în consecință. Prezența românească în străinătate, înainte și mai ales după 1848, a rămas pînă azi o pagină unică, pe care „spiritul critic", junimist n-a scris-o niciodată. De ce m-aș revendica de la pașoptism (sper să găsesc timp pentru un „elogiu al pașoptismului") și nu de la junimism este un alt subiect, care ar cere o expunere deosebită. Să spun doar atît, în această ordine de idei, că fără o puternică tensiune interioară, fără impuls, fără ideal energetic, fără „iluzii" și „himere" nu se realizează nimic, niciodată, în nici un domeniu. Ce poate înțelege micul „spirit critic" mediocru, „caracuda" junimistă și post-junimistă, din această vibrație — admit, dezordonată, împrăștiată, grandilocventă, emfatică — dar profund constructivă și propulsoare pe mari dimensiuni? Macedonski, ultimul mare „pașoptist", a intuit bine sterilitatea, inhibiția și spiritul paralizant junimist în formele sale comune. Și nu chiar întîmplător el este primul și deocamdată *singurul* mare „clasic" român, care a crezut în posibilitatea unei afirmări literare europene, a militat în acest sens și a obținut unele rezultate. Că n-a făcut „carieră", că n-a avut „glorie europeană", este foarte adevărat. Dar el a *crezut, ca poet român,* că acest fapt este posibil și a trecut la acțiune, impenetrabil la orice „spirit critic". Care alt poet român clasic a mai dus această „politică"? Poate Ion Pillat, dar într-o măsură mult mai mică, ajutat și de legăturile sale, de nepot de prim-ministru?

Asumarea personală a acestei probleme în care mă simt implicat, pe care — bineînțeles — n-o pot rezolva singur și cu atît mai puțin în ansamblul său, decurge și din realizările ultimului deceniu. Unele rezultate, nu senzaționale, dar pozitive din punctul meu de vedere au fost obținute. În străinătate, am constatat că o confruntare echilibrată este efectiv posibilă. O serie de studii au atins un nivel internațional, dovadă că pot fi publicate în străinătate. Experiența multora dintre noi a crescut, noi date

Scanned with OKEN Scanner

obiective s-au acumulat. Și cînd o vagă asistentă, de la o facultate străină de litere, care n-a publicat încă nimic, nici în franțuzește, nici în românește, nici în *bantu*, și-a permis să fie impertinentă, ea și-a luat „lecția". Au existat și alte umilințe, poate și mai determinante. *Piqué au vif*, un anumit amor propriu mi-a spus că trebuie neapărat servită o replică, trebuie încercată o soluție. Nu mă substitui nimănui și nu cred a avea în nici un caz toate soluțiile. Dar eu nu fac decît să-mi analizez și să-mi motivez propriile reacțiuni. Și nu cred că este chiar greșit ca un critic și un teoretician român să se considere, între anumite limite, și un exponent, un purtător de cuvînt latent al categoriei sale. În ce măsură aspirațiile mele converg, se suprapun, pot fi asociate sau nu altora este o altă poveste.

Există, fără îndoială, numeroase obstacole de ordin obiectiv ce nu pot fi ignorate. Dar hotărîtoare este, în primul rînd, depășirea handicapului subiectiv, învingerea unor „frîne" și complexe, găsirea ritmului interior și a dispoziției de spirit favorabile unor acțiuni și inițiative de mare suplețe. Mai întîi, eliminarea unor erori personale: excesul de zel, esențialul „surtout pas de zêle" al lui Talleyrand, entuziasmul, naivitatea, acordarea încrederii abstracte, nediferențiate. Trebuie plecat de la premisa că nici unul din partenerii eventuali nu este animat de aceeași stare de spirit entuziastă, pasionată, ca să nu spun cultural-„mesianică". Ieșit pentru prima dată în Europa, am făcut și astfel de erori din care am învățat multe. Dar tot atît de greșită, de nefastă, este și mentalitatea și inerția, tergiversarea, frînarea elanurilor, frica de răspundere, moartea inițiativelor: „Să nu ne grăbim, să mai așteptăm, să mai vedem etc. etc." Cu această psihologie este cu neputință a intreprinde vreo acțiune.

Strict obiectiv problema se pune în termenii următori: „Este loc pentru o literatură care să se afirme, într-adevăr, nu numai pe plan național, ci și pe plan internațional și care să depășească realizările înaintașilor" (Nicolae Ceaușescu, *Raport la Congresul al XI-lea al P.C.R.*, *Scînteia*, 26 noiembrie 1974). Dacă lucrurile stau astfel, totul devine o chestiune de concepție și metodă, de tehnică a difuzării și afirmării. Faza manifestelor (gen *Crinul alb*

Scanned with OKEN Scanner

să spunem) sau a pasivității sceptice și fataliste („Intrarea unei literaturi în conștiința universală se supune unor legi misterioase și socotesc că orice am face nu poate suplini procesul natural", G. Călinescu, *„Nu există criză"*, *Secolul* 20, 4/1974, p. 16) o cred depășită și infirmată de realități. Nu există, de fapt, nici o „lege misterioasă". Firește: trebuie să apară în primul rînd valori de semnificație universală. Este necesar să existe și condiții internaționale favorabile, printre care atenția acordată unui popor sau altul dintr-o cauză oarecare, adesea extraliterară, este șansa cea mai potrivită.

Este cazul a ne întreba și asupra noțiunii de „succes" în condițiile actuale. Succesul a încetat să mai aparțină doar „elitei" literare, redusă adesea la cîteva individualități de fapt supranaționale (cazul Ibsen, Kirkegaard, a romanului rus etc.), ci el trece, în primul rînd, asupra întregii „mase" literare: adevăratul succes literar din a doua jumătate a secolului XX, al epocii noastre de mare interdependență și afirmare impetuoasă a atîtor națiuni pînă ieri aproape total ignorate (Africa, Asia, America latină etc.) constă mai întîi în recunoașterea *existenței* acestor literaturi, atît fiecare în parte, ca entitate, cît și prin totalitatea exponenților săi. Adevăratul „succes" al literaturilor încă necunoscute este de a se face în primul rînd cunoscute ca realități distincte, de a demonstra că ele există în mod obiectiv, printr-o producție medie, ritmică, abundentă. Înainte de a-și face recunoscută *personalitatea,* ele trebuie să-și facă recunoscută în prealabil *realitatea, identitatea.* Selecția marilor valori, revelația marilor descoperiri va veni mai tîrziu. Succesul are ierarhia și treptele sale. Acum se intră în conștiința universală *altfel:* printr-o prezență permanentă, susținută, în toate sferele și prin toate mijloacele moderne de difuziune. Stadiul prim, esențial, este de a familiariza editurile, presa, publicitatea, criticii străini, publicul, cu nume și titluri, cu existența *materială* a unei literaturi. Factorul *cantitativ* rămîne, deocamdată, cel puțin tot atît de important cît și cel *calitativ.* Azi o literatură „există" numai dacă ea poate publica anual în traducere zece romane (cifră simbolică), reprezenta zece piese de teatru, participa masiv la zece tîrguri și expoziții internaționale etc.

Scanned with OKEN Scanner

Epoca în care Ibsen trăgea după el și reprezenta singur întreaga literatură norvegiană, Kirkegaard pe cea daneză a apus. Orice altă concepție îmi pare perimată, romantică, grefată pe ideea de „geniu", total sterilă în împrejurările actuale. Pînă va apare „geniul" ce va seduce și zgudui misterios întreg occidentul, avem încă multe, foarte multe de făcut, chiar și numai cu și pentru talentele medii. Se numește azi „succes" a figura în colecții de *„poche"*, *„paperback"*, *„bolsillo"* etc., în serii de inițiere gen *Que sais-je?*, în colecții de popularizare etc. Restul sînt fraze.

Trebuie apăsat, cred, asupra factorului material, cantitativ, profesional și funcțional al succesului, deoarece există riscul, destul de frecvent, de a face o confuzie uneori destul de gravă între succesul real (în termeni definiți mai sus) și succesul convențional, de stimă, „oficial", protocolar etc. Un zîmbet politicos, două-trei fraze diplomatice, o amabilitate condescendentă și protectoare, o notiță-două care nu angajează, o scrisoare pot da, uneori, iluzia unei recunoașteri, de fapt inexistente. Adesea trebuie să trecem și prin acest purgatoriu, pe care, în ce mă privește, îl resimt mult mai umilitor decît o ignorare onestă. Viața literară internațională nu se desfășoară între două birouri, două telefoane și un raport. Rezultatul este întreținerea unor mituri și iluzii cu atît mai negative cu cît ele pot servi la încurajarea inerției, la dezarmarea și descurajarea adevăratei acțiuni realiste, în adîncime și de durată. Cu două-trei „prezențe" ușor se pot salva unele aparențe. Numai că adevărata „prezență literară" înseamnă altceva.

Se uită adesea că mediile și „piața" literară străină sînt conduse de legi proprii și că orice produs de „export" nu poate fi decît „competitiv". Așa cum nu orice produs industrial „merge" la export, tot astfel nu orice fel de literatură poate fi tradusă și „lansată" în străinătate. Or, care este situația reală? Ce șanse obiective se prezintă literaturii noastre? Ce genuri și ce tip de literatură poate interesa? Se observă imediat că se traduce foarte multă poezie, în ediții bilingve și antologice. Intențiile sînt excelente și poeții noștri clasici, în primul rînd, merită, fără îndoială, acest remarcabil efort. Realitățile sînt însă dure; în occident se citește și se vinde foarte puțină, tot mai puțină

Scanned with OKEN Scanner

poezie; chiar şi celebrităţile europene au tiraje neverosimile. Şansele unor poeţi practic necunoscuţi, oferiţi în traducere nu pot fi, din păcate, decît minime. Poezia este genul cel mai greu transmisibil, cel mai dificil, cel mai puţin gustat de marele public. A „miza" pe ea cu prioritate este, hotărît, o eroare. Adevărata şansă de public a literaturii române este alta, în ordinea următoare: roman (în genere proză), teatru, eseu-critică. Acestea sînt genurile care pot efectiv interesa, fiindcă în această direcţie se îndreaptă, în faza actuală, atenţia publicului, editurilor şi criticii. Or, tocmai în această direcţie se face, după mine, încă puţin. Există oarecari iniţiative în direcţia prozei, dar teatrul rămîne încă o raritate, iar eseul şi critica sînt practic absente. În acest din urmă domeniu tot ce s-a făcut este opera unor iniţiative şi relaţii strict personale. Dar chiar în domeniul prozei, este o eroare a încerca „impunerea" romanului rural, o specie total depăşită, inasimilabilă în occident, unde „satul" a dispărut, a unui vag dostoievskianism la fel de perimat etc. Oricît de legitime ar fi succesele noastre interioare, ele — în principiu — nu obligă, nu au nici o semnificaţie şi nici urmări practice în alte medii, cu alte criterii, exigenţe şi sisteme de lansare literară.

Evident, partida nu este şi nu poate fi deloc, dar absolut deloc pierdută. Cu condiţia însă de a recunoaşte şi a te adapta adevăratelor realităţi şi în funcţie de „cerinţele de export" să se perfecţioneze organizarea, în spirit modern, planificat, a unei reale „audienţe în străinătate". În acest domeniu se cere o prospectare în adîncime, un plan de acţiune, o serie de investiţii care dau rezultate în timp, folosirea tuturor posibilităţilor şi relaţiilor noastre ce nu sînt deloc mici. Deocamdată, se pot auzi opinii ca acestea, recunoscut cinstit, încă îndreptăţite. Are cuvîntul Eugen Barbu:

„Literatura română nu are audienţă în străinătate pentru că nu se face destul pentru ca ea să fie impusă acolo. Se traduc scriitori care n-au nici o şansă în străinătate. Scriitori care au rămas la vîrsta literară a anilor 1920 şi la tematica rurală care nu interesează pe nimeni" *(De vorbă cu... în Lumina)*, (Pancevo), 5—6/1974, p. 269).

Scanned with OKEN Scanner

Noțiunea de „impunere“de fapt figurată, se cere și ea clarificată. Nimic nu poate fi „impus“ (= cunoscut, răspîndit, recunoscut, omagiat etc.) fără o introducere, o inițiere prealabilă. Terenul trebuie deci pregătit, cu excluderea diletantismului, formalismului și improvizației. Ceea ce echivalează, într-un stadiu inițial, cu ruperea unui adevărat cerc vicios: o literatură nu este „impusă“, dacă nu este cunoscută, răspîndită, comentată etc. Și nu este cunoscută, răspîndită, comentată, dacă nu este „impusă“. Mai pe scurt: nu se scrie despre o literatură dacă nu este tradusă și cunoscută și nu este tradusă și cunoscută dacă nu se scrie. Undeva, cîndva, cineva, *trebuie* să rupă acest cerc vicios și să înceapă *altfel*. Să se găsească o metodă practică, realistă, de difuzare, să se creeze sau să se perfecționeze instrumentele necesare (de ce nu, să zicem, o *„Librairie roumaine“* la Paris, unde sînt deja două librării poloneze, o librărie maghiară etc?). Să se pună în mișcare și să se utilizeze sistemul și aparatul necesar unei bune prezentări literare. Aceasta ar fi soluția teoretică. Experiența arată că adevărata eficacitate se obține prin convergența a patru categorii de factori. Notez fără pretenții infailibile doar cîteva constatări personale, dealtfel ușor de verificat și sub rezerva rectificărilor justificate.

Capitolul „publicații“ este, fără îndoială, esențial, dar nu unic: traduceri, studii, articole, reviste etc. Regula de bază nu poate fi decît următoarea: orice publicație, de orice tip, pentru străinătate, trebuie concepută și redactată în așa fel încît să intereseze în primul rînd publicul căruia îi este destinată. Pe scurt: să „placă“ mai întîi în străinătate și apoi la noi. O revistă, să spunem, în limbi străine, care este făcută și preocupată să „placă“ doar la București (redacție, colaboratori interni etc.) nu-și atinge scopul. O altă regulă ar fi evitarea stilului ocazional, plat cultural, festiv, naiv-propagandistic, ce nu convinge pe nimeni. Textele trebuie să țină seama de nivelul, gustul, preocupările, ideile și sistemul de referințe specific publicului căruia i se adresează. Este necesar un sistem de asociații și comparații literare și culturale grație cărora o operă literară românească poate fi mai ușor intuită, înțeleasă și situată. Formulele derutante de tipul „Eminescu,

Scanned with OKEN Scanner

un Pușchin moldav", întîlnită în *Le Monde*, urmează a fi evitate. Sînt producătoare de confuzii.

Un rol important joacă și „instituțiile" și „organizațiile": uniunile de creație, redacțiile, universitățile, institutele, prin schimburi de delegații, vizite reciproce, întîlniri, lectorate, burse, congrese, colocvii etc., ca și rețeaua comercial-culturală: tîrguri de carte, expoziții, schimburi de publicații etc. Toate, în principiu, fac sau pot face enorm pentru difuzarea culturii și literaturii în străinătate. Unele rezultate au fost obținute, altele urmează a fi evaluate cu luciditate. Un plus de competență, coordonare, eficacitate, continuitate, este în orice caz necesar. Criteriile de selectare a unor „specializări", delegați și lectori rămîn adesea o enigmă învăluită în mister. Concursul ar fi o soluție. La unii „bursieri" se observă o mare siguranță de sine și o neacoperită aroganță. Întîlnesc întîmplător în jurnalul american al lui Petru Comarnescu *(Chipurile și privelиștile Americii*, București, 1974, p. 473), o notație care poate atrage atenția celor ce decid în astfel de probleme:

„... În vizită la noul lector de lingvistică de la Chicago, Cîmpeanu, parcă, Eugen Cîmpeanu, îi zice și consilierul cultural a fost ca și mine dezamăgit cît de ineficient se dovedește acest nou lector, urmaș al lui Vasiliu, un elev al lui Al. Rosetti. Cîmpeanu a învățat la Cluj, nu știe engleza și predă totuși filologie română. Nu știa ce cărți românești se află în biblioteca centrală a Universității din Chicago, iar ce avea în biroul sau clasa lui era penibil de sărăcăcios. Deși sosit în decembrie, nu s-a interesat de zestrea de cărți românești aflate la această mare universitate... (Cîmpeanu nu are nici măcar noua *Istorie a României*, în cele patru volume, pe cînd maghiarii au o secție impunătoare de cărți din toate domeniile de activitate literară, artistică, științifică, multe traduse în limba engleză)".

Ambasadorul nostru din Danemarca ne cere nouă, unei delegații de scriitori doar în tranzit prin Copenhaga, măcar o singură ediție românească a poveștilor lui Andersen pentru a o oferi casei memoriale de la Odense, cu prilejul centenarului (4 august 1975)... Îmi fac amare reproșuri a nu fi acționat în timp util, dar nu mă pot substitui in-

Scanned with OKEN Scanner

stituțiilor specializate. Memoria mea afectivă reține și alte numeroase exemple asemănătoare.

Cheia multor soluții este dată, mai totdeauna, de nivelul și eficacitatea relațiilor și contactelor personale. Fără colaboratori, cunoștințe, bunăvoință, dorință reală de cooperare, nici publicațiile, nici instituțiile — oricît de bine intenționate — nu pot face prea mult. A avea relații în lumea literară, editorială, universitară, publicistică străină etc., nu neapărat de prim ordin, dar utile, constituie un factor extrem de important, pe care numai oamenii de „meserie" îl pot aprecia la adevărata sa valoare. Niciodată o celebritate, o vedetă, o mare personalitate străină, nu va face „servicii de presă", intervenții la edituri, articole strict funcționale etc. Aceste operații (minore dar indispensabile) sînt rezervate unor intermediari de nivel și calitate intermediară. Rolul lor este însă imens, fenomen verificat dealtfel și de istoria literară și comparată. A avea prieteni de penumbră, dar reali, în fiecare țară, peste tot, acesta ar fi idealul. Corespondența, textele, volumele, singure, rezolvă puține lucruri. Întîlnirile personale sînt decisive. Tot ce am realizat, foarte puțin dealtfel, a fost numai rezultatul acestei metode. Ce poate spune în definitiv o carte, un studiu, o revistă, care vine din partea unui expeditor necunoscut? Psihologia cea mai elementară dovedește că atenția este atrasă, în primul rînd, dacă nu în mod exclusiv, de nume cunoscute, asociate unor amintiri, întîlniri și relații concrete, personale. Eficacitatea — enormă — a unui sistem internațional de corespondenți și relații utile este o experiență pe care cultura europeană o face încă din perioada Umanismului, confirmată cu mare strălucire și de „cetatea literelor" din Secolul luminilor. Epoca actuală exclude orice altă concepție.

Se pare că, în cele din urmă, totul rămîne o chestiune de vocație și „competență" personală. Orice operație de acest gen cere un anumit talent, făcut din pasiune, tenacitate, răbdare, imaginație și încredere în forțele culturii tale. Scepticii, blazații și spiritele comode sînt contraindicate. *Cineva* trebuie să „miște", să regleze în permanență tirul, să anime publicațiile, organizațiile și relațiile literare. Fără un spirit propulsor și coordonator, în baza

unei concepții unitare, rezultatele nu pot fi decît modeste. Fără îndoială că și în sfera activităților culturale se impune aceeași exigență ca și în domeniul comerțului exterior:

„Am în vedere — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu — să trimitem oameni realmente pricepuți, nu pe cei care au sprijin în minister, la direcțiile de personal sau în altă parte *(Animație, aplauze)*. Nu am creat aceste societăți pentru a-i plasa pe cei ce doresc să trăiască în străinătate! *(Vii aplauze)*. Trebuie să trimitem oameni hotărîți să servească interesele economiei, ale poporului român, oameni care știu în același timp, să facă comerț! Comerțul este o specialitate, el nu poate fi practicat decît de persoane care au competența necesară și cărora le place să desfășoare această activitate. Trebuie să alegem bine oamenii pentru această muncă, nu să-i luăm la întîmplare" *(Scînteia*, 18 mai 1974).

O oarecare experiență personală și o destul de îndelungată observație îmi spune că toți factorii pe care i-am enumerat nu pot da, în ultimă analiză, decît rezultate „selective". Înțeleg prin aceasta, imposibilitatea practică de a tinde la „unanimități", la ecouri și opinii literare integral, uniform și peste tot favorabile. Nu vom putea convinge niciodată pe toată lumea de importanța literaturii noastre. Dar putem convinge destule spirite și cercuri, care să asigure culturii și literaturii noastre un loc onorabil printre valorile de circulație ale literaturii actuale. Difuziunea este totdeauna rezultatul unor afinități, unor selectivități. Există medii iremediabil închise, opace, unde este inutil a bate la ușă. A depista din timp cercurile favorabile și ostile cere o mare intuiție, dublată de o foarte bună documentare. Prezența noastră nu poate fi deci decît distributivă și selectivă. Și chiar în mediile receptive există o mare varietate de alegere. Nici în acest domeniu, gusturile nu se discută. Este absurd a face apel la criterii absolute. Poeta X „place" dintr-un motiv sau altul. Prozatorul Y „nu place" dintr-un motiv sau altul. Esențial este că *un* scriitor român sau *altul* place, interesează, atrage într-un fel oarecare atenția. Fiecare succes personal deschide calea altora. Orice carte lansată oferă o șansă pentru o altă carte. Cînd ne vom convinge

Scanned with OKEN Scanner

de acest adevăr, progresul va fi imens și mentalitatea vieții literare va evolua considerabil.

Sînt departe de a avea la îndemînă toate datele necesare. Nu cred însă că sînt prea departe de adevăr afirmînd că, deocamdată, cele mai bune rezultate au fost obținute doar în sfera lingvistică și filologică. Interesul real pentru cultura noastră se traduce la faza actuală în primul rînd prin studiul limbii române, prin filologie în sens larg, apoi prin investigații în sfera culturii vechi, „clasice". Arheologia, istoria pot fi de asemenea citate. Nivelul rămîne deci încă erudit, „academic", didactic. Sfera universitară este dominantă, cu unele supralicitări după modesta mea opinie nejustificate pentru unii *quasi* „specialiști" francezi, în Eminescu de pildă. Cultura și literatură română modernă, receptată la un nivel critic, estetic, eseistic urmează a-și găsi cercetătorii, cu onorabile excepții, de acum înainte. Numărul criticilor străini care se interesează în mod real de literatura română scapă competenței mele, dar el nu este, cred, pentru moment, prea mare. Uneori decepția produsă de acești „specialiști" în literatura română a fost reală. La congrese, la colocvii, dăm adesea ochii cu o faună de mici belferași internaționali de la care nu sînt de așteptat mari fapte. Sînt ferm convins că literatura română merită mult mai mult. Ea are nevoie de adevărate personalități critice. De la acestea este de așteptat adevăratele cărți despre literatura română ce se vor scrie în străinătate.

PREZENȚĂ CRITICĂ

Acesta ar fi cadrul foarte general al unei probleme de mare actualitate și, aș îndrăzni să spun, de și mai mare responsabilitate. Natura preocupărilor mele este solidară cu soluții tot mai bune doar într-o sferă mai restrînsă (ferită de orice iluzionism), generic numită „studii literare" sau „critică" în sens larg. De ce numai în acest domeniu? Pentru motivul foarte simplu, dincolo de orice înclinații personale, că stadiul actual al criticii noastre merită acest efort, într-o fază cînd — în întreaga lume —

Scanned with OKEN Scanner

studiile literare cunosc o mare dezvoltare, iar revistele de critică apar una după alta. Motivația din *Dicționar de idei literare*, I și *Critica ideilor literare* (Cap. I) se dovedește și la acest capitol tot mai valabilă, tot mai verificată. Și, apoi, *de ce* n-am traduce și „impune" selectiv și *critică literară românească*, așa cum se traduce multă, chiar foarte multă poezie, proză etc? De ce critica literară nu s-ar bucura de aproximativ *aceeași* atenție, în condiții de *egalitate* măcar teoretică de „șanse"? Este foarte bine că Ion Caraion, să spunem, este tradus în limba germană. Nu văd însă de ce n-ar fi traduși și critici tot în limba germană? Se fac antologii de poeți în engleză, spaniolă, franceză? Excelent! Dar de ce nu și de critici și eseiști, cu șanse în principiu chiar mai mari de difuziune într-o epocă de *boom* critic? Departe de mine ideea de a putea sugera în toate împrejurările cele mai bune rezolvări într-o perioadă de inevitabil pionerat, cu tot ceea ce el atrage după sine: lipsă de abilitate și previziune, ezitări, erori posibile etc. Dar rezultatele unei experiențe în curs de desfășurare (sînt și altele) dovedește că ne aflăm (folosesc cu toată convingerea pluralul) pe calea cea bună. Orice îndoială este exclusă. Citez doar un caz pe care-l cunosc mai bine.

În august 1973 a apărut *Cahiers roumains d'études littéraires*, „revistă trimestrială de critică, estetică și istorie literară", în limbi străine. Nu interesează, deocamdată, în detalii, cum s-a luat inițiativa, în ce împrejurări, cînd, unde, de cine etc. Ideea plutea în aer, condițiile au fost și sînt favorabile, zece numere au apărut, se pot trage de pe acum unele concluzii. Un punct esențial trebuie însă subliniat de la început: această revistă de critică n-ar fi apărut dacă nu exista mai întîi ferma convingere în spirite animate de bune intenții, care *cred* în cultura noastră, cu putere de decizie și capacitate de acțiune, că o critică românească *există*, că ea se poate afirma într-o revistă românească destinată străinătății, că ea poate să aspire, în anumite condiții, la un început de dialog, confruntare și validare internațională. Această ultimă tendință este nouă, corespunde unei alte faze, unui pas înainte al conștiinței critice românești. Rămîne un fapt indiscutabil că spiritul E. Lovinescu — G. Călinescu n-a

Scanned with OKEN Scanner

lansat nici ideea și nici vreo publicație, chiar efemeră, de *critică românească în limbi străine*. Nu același lucru s-ar putea spune (cu elogii) despre Mihail Dragomirescu, apoi Tudor Vianu, care au avut limpede conștiința participării internaționale („Institutul de literatură" publica chiar și mici broșuri în limba franceză). *Cahiers* sînt în schimb o inițiativă și o realizare ce aparține în mod integral generației următoare. Faptul nu consacră neapărat o ierarhie valorică; o schimbare de optică și de orientare mi se pare totuși evidentă. Să spun doar că epoca actuală este mai „modernă", mai „sincronică" actualității critice de pretutindeni. Cu observația că actualele *Cahiers* reiau, într-un mod propriu și pe un plan superior, tradiția unor reviste universitare românești, în limbi străine (eminentul *Bulletin linguistique* al lui Al. Rosetti, azi în *reprint*, de pildă) și poate, mai mult decît atît, structura și orientarea seriei a doua, foarte puțin cunoscută, a *Jurnalului literar* de G. Călinescu, la care am colaborat. *Zalmoxis, révue des études religieuses* a lui Mircea Eliade ar fi și ea de citat. Fără nici o exagerare, dar și fără minimalizare prefăcută, echivalentă cu o falsă modestie, notele caracteristice ale acestei reviste pot fi definite cu destulă claritate. Trebuie precizat mereu că întreaga acțiune se desfășoară exclusiv în cadrul tradiției, coordonatelor, necesităților și tendințelor de dezvoltare a criticii românești. Noua revistă cere deci să fie raportată și judecată, în primul rînd, în funcție de această scară de valori.

1. Este mai întîi evident că ne aflăm în fața primei reviste românești de acest gen. *Cahiers* sînt cea dintîi revistă românească de critică în limbi străine, care încearcă, încă foarte modest, să intre în circuitul internațional al criticii actuale. Structura sa nu se suprapune peste nici una din formulele existente, încercînd să realizeze o sinteză între formula revistei de specialitate de înalt nivel și cea deschisă actualității. Dacă sumarul și recenziile tind spre nivelul să spunem, erudit-tehnic, „cronica traducerilor" și „caleidoscopul" au în vedere acțiuni și publicații actuale, în special românești. Dincolo de realizări, *Cahiers* caută deci să impună o formulă nouă, sobră, exi-

Scanned with OKEN Scanner

gentă, de nivel internațional, distinctă atît de tipul „magazin", de jurnalismul literar, cît și de preocupările strict universitare. A face „recunoscută" o publicație destul de riguroasă nu este o intreprindere simplă. Dar numai această formulă aparține, în critica literară, viitorului. Se constată dealtfel, la doi ani interval, în iulie 1975, și apariția *primei reviste românești de literatură comparată, tot în limbi străine: „Synthesis"*. Proiectul va fi fost, poate, gîndit și de generația „comparatistă" anterioară. Dar numai *acum* el a fost realizat. „Idei" au mulți; doar unii, creatorii adevărați, le realizează. Ceea ce părea o mică „fantezie", un unicat, în 1973, primește în 1975 o confirmare, o consolidare. Dealtfel, revistele românești anterioare de lingvistică în limbi străine au tradiția și reputația lor. De ce n-ar avea și revistele de studii literare? Ceea ce fac filologii, filozofii și istoricii pot face — fără îndoială — și criticii și istoricii literari. Dovada a și început dealtfel să fie făcută. Se pot cita de pe acum patru reviste literare românești de nivel internațional: *Cahiers, Synthesis, Secolul 20* și *Manuscriptum*, dintre care trei sînt de critică și istorie literară.

2. În acest domeniu, al *comunicării* românești în limbi străine, cel puțin două „premiere" pot fi înregistrate cu destulă satisfacție. Fenomen încă necunoscut în istoria criticii românești: zeci de critici, teoreticieni, eseiști, istorici literari de reală calificare, mulți tineri, au fost și sînt traduși *pentru prima dată*, în mod sistematic, într-o limbă importantă, uneori chiar în faza debutului. Cu decenii în urmă operația era greu de imaginat. În felul acesta se deschide posibilitatea pentru cît mai multe nume și texte să fie cunoscute în străinătate, cu asumarea — în același timp — atît a riscurilor cît și a exigenței necesare unei astfel de confruntări. Efect educativ considerabil, care poate influența în mod foarte pozitiv formația intelectuală a colaboratorilor. Criteriile de selecție, termenii de comparație, parametrii critici devin în felul acesta tot mai înalți. O realizare, cred, notabilă o constituie și permanenta *Chronique des traductions* de autori români în limbi străine. Este-deocamdată-singura cronică de acest tip, de apariție regulată, prin prezentarea număr de nu-

Scanned with OKEN Scanner

măr a trei autori traduși în limbi de circulație internațională, într-o publicație românească.

3. Trebuie reținut și faptul că această revistă este organizată după principiul numerelor strict tematice, *monografice*, în baza unui plan anual, în funcție de obiectivele prioritare imediate și de perspectivă. În treacăt fie spus, *Cahiers* sînt singura revistă românească literară care oferă cu regularitate *numai* numere monografice, organizate în jurul unei idei centrale. Principiul monografic se extinde, pe cît posibil, asupra tuturor compartimentelor revistei, dînd posibilitatea unor sinteze și priviri de ansamblu. Fiecare număr este gîndit ca o unitate, pe compartimente funcționale și trebuie evaluat în totalitate. Ambiția este de a oferi numere de referință, de dorit să intre în „bibliografia" temei respective. Intreprindere foarte dificilă, fără îndoială, nu totdeauna realizată integral sau la nivelul urmărit, care impune planificarea sistematică a colaborărilor și selecționarea textelor existente conform unor criterii precise. Această disciplină și rigoare cere din partea colaboratorilor eforturi deosebite. Cu unele inegalități și „concesii", uneori inevitabile, se poate spune totuși că publicistica haotică, întîmplătoare, efemeră, a ieșit din cadrul *Caietelor*.

4. O inovație, greu de demonstrat deocamdată în detalii, este și *planificarea* difuzării. *Cahiers* au fost și sînt oferite spre semnalare și recenzare, sub formă de exemplare de presă, unei serii de reviste și specialiști străini despre care există indicii de receptivitate și interes pentru o astfel de inițiativă. Fiind vorba de o publicație specializată, s-a avut în vedere, evident, doar publicațiile de tip identic sau asemănător. S-au stabilit liste pe țări și specialități, sub formă de repertorii flexibile, pentru a putea realiza o „hartă" aproximativă de cititori și simpatizanți. Chiar dacă această operație se desfășoară încă destul de artizanal și empiric, „politica" de a atinge tot mai multe centre și sfere specializate continuă. Personal nu cunosc încă la noi, în domeniul criticii literare, o difuzare mai bine studiată, mai „științifică", fără a pretinde de cîtuși de puțin că ea ar fi încheiată sau infailibilă. Dimpotrivă. Într-o primă fază s-a urmărit atingerea a o

Scanned with OKEN Scanner

sută de obiective. În cea următoare sînt avute în vedere, în timp, două sute și așa mai departe.

5. O formă de integrare în circuitul internațional al criticii actuale este și *colaborarea* unor mari critici străini. Operația n-a putut începe chiar din primele numere, după consolidare toate invitațiile noastre au fost acceptate. Dovadă că am început să fim „luați în serios", să „existăm", să oferim un cadru potrivit și reputațiilor celor mai exigente. În felul acesta *Cahiers* au putut publica texte inedite de: Marcel Raymond, Jean Starobinski, Jean Rousset, W. Tatarkiewicz, Etiemble, Tzvetan Todorov, Gillo Dorfles, de o serie de distinși universitari europeni (belgieni, olandezi, francezi, germani) și americani etc. Nu credem că o revistă românească de acest gen s-a mai bucurat de o astfel de participare, semn de oarecare stimă și simpatie. Faptul că acești critici (care au unde colabora) au acceptat să publice într-o revistă românească este un bun indiciu. Desigur că reputația revistei a cîștigat și din această participare, fapt reflectat și în presa literară străină. Ceva mai mult: datorită circulației, recenziilor și prezentărilor în diferite publicații, *Cahiers* au început să fie solicitate de unii critici, în special americani, care au și expediat texte spre publicare. Problemă uneori dificilă, greu de rezolvat, datorită planului tematic. Nu toate aceste oferte pot fi luate în considerație. Dar supraaglomerarea, abundența de oferte, caracterizează în primul rînd materialul românesc.

Folosesc acest exemplu particular pentru a analiza de fapt posibilitățile obiective, practice, pe care le are critica românească de a se face cunoscută și recunoscută în ansamblul său. Trebuie arătat cu toată claritatea și luciditatea că nu poate fi vorba, prin însăși natura specializată a criticii literare, decît de o circulație și validare în cercuri specializate, restrînse. Aceasta este, de fapt, condiția criticii de pretutindeni. Dar este important a fi cunoscut, discutat, acceptat ca interlocutor valabil în unele cercuri de specialiști, a căror opinie poate face autoritate în reviste de specialitate, în edituri, la congrese și colocvii, care au acces la una sau alta dintre formele publicității și informației moderne. Nu este deloc același lucru

Scanned with OKEN Scanner

ca un român să se ocupe accidental despre un alt român într-o publicație străină și un specialist străin să scrie despre un autor român într-o publicație străină și care folosește referințe românești în mod firesc, prin semnalări curente, de rutină.

Adevărata pătrundere în circuitul criticii parcurge cîteva faze tipice a căror sistematizare poate fi încercată. Observațiile urmează a fi, fără îndoială, completate sau corectate. Un prim aspect foarte simplu, dar esențial, privește circulația propriu-zisă, prezența publicațiilor, studiilor, cărților românești în biblioteci, institute, redacții, a fi puse sub ochii specialiștilor. Trebuie găsită metoda difuziunii eficiente. S-au tradus anterior la editura *Meridiane* o serie de texte critice. Se pune întrebarea: care a fost circulația lor *reală*, unde au plecat, cine le-a primit, cui au fost utile, cine le-a folosit, citat, comentat etc.? Nu discut acum nici selecția, nici calitatea acestor texte, doar tehnica difuzării lor. Putem traduce oricît de mult și oricît de bine. Dacă nu inventăm și folosim și bune curele de transmisiune totul este, de fapt, inutil. Ce destinație și rentabilitate critică *reală* au avut versiunile germană și rusă din Tudor Vianu, engleză și franceză din G. Călinescu, inițiative cum nu se poate mai bine venite? A doua fază constă în a fi citat (de dorit la pagină), a fi menționat în bibliografiile generale și specializate, în colecțiile de *abstracts* etc. A figura în aparatul critic al studiilor specializate, în sistemul de referințe, a fi utilizat în mod efectiv prin preluare de date, idei, ipoteze, concluzii, a deveni ceea ce se numește „izvor", iată idealul acestui stadiu. În sfîrșit, ultima treaptă ar fi recenzarea, comentarea, luarea în discuție pozitivă sau negativă, într-un context sau altul. De abia atunci integrarea și joncțiunea finală s-au produs iar textul critic românesc a devenit un izvor de referință.

Cîteva mici experiențe personale recente demonstrează că acest fapt este posibil dacă se apasă pe anume clape. Le citez ca o curiozitate, cu titlu pur indicativ, aproape paradigmatic, fără a susține cîtuși de puțin că ele epuizează *toate* posibilitățile. Alți critici vor putea probabil oferi exemple mult mai bune. Datele pe care le voi aminti nu sînt deloc excepționale. Ele schițează însă o metodolo-

Scanned with OKEN Scanner

gie ce poate fi perfecționată din plin. În *Cahiers* 1/1974, am publicat o recenzie la volumul lui René Wellek *Discriminations*, în care observam, între altele, lipsa totală a materialului românesc la capitolul „simbolism" (p. 109). În alt context, în același număr, sugeram că în ... vol. V *A History of Modern Criticism* nu vor fi ignorați nici José Martí, nici ... criticii români, reflexie ușor ironică, preluată de altfel de la un critic cubanez (p. 144). Ei bine, (căci nu există critic, oricît de celebru, total insensibil la ecouri) o scrisoare personală destul de promptă recunoaște onest absența materialului românesc: „I can only plead ignorance". „Necunoaștere" legitimă într-un fel, dat fiind extrema raritate a izvoarelor critice despre simbolismul românesc în limbi de circulație. Bazil Munteanu ar fi totuși, unul. Dar în *Cahiers* ... 3/1974 a apărut între timp și un studiu despre simbolismul românesc, pe care René Wellek — sensibilizat — fără îndoială că îl va reține măcar sub formă de fișă. Cazul simbolismului are valoare de test dat fiind circulația sa internațională. În *Essais de littérature (vraiment) générale* de Etiemble, simbolismului românesc i se consacră două pagini exacte, de enciclopedie, dar sumare. Semnalez în recenzia mea (românească) unele lacune, o expediez autorului, menționez și studiul din *Cahiers* ... 3/1974 și rezultatul nu întîrzie. În ediția a 3-a din *Essais*, tocmai atunci în pregătire, se vor adăuga noi considerații, se vor folosi și date din izvorul românesc indicat, vor fi menționate (laudativ) și *Cahiers*, etc. O scrisoare amabilă îmi anunță toate acestea. Deci, din nou, doar lipsa de informație, de documentare utilă, nu reaua voință sau alte cauze ne deservește. Criticul străin serios se informează, se rectifică, își îmbogățește mereu referințele. Totul este de a-l pune în această situație. Alt caz. Primele trei ediții din *L'Art et la littérature fantastiques* de Louis Vax nu indicau nici un studiu românesc despre fantastic. Dar în ediția a 4-a (1974), grație unor corespondenți din Timișoara (soții Gyurcsik), autorul menționează cu atenție trei studii românești. Deci ... se poate. Exemplele pot continua. Cam în acest fel aș vedea „receptarea" criticii românești, operație încă de pionierat, la primii săi pași reali. Lingviștii sînt mult înainte. Dar eu continui să visez, să postulez și apariția unui

Scanned with OKEN Scanner

important critic străin care să se ocupe cu seriozitate fie și de un singur aspect al criticii și literaturii române. Așa cum au făcut R. Jakobson pentru *Revedere* de Eminescu, L. Spitzer pentru *Miorița*, H. Hatzfeld pentru *Pohod na Sibir* de Alecsandri etc.

Dificultatea efectivă nu este, totuși, de ordin documentar-informativ, ci a incompatibilității și deosebirilor de nivel, de orientare și metodologie. Legile receptării sînt peste tot inflexibile: un text (critic sau literar) nu este „descoperit" și asimilat decît dacă el corespunde — la o anume fază — unor afinități și parametrii specifici mediilor care receptează, semnalează, consacră. Valoarea intrinsecă, în ordinea absolută, nu intră în discuție. Succesul de orice gen (în speță internațional) este o chestiune de actualitate, relație și sincronizare, de „gust" și „modă". Or, este foarte posibil ca o serie de realizări critice din est, de o calitate și valabilitate indiscutabile, să se lovească de bariera, implicit protecționistă, a unor exclusivisme din vest, dealtfel la fel de feroce cu propriii săi autori și critici care nu se aliniază docil. Valul semiotico-structuralisto-formalist a scos din circulație critici importanți, totuși, ca Picon, Poulet, Marcel Raymond, „școala de la Geneva" are o cotă în scădere etc. Cu atît mai dificilă, și într-un fel chiar disperată, este situația criticului estic, încă necunoscut, care încearcă să propună o formulă și o metodologie proprie. Nu citezi la fiecare pagină pe Roland Barthes, nu ești un formalist și „poetician" necondiționat? Ești „pierdut", n-ai nici o șansă. Dilema constă în a alege între epigonism sau ignorare. Simplificare, totuși, extremă, căci realitatea este mai complexă. Chiar dacă revistele și cercurile foarte la „modă" vor continua să ignore suveran și disprețuitor idei, sisteme, metode elaborate într-un spirit independent (nu neapărat ostil), există încă destule posibilități și reviste, mai mult sau mai puțin marginale, mai mult sau mai puțin tradiționale, dar nu mai puțin foarte serioase, în care o afirmare să fie, totuși, posibilă. Revenim deci, încă o dată, la receptivitatea strict selectivă. Va exista mereu o gamă destul de vastă de împrejurări sustrase dictaturii spirituale a lui Barthes et comp., care pot fi folosite din

Scanned with OKEN Scanner

plin. Or, acestea ar trebui avute în primul rînd în vedere.

Un handicap serios este și instrumentul lingvistic. Francofonia noastră rămîne fără îndoială utilă pentru o sferă încă întinsă de relații, dar ea este departe de a mai fi suficientă. Adevărata limbă internațională și științifică a epocii, în lumea occidentală, devine tot mai mult limba engleză și a nu recunoaște această realitate constituie o gravă eroare. Ce șanse reale are o revistă de critică în limba franceză? Experiența *Cahiers* . . . este concludentă: ecouri în cîteva cercuri la Geneva (și în Elveția francofonă), la Bruxelles și în Belgia, la Paris, în cîteva puncte, chiar la Québec, în Canada. Să nu uit Portugalia, de expresie intelectuală franceză (la Lahti, recent, un poet portughez, Egito G., îmi vorbea chiar de o „colonie culturală franceză"). În rest, ecouri semnificative dar selective, stimulate și de poliglotia revistei, de unde semnalări și recenzii favorabile în S.U.A. Aceste fapte îndeamnă la circumspecție și realism, la evaluarea exactă a posibilităților. Nu sînt departe (uneori) de a considera francofonia mea (verbală și scrisă) ca un fel de „damnare".

Utopic încă vorbind, viitorul audienței lingvistice a criticii românești este deci „anglofon". Deocamdată nu există însă altă posibilitate decît explorarea în adîncime a domeniului francofon, operație abia inițiată. Rezultatele la început nu pot fi decît modeste. A le exagera prin supralicitare înseamnă a repeta complexul macedonskian, care are și el cauzele sale obiective. Totuși, evaluarea exactă a realizărilor și perspectivelor nu poate face abstracție de datele contextului și ale momentului istoric: rezultate, fără îndoială, deocamdată, încă modeste prin raportare la scara absolută, dar de pe acum notabile în ordinea relativă a situației de fapt. Nu trebuie uitat cîtuși de puțin data și nivelul punctului (recent) de plecare. Pentru critica propriu-zisă nu se făcuse încă nimic serios, organizat, în direcția difuzării. În acest domeniu s-a pornit aproape de la zero și de la acest stadiu trebuie evaluate toate realizările. Alții, cu o altă experiență și cu alte posibilități, vor profita fără îndoială de micul drum deschis, de prima experiență românească de acest gen, și vor realiza, desigur, mai mult, *mult mai mult*. Dar,

Scanned with OKEN Scanner

în prealabil, trebuia încercată o experiență și o demonstrație că și critica românească poate fi, în felul său, „competitivă", că o revistă românească de critică în limbi străine este totuși posibilă etc. A obișnui pe unii și pe alții cu aceste idei poate fi considerat deci de pe acum și cu toată prudența drept un mic dar real „succes".

Există și obstacole de esență, care depășesc cu mult neînțelegerile sau inerțiile. Unele țin de o gamă întreagă de reacțiuni de care am mai amintit. Există cîteodată subiectivism și atitudini neprincipiale, personalism acut, individualism și chiar rea-voință cu efecte — uneori — inhibitorii. Pe de altă parte, o astfel de operație care privește întreaga noastră critică nu poate reuși decît prin coordonarea multor eforturi, prin muncă în echipă, prin gesturi de cooperare și solidarizare. Un critic izolat, cu oricîtă putere de muncă și spirit de inițiativă, nu poate realiza prea mult. În cele din urmă el se uzează, obosește, este cuprins de descurajare în fața obstrucției, conspirației tăcerii etc. Experiența mea, la acest capitol, nu este chiar foarte trandafirie. Dar adevărata piedică este de natură intelectuală: neîncrederea în posibilitățile noastre obiective și complexul de inferioritate în fața criticii străine. El se traduce prin aliniere docilă, mimetism, epigonism, detestabilul, odiosul spirit de compilație, ignorare sau bagatelizare sistematică a izvoarelor românești corespondente și de calitate sensibil egală (în același sens: *Ignoarea criticii noastre?*, în *România literară*, 37/1975), derută și scepticism metodologic, generalizarea minimului efort și a micului fragmentarism, lipsa de tenacitate și continuitate etc. Fără depășirea treptată a acestor obstacole intelectuale, dar și morale, fără modificarea unei întregi mentalități și optici critice („mai bine primul în satul meu decît ultimul la Roma") aripile vor avea încă plumb și în vin se va turna încă apă. Un optimism energetic invincibil mă face să perseverez, să nu mă las „strivit" de marele val critic străin. Caz, firește, deloc unic. Dar eu nu scriu decît „jurnalul" meu.

Dacă întreaga pledoarie poate părea „personală" — deși problema este de ordin strict general, interesînd critica română actuală în totalitate — cauza este de ordinul asumării „subiective" a unei situații perfect obiective.

Scanned with OKEN Scanner

Cred într-o critică românească de nivel superior și deci competitivă, fiindcă nu pot să nu cred în mine însumi. Această reacțiune nu înseamnă nici egotism, nici cult al eului, nici egolatrie, nici — vai! — macedonskianism, ci pur și simplu maturizare și dobîndire a conștiinței de sine. În măsura în care eu (și alții) atingem anumiți „parametri" internaționali, o comparație sub semnul egalității virtuale devine, cu tot spiritul autocritic necesar, teoretic posibilă. Putem deci să ne considerăm la același nivel, măcar în principiu, cu orice colaborator obișnuit al revistelor străine, care publică în colecții și serii cunoscute, care este recenzat și recenzează etc. De mulți ani citesc critică străină, parcurg zeci de reviste, am unele relații personale, am cunoscut cîteva medii de prestigiu etc. Convingerea fermă este una singură: partida trebuie și poate fi jucată. Deosebirea nu este zdrobitoare. Dialogul și emulația sînt posibile. Dar cu o condiție esențială: abordare prioritară de probleme generale ca formă de participare românească la universalitate, evitarea autorilor și temelor de interes strict „local" fără integrare într-un context european larg, rezolvarea problemelor la nivel superior, în spirit de reală independență, printr-o formulă de personalitate. În clipa cînd partenerul critic străin descoperă în fața sa un spirit minor, mediocru, un complexat, un epigon, un satelit, politețea va fi mare, dar stima sa intelectuală va fi mică. În ce mă privește, nu mă interesează — în esență și în ultimă analiză — decît a fi „descoperit" ca autor și critic român. Citat, folosit, combătut, negat, ca atare, cu identitate precisă (lingvistică, ideologică, metodologică). Restul sînt mondenități critico-literare, „prezențe", ecouri, contacte, vizite, delegații care vin și pleacă . . .

Problema probității intelectuale, în speță critică, devine aproape insolubilă, sau extrem de dificilă, în faza primelor manifestări, cînd nu dispunem încă de o operă publicată în limbi de circulație, terenul este încă insuficient pregătit, iar sistemul de relații nu poate fi decît embrionar și fără mare randament. *Carnetele* transcriu unele experiențe și de acest gen, dar nu pe toate. Cîte un mic universitar, mediocru și înțepat, cîte un vag „cercetător" *Mitteleuropa*, continuă în memorie să mă irite sau să mă

Scanned with OKEN Scanner

amuze. Am învățat să-mi disciplinez ceva mai bine corespondența, relațiile, solicitările, ofertele, participările „internaționale", să-mi supraveghez entuziasmele, să încerc o anume „mîndrie" interioară că putem (nu folosesc pluralul modestiei) realiza și noi unele acțiuni. Nici un servilism intelectual nu mai este posibil în fața conștiinței mele. Nici ostentație, nici infatuare fără conținut. Simplă convingere adîncă.

ETERNA REÎNTOARCERE

Toată această tensiune și justificare interioară n-are sens profund, adevărat, decît într-o singură perspectivă: a permanentei reîntoarceri. Este o formă de *„ewige Wiederkunft"* a itinerarului meu spiritual. Plecăm de fapt pentru a reveni la o rotire superioară a spiralei în același punct ideal, pe aceeași „bază" de plecare. Într-un sens, „Europa" (în concepția mea) nu este decît o posibilitate permanentă a reîntoarcerii, regăsirii, re-cunoașterii de sine. Va trebui cîndva săpat mai adînc, în genul reflexiilor lui C. Noica, în interiorul noțiunii de *acasă* sensul oricărei reîntoarceri. Nu este numai o localizare geografică și familială. Și mă îndoiesc dacă englezescul *at home* traduce integral și riguros exact toate nuanțele românești. Mai degrabă francezul *chez soi.* Aș vedea în *acasă,* în primul rînd, o „nostalgie a originei", o metodă de revitalizare spirituală, regenerare, participare la o tradiție, o formă de asimilare și continuare a unui univers spiritual și cultural care este numai al tău. Pe care-l poți purta pretutindeni în lume, îmbogăți, subtiliza, corecta, dar pe care nu-l poți smulge din ființa ta niciodată. Reîntors acasă, regăsești spațiul cel mai fecund și mai favorabil tuturor sedimentărilor, clarificărilor și operelor pe care acest tip de călătorie le poate produce. Un spațiu profund constructiv, stenic și dinamic. Nimic mai străin de spiritul cosmopolit, apatrid, decît această reculegere și regrupare periodică, ritmică, pe fundamente. De asemenea, nimic mai puțin emfatic, sentimental, „dor", sau „Bolintineanu". Există, știu bine, un mare *topos* al „reîntoarce-

Scanned with OKEN Scanner

rii". Dar clișeul este mult prea retoric ca să mai aibă nevoie de reeditarea și confirmările mele. Desprinderea mea de „literatură" — explicată anterior — îmi interzice orice convenționalism și gargariseală lirică.

Reîntoarcerea înseamnă și rememorare. Itinerarul geografic continuă și se suprapune peste drumurile memoriei. Călătorie neîntreruptă în amintire, cu escale și reveniri numeroase. Dacă există un „muzeu imaginar", cu atît mai mult există o „călătorie imaginară", o retrospectivă permanentă sub emblema rozei vînturilor. Căci memoria zboară în toate direcțiile, peste frontiere, fără nici o „viză". Este domeniul libertății pure. Un maliții os ar observa totuși: fără „pașaport" acest gen de călătorie a memoriei ar fi imposibil. Nu neapărat totuși: imagini cinematografice, de album și carte poștală, de ilustrație și televiziune, de lectură și pură imaginație sînt asociate caleidoscopic într-un flux al amintirii. Într-un fel, totul este proiectat în trecut. Fiecare călătorie este o pagină întoarsă. Însăși redactarea acestor *Carnete* este rezultatul unui curios exercițiu de memorie. Ele au fost rescrise, deci rememorate, după note și însemnări sumare, foarte eliptice. Totul apare filtrat, sedimentat, clasat, organizat. Un memento de *residua*. Restul *trebuia* uitat ca nesemnificativ. Nu s-a asociat nici unei imagini, nici unei idei.

Orice memorizare afectivă asociază tristețea, bucuriei. Ar fi o mare eroare presupunerea unei exultări joviale continui. Adevărul este că această „reîntoarcere" este adesea dificilă, uneori chiar complicată prin ruperea bruscă de nivel pe care o provoacă. Ceea ce se produce este un inevitabil conflict între două sau mai multe sisteme de relații, între ierarhii și mentalități diametral diferite. Readaptarea este din această cauză destul de grea: trecerea brutală de la un ritm la altul, revenire subită la alte reflexe și deprinderi, reintegrare peste noapte într-un mediu „uitat". De unde răsturnări totale de situații, prăbușiri vertiginoase, un slalom moral printre stînci subterane. Stare de nervozitate, plină de oscilări și ambiguități, de ariditate și sterilitate. Redemarare înceată și mai totdeauna laborioasă a ritmului intelectual. Și, mereu, pentru o scurtă perioadă, pînă la perspectiva călătoriei viitoare, sentimentul de care am amintit al unei experien-

Scanned with OKEN Scanner

ţe inedite poate irepetabile. Un regret, pur subiectiv desigur, total nemotivat obiectiv, al speranţelor ghilotinate, al aşteptării refuzate, al frustrării şi ratării. Moartea visului oricît de himeric este totdeauna crudă. Apoi reapare la fel de subit promisiunea, speranţa, certitudinea.

Rememorarea are nu mai puţin o latură foarte pozitivă, hotărîtoare din punctul meu de vedere. Ea obligă în permanenţă la însumare şi sinteză, la clasare şi organizare. Spiritul meu are, aş spune, înclinare pentru aceste operaţii, transformate în adevărate reflexe intelectuale. Totul se petrece ca şi cum, în orice moment al unei investigaţii, explorări, itinerar ideologic, studiu etc., tema parcursă şi rememorată trebuie să se prezinte neapărat într-o formă sintetică, prinsă într-o schemă, concepută ca un *point de la situation.* Este dealtfel ceea ce întreprind mereu, orientare infuză în toate preocupările mele: *le point* al unei probleme, idei, călătorii etc. Acţiune de asimilare şi sinteză, de „revistă" critică şi cristalizare a unei poziţii proprii prin confruntare dialectică. A pluti în necunoscut şi haos, în fragmentar şi discontinuitate îmi pare — intelectual vorbind — intolerabil. Pentru a mă limita doar la acest tip de jurnal, există o mare deosebire între ritmul *turistic,* analitic şi discontinuu prin definiţie şi ritmul *intelectual,* unitar şi sintetic. Acordul în cazul de faţă se realizează totdeauna în favoarea termenului sintetic.

Cît de importantă, de gravă aş spune, uneori cu bătaie foarte lungă, poate fi această sinteză o dovedeşte şi faptul că ea realizează în mod neîntrerupt şi organic o confruntare şi joncţiune de realităţi şi idei, străine şi româneşti. Două planuri se întrepătrund în permanenţă prin osmoză, integrate din perspectiva — detaliu esenţial — numai a unei conştiinţe româneşti al cărui sistem de referinţe este cu prioritate românesc: termeni de confruntare, ierarhii ideologice şi culturale, elemente de psihologie etnică şi socială etc. Pentru mine această noţiune nu are nimic ostentativ, restrictiv sau retoric. Este o realitate profundă, inevitabilă, intrinsecă oricărei fiinţe spirituale bine localizată în spaţiu.

Eveniment destul de însemnat care poate fi şi el reţinut: cu cît deschiderea compasului geografic devine mai

Scanned with OKEN Scanner

mare și experiența internațională sporește, cu atît mai mult constat și mă conving că nu pot fi *decît* un „autor" român. De un anume tip, firește, capabil — ideal vorbind — să „circule" în toate sensurile cuvîntului, să poarte un dialog, să-și urmărească șansele etc. Confruntarea, uneori foarte dură, a avut deci și acest efect pozitiv, stimulator. Dealtfel, este evidența însăși că literatura și critica română nu se poate face, în primul rînd, *decît* în și din România. Cine nu înțelege acest lucru se ratează, sau intră într-o zonă uniformă, anonimă, omogenă, inodoră și incoloră. Indiferent de nivelul său, de localizarea sa spațială, comodă sau convenabilă. Valorile au totdeauna — orice s-ar spune — o identitate și o determinare națională.

Operația de asimilare și sinteza creatoare este foarte importantă și dintr-un alt motiv. Acest transfer și asimilare de valori constituie de fapt, *mutatis mutandis,* o nouă formă de *translatio studii,* una din temele și preocupările fundamentale ale istoriei culturii europene. De la Atena și Roma valorile au migrat în Italia, apoi în Franța, apoi în diferite alte direcții. Tema este evocată și în cultura noastră veche. În faza actuală, o serie de valori umaniste și artistice profund contestate sau decăzute în Occident pot fi reluate, reformulate și regenerate de noile culturi din est. Zona sud-est europeană nu este numai un rezervor de vitalitate al Europei îmbătrînite cum s-a spus uneori. Ea poate renaște, da o nouă strălucire unor valori fundamentale, total negate în vest. Văd foarte posibilă o reformulare în acest sens și a fabulei *Le Paysan du Danube* capabil să servească o *nouă* lecție de demnitate și înțelepciune, de independență de spirit. Resemnarea ironică a teoriei „la porțile Orientului" n-am acceptat-o niciodată. Ea reapare mereu, obsedează, este negată teoretic. Adevărata ripostă nu poate fi însă decît practică: seriozitate și luptă decisă, obscură, zi de zi, împotriva improvizației, superficialității și mentalității *à la légère.* Reacțiunea mai întîi temperamentală, apoi teoretic motivată. Port pretutindeni în mine o repulsie tenace pentru relativ, efemer, tranzacționalul cinic, scepticism, blazare, pentru mica „învîrteală" pretins intelectuală, triviala compilație, semn tipic de inferioritate intelectuală, pentru

Scanned with OKEN Scanner

vidul interior al *Epigonilor*. Cred că aparţin unei forme de cultură unde *absolutul* este totuşi posibil. Simt măcar intermitent nevoia să-mi exprim această aspiraţie radicală, intransigentă. Cred într-o astfel de realitate a cărei imagine o duc pretutindeni cu mine chiar dacă n-o fac mereu „publică".

REVENIRE LA CRITICĂ

Constat, fără nici o surpriză dealtfel, că toate firele duc din nou spre critică, în felul pe care o definesc şi o profesez. De-a lungul şi la capătul fiecărui *Carnet* regăsesc, într-un fel sau altul, o veche pasiune, înscrisă pe o spirală interioară ascendentă. Refac şi verific printr-o experienţă concretă o întreagă teorie şi demonstraţie despre recurenţă şi circularitate. Este forma mea de reîntoarcere, sinteză şi exprimare intelectuală. Şi fiecare nouă experienţă şi confruntare cu critica europeană clarifică şi consolidează unul sau altul dintre principiile şi convingerile mele. Revin deci la critică, dar într-o formă specifică: de idei literare, cu idei, pentru idei, în urma unei întregi serii de observaţii şi comparaţii — generic spus — „europene", care — s-ar zice — mă favorizează. Raţiunile teoretice au fost expuse, pe larg, în altă parte. Dar climatul general este evocat, în diferite contexte, în aceste *Carnete*. Este sigur că în Occident aş pune în aplicare aceeaşi concepţie şi metodă, fără — poate — unele inflexiuni polemice. Fiindcă n-aş face de fapt nimic altceva decît să „întorc politeţea": o critică imaginată şi aplicată mai întîi în cadrul culturii noastre, dar care prelucrează şi filtrează destule principii critice străine, ar urma să fie reproiectată pe un mare ecran. Acesta, îmi place să cred, ar fi mai receptiv prin tradiţie, preocupări şi obiective imediate, unor astfel de iniţiative. În definitiv, mă întreb din nou, de ce critica noastră ar fi numai „importatoare"? Ea poate deveni, în principiu, şi „exportatoare". Evoc, se înţelege, o situaţie-limită. Dar şi o ipoteză de lucru care se poate dovedi, în anumite împrejurări şi condiţiuni, fecundă.

Scanned with OKEN Scanner

Consider forma mea predilectă de critică și ca un gest de independență intelectuală. Mai devreme sau mai tîrziu se va observa că teoria „constantelor", modelelor ideilor literare și hermeneutica ideilor literare în definiția pe care am propus-o reprezintă o contribuție proprie, care nu „fierbe ceaiul a doua oară", după expresia lui Caragiale despre critica gheristă, de tinerețe, a lui Ibrăileanu. Cînd am ajuns la această concluzie, pe care n-o subliniez cu insistență tocmai din conștiința realizării, inhibițiile au dispărut, sentimentul libertății interioare s-a consolidat, soluția unei alternative, unui schimb critic real a devenit, din perspectiva mea, posibilă. Pe scurt, nu mai puteam asimila nici o formă de imitație, pastișă și epigonism intern sau extern. Doar soluții și idei noi, care să absoarbă, să dezvolte și să reformuleze cît mai personal elementele critice recuperabile, interne și externe. Noi sisteme, noi metode, noi sinteze și construcții capabile să răspundă noilor orientări ale ideologiei literare, literaturii actuale, direcției spiritului modern, exprimate în condițiile noastre specifice. Faptul că un critic român se „întoarce" cu astfel de convingeri poate avea deci și o astfel de utilitate imediată, dincolo de semnificația sa intrinsecă. Pot exista deci puncte de vedere purtînd semnătura noastră în multe probleme esențiale ale criticii moderne. Rezultatele pot fi uneori îndoelnice sau chiar eronate. Dar această dispoziție emancipată a spiritului critic merită, cred, încurajată.

Entuziasm teoretic mult temperat de realitățile practice, de mentalitatea criticii curente, empirice, de rutină, de lipsa unor poziții și posibilități personale de înrîurire directă, stăpînit mai ales de o puternică dilemă interioară. Există riscul, foarte real, de a evita fragmentarismul și pulverizarea publicisticii din țară și a reface aceeași împrăștiere, fie și cu o motivație superioară, în străinătate. A fi „prezent" în publicații străine înseamnă a răspunde, la fel, la comenzi, a scrie diferite materiale utile dar nerecuperabile, a-ți întreprinde continuitatea și concentrarea, adică exact ceea ce mă străduiesc să evit, cît pot, în țară. De cele mai multe ori „trișez": traduc sau dau la tradus texte anterioare, tipărite, uneori cu titlul schimbat. Dar alteori este imposibil și atunci trebuie să răs-

Scanned with OKEN Scanner

pund solicitării, să scriu noi articole, studii. O fac fără plăcere, stăpînit de contrarietate. Constat că este posibil să public în străinătate patru-cinci articole sau studii pe an. „Vanitatea", să zicem, poate fi satisfăcută deși nu despre așa ceva este vorba în esență. Dar prețul, adesea, este prea mare. În vara anului 1975 am fost obligat să mă ocup cu seriozitate de trei subiecte care nu mă interesau (în acea perioadă) în nici un fel. Erau la distanță de ani lumină de preocupările mele, tot programul era dat peste cap. Și totuși... nu puteam să refuz. Iar publicațiile străine de specialitate apar adesea foarte dificil, cu mari întîrzieri. Se poate aștepta și doi ani. Mă întreb mereu dacă „se merită".

Scanned with OKEN Scanner

FRANȚA

Scanned with OKEN Scanner

- „A PARIS NOUS IRONS...”
- BIBLIOTECA NAȚIONALĂ, MAREA PASIUNE;
- ÎN CARTIERUL LATIN
- INDIVIDUALISM GALIC
- CUMPĂR CĂRȚI
- FLASH „HIPPY”
- SURPRINZĂTOARE TRISTEȚE
- FRANȚA „MEA”
- VOLUPTATEA ANONIMATULUI
- IMPRESII ÎN TRANZIT
- CONFRUNTARE
- DIN NOU „B.N.”
- CU MIRCEA E.
- TOT DESPRE INDIA
- SINGURĂTATE
- „FÊTE DE L'HUMANITÉ”
- VIZITE
- NOSTALGIA BIBLIOTECII COMPLETE
- FUTURISM
- ACLIMATIZARE
- METODA DE LECTURĂ
- LA SORBONA
- NEGATIVUL UNEI RADIOGRAFII
- VIZITE LITERARE
- CLARIFICĂRI DEFINITIVE
- PORȚI ÎNCHISE
- MUZEE PUȚIN FRECVENTATE
- CASTELE DE VÎNZARE
- MOMENT DE SINTEZĂ

Scanned with OKEN Scanner

29 august 1970

„A PARIS NOUS IRONS...”

Vecina din avionul *Tarom* care mă duce pentru a doua oară la Paris poartă *blue-jeans* foarte strînși pe corp și o „*blouse roumaine*“, abundentă, înflorată. Pare foarte mîndră de această achiziție de fapt, o delicată atenție oferită de „*mon ami roumain*“. O indiscreție atrage pe alta și pînă la Budapesta fișa devine completă: „amicul“ este campion de box la categoria „poids plume“ (sau așa ceva). Ea — Nicky — are 20 de ani. Este funcționară la un magazin *I.B.M.*, a petrecut o excelentă vacanță în România și are ferma intenție să vină și la birou în bluză românească (în occident a devenit o adevărată modă) etc. N-am înțeles însă de ce la despărțire a ținut să-mi dea adresa și numărul de telefon...

Debarcare firească, aproape banală. De fapt, sentimentul dominant — încă de la Cluj — este al călătoriei de rutină. Senzația crește prin lipsa oricăror dificultăți la sosire. În țara formalismelor, formalitățile de „*intrare*“ sînt practic nule. O simplă viză și... nimic mai mult. Mă simt reintegrat într-un peisaj familiar. Dealtfel, acesta este Parisul: oraș cu o imensă capacitate de absorbție și recuperare, orașul tuturor și al nimănui, universul, abstract și impersonal, în care ne descoperim imediat afinități și corespondențe. Noi, străinii, îl iubim și-l asimilăm repede, mult prea repede. El rămîne însă închis și impenetrabil, în sensul că sugerează apropierea, deschiderea, fără a se dărui cu adevărat nimănui și niciodată. Este, cred, și explicația tuturor mirajelor și dramelor pe care mereu le provoacă. La Paris trebuie să descinzi cu spiritul lucid și fără iluzii. Contrar, te pîndește ratarea, marea dezamăgire. Dar pentru cine urmărește obiective precise, limitate, bine determinate ca dimensiuni și durată, satisfacțiile și posibilitățile acestei metropole sînt considerabile. Toată înțelepciunea constă în a le folosi, una cîte una, exact în același spirit cu care ești tratat: politi-

Scanned with OKEN Scanner

cos, individualist, egoist chiar, calculat, organizat. Mulți dintre noi, boemi iremediabili, nu înțeleg această disciplină și economie a timpului și locului. Prin temperament, poate, dar și intuitiv, am prins încă de la debarcare această regulă esențială a jocului parizian. Anul trecut mai aveam totuși unele iluzii, ezitări și mici derute. De data aceasta, direct și exclusiv la scop: Congresul de literatură comparată, apoi Biblioteca națională (în special), cărți și reviste, cîteva muzee, cîteva vizite și... cam atît.

Cartierul latin pare invadat în masă de turiști străini, germani mai ales, dar și anglo-saxoni, foarte siguri pe ei și de moneda lor „*convertibilă*". Hotelurile sînt pline, zgomotoase, indiscrete, adevărate localuri publice. Descind întîmplător (cel de anul trecut *Médicis*, de pe Rue Monsieur-le-Prince unde a stat L. era plin) pe 4, rue de Vaugirard, la *Hôtel de Lisbonne* din apropiere. Aici la etajul I se cîntă și vorbește italiana, pe culoar nemțește; la etajul III idiomuri africane, guturale. „Girantul" însuși este... berber (îl luasem drept argentinian), fost bursier în Bulgaria, vag student la „sociometrie", fizionomie echivocă, greu de definit. Hotelul are o notă cosmopolită ușor sau aproape interlopă, care — prin ineditul său — nu-mi displace. Dealtfel, plec dimineața și vin seara, cînd familia spaniolă de sub mine este în plină exuberanță din care ghitara nu lipsește. Fac, bineînțeles, aceeași figură exotică. Dl. Redad, girantul, îmi spune — semi-familiar, semi-ironic — „*monsieur l écrivain*" și, probabil, mă descrie tehnic unei tinere joviale, cu care stă de vorbă la „*Recepție*". Seara sînt primit cu un zîmbet larg, insinuant, plin de bunăvoință. Nu pricep nimic. Sînt foarte ocupat și mai ales preocupat. Trebuie să-mi închid din nou valizele. Mîine dimineață plec la Bordeaux.

7 septembtie 1970

BIBLIOTECA NAȚIONALA, MAREA PASIUNE

Biblioteca Națională, marea mea pasiune pariziană, are și aspecte enervante: o foială imensă, zgomotoasă și — mai ales — haosul (aparent cel puțin) al cataloagelor:

fragmentare, neunificate, complicate. Unele titluri trebuie căutate în 5—6 compartimente, pentru a fi sigur că-l găsești în al... 7-lea! A depista un volum *„colectiv"*, actele unui congres de pildă, constituie aproape o aventură: un sistem întreg de trimiteri și regrupări, de preocupări și clasificări tematice, logice în felul lor, dar care cer neapărat o inițiere. Pînă la urmă *„codul"* se descifrează, schemele pot fi lămurite. Însă desfid pe cel mai antrenat erudit să se descurce dintr-o dată. Învățasem *„lecția"* anul trecut și totuși, în prima zi, a mers destul de greu. Apoi totul devine limpede și lucrul poate începe cu satisfacții imense: găsești aproape orice și listele mele întîlnesc puține goluri. Apar și surprize: multe volume dispărute. Un profesor din Aachen spirit metodic îmi spusese la Bordeaux că a făcut chiar o statistică: unul din zece volume cerute lipsește. N-am verificat. Dar am întîlnit efectiv — și nu rareori — destule absențe nemotivate: unele enciclopedii, lucrări de referință, Pleiade, etc. O funcționară îmi confirmă blazată, vag resemnată, că *„nu-i nimic de făcut"*. Inerția birocratică îmbracă mai multe forme: cea franceză are o notă pronunțată de *je m'en fiche*-ism caracteristic. Dacă-ți place! Dacă nu, te poți întoarce acasă, în țara de origină etc. Dealtfel, politețea, celebra politețe franceză, este aproape pe cale de dispariție la Paris, cel puțin în mediile și cartierele pe care le frecventez. Provincia a rămas mai tradițională, mai protocolară. La Paris se *„contestă"* azi aproape orice. În primul rînd pe el însuși, în imaginea sa consacrată, idealizată, istorică și literară.

8 septembrie 1970

ÎN CARTIERUL LATIN

Închis toată ziua în bibliotecă rup cu mare voluptate toate punțile cu exteriorul. Dar seara, pe *Boul' Mich'*, fac — peripatetic — puțină sociologie și psihologie aplicată. Iau, cum se spune, temperatura Cartierului latin, care-mi place poate fiindcă este mai puțin „francez" și deci mai

Scanned with OKEN Scanner

aproape de mine. Sînt conștient că refac un vechi clișeu parizian, dar faptul este inevitabil. Cel mai universal, liberal și cosmopolit cartier al Parisului primește pe oricine cu totală dezinvoltură și perfectă indiferență. Este individualist și exaltat, cinic și afectuos, iluminat și egoist, închis în sine și expansiv, exploziv chiar, adesea în proporții nebune, uluitoare. Anul trecut îl descoperisem și-l părăsisem în plină agitație: mici grupuri făceau *„mari"* și frenetice manifestații. Erau reminiscențele lui mai 1969, apoi pe tema Vietnam. Cine vrea să cunoască și să studieze pe viu fenomenul *„minorității active"* trebuie neapărat să vină la fața locului și să studieze aceste tehnici. Orice descriere este palidă și inexactă. Anul acesta Cartierul pare însă mai blînd, mai tolerant. Toamna este splendidă. Tinerii se sărută pe stradă. Cîte o fată zîmbește abstract și retractil. Se aud foarte multe limbi, se văd foarte multe stiluri vestimentare, o mare varietate de fizionomii și rase. Este, aș spune, polul magnetic al tineretului european unde există încă certitudinea expansivității și a fanteziei absolute. Poți face practic orice, îmbrăcat oricum, adept al oricărei idei și atitudini. De unde o extraordinară confuzie caleidoscopică, un mare amestec de prezențe multicolore, gesturi imprevizibile, priviri cu totul surprinzătoare. Am sentimentul precis al coexistenței platitudinii și genialității, stupidității, și sublimului, ratării și creației. De aci pleacă virtual orice: cabotinism și personalitate, idei profunde, extraordinare și marea impostură. Oricine și orice are „șanse" egale, adeziunea și indiferența îi învăluie deopotrivă. Patrie deschisă a tuturor posibilităților abstracte.

Septembrie—octombrie 1970

Sîmbătă noaptea pe *Boul' Mich'* și străzile adiacente, încă o baie de tinerețe, inconformism și relaxare. Contrastul este atît de violent cu „asceza" absolută de la Națională din restul săptămînii, încît senzația predominantă este

Scanned with OKEN Scanner

de pătrundere bruscă, brutală aproape, într-o *altă* lume, într-un univers moral care a abolit pur și simplu *toate* ideile, reflexele și clișeele tradiționale. Aici, chiar și cea mai clasicizată și acceptată avangardă își păstrează riturile și stilul inițial, abrupt și ostentativ. La *Huchette* (unde mă conduce Theodor M., întîlnit pe stradă, venit în „schimburi culturale"), un dramaturg este jucat seară de seară de 14 ani (vă rog să citiți bine: de paisprezece ani). În aceeași sală aparent sau poate chiar real improvizată, de buzunar, aproape decrepită, abia 70—80 de locuri (12 rînduri a 6 „fotolii", plus cîteva strapontine laterale), cu aceeași distribuție scrisă cu creta, cu aceeași lipsă totală — dar cît de eficace! — de publicitate, cu același aer de aventură, la limita provocării și a experimentului insolit. Bineînțeles, totul a devenit „tradiție", formulă specifică, recuperată, definitiv clasată. Oricînd acest dramaturg (sau altul) poate fi jucat (cum s-a și întîmplat!) în săli mari, centrale. Dar lumea teatrală îi întreține „mitul" *aici*, în acest mediu originar care l-a lansat și a impus o formulă. La Zürich, la fel: teatrul său preferat este la fel de mic, obscur și „clandestin", doar cu o nuanță mai apăsată de ordine și curățenie germanică. Îl confunzi foarte ușor cu un mic bar decent de noapte, mai ales că și strada este întunecoasă și îngustă. Publicul parizian? Exclusiv tineret, care plătește locuri scumpe: cele mai ieftine, în fund, sînt de 16 și 12 fr. *Woodstock*, filmul american al festivalului muzical *pop*, atrage o coadă imensă, de cel puțin o sută de metri. La expozițiile Matisse, Delacroix și impresioniști, Goya, nici vorbă de aceeași afluență, mai accentuată totuși la Goya, dat fiind ineditul și nuanța ușor „snobă": 60 de tablouri celebre, aduse la *Orangerie*, din toate muzeele lumii. Mă conving încă o dată de ineficacitatea estetică a reproducerilor. Ceea ce m-a izbit este culoarea și *tenul* fizionomiilor spaniole, inimitabil, imposibil de evocat exact: amestec de paloare și fard, de congestie sangvină sub o pigmentație brună, o „bronzare" pudrată, artificială. Lîngă grilajul termelor Luteției si ale Muzeului Cluny, altă aglomerație: un concert nocturn improvizat de muzică *hippy-pop*, proiectată pa-

Scanned with OKEN Scanner

radoxal pe un fundal antic-feudal. Tinerii ghitariști amatori în plină efuziune muzicală gratuită. Rîndurile din spate se foiau, se agitau, se făceau și se desfăceau, sub presiunea circulației de pe trotuar. Dar nucleul central, din imediata apropiere a cîntăreților, asculta într-o tăcere, fixitate și concentrare profundă. Suprapunere aproape simbolică a două mentalități. Mai bine spus a două ere ireconciliabile din istoria culturii. Cîți din tinerii de pe Bulevard intră în muzeul *Cluny* din spate, numai la cincizeci de metri distanță?

Întîrzii la un *schweeps* și *mentolon* cu doi tineri intelectuali, întîlniți într-o librărie din cartier *(Shakespeare et comp.)* pe care o frecventez și pentru pitorescul său: depozit enorm de cărți engleze și spaniole răvășit, nu bine delimitat între biblioteca personală a proprietarului, un bătrînel bizar, prevăzut cu cioc de tip istoric-slav (voi afla ulterior, din presă, că se numește George Whitman) și stocul comercial propriu-zis. Vînzătoare, casiere, pare-se prin rotație, toate anglo-americane. Mult tineret anglo-saxon. Nici o vorbă franțuzească. Căutam un Ortega Y Gasset, și, în sfîrșit, îl găsesc. Unul din tineri se relevă pe parcursul conversației cu preocupări intelectuale. Știa *toți* autorii români traduși la Paris (nu mulți, din păcate) și vrea să afle, dacă se poate, *tot* despre România și cultura sa, ce tipărim, ce traducem, ce „intenții" avem etc. Astfel de „curiozități" întîlnesc mereu, fără posibilitatea de a le satisface, eu sau alții, în mod organizat. Ce meserie avea? „Nici una". Studiase engleza, amicul său spaniola, amîndoi se pregăteau să plece în S.U.A. Îmi vorbesc de șomajul intelectual francez, de inaderența lor la mediu. Sînt „contestatari" și au cele mai proaste păreri despre... Pierre de Boisdeffre, care trece la noi, în unele sfere, drept „critic mare". Cînd am oferit *11 Elégies* de Nichita Stănescu unui critic francez reputat, am constatat aceeași reacțiune, poate și mai categorică. Cineva a avut ideea să ceară o prefață aceluiași de Boisdeffre, bineînțeles acordată, crezînd că facem o „bună afacere". După cîte observ, „carte de vizită" de loc inspirată: critic oficial, „de dreapta", catolic, etc...

Scanned with OKEN Scanner

INDIVIDUALISM GALIC

Cîteva cuvinte despre individualismul francez, problemă care mă obsedează și mă irită în egală măsură. Este greu de imaginat gradul de pulverizare al conștiințelor pe care-l oferă Parisul actual. În metrou lumea călătorește înghesuită în cutii mobile fără urmă de aderență și coeziune. Spectacol al atomizării sociale absolute. Nimeni nu privește pe vecin, nimeni nu scoate un cuvînt, nimeni nu manifestă (cel puțin aparent) nici cea mai vagă curiozitate pentru mediul ambiant. Fiecare este concentrat, preocupat, absent, indiferent la tot ce nu-l atinge în mod direct. Discreție absolută, educație perfectă, detașare monstruoasă? Cîte ceva din toate acestea intră, desigur, în comportarea francezului. Undeva, la un critic plastic (Pierre Cabanne) am întîlnit o bună definiție: „stilul indiferenței". Dar fără îndoială izolarea socială predomină. Povestea bătrînei moartă cu cinci ani în urmă, fără ca vecinii de apartament să prindă de veste, pare scoasă din Edgar Poe și totuși este reală. Ziarele au comentat-o. În pat, poliția n-a mai găsit decît un... schelet. Anul trecut televiziunea franceză comenta un alt caz: într-un sat din Seine-et-Oise, într-o *„pensiune"* rurală, douăzeci de copii sînt găsiți — tot întîmplător — în pragul morții prin inaniție. Gazda primea, contra cost, copii indezirabili, pe care-i hrănea cu... pîine și apă. Trec peste aspectul inuman al tratamentului, al exploatării și avariției (altă notă franceză). Scandaloasă, între toate, era reacțiunea publicului: unii știau, dar nu-i *„interesa"*, alții declarau că nu se amestecă în afacerile *„vecinilor"*. Doar un mic politician local făcea... demagogie și fraze umanitariste, goale. În astfel de împrejurări începi parcă să prețuiești indiscreția și privirea de după gard. Comparate cu astfel de monstruozități, micile noastre curiozități și „mahalagisme" apar subit umane, chiar simpatice. A privi prin gaura cheii devine un act caritabil, de cunoaștere și chiar de solidaritate socială.

Scanned with OKEN Scanner

9—12 septembrie 1970

CUMPĂR CĂRȚI

Numai cine are pasiunea și viciul cărților poate realiza extraordinara bucurie pe care ți-o dă librăriile Cartierului, mai puțin, mult mai puțin, *„buchiniștii"* de pe cheiuri, mediocri, slab aprovizionați, de simplu interes turistic. Pe un spațiu foarte îngust sînt concentrate toate editurile franceze celebre, cu magazinele lor de desfacere, *toate* librăriile specializate, aproape *toate* cărțile de *„ocazie"*. Trec deseori pe la *Gibert,* cel de pe chei, cu scară în spirală, vertiginoasă, de submarin, prin multe alte locuri, dar afecțiunea reală merge către *Libraire du Zodiaque,* 60 Rue Monsieur-le-Prince, animată de Pierre Béarn, adevărat *„librar"* parizian, specie pe cale de dispariție. Scriitor, poet, publicist, redactor al unei reviste personale, *„à sens unique"*, pe care o scrie și editează singur, *La Passarelle,* P. B. sfidează industria editorială, marele *business* al cărții, cu tenacitate, pasiune intelectuală și idealism anacronic. Cunoaște mulți scriitori și cărțile lor, atmosfera librăriei sale este a unei bune biblioteci particulare. Stau, uneori, ore întregi, aleg cărți pe care le plătesc cînd pot, lipsa rapacității comerciale este de-a dreptul remarcabilă. P. B. s-a născut în România, are ochi neverosimil de albaștri, procură cărți suprarealiste și avangardiste lui Sașa Pană, cunoaște bine pe Henriette Yvonne Stahl, despre care a și scris. Într-o zi îmi prezintă o listă de șase scriitori români, întîlniți recent la o reuniune poetică, în Belgia. Spun, firește, cuvinte amabile despre fiecare, dar cu definiția X. *„grand critique roumain"* — sincer vorbind — n-am putut fi de acord. Este neonest a mistifica pe străini, mai ales cînd sînt bine intenționați. În vitrina unei mici librării... orientaliste, am văzut *La Tribu* de Zaharia Stancu și m-am întors din drum, să fiu sigur că nu m-am înșelat. La *P.U.F.* secția *„externă"*: ultima ediție engleză completă a *Introducerii în lingvistica romanică „by Iordan-Orr"*. Să nu uit și traducerea lui Romulus Vulpescu, de la *Seghers.* De toate aceste apariții, multe-puține, care deschid — măcar teoretic — drumul altora, ar trebui să ne bucurăm mult mai mult decît o facem...

Scanned with OKEN Scanner

FLASH „HIPPY"

Probabil fiindcă duc o viață foarte monotonă și abstractă reţin prin contrast și astfel de detalii. De pe *Pont neuf* privesc o familie *hippy* instalată jos chiar sub parapetul Senei. Sînt patru, dintre care un negru. Unul din ei îmi face un semn amical cu mîna. Este dimineață, abia s-au trezit, ieșiți din sacii de călătorie. Sînt la micul dejun și studiez atent întreaga scenă. Indiferență totală la ideea de spectacol, exhibiţie, mediu, reacţiuni sociale. În mijlocul unei civilizaţii hiperurbanizate și mecanizate a apărut o insulă (sau o tumoare) de inconformism, neaderență, poate și de poezie. Sînt probabil excesiv, căci — la anglo-saxoni cel puţin — stilul *hippy* nu exclude nici confortul (boem), nici securitatea (economică). Privesc echipamentul lor: solid, neluxos, dar de cea mai bună calitate. Parcă ar pleca într-o expediţie în Kenya. Nimic nu lipsește. Bănuiesc că este o formă nouă, modernă, de voluptate turistică,, o metodă practică de a călători în libertate. Prefer acest stil, genului sordid, miţos, bărbos, nespălat, de altfel — s-ar zice — în net declin. N-am nici o îndoială, societatea de consum îl va recupera și resorbi repede. Este atît de rapid, confortabil și elegant un DC decapotabil!

SURPRINZĂTOARE TRISTEȚE

Ceea ce mă surprinde, fiindcă-mi contrazice încă o dată imaginea preconcepută, tradiţională despre Franța și caracterul francez, este lipsa de veselie, aproape tristeţea parizianului de azi. La Paris oamenii nu rîd, par lipsiţi de jovialitate și exuberanță. Nici măcar tinerii. Explicaţii există: umilința înfrîngerii și a ocupaţiei, cu toate complexele sale, tensiunea rezistenței, traumatismul „algerian" (care a fost mult mai profund decît ne închipuim), agitaţia socială endemică, marea concentrare în micile detalii economice ale existenței curente, o serie întreagă de „crize" și incertitudini imediate, în sfîrșit, care obse-

Scanned with OKEN Scanner

dează, preocupă, întunecă. O discuție cu criticul Gaëtan P. îmi confirmă multe din aceste observații. În Cartierul latin, pe stradă, rîd doar străinii — ce sinceră, curată și vitală este veselia tinerilor englezi! — și în special negrii. Sînt de o veselie într-adevăr contagioasă. Izbucnesc spontan, copilărește. La un birou de poștă, pe rue Cujas, expediam în țară două scrisori. Funcționara, o debutantă, avea mari ezitări cu privire la localizarea în spațiu a... României, ce taxe trebuie să perceapă etc. Plin de umoare neagră, nu mă pot stăpîni să comentez: „Sper că scrisorile ajung *totuși* la destinație". În spatele meu doi negri urmăreau tot mai amuzați iritanta scenă, intuind umorul întregii situații. Au izbucnit într-un rîs irezistibil. Nu se mai puteau opri. Gustau o scenă de un comic pur, de o gratuitate desăvîrșită, net superiori din toate punctele de vedere figurantei de la ghișeu, o moacă oarecare, în conștiința căreia harta Europei încă nu se gravase. Butada celebră „francezul este un domn care nu știe geografie" nu este, de fapt, chiar o simplă butadă.

FRANȚA „MEA"

Tot mai bine îmi dau seama de următorul fapt: Franța „mea" pe care o înțeleg, mă atrage și o admir, aparține mai mult zidurilor și cărților și mai puțin oamenilor. Este, dealtfel, aspectul care m-a izbit încă de la început: raportul de indiferență și aș spune de inaderență dintre omul de pe stradă și glorioasele monumente ce-l înconjoară. Această constatare pe care sînt dispus s-o extind asupra întregului occident s-a născut acum, în drumurile mele zilnice spre *B. N.* Spectacolul, dublat de o anume comunicare spirituală, al istoriei încă vie, prezentă, mă încîntă, îmi produce o emoție indistinctă, făcută din reminiscențe „erudite" și satisfacțiile afective ale solidarizării. Lîngă hotelul meu a locuit Pascal, pe o stradă vecină, pe care trec în fiecare zi, o placă îmi indică fosta locuință a compozitorului Saint-Saëns. Nu prea departe trec „pe lîngă" Robert Desnos. Pe „chei", în drum spre *Luvru* și *Biblioteca Națională*, Anatole France, ceva mai încolo Baude-

Scanned with OKEN Scanner

laire. La *Hôtel du Quai Voltaire* au locuit Baudelaire, Sibelius, Wagner, O. Wilde. Pe rue de Richelieu, fațada casei în care a locuit și murit Diderot mi-a devenit de-a dreptul familiară. Pe aceeași stradă, una din locuințele lui Stendhal. Tot pe lîngă *B. N.* și locuința lui Brillat-Savarin. Mă simt foarte bine, chiar integrat acestei societăți postume, atît de tipică Parisului, *adevăratului* Paris, care a dat ceva umanității. Detest profund pe cei „speriați" de occident, de Paris, de Franța fiindcă nu această istorie îi „sperie".

De mult, numele pe care le-am amintit par a nu mai spune mai *nimic* francezului obișnuit, pentru a fi de-a dreptul negate, „contestate", de mulți intelectuali. Dar eu nu pot fi solidar cu o astfel de atitudine, care neagă, distruge, în esență însăși substanța culturii franceze, rațiunea, motivarea profundă a prezenței mele la Paris. Mi se părea inacceptabilă anularea în esență a venirii mele în Franța. Pentru a nu mai aminti de substratul și impulsul real al tuturor exhibițiilor intelectuale negativiste actuale. Înțeleg perfect, la adevăratul spirit francez original, plictiseala, saturația, iritarea apăsătoare a clasicismului. Numai că tradiția, perspectiva și aspirațiile mele sînt altele. Umanitățile, ca să mă exprim astfel, încă n-au murit în spiritul meu. În zona „mea" ele n-au avut unde, cînd și cum să se uzeze, să devină sufocante, sterile etc. În spiritele care le pot asimila ele sînt încă vii și fecunde, chiar și în plină epocă modernă. Două planuri și ierarhii complimentare, nu radical antitetice. S-ar putea deci ca umanitățile (intuiție tot mai puternică) să renască în alte zone spirituale și geografice. Dacă mulți intelectuali francezi își „contestă" cultura clasică și nu mai au nevoie de ea, noi avem *încă* nevoie de ea, o recuperăm și o asimilăm în spiritul nostru. Revin asupra acestei idei care mi se pare esențială. Cumpăr deci destule cărți „clasice" și observ că același lucru îl fac și mulți alți străini. Dealtfel, noi, „străinii", am devenit poate cei mai buni consumatori ai editurii franceze. Francezul obișnuit aproape nu mai citește. Cărți de critică, de estetică literară, despre structuralism și alte teme asemănătoare, care la noi circulă cu insistență sînt trase la Gallimard și în alte părți abia în 2000—2500 de exemplare. Și aceasta înseamnă la Paris,

Scanned with OKEN Scanner

pentru editura franceză, un „succes", un „tiraj mare", pentru o piaţă francofonă virtuală de 200.000.000. Ceea ce nu trebuie să constituie în nici un caz o scuză pentru unele tiraje fanteziste, arbitrare, uneori chiar absurde, de la noi...

Nu este acelaşi lucru să fii perfect mediocru şi să ai o mie de ani de umanităţi şi cultură la spate şi să fii la fel de mediocru *fără* o mie de ani de umanităţi şi cultură la spate. Cine ignoră sau bagatelizează istoria, tradiţia, continuitatea culturală ar trebui să mediteze asupra acestei note profunde specifice a civilizaţiei occidentale. Ea trăieşte în bună parte din rente, tăind cupoanele unor acţiuni demult capitalizate. Dar rentabilitatea unei astfel de tezaurizări continuă să rămînă importantă.

VOLUPTATEA ANONIMATULUI

O voluptate franceză, mai exact spus pariziană, pe care o încerc din plin şi cu infinite satisfacţii, este şi aceea a anonimatului. Nimeni nu ştie că exist, că am anumite preocupări, dorinţe şi intenţii. Este latura cea mai pozitivă, din punctul meu de vedere, a totalei indiferenţe franceze, a teribilei sale glacialităţi morale pentru tot ce n-o preocupă în mod direct, util şi imediat. Izolat ermetic, pierdut în mulţime, ignorat de universul parizian, de lume, de inoportuni, indiscreţi, indivizi plictisitori sau ostili, simţi că prinzi aripi enorme, că devii *tu însuţi*, purificat la cea mai înaltă intensitate. Această cură prelungită de izolare şi individualism constituie o salutară igienă mentală, o relaxare şi o posibilitate de interiorizare excepţională. Literatura solitudinii morale nu poate fi dealtfel bine înţeleasă decît aici, în acest mediu, care o produce, o generează în proporţii considerabile, greu de intuit prin simplă raportare la realităţile noastre. Gîndul de a face astfel de însemnări şi, poate, de a le publica, s-a născut cred acum. Dar reversul medaliei oferă şi reale compensaţii: inhibiţiile dispar, latenţele ascunse şi refulate irup frenetic, ceea ce se numeşte „personalitate" poate izbucni în cele mai variate, inedite şi violente forme.

Scanned with OKEN Scanner

Sîntem la limita extremă, aproape tragică, a permanentei disponibilități spre realizare integrală și ratare, creație și eșec, originalitate și extravaganță. Ți se oferă *toate* șansele imaginabile. Depinde exclusiv de tine să operezi selecția necesară. A mea a mers din nou într-un sens foarte abstract și studios. Nu pretind că este o atitudine exemplară. Parisul răspunde din plin unor necesități intelectuale. Din nefericire, el nu răspunde și necesităților mele afective și comunitare. Pot să-mi organizez și să-mi realizez „lumea mea". Dar știu că această lume este sortită să rămînă mereu marginală, tolerată, neasimilată, neintegrată. Nu este un motiv de satisfacție.

10—12 august 1973

IMPRESII ÎN TRANZIT

Escală pariziană destul de dezordonată în drum spre Canada, la al VII-lea Congres *A.I.L.C.* Derută și dilemă destul de serioasă: ezit între a pleca mai departe după 19 august în S.U.A. (viză, invitație etc.) și a mă reîntoarce imediat la Paris, pentru *B. N.*, unde trebuie *neapărat* să închei documentarea *Criticii ideilor literare.* S.U.A. sînt foarte tentate — cînd se va mai ivi a doua ocazie? — biblioteca este însă absolut obligatorie, aș spune chiar vitală. Sînt prins total de una dintre cărțile „mele". Probabil voi rata America. Regret, în cele din urmă relativ, compensat din plin. Mi-aduc aminte de definiția politicii după Cardinalul de Retz: „Arta de a alege în împrejurări dificile".

Puține impresii (și amintiri) notabile. Expoziția Soutine, de la *Orangerie* demnă de reținut totuși: pictură materială, brutală, violentă, pe două registre: cărnuri crude proaspăt tăiate, boi spintecați — în tradiția Rembrandt, „prototipul" chiar la *Luvru* — mult sînge sub cuțit, abia închegat, prelins, pictură de casap, de abator. Nefericirea face că nu pot „gusta" biftecul în sînge, nici *steak tartar*, nici un fel de carne vie. Descifrez obsesii sadice refulate, masacre, un complex al violenței derivate. Spectacol deci

Scanned with OKEN Scanner

iritant, izbitor, expresionist — să spunem. Un alt aspect este umanitatea joasă, servilă, umilită (desigur alt complex care se răzbună): mici cofetari, mici *groom*-i de hotel, mici chelneri, mici servitoare etc. Fizionomii trudite, asimetrice, aproape desfigurate. Chiar și copiii de cor și sinagogă sînt triști, livizi, rupți. Aceleași culori țipătoare. Roșul bate din nou în violaceu. Portretele înclină spre grotesc și caricatură. Dar atmosfera rămîne mereu de o caldă umanitate. La un hotel, cu Al. D. în căutarea unei camere cu două paturi, scenă de o mare savoare: lăsăm impresia (nu știu de ce) al unui cuplu echivoc, în căutarea unei soluții de expedient. Și nu sîntem decît doi... „comparatiști".

21 august — 4 octombrie 1973

CONFRUNTARE

Revin la Paris din Canada într-o dispoziție de spirit mult schimbată față de anii trecuți: fără speranțe, fără iluzii, fără decepții, spre gradul „zero" al surprizei și afectivității. Cînd am avut revelația, aș spune definitivă, a fenomenului fundamental, organic, al „închiderii" și „autarhiei" culturii franceze, foarte puțin permeabilă la receptări și dialoguri intelectuale străine, în adîncime și mai ales în zone „marginale", totul devine dintr-o dată limpede. Neînțelegerea — atît de apăsătoare — dispare: neavînd nimic de „cerut" și de „așteptat", singura atitudine pozitivă este din nou realizarea sistematică, tenace, a cîtorva obiective precise, bine delimitate: lecturi organizate, pînă la extrema limită a sistematizării și a timpului disponibil, revederea cîtorva critici, a unor vechi cunoștințe. Mi-aduc aminte de experiența parizianã a lui Macedonski și nu pot să nu-i dau dreptate: „Oraș cețos și rece și totodată cu repezi și înflăcărate porniri". Adevărul este că între cultura franceză exprimată prin marile sale figuri clasice și în literatură (singura, de fapt, pe care

Scanned with OKEN Scanner

am cunoscut-o bine și am iubit-o de la 1848 încoace) și omul de pe stradă, din metro, de la oficii, din baruri și magazine este o mare, enormă deosebire. Mit de o parte, totală, dureroasă la început demistificare de alta. Mediu rece și exaltant, indiferent și entuziast. Îmi controlez aceste impresii, la o cafea, lîngă *Luvru,* în societatea unei cunoștințe din țară, de la Facultatea de litere din București, de prin 1945—1946. Îmi dă dreptate, cu noi argumente. S-ar putea să intervină și incompatibilități structurale: ospitalieri, deschiși, sociabili, vorbăreți, românii așteaptă peste tot — s-ar zice — același tratament sentimental, aceeași simpatie pe care ei o acordă pe loc prietenilor și chiar străinilor obișnuiți. De unde amare și repetabile decepții. Un timp, am crezut că este vorba de o eroare personală. Dar nu! Toți românii pe care i-am întîlnit în străinătate, și în special în Franța, mi-au confirmat, cu inevitabile nuanțe, aceeași concluzie. A fi invitat într-o familie iată o ipoteză de domeniul rarității. Trebuie precizat că francezii sînt „închiși", nefamiliari, distanți, refractari relațiilor spontane chiar și între ei. O familie franceză repatriată din Algeria îmi povestea, la Bordeaux, acum trei ani, cît de greu s-a putut face acceptată, tolerată, chiar la limita relațiilor pur exterioare, convenționale, în noul oraș de adopțiune. În provincie, care este și mai închisă și mai rigidă, dislocarea dintr-un oraș în altul devine din această cauză și mai dificilă. Îmi dau seama că astfel de impresii contrazic unele clișee, opinia curentă neverificată. Dar de ce aș cultiva, în însemnări personale, stilul convențional, infirmat brutal, zi de zi, de experiența cea mai directă? Cine așteaptă căldură umană, compătimire sinceră, solidaritate afectivă, prietenie, riscă mari traumatisme psihologice. Inteligența lucidă și practică întoarce însă moneda. Parisul trebuie luat așa cum este, frecventat numai pentru ceea ce el ne poate, nu pentru ceea ce el nu poate da. Iar acest oraș esențial oferă biblioteci, muzee, contacte intelectuale, relații, ambianță, o civilizație de înalt nivel. La drept vorbind nu este chiar puțin lucru...

Scanned with OKEN Scanner

DIN NOU „B.N."

Mă închid cu multă plăcere, cu aviditate, cu îndîrjire chiar, în *Biblioteca Națională*, unde încep să lucrez zilnic de la 9 la 5. Este, mărturisesc din nou, marea mea afecțiune pariziană. După mai multe stagii, am reușit s-o cunosc bine, să mă împrietenesc cu ea, să mă orientez repede în numeroasele sale cataloage și fișiere paralele, complicate prin exces de precizie, de analiză logică. Un mic funcționar de la „periodice" îmi ține chiar o lecție de „logică" la o nedumerire a mea, nu mai puțin... logică: de ce anume reviste figurează numai în catalogul tipărit, nu și în fișierul curent? Nu este nici prima, nici ultima contrarietate, inerentă oricărei mari biblioteci din lume. Mă înșel? Acest frumos, edificiu intelectual dă de la un tip semne de uzură. Apar fisuri, accidente surprinzătoare: lipsă de personal, defect prelungit al benzii transportoare (4 zile întrerupere între „imprimés" și „périodiques"), o grevă-surpriză de la 9 la 11,30, din 10 aparate la secția de microfilme doar... 3 în funcțiune etc. Și apoi eternele, iritantele răspunsuri: *„communiqué"*, *„manque en place"*, *„à la réserve"*, *„au fotocopie"* etc. Uneori mă enervez, ridic tonul (am observat că atitudinea energică este eficace în Franța) și cartea dorită apare. Ceream naiv două volume de Dilthey, prin buletine, două săptămîni în șir. Într-o dimineață am o revelație, vreau să spun o „explicație" directă, chiar foarte directă, cu „conservatorul de serviciu". Volumele au apărut ca prin farmec în zece minute: erau „reținute" de alt... „conservator". Un anume stil „balcanic" este, orice s-ar zice, *„payant"*. Metodă inutilă la „rezervă", la „stampe" (secții cu vizitatori puțini), unde politețea este impecabilă. Dintr-o eroare de manipulare un pamflet suprarealist, foarte rar, *Lautréamont envers et contre tous* nu putea fi găsit. Începe o adevărată cursă a serviabilității, cu multe scuze finale.

Constat — una peste alta — cu sentimente destul de ambigui și marele număr de români care frecventează *B. N.*: profesori și eruditi stabiliți în străinătate, cercetători din țară, asistente de la Facultatea de filologie din Cluj în „documentare" (Julien Green, Simone de Beau-

Scanned with OKEN Scanner

voir, scriitori — firește — greu de găsit) etc. Dacă dorești să întîlnești români în trecere sau stabiliți la Paris, n-ai decît să faci o vizită la *B. N.*, în „orele de vîrf" ale acestei instituții care îndeplinește și o funcție social-mondenă. Mai ales pe culoarul central foială imensă, continuă: se dau *rendez-vous*-uri, se flirtează, se schimbă informații savante, fișe, colaborări, cărți de vizită, două englezoaice discută despre magazinul *Samaritaine*, pariez că vor face *shoping* etc. Sala „periodicelor" mult mai calmă, mai izolată, este refugiul meu. Îmi place ovalul său auster, în penumbră, tapetat cu volume de sus și pînă jos, în plină recluziune erudită, abstrasă, la lumina lămpilor de pupitru. Tradiție, continuitate, atmosferă, trei condiții esențiale ale creației spirituale. Mă aflu într-una din cele mai mari biblioteci din lume și vecinătatea infoliilor care închid cel puțin două milenii de reflexie literară este extraordinar de stimulantă, de exaltantă. Aici, într-o după-amiază, aproape singur în sală, a apărut dezlegarea subită a unei dificultăți teoretice obsedante. Cum s-ar putea uita vreodată aceste momente de iluminare, de revelație, în care spiritul nostru face un mare salt înainte? Mi-aduc aminte de elogiul pe care Lucien de Rubempré îl face bibliotecilor pariziene. Nu sînt departe de această stare de spirit „balzaciană". Completez cu o rigoare „feroce" documentarea la două cărți în pregătire, dar mai ales a *Criticii* ... și progresele în *boule de neige* îmi dau o dispoziție ușor euforică. Observ și la alți compatrioți aceeași îndîrjire. Golurile esențiale sînt toate eliminate. Cărțile sînt de fapt „terminate". Însă ele nu puteau fi „terminate" decît acum, după această „cură" de erudiție. Urmează doar să fie scrise.

CU MIRCEA E.

Vizită amicală de omagiu, dar într-un fel și de „lucru", împreună cu Vasile N., directorul publicațiilor din *C.C.E.S.*, la cunoscutul indianist, istoric al religiilor, eseist și romancier Mircea E., la el acasă, place Charles Dullin 4, nu departe de Pigalle. Sfios, aproape timid, lipsit de

Scanned with OKEN Scanner

orice morgă „savantă". Nu ne dă a înțelege că este o „personalitate", n-a avut niciodată „stilul" academic din alte locuri. Vasile N. prezintă exact posibilitățile reeditării operelor sale, se explorează noi soluții, se cade de acord asupra principiului unui volum selectiv de eseuri. Ne lasă mînă liberă la fixarea sumarului. Îl simțim atașat culturii române, limbii române, în care dealtfel gîndește și scrie. Se discută deschis, sincer, în spirit constructiv. Între timp, cedez involuntar „ticurilor" mele: explorez vizual, întrucîtva oblic, biblioteca. Sînt „surprins" și M. E. îmi explică de ce numai o mică parte din cărțile românești sînt la Paris: fondul principal este la Chicago, inclusiv toate edițiile și studiile despre Hasdeu. „Toate"? și-i citez vreo două-trei titluri relativ noi. Se pare că-i lipsesc. I le voi trimite în curînd. În schimb, C. G. Jung în serie completă, la fel Menéndez Pelayo, la fel Penzer-Tawney, *The Ocean of Stories*, etc. etc. O „nebunie"! Este un adevărat savant român, modern, erudit, poliglot, cu deschidere spre universalitate. Hermeneutica simbolurilor pe care o practică dă sugestii importante și hermeneuticii ideilor literare, metodă pe care încerc s-o pun la punct chiar acum, la Paris și Cluj. L-am mai revăzut încă de două ori, la fel de discret, de afabil, de profund serviabil, spontan, candid, deloc exorbitant, deloc „genul genial", frenetic și cabotin, care m-a făcut cîndva să sufăr cumplit.

TOT DESPRE INDIA

Surpriză agreabilă: în curtea *B. N.*, într-o după-amiază, la ieșire, întîlnire cu indianistul român (de fapt singurul serios din țară), dr. Sergiu Al. G., de profesiune medic, autor — între alte studii de specialitate — al traducerii antologice *Filosofia indiană în texte* (Buc., Ed. Științifică, 1971). Este în corespondență erudită cu G. Tucci, cu alți savanți indianiști, colaborează la reviste străine de specialitate și a sosit la Paris (nu înțeleg prea bine de ce)... *după* închiderea *Congresului de orientalistică* unde fusese invitat. Îi dau adresa lui M. E., a fost anul trecut în India și la Calcuta, între altele, a „descoperit"

Scanned with OKEN Scanner

pe... Maitreyi, azi sexagenară, dar cu neșterse amintiri din perioada 1928—1931. Impresie fabuloasă, de poveste orientală de dragoste. Printr-o întîmplare — găsesc „en occasion", la o librărie de pe *Boul' Mich', La Nuit bengali,* versiunea franceză (Paris, Gallimard, 1950) a neuitatului roman românesc, unul dintre cele mai frumoase ale literaturii noastre și, în orice caz, cel mai fascinant-exotic. Semnat de autor, n-am curajul să-l expediez prin poștă acasă... Va debarca deci la Cluj într-o servietă, alături de cele mai prețioase achiziții, inclusiv trei măști senegaleze și un mic idol african sculptat în abanos, adoptat ca zeitate tutelară.

SINGURĂTATE

Seara, la hotel, încerc mai acut ca niciodată sentimentul izolării, al singurătății. Este o senzație surdă, atroce, pe care n-o poate înlătura nici profundele bucurii interioare ale studiului, nici relațiile intelectuale, nici achizițiile sistematice de cărți, nici muzeele. Poate fiindcă sînt într-o dispoziție mai „afectivă" decît altădată, poate fiindcă L. care ar dori să mă viziteze n-o poate face. Mediul impenetrabil, nesociabil, agravează această solitudine, produsul nevoii de comunicare arsă în gol, într-o lume abstractă, străină și indiferentă. La Paris, sînt milioane de străini. Un român dificil în plus, în minus, ce importanță are? Prezența noastră nu *devine* ci *este* anonimă, în sensul cel mai brutal al cuvîntului. De unde repulsia depersonalizării prin asceză involuntară, tăcere, lipsă de osmoză spirituală, de solidaritate. Desigur că din această cauză tresari cînd auzi vorbindu-se românește pe stradă, cînd întîlnești compatrioți, care — în alte împrejurări — te-ar lăsa total indiferent. Seara, în multe hoteluri pariziene modeste se consumă drama (cea mai cumplită!) a exilului, a însingurării negre, a așteptărilor exacerbate și ratate. Pentru mine, „hotelul parizian", departe de a se asocia ideii de turism, unor satisfacții echivoce și distracții facile, constituie aproape un simbol al recluziunii și solitudinii de gheață. Pereți reci, decor inospitalier, con-

Scanned with OKEN Scanner

tacte umane pur exterioare. Va trebui neapărat să-mi schimb în viitor „stilul" deplasărilor în străinătate.

Impresie generală în parte contrazisă de *Hôtel de Lisbonne*, pe care-l prefer pentru o serie întreagă de avantaje (în mijlocul Cartierului latin, foarte aproape de poștă, metrou, librării, etc.), dar mai ales pentru faptul că este scutit de specia (profund detestabilă) a hotelierelor franceze de specia *commère*, cu o stea sau două. *La gérante* este o simpatică portugheză, brună și volubilă, fostă funcționară la *T.A.P.*, *la senhora* Maria-Teresa C. directă și comunicativă. Hotelul — foarte modest — este frecventat de portughezi, brazilieni, spanioli, negri. Folclorul local pretinde a fi fost locuit chiar și de Hemingway în perioada 1937—1938. Legendă sau nu, ipoteza îmi surîde. De Verlaine în orice caz, în 1889 și 1894. Fac o mică anchetă în cartier și Pierre B. proprietarul lui *Librairie de Zodiaque* din apropiere îmi confirmă informația. Hemingway — desigur — a frecventat în această perioadă și ... librăria sa, ceea ce — teoretic — este iarăși foarte posibil ... Cu sau fără Hemingway, ambianța la *Hôtel de Lisabonne* este mai puțin rece, crispată, decît în alte părți, ba uneori, dimineața, *la petit déjeuner*, atmosfera devine chiar familială. Mă numesc dealtfel „*Marinho*". De unde această umanizare aveam chiar nevoie. Micul Bruno, fiul dnei C., țipă acut în portugheză, un tînăr brazilian, cap și trup de efeb, cu cercel în ureche — portarul de noapte — are priviri languroase și moliciuni matinale suspecte, două scandinave își surîd (nu știu dece) ușor enigmatic etc. Mănînc repede și plec la bibliotecă ... Această „seriozitate" îmi asigură o bună reputație. Strîns cu ușa, recunosc că sînt într-adevăr „scriitor", „critic" etc. etc. În acest mod fac cunoștință cu un alt „portar", de ocazie, un tînăr pictor brazilian Juan C. debarcat de două luni la Paris, plin de talent, plin de iluzii și speranțe. Cultivă un suprarealism mistic tropical, cu multe simboluri falice, organizate într-o serie de *Mandalaes tropicaux*, de o mare fantezie și exuberanță a desenului centrat pe *lingam*. Citisem recent studiul despre *Mandala* al lui C. G. Jung și o minimă orientare nu-mi lipsea. Parcurg întreaga colecție care va fi expusă și în restaurantul indian *Mandala* (11 et 13, rue Vavin). Asist

Scanned with OKEN Scanner

la „vernisaj“ probabil și dintr-o nevoie de societate care-mi lipsea: tineret, arome indiene, trei filme de scurt metraj. Juan C. ne primește în ținută indiană *(la senhora* C. îmi suflase că ar fi pe jumătate *bohémien),* cu semne rituale pe frunte. Este „inițiat“. La Paris asist chiar la o adevărată invazie de *guru,* misionari, asceți de bulevarde și profeți indieni, în frunte cu celebrul *guru* Maharaj Ji. Săli pline la *Mutualité* făcute de un copil de cincisprezece ani, care mănîncă înghețată de ciocolată și aprinde în fideli „soarele interior“. Mistică degradată, desigur. Și ca surpriza de la *Mandala* să fie completă *barman*-ul studiase cinci ani limba română la facultate (pe care începuse s-o uite), ne vizitase țara, cu hotărîrea de a reveni. Lumea este mică.

8—9 septembrie 1973

„FÊTE DE L'HUMANITÉ”

Mereu în dispoziții de sociabilitate frustată, mă las smuls cu plăcere din spațiul meu abstract pentru a fi aruncat două zile în mijlocul unei mari vîltori umane, zgomotoase și colorate: tradiționala *Fête de l'Humanité* organizată anul acesta în suburbia *Courneuve* din nordul Parisului. Un spațiu de cîteva zeci de hectare s-a transformat peste noapte într-un adevărat orășel de scînduri, placaje, panouri și cartoane, oarecum în stilul satelor din Far West, care răsăreau din pămînt în faza „goanei după aur“. Sute și sute de standuri ale tuturor federațiilor P.C.F., ale asociațiilor de prietenie, ale numeroaselor organizații democratice, ale statelor socialiste, alături de nenumărate bufete, „buvete“ și tombole, de „panorame“ pur populare, de scene și estrade în aer liber, de vaste „amfiteatre“ cu microfoane asurzitoare, de atracțiuni tipice: carusel, *montagne-russe,* „farfurii zburătoare“, roată gigantică giroscopică, în stilul vienezei *Rinderaad* în care ne pomenim aruncați, aproape fără voie, furați de un contagios entuziasm juvenil. De la înălțime, avem perspectiva întregului spectacol: un imens fluviu uman care

Scanned with OKEN Scanner

se revarsă, prin zeci de braţe, de-a lungul aleelor şi pieţelor centrale, cu nume de militanţi iluştri: Thorez, Politzer, Ho Şi Min etc. O revărsare neîntreruptă în valuri, valuri, tot mai dese spre seară, cînd circulaţia devine — în unele puncte — foarte dificilă. Maşinile cu desăvîrşire excluse.

Pătrund într-un filon adînc al spiritului francez, cu rădăcini care coboară pînă la vestitele *foires* ale Evului mediu. Epoca modernă n-a întrodus multe elemente substanţial noi faţă de *La cour des miracles* sau, mai apropiat de epoca actuală, *Le boulevard du crime:* aceleaşi barăci şi bazare, aceleaşi spectacole *foraines,* aceiaşi histrioni, „saltimbanci" şi „acrobaţi", aceleaşi trîmbiţe şi *musettes,* aceeaşi mulţime de *„badauds"* şi *„fainéants",* de lume amestecată de suburbie, curioasă, dezinvoltă şi prietenoasă. Captarea şi canalizarea acestui curent profund popular ţine de intuiţia marelui act politic. Lozincile — orientate spre uniunea stîngii şi a realizării programului comun — nu au nici un fel de insistenţă obositoare. „Recepţia" de deschidere (dar este un fel de a spune: limbajul protocolar n-are în acest caz nici un fel de „pertinenţă") este lipsită de orice ceremonial rigid etc. Se simte peste tot doar preocuparea de a urma, a se supune şi a încadra fără constrîngere reacţiunile spontane, directe, aproape instinctuale ale masei populare. Atragerea atenţiei se face prin pancarde şi vînzări de mici afişe, insigne şi baticuri roşii, dar mai ales prin strigăte, apeluri şi reclame transmise de zeci şi sute de microfoane şi megafoane, de unde se revarsă nesfîrşite apeluri sonore: loterii, unde *„tous les lots sont gagnant"* tot felul de meniuri „gastronomice", lupte de *catch,* ceramică de Valauris „patria" lui Picasso, care domină artistic această *Fête,* printr-o mare expoziţie, dar şi afişe, embleme şi vignete etc. etc. O . . . şuncă imensă se leagănă sfidător deasupra capetelor noastre. Cine o poate „ochi" într-un anume fel o . . . cîştigă. Nu departe, concursul prevede căţărarea pe prăjini înalte. În imediata apropiere se trage la ţintă. Un urs alb împăiat ne invită într-o „cameră de iluzii". Nu-i descifrez bine . . . „simbolul". Pe o estradă se recită poezii. Se dau şi speccole de teatru în aer liber. Formaţiuni de *jazz,* pline de ritm şi vitalitate, au o enormă audienţă. Ţinuta

Scanned with OKEN Scanner

lor muzicală este excelentă. O cîntăreață blondă de *rock* are în noapte scînteieri de arc voltaic...

Încerc să iau temperatura morală, împreună cu Vasile N., a acestei mulțimi de muncitori, intelectuali, studenți, care întretaie universul meu moral. Surprinzătoare este jovialitatea discretă, zîmbetul întredeschis (am făcut o provizie de „surîsuri" cel puțin pînă la următoarea *Fête),* lipsa totală de indecență, de promiscuitate și exhibiționism. Cîte un caz-două de stridență supărătoare nu-mi par reprezentative. S-ar zice că semnificația ideologico-politică a reuniunii imprimă tacit o anume sobrietate, poate chiar refulare. Fondul esențial îmi pare însă interiorizarea și individualizarea plăcerii, concentrată pe cupluri sau grupuri mici, restrînse, bine distincte. Această masă nu poate fi omogenă, unificată interior și cu atît mai puțin depersonalizată. Presupun că fiecare pereche care a venit aci (și a plătit 3 fr. intrarea) este în căutarea *propriei* plăceri individuale. Lîngă mine doi tineri se sărută convins și prelung, total indiferenți la reacțiunile din jur. Constat că pudoarea și discreția primesc, în acest cadru gigantic, dimensiuni și semnificații noi. Reacțiunile sînt peste tot profund umane, naturale, niciodată excesive. „Localurile" sînt mereu pline, se bea enorm — căldura, neobișnuită, amintește parizienilor pe aceea din 1947 — dar fără excese, fără ebrietate. Trec și această evidentă „măsură" pe seama spiritului francez, profund echilibrat, profund calculat, profund „econom". Risipă, prodigalitate, generozitate comercială, iată ceva necunoscut, nici la *Fête de l'Humanité,* nici în altă parte. Destindere, *la petite amie, le petit rouge,* et *valse-musette.* „Tipologia" Franței populare nu se dezminte...

Faimoasa „lozincă" (propun o versiune ușor amplificată) lansată în bună parte de o poezie a lui Pierre Béarn, librarul „meu" din Cartierul Latin, *bistrot, boulot, métro, dodo,* nu-mi pare deci în esență anulată. Dar nota predominant tinerească a acestei *fête foraine* introduce o nuanță de prospețime gratuită, de dezinteres și spontaneitate de care vechile structuri morale ale Franței au tot mai multă nevoie. Nici o regenerare social-politică occidentală nu se poate face în adîncime fără o profundă transformare interioară. Această *Fête* știe s-o stimuleze și s-o asocieze

Scanned with OKEN Scanner

interior unei politici gîndită în perspectivă. Cum aș putea uita această enormă mulțime de tineret revărsată nocturn pe hectare întregi, concentrată și unificată radial doar de firele abstracte ale unor microfoane centrale îndepărtate? Ea „caută" și „așteaptă" — evident — *ceva.* Ceva *nou.* Ceva care s-o electrizeze, să-i dea un sens, un conținut, o profundă satisfacție interioară. Promisiune și speranță, în două cuvinte. Imense și scînteietoare jerbe de artificii, cel mai frumos joc de artificii văzut vreodată, de o rară somptuozitate a paletei nocturne, au tras cortina peste întreaga festivitate.

SECVENȚE SEVERE

Cît de adevărată este ipoteza Whorf-Sapir despre limbă ca sistem autonom care modelează — *el* — cultura! Și în Spania și în Italia și în repetate rînduri în Franța ceea ce mă surprinde (și mă uimește) de fiecare dată a fost și este contrastul violent dintre finețea limbii și vulgaritatea funciară a majorității vorbitorilor. Nuanțele limbii, inflexiunile semantice, rafinamentul unor construcții absorbeau și transfigurau totul. Era evident că indivizii, profund inculți, brutali și foarte comuni pe care-i auzeam involuntar pe stradă și în metrouri participau la cultură, la regimul spiritului, *exclusiv* prin limbă, care le acoperea cu mantia sa somptuoasă întreaga lor vulgaritate. Unicul contact al biologiei viscerale cu expresia artistică era doar o banală nevoie de comunicare. Dar ce fecundă metamorfoză!

*

Politețea nu este numai un aspect al civilizației. În Franța — și în general în Occident — ea constituie de fapt în primul rînd o formă a indiferenței și chiar a disprețului. Cu cîteva zîmbete-reflex, cu două-trei formule goale, automatizate, devii distant, izolat, superior, fără să ai aerul infatuării și agresivității. Cînd, de fapt, tocmai această barieră invizibilă este simptomul complexului de superioritate, al importanței imaginare, suficienței și disprețului disimulat pentru „străini". Aparențele pot înșela o săp-

Scanned with OKEN Scanner

tămînă, două. Convieţuirea îndelungată şi repetată rupe vălurile iluziei şi ale încrederii candide, „naive".

•

Societatea „industrială" şi de „consum", pe care o cunosc destul de puţin din interior, rămîne (constat încă o dată), o foarte importantă realitate occidentală. Sistemul funcţionează, desigur, însă pilonii interiori încep parcă să se macine. Mecanizarea şi dezumanizarea produc reacţiuni instinctive. Inginerul Horace F., un destul de bun cunoscut, cu care iau masa într-o seară în Cartierul latin, abia reuşeşte să mă vadă. Nu are timp. Ocupă o poziţie-cheie, într-o societate de construcţii, cu nesfîrşite deplasări în străinătate: Geneva, Stockholm, Londra etc. Fixăm în sfîrşit o întîlnire la telefon după laborioase consultări ale organelor respective. Mereu pe drumuri, aproape nu-şi mai vede familia. „Sînt prins în angrenaj". Vara aceasta nu şi-a putut lua nici măcar concediu. Nu-şi mai aparţine. Invidiază sincer... „libertatea" mea, genul meu de viaţă, preocupările mele. Horace F. este „om de afaceri". Dar ar dori să viziteze muzee, să călătorească turistic, să asculte muzică, să se cultive.

Poate fiindcă mă simt sufleteşte încă tînăr, încerc să descifrez şi să înţeleg ceva din psihologia tineretului francez, destul de decepţionat în multe privinţe. Mai întîi prin lipsa de cultură şi adevărate preocupări intelectuale. Evident, există o pătură — subţire, dar foarte serioasă — care studiază, lucrează organizat, tenace, din care se vor recruta cadrele de conducere ale societăţii franceze. Unele scene, de o rară vulgaritate, una într-un metrou cu patru golani care-şi băteau joc de un infirm în stare de ebrietate, mă urmăresc şi acum. Majoritatea pare însă a fi preocupată în primul rînd de *fric*, ceea ce vrea să spună carieră practică imediată, independenţă materială, bani, integrare directă în societatea de consum. Şederea mea la Paris, în această toamnă, coincide cu *la rentrée* şi anchetele ziarelor sînt foarte precise: 4 din 10 tineri francezi refuză sau renunţă la continuitatea studiilor. Aspiră la o „situaţie independentă". „În Franţa se pierde prea mult timp la Universitate şi se aşteaptă prea mult timp după". Afirmaţia venea din partea unei tinere ba-

Scanned with OKEN Scanner

calaureate, fiica unui profesor universitar, cu care s-a întîmplat să călătoresc alături într-una din deplasările mele canadiene. Preferă să devină „decoratoare", *fleuriste*. Profesiunile intelectuale sînt în orice caz devalorizate, în evidentă pierdere de prestigiu. Mi se vorbește și de degradarea facultăților de litere, mai ales, după evenimentele din mai 1968. Sorbona actuală nu mai este *deloc* vechea Sorbonă. Dar cauza esențială rămîne orientarea generală a societății actuale, nu numai franceze. Sistemul se dovedește atît de eficient, bine rodat, „seducător", încît pînă și inconformista mișcare *hippy* apare perimată, în netă regresiune. Abundență enormă de bunuri de consum, contraceptive, mașini, discuri *blue-jeans unisex* (cu cît mai *délavés* cu atît mai scumpe!), mari facilități de călătorie în mai toate direcțiile. Se constată generalizarea unui adevărat mit al tinereții — care-trăiește-și-iubește-viața, la marea masă pasivă, amofră, profund individualistă, a tineretului. N-am verificat, în schimb, valul de erotism despre care mereu se vorbește. Cinematografele *porno* sînt și ele aproape goale. La dreapta și mai ales la stînga — grupuri marginale, active, zgomotoase, agresive, cu vocația petardei și a demonstrațiilor de stradă. Sînt perfect conștient că aceste „secvențe" exprimă o iritare surdă și continuă.

VIZITE

În Canada, la Kingstown, cunosc personal pe eminentul hispanist francez Marcel Bataillon, pentru care am o simpatie spontană, instinctivă. Siluetă fină, înaltă, cap de o rară frumusețe, personalitate total deosebită de intelectualul și profesorul francez obișnuit. Poate fiindcă este impregnat de cultura și spiritul iberic, poate fiindcă s-a format în sensul înțelegerii și „deschiderii" spre culturile străine fără de care „comparativismul" rămîne o vorbă goală. Afabil, ospitalier, sociabil, mare amator de călătorii (altă notă nefranceză!), M. B. are legături românești (a fost apropiat de B. Munteanu și Tudor Vianu, prieten cu acad. Iorgu Iordan) și l-am putut auzi la București, acum cîțiva ani, rostind alocuțiunea de închidere la congresul de ro-

Scanned with OKEN Scanner

manistică. Discutăm despre *Ingeniosa Comparación entre lo antiquo y lo presente* de Cristóbal de Villalón (Valladolid, 1539), despre *Viaje in Turquía* atribuită acestui autor, în realitate operă a dr. Laguna (una din numeroasele sale contribuții hispaniste) și întrucît mă preocupă ideea de *modern* ca *topos* îmi comunică masivul tom al lui José Antonio Maravall, *Antiquos y Modernos, la idea de progreso en el desarrolo incial de una sociedad* (Madrid, 1966), pe care mi-l împrumută. Îl iau la hotel, îl citesc atent și revin după două săptămîni (între timp M. B. a fost la Veneția, invitat pentru conferințe de Fundația *Cini).* Nu înțeleg bine sensul a două citate în veche castiliană. M. B. mi le traduce exact, mi le comentează, le asociază unor idei moderne ale lui Renan, îmi semnalează și alte izvoare. Am petrecut în biblioteca sa din 14, rue Abbé de l'Epée,cîteva ore de fină erudiție, colocviu de care am nevoie. Evocăm Spania, marea sa pasiune. Îi spun că la Madrid, pe José Antonio, la *Espasa Calpe,* i-am cumpărat chiar o carte: *Picaros y picaresca, la picara Justina* (Madrid, Taurus, 1969). Zîmbește cu discreție. Rămîne o (rară) și frumoasă amintire pariziană.

•

Acționînd și pe alte planuri, am contacte în stiluri foarte diferite. Ca urmare a unei vizite la standul revistei *La nouvelle critique,* în calitate de reprezentant al recentelor *Cahiers roumains d'études littéraires,* Antoine Casanova, redactorul șef și membru al C. C. al P.C.F. mă invită la sediul central, din place Colonel-Fabien, 2. Construcție foarte modernă, încă neterminată, de Oskar Niemeyer, celebrul arhitect al Braziliei: paralelipiped ondulat, geamuri enorme de plexi-glas, masivitate de beton, abia eliberat de cofraje. Mi se spune că pereții interiori vor rămîne netencuiți. Impresia, deocamdată, este de fortificație și cazemată, mai ales prin faptul că intrarea provizorie se face prin parking-ul subteran. Serviciu de ordine restrîns, dar eficient, asigurat de militanți cu accent corsican. A. C. mă privește cu volubilitate meridională (este

Scanned with OKEN Scanner

corsican), arată interes pentru revista noastră, stabilim principiile colaborării viitoare, notează cărțile care ne interesează (actele colocviilor Cluny I și II, mai ales, despre *Littérature et linguistique* și *Littérature et idéologie*), pe care le expediază la Cluj și la hotel. Seriozitate, eficiență, spirit de organizare.

NOSTALGIA BIBLIOTECII COMPLETE

Cine ar putea descrie profunda, imensa voluptate a căutării, găsirii și cumpărării cărților notate pe lungi liste preferențiale, grupate pe literaturi, genuri, ordine de urgență? Sînt incapabil s-o fac, poate fiindcă „trăirea" acestor operații ține de însăși ființa mea spirituală, dă sens în bună parte prezenței mele în străinătate. La Paris, în cartierul latin îți poți procura aproape toate cărțile din lume, și, fără îndoială, *întreaga* producție franceză, an după an tot mai abundentă, în adevărată criză de supraproducție. Mulți cumpărători sînt în condiția mea: străini, *de passage à Paris,* cu preferințe și preocupări bine delimitate. Îmi procur și cărți pe care le-am citit, consultat și citat, elimin goluri, cu nostalgia (utopică!) a bibliotecii critice perfecte, „complete"! O carte intrată în bibliotecă fuzionează, într-un fel, cu propriile mele cărți, sînt celulele unui organism viu în continuă dezvoltare și regenerare. De aceea nici nu împrumut decît cu mare dificultate. Idealul — realizabil desigur dar la alt „buget" — este procurarea *tuturor* lucrărilor fundamentale de critică și estetică literară, inclusiv cîteva colecții complete de reviste specializate. Nimeni nu va ști cît de dificil poate fi realizată această livrescă, etern sfidătoare *fata morgana,* ce expediente și sacrificii reale implică o asemenea *chasse à livre!* Bibliotecile particulare pe care le-am văzut la Geneva, în Italia și la Paris îmi produc mereu cea mai mare nostalgie. Adevărata mea *encre de la mélancolie.* Cea mai neagră și mai dureroasă dintre toate...

Scanned with OKEN Scanner

FUTURISM

La *Muzeul Național de Artă Modernă* expoziție retrospectivă futuristă (19 septembrie — 19 noiembrie), restrînsă, selectivă, dar pasionantă și instructivă. Pentru prima dată văd Balla, Boccioni, Carrà, Russolo, Severini, Sant' Elia, în serie, grupați din diferite colecții europene, mai ales milaneze. Ideea centrală este sugestia, descompunerea și figurarea mișcării ritmice, violente, trepidante (dans, vehicule, zbor, gesturi sacadate), succesiunea dinamică, serială, a unei imagini-stereotip, viteza, atacul, explozia. Distrugerea stabilității conturului, debordarea cadrului, dezagregarea formelor de echilibru produce viziuni caleidoscopice, geometrizate, experiență transmisă cubismului. „Revăd" (de fapt substitui originalul reproducerii) cu multă plăcere *Rissa in galleria* de Umberto Boccioni (1910), care-mi face poftă să mă iau la bătaie, *La danse de pan-pan à Monico* (1911) de Gino Severini, replică din 1959—1960 a originalului distrus de hitleriști (sub acuzația imbecilă de „artă decandentă") din colecțiile *Muzeului Național* parizian, convulsie frenetică vizionară: *mambo, yé-yé, madison, hully-gully* și alte cîteva dansuri moderne la un loc, excelentul colaj concentric-spiraloid al lui Carrà, *Manifestation interventioniste ou Peinture — mots en liberté* (1914) și multe altele, într-un tumult, care rămîne proaspăt, agresiv și încă foarte tînăr. Sant' Elia, un mare uitat, este — categoric — un pionier al arhitecturii moderne, al noii cetăți futuriste, la antipodul clasicismului italian. Futurismul constituie primul mare fenomen de „ruptură" al tradiției italiene, sfidarea muzeului milenar, de unde și profunda sa semnificație istorico-teoretică.

Regăsesc, bineînțeles, în vitrine spațioase, și stilul „manifest" al mișcării: mai toate pamfletele rare, celebre, pe care le fotocopiasem la Geneva: *A bas le tango et Parsifal!, Uccidiamo il chiaro di luna* și multe altele de aceeași speță de F. T. Marinetti, nu mai puțin vestitul *Chiudiamo le scuole!* al lui G. Papini, care deschide numărul din 1 iunie 1914 al revistei *Lacerba*, o polemică profund sentimentală a lui Boccioni cu Apollinaire, tot din *La-*

Scanned with OKEN Scanner

cerba (1 aprilie 1913): *I futuristi plagiati in Francia.* Nu mă pot opri să nu-mi transcriu un mic pasaj, care corespunde atît de bine stării mele de spirit și care-mi confirmă încă o dată că astfel de iritări nu sînt nici singulare, nici nemotivate: „Ecco come i nostri colleghi di Francia conpensano la solidarietà, la sincerità e la simpatia che noi abbiamo sempre mostrato per loro". Ingratitudine și suficiență de mare metropolă artistică! Corespondență într-o excelentă limbă franceză, de Marinetti, Boccioni etc., fără răspunsuri în... italienește. Stilul este al unui ofițer de Stat-Major: „champ de bataille", „nous mettons en batterie nos canons", o adevărată retorică a clișeelor agresivității avangardiste care mă preocupă îndeaproape, ca formă de ritual și invariant teoretic. Polemica devine uneori facilă, cu aceleași ticuri verbale. Dintr-o *Lettre d'une jolie femme à un monsieur passeiste* (oroare futuristă supremă!) de Marinetti: „Beauté élégance 3000 fr. par mois + bagne rubis 8000. Demain chez toi. Je suis sérieuse, devouée. Tendresse", etc. etc. Arunc o privire și în a *VIII-a Bienală* dominată de ansambluri seriale, repetiții mecanizate, stereotipe, reproduceri sub numeroase forme. Un alt principiu este al „artei" cu intenție de nonartă (sau invers). Al treilea: colaborarea, tot serială, dintre texte, schițe și fotocopii. Participare românească redusă. La intrare, pe două funii, draperii în falduri crețe de Ana Lupaș, în stil de pînză țărănească la spălat, ghilit, apoi întinsă la uscat. *Environnement* semi-rustic.

1—13 aprilie 1974

ACLIMATIZARE

Aproape fără note în această perioadă, venit din Belgia și Olanda. Am epuizat acolo toate senzațiile „turistice"? Constat că am devenit — fără voie — aproape un „parizian" ca mentalitate și reflexe citadine. Mă reinstalez la același hotel, chiar în aceeași cameră, în același cartier, reîncep să cumpăr de la aceleași mici prăvălii, să trec pe aceleași străzi și trotuare, să mă uit la aceleași vitrine, du-

Scanned with OKEN Scanner

minica „flanez“ pe aceleași „mari bulevarde“ (O, Yves Montand!) etc. Simt cum mă fură și mă imobilizează un cartier, cum devin „provincial“ într-o mare metropolă. Există parizieni, specie sedentară, care n-au ieșit *niciodată* din cartierul lor. Iar eu, observ cu stupoare, încep să le seamăn, să mă integrez efectiv acestui colț de Cartier latin. Inerție, comoditate, familiarizare cu un decor, afinități, sau chiar afecțiune pe care nu vreau să mi-o recunosc? Poate cîte ceva din toate acestea.

La *B. N.* revăd fără nici o surpriză aceleași funcționare. Observ an după an cum îmbătrînesc, cum sînt schimbate de la un serviciu la altul. Revăd și un ins cu cioc blond, de la „Periodice“, cu care am avut prima dată un mic *acrochage*. Cu cîți nu va fi avut el sau... eu? Încep să am „obiceiuri“: cer un loc numai în stînga, la anume mese, fac *xerox*-uri la anumite ore (am și aici „relații“: două funcționare sînt... compatrioate!). În rest, două săptămîni (exagerez: zece zile) aproape fără evenimente. Cîteva filme, dintre care unul foarte controversat *(Portier de nuit* de Liliana Cavani), un *Musée Grevin* doar într-o pauză (mînînc la *Self-Royal*, de alături, de pe Boul. Montmartre), reîntîlnesc și pe soții R., amicii mei helveto-jurasieni, care mă invită într-o seară la ei acasă. Cam atît. Un magazin *Sport-Jeunes*, pe rue des Écoles, oferă trecătorilor un pliant publicitar: Ilie Năstase lansează pantofii de tenis *Spring Court fraicheur*. Să nu uit să-mi cumpăr „tenișii“ de acolo. Într-o seară chiar și o plimbare „ghidată“ pe Sena, intelectuală, foarte instructivă. Aflu, de pildă, unde locuește Michèle Morgan (în *Ile de la Cité)* etc. etc.

Tot într-o seară, la orele 9, la micul meu tranzistor japonez de care nu mă despart niciodată în călătorii, o știre funebră: moartea președintelui Georges Pompidou. Atmosfera se destinde subit, în perspectiva viitoarelor alegeri prezidențiale. Cascadă de candidaturi fanteziste, peste treizeci, reduse apoi la șapte sau opt. Candidatul „meu“, pe bază de „sondaje“ proprii, este Giscard, deși toată *B. N.* votează Mitterand (n.b. voi cîștiga). Urmăresc la televizor ceremonia funebră de la *Notre Dame*, duminică 7 aprilie, invitat într-o familie de compatrioți. Recunosc glasul speakerului Zitrone. În drum oarecare animație în place Vendôme: plecarea mai multor delegații oficiale in-

Scanned with OKEN Scanner

stalate în semn de doliu la hotelul *Ritz*. Micul prinț moștenitor al Marocului în burnus. Multe alte burnusuri. Dar ar fi exagerat să spun că spectacolul atrăgea foarte multă lume. Nu știu dacă am „prins" la T.V. și secvența sosirii delegației noastre oficiale. Apoi plecăm la *Vaux-le-Vicomte*, din păcate închis. Pădurile din jurul Parisului par subțiri, aeriene și transparente. Trecem prin Fontainbleau și Barbison. Mică escală și la Mont-sur-Loing, de unde este originară familia Blaremberg cu o ramificație românească în secolul trecut.

22—27 martie 1975

METODA DE LECTURĂ

Pentru a treia oară la Paris via „Benelux", escală necesară, foarte utilă, dar comprimată din criză de timp la extrema limită. Sînt aproape obsedat de realizarea unui stagiu foarte plin, cel mai plin și mai metodic cu putință, mai izbutit chiar decît cel din toamna lui 1973. Obstacole neașteptate: se anunță două săptămîni, de sărbători, o „fermeture annuelle". Va trebui să găsesc o altă soluție, probabil la *Sorbona* sau la *Sainte Geneviève*. Deocamdată trec la organizarea rapidă a priorităților. „Metoda", bine rodată, este pe scurt următoarea: liste minuțioase, sistematizate de acasă, verificarea — în primele două zile — a tuturor izvoarelor existente cu notarea cotelor, fixarea ordinei lecturilor (examen dificil de selectivitate), eliminarea timpilor morți: cer mai multe volume decît pot parcurge într-o zi, îmi constitui o rezervă (pentru a fi la adăpost de surprize, defecte de manipulare, greve, lungi așteptări), provizie alimentată cu regularitate, transformată într-o adevărată „bandă rulantă". În două zile îmi regăsesc ritmul și viteza de croazieră. Volumele vin și pleacă în cadență. Nu toate, destule sînt *„manque en place"*, *Lettre de guerre* de J. Vaché de pildă. Sper totuși să elimin golurile „avangardei" pînă la închidere. Perspectiva obstacolului neprevăzut totuși mă irită. Să evit pe viitor idele lui Martie.

Scanned with OKEN Scanner

Plăcere de a construi, a pune o idee peste alta, a trece în serie prin toate textele de bază și a le integra progresiv unei scheme. Confort intelectual prin parcurgerea fazelor esențiale ale unei probleme în desfășurare istorică. Admirație pentru construcțiile originale pe care le explorez. Dar, în același timp, o anume distanță critică, „ironică", pentru aceleași construcții. De unde interesul meu real, profund, pentru orientarea avangardei care contestă construcțiile stereotipe, false, transformate în clișee. Sensibilitate specială, în orice caz, pentru structuri, scheme, modele teoretice, organizate. Altă satisfacție și iritare permanentă. Verific mereu un adevăr adesea indemonstrabil: unele din ultimele lucrări sînt alături de ale altora (tot românești) efectiv „competitive". Nici o îndoială despre aceasta parcurgînd, între altele, modestul capitol *The Cult of the Future* din lucrarea Annei Balakian, *The Literary Origins of Surrealism*, în paralelă cu *The Future: A Modern Topos* (din *Cahiers* . . . 2/1974). „Competitivi" și totuși ignorați. Fac și alte constatări melancolice. Studii literare serioase nu se pot face decît în biblioteci străine și specializate. Cum acest fapt este imposibil pentru cei mai mulți, în special tineri, documentarea lor va fi în mod inevitabil incompletă, fragmentară, întîmplătoare, pe apucate, foarte „provincială". Cum se poate studia istoria retoricii, să zicem, numai prin cîteva lucrări franțuzești învechite? Înțeleg pe deplin situația dificilă a unor cercetători cu *reale* posibilități de dezvoltare. Dar la ce le servește compătimirea și simpatia mea?

9—19 aprilie 1975

LA SORBONA

Mă transport înciudat, cu arme și bagaje, la biblioteca *Sorbonei*, din imediata apropiere, obsedat a nu pierde nici o zi. Sar, ca să spun astfel, direct din pat în bibliotecă. Integrare treptată în regim pur studențesc, nu fără humorul latent al nivelării involuntare. Alt ritm, altă tehnică, altă metodă de a cîștiga timp: epuizez un buletin cu

Scanned with OKEN Scanner

patru titluri, predau cărţile, ies din sală, revin peste cinci minute, primesc alt buletin, alte patru volume, etc. Învăţ treptat „lecţia", în indiferenţa totală a custozilor. Jocul poate continua oricît. Dar mecanismul este greoi, cu lungi aşteptări, lipsuri, înghesuială, goană după locuri. Este o bibliotecă pur studenţească, incomodă şi zgomotoasă. O tînără lîngă mine se comportă ca şi cum ar fi singură. Se întinde, se piaptănă, mînîncă sonor, într-o indiferenţă totală faţă de mediu. Gîndul îmi fuge la aristocratele Vechiului Regim care se dezbrăcau în faţa servitorilor din pur dispreţ sau indiferenţă, consideraţi ca simple obiecte lipsite de orice sensibilitate. Surprinzător de mulţi stîngaci. Randament mai slab. S-ar putea chiar să nu-mi realizeze întreg programul. Birocraţie complicată, obositoare, mult timp pierdut, ceea ce mă îndîrjeşte. Sînt prost dispus în ziua în care nu mi-am realizat ce mi-am propus. Reacţiuni uneori nepoliticoase ale altor custozi.

Preocupare permanentă de a selecta, recupera şi integra: 1) tot ce este util „modelelor" mele şi a raporta mereu noile achiziţii la ele; 2) tot ce poate fi util, constructiv, stadiului actual al criticii şi culturii române; 3) tot ce poate fi efectiv asimilat, receptat, exercită o influenţă fecundă. Elan şi inhibiţie: o largă prospectare dublată de o foarte strictă selectivitate. Mentalitate critică de critic. Plăcere profundă, definitivă, de a deschide unul după altul studii, texte încă necunoscute, urmărind tenace o idee. Fascinaţia tomurilor savante mult timp inaccesibile. Revin la *B. N.* redeschisă la 21 aprilie. Din nou vechea cadenţă. 25 aprilie: furat pur şi simplu de lectura lui *Noa Noa* de Gauguin care mă preocupă pentru alte motive. Mare candoare, purificare, seducţia inocenţei, copilăriei umanităţii. *Plongé dans la béatitude* prin acest *„bon sauvage"* în variantă avangardistă.

NEGATIVUL UNEI RADIOGRAFII

Monotonie aproape neverosimilă. Din nou aceeaşi existenţă de „student întîrziat": bibliotecă de la 9 la 5 şi chiar 6, în fiecare seară trierea recoltei zilnice şi organizarea

Scanned with OKEN Scanner

materialelor pentru a doua zi. Uneori, seara, cîte un film. Duminica — muzee, case de scriitori, excursii prin amabilitatea Ambasadorului Pompiliu Macovei, reprezentantul nostru la *U.N.E.S.C.O.* Totuși „Dimanches de Paris, comme vous êtes tristes" (G. Apollinaire). Economie maximă de timp. Pentru nimic în lume n-aș sacrifica orele de bibliotecă atît de greu obținute. Mi-aduc aminte de apostrofa impertinentă a unei „bursiere" la Geneva: „Nu vă văd la ședințe". Răspuns pe același ton: „Nici n-o să mă vedeți", continuat în gînd: „Căci n-am venit la Geneva pentru ședințe". Senzație în același timp de „viață artificială". Din nou două luni numai de hotel, restaurant, bibliotecă. Impresie puternică de nefiresc, de rupere de nivel. Multe planuri de viitor. Decizii ferme pentru reîntoarcere: a rezista cu orice preț tentației de a deveni „om de litere" (goană după succese, relații, premii, recenzii, „m-ai citit", „viață literară", cancanuri, intrigi mărunte, vanități, egocentrisme). Clarificare și purificare interioară. De la distanță o altă perspectivă, alte ierarhii și proporții. „Cred" efectiv în ceea ce intreprind. De unde o involuntară nuanță entuziastă în plin elan, pentru mulți amuzantă sau deplasată. Motivări și noțiuni (devalorizate) cu sensuri încă proaspete pentru mine. După o zi de concentrare și uzură nervoasă, spre seară, resimt adesea oboseală, iritare, chiar enervare. Fac în fugă „cumpărături" nestudiate, crispate. Uit de vreo două ori în magazine — aproape s-o pierd — mica valiză de lucru. Schimburi de cuvinte repezite, inutile, cu vînzătoare, specie în orice caz puțin amabilă.

25 martie 1975

Sentimente dominante. Mai întîi de izolare, prin imposibilitatea de a mă exprima integral, a comunica, a mă face pe deplin înțeles, a-mi da întreaga măsură. Poziție inconfortabilă de *outsider*, liberă în fond, dar solitară, aridă și riscată. Dau tot, sau aproape și recoltez mult prea puțin și aproape niciodată o recunoaștere personalizată; doar satisfacții interioare, pur abstracte. Izolare și prin lipsa dialogului real, a comunicării critice românești. Han-

Scanned with OKEN Scanner

dicap deocamdată obiectiv, dar nu mai puțin dificil și dureros. Apăsarea, izolarea intelectuală în străinătate nu este resimțită niciodată de spiritele minore, sterile, lipsite de personalitate, care n-au nici noțiunea, nici tensiunea afirmării unor realizări proprii sau a culturii din care fac parte. Esențial deci a rezista la acest val de izolare morală și chiar de tristețe, ca efect al neînțelegerii pe diferite planuri și, mai ales, a lipsei de comunicare (publicații, lectură, discuții). Încep să înțeleg cum se poate steriliza un entuziasm și o disponibilitate intelectuală. Sinceritate, pe de altă parte, total inutilă în mediile indiferente sau refractare. În străinătate ești *totdeauna* singur, doar cu tine însuți. Examenul moral cel mai greu. Fără prieteni, legături, posibilități, debușee. Trebuie să *crezi* profund în ceva, în tine, într-o idee, operă, inițiativă. Altfel te distrugi, te ratezi, dispari fără urmă. Tristețe a neputinței în fața realităților dure, nepăsării și mediocrității.

28—29 martie

Continuă deprimarea: tot felul de fantome ale trecutului, de fixații, de constatări negative sau pesimiste. Secretul descurajării: a vedea lucid unele soluții și a nu putea contribui cu nimic la rezolvarea lor. Pugilat cu mîinile legate. A nu te putea integra, in nici un caz, în structurile occidentale, unde ești *străinul* prin definiție. „*Străin*“ în același timp și pentru unele invidii și mediocrități ale „vieții literare“, care nu exprimă adevărata față a literelor noastre. În același timp, regretul de a nu avea un cadru de colaborare, posibilitatea exprimării și perfecțiunii unei „metode“, a continuării unor inițiative. Materialul uman și intelectual pe care-l cunosc, din nefericire, necorespunzător exigențelor mele.

Alte motive de depresiune nu devin acute decît în străinătate. Un adevăr greu de suportat este și acesta: cu cît ești mai cultivat, inteligent, sensibil la nuanțele unei limbi și al unui stil cu atît mai greu înveți *bine* o limbă străină. Ceea ce echivalează cu a spune, aparent paradoxal, că o limbă străină cu cît este cunoscută mai bine cu atît este cunoscută de fapt mai prost. Spiritul complicat caută tot mai insistent expresia dificilă, nuanțată, rafinată, perso-

Scanned with OKEN Scanner

nală, la antipodul expresiei simple, elementare, la îndemîna oricui. Astfel se explică faptul că adevăraţii poligloţi translatorii profesionişti sindicalizaţi la Geneva, se recrutează dintr-o specie intelectuală inferioară. Aceştia folosesc fraze simple, automatice, de manual, de *basic English*, pe care scriitorul adevărat le evită din instinct. Din care cauză cazurile de bilingvism literar într-adevăr creator sînt foarte rare. Este nevoie, în toate celelalte împrejurări, de un control, de o anume stilizare a textelor scrise într-o altă limbă. Mulţi ani n-am înţeles pe un mare eseist francez care pur şi simplu refuza să se mai întoarcă la limba de origină. N-o mai vorbea, n-o mai scria. Învăţase atît de greu bine franţuzeşte, încît orice părăsire fie şi temporară a acestui registru risca să producă fisuri grave în edificiul proaspăt construit. Acum îl înţeleg şi „accept" să stau cu el de vorbă în limba franceză, gest care, pînă anul trecut, îmi părea snob, de o afectare insuportabilă. Mă simt numai un „scriitor" (în sens predominant de *scriptor)* de limbă română, care doar foarte ocazional publică într-o altă limbă. Imposibil a depăşi această condiţie dată.

Foarte reală, foarte apăsătoare, este şi ipoteza catastrofei materiale, economice: a mă vedea dintr-o dată lipsit de mijloace, rămas în aer, expus derutei şi umilinţei. Cred că ar fi o situaţie-limită, vecină cu paroxismul disperării. cu starea de groază. De aceea iau numeroase precauţiuni, pentru a putea lucra — foarte modest dar sigur — într-o deplină securitate materială şi deci morală, la adăpost de surprize. Sentiment de mare confort interior în faţa unui *Change.* A întinde mîna, senzaţia cea mai atroce în străinătate. N-am făcut acest gest niciodată.

30 martie 1975

VIZITE LITERARE

Paşte catolic. Prea „idiot" totuşi a sta închis în hotel şi a face fişe din Ribemont-Dessaignes. Dintr-o dată ideea de a da un sens „dada" unor obiective celebre, în genul

Scanned with OKEN Scanner

vizitei insolite la Saint-Julien-le-Pauvre. Aleg locuințele lui Delacroix, Balzac și Hugo, văzute și anii trecuți. Dar mă învinge din nou curiozitatea intelectuală, nevoia de intimitate, cunoașterea din interior a unor personalități. De altfel și mișcarea „dada" a fost recuperată în același mod. Voiam totuși să-mi provoc o reacțiune imprevizibilă, de adeziune sau respingere, un contact personal cu o tradiție. Vreme foarte urîtă, ploaie rece de toamnă.

Locuința-atelier a lui Delacroix este în apropiere (6, rue Furstenberg, 6-e). Bineînțeles goală. Scară destul de incomodă, cu trepte înguste. La etaj trei mici camere destul de binecunoscute. Atelierul, mult mai interesant, din spate, în curte, închis. Prestigiul clasic urmărea și pe acest romantic; basorelief antic deasupra unei ferestre. Interior modest, mic burghez, aparent ordonat, deloc boem. Mi-aduc aminte de deviza lui Flaubert, foarte franțuzească dealtfel: „Vivre en bourgeois et penser en demi-dieu". Mobilă simplă, un *secrétaire*, o *table à peinture*. Cîteva autoportrete, unul în Hamlet. Fizionomie închisă, destul de severă, puțin sociabilă. Jurnalul ar fi și el o dovadă. Multe litografii din seria *Faust*, cîteva picturi exotice deloc reprezentative. Portret al lui George Sand: ochi mari, privire directă. De ce va fi fost seducătoare? De unde acest prestigiu (și ravagii) printre romantici? Probabil prin dezinvoltură, prin aere masculine provocătoare. Cred că intra repede în subiect. Definiția lui Baudelaire (care o detesta) îmi pare exactă.

Notă din 1969. *Bateau-Lavoir*. Lectura și iconografia recentului și masivului *Le Siècle de Picasso*, I, 1881—1937, de Pierre Cabanne (Paris, Denöel, 1975), îmi reamintesc foarte precis de vechiul atelier din 1904—1909 al lui Picasso (13 rue Ravignan, azi Emile-Goudeau, 18-e), una din primele mele vizite pariziene. Intrare absolut anodină, dintr-o mică piață lipsită de orice atracție. Fațadă cojită, cu inscripții și afișe electorale. Deschid ușa, cobor trepte — căci întregul *Bateau-Lavoir* este în pantă, ne aflăm doar *sur la butte*. Nimeni. În dreapta și în stînga ateliere, pe uși cărți de vizită: „artiste-peintre", X și Y. Ambianță destul de civilizată. În fundul coridorului un imens mulaj în ghips, o statuie monumentală părăsită, singurul indiciu al mediului artistic. Locul pare chiar

Scanned with OKEN Scanner

pustiu. Aici s-a născut cubismul, *Les Demoiselles d'Avignon* etc. Dar unde, exact? Nu pot descoperi atelierul lui Pablo, toate descrierile pe care le-am citit sînt aproximative. Senzaţie de gol, de vid istoric, de totală irealitate. Clădirea pare pustie, părăsită. Uşi înalte, luminător sus, derută ce mă alungă repede. Voi reveni neapărat cu o mai bună orientare.

Mult mai personalizată, mai revelatoare, casa lui Balzac (47, rue Raynouard, 16-e). Într-o coastă, scundă, ferită de priviri, aspect de pavilion rural. Dealtfel, în 1840—1847, Passy era un sat, ferit de vizite indiscrete, creditori, convocări la Garda Naţională etc. Casa avea două ieşiri şi la intrare se cerea parola. Atmosferă romanţioasă, chiar fabuloasă, deosebit de simpatică. Asupra idilei prin corespondenţă cu „l'Étrangère" cu avize la „mica publicitate" n-am a mă pronunţa. Întreg acest episod purtat prin Europa, organizat parcă de o agenţie de voiaj (Neuchâtel, Geneva, Viena, Wierzchownia) este, în mod evident, un scenariu de roman, imaginat şi realizat de cei doi parteneri ca atare. Ficţiune literară care se vrea realizată. La M-me Hanska nu descifrez nici un fel de „farmec slav", dar impresia mea nu are nici o importanţă. Dealtfel sînt total insensibil la „farmecul slav" (feminin), probabil încă o infirmitate. Nu însă şi la stilul de viaţă balzacian: concentrat, febril, aproape catastrofal, în plină febră a imaginaţiei şi expedientelor financiare. O vitrină cu păpuşi-personaje. Cum murea un erou, cum era aruncat în sertar, să nu încurce acţiunea. Cameră de lucru cu tapet de mătase şi fotolii cu spătare foarte înalte. Vizibil construită şi înfrumuseţată. Masă, după mine incomodă, mîncată de cari. Într-o vitrină, faimoasa cană de cafea. Mulajul mîinii drepte, una dintre cele mai active dar şi mai damnate din istoria literaturii (prin contaminare semantică: *La Main enchantée* de Nerval). Atmosferă de intimitate, de ospitalitate familiară. Este evident că Balzac nu cultiva exhibiţionismul plastic şi n-avea nici cea mai vagă idee de cum se organizează, din timp, o casă memorială. Ce-i drept, nici *Romarta*, nici *Consignaţia*, nici intermediarii de tipul Saferian nu apăruseră încă. Avea totuşi

Scanned with OKEN Scanner

unele instincte de lux, își comandase o *canne aux turquoises*, servicii de masă din argint masiv. Factura, foarte balzaciană, indică într-o vitrină 4784 fr. Cred că este vorba, mai curînd, de un reflex matrimonial. În alte camere, ambianță de om de litere industrios: activitate editorială, contracte, corecturi, proiectul unui „cod literar" (din 1840), foarte preocupat de principiul drepturilor de autor. Prin întreaga locuință circulă un aer de mare modestie, dar și un spirit franțuzesc de economie. Cel mai tipic roman balzacian este, după mine, *Les Illusions perdues*, de o rară luciditate. Din nou eterna Georges Sand definită, în sfîrșit, exact: „Elle a les grands traits de l'homme, ergo elle n'est pas femme". Fascina deci, ca și Marlene Dietrich, prin masculinitate. O cameră plină de portrete feminine: iubite, admiratoare, rude. Adevărul este că femeia franceză a avut totdeauna intuiția geniului masculin și a cultivat episodul istorico-literar.

Cu totul alt stil și ambianță găsesc în vastul apartament al lui Victor Hugo (6, Place des Vosges, 4-e) transformat într-o adevărată expoziție. Este riscul tuturor acestor locuințe celebre, „falsificate" prin intenții documentare și ambiția unor colecții cît mai vaste. Aici s-au adunat mobile, tablouri, obiecte personale, de peste tot: din perioada 1832—1848, de la *Hauteville House* de la Guernesay, din *Hauteville Fairy* (casa Julietei Drouhet), din ultima locuință, avenue d'Eylau (1878—1885). Și destinația camerelor este schimbată: în biroul poetului a fost instalat dormitorul — cameră mortuară. Dar nu aceasta este important, cît aerul de muzeu, de *bric-à-brac*, de ventilație publică, poate prea publică. S-ar spune totuși foarte în nota personajului: retoric, emfatic, plin de gesturi exterioare, avid de publicitate, de ținută grandilocventă. N-am făcut niciodată studii hugoliene, dar toate lecturile mele îmi reamintesc un enorm flux verbal, o erupție oratorică aproape extenuantă și o mare puerilitate teatrală. Nici nu se putea un poet mai puțin potrivit pentru a deveni, conform temperamentului francez, „național". Dar aici se iubește (nu mai puțin panașul, emfaza, *le beau geste*, spiritul *cocardier*, exhibiția. Iar viața lui Hugo este un lung și reu-

Scanned with OKEN Scanner

șit spectacol: șef de școală, om politic, proscris, exilat, tribun. Unele episoade, drama de la Villequier de pildă, nu tocmai clare în conștiința mea. Episod burlesc cu Sainte-Beuve ascuns în dulapul d-nei Hugo. Confortabil, abundent, estet exil, în orice caz, în insulele anglo-normande, cu menaj dublu, în rezidențe senioriale, preocupări decorative, mobilă asamblată și pirogravată, cameră chinezească etc.

Interesant că poetul are intuiția artei Extremului Orient *înaintea* fraților Goncourt, Van Gogh, Gauguin și ceilalți. Cu totul remarcabilă colecția de desene cu multe intuiții moderne: halucinări onirice, supraralisme, grafisme, chiar un început de „letrism". Și iscălitura primește o valoare plastică. La fel ramele pictate. Atmosferă gotico-medievală, mult monstruos, grotesc și caricatural, elemente simbolice: *Ma destinée*, sub forma unui val uriaș etc. Tonuri de negru și sepia. *La phare d'Eddystone* (1866) sugerează admirabil ruina, prăbușirea. O ciupercă gigantică pare un nor atomic. Multe viziuni, spectre, imagini de coșmar, o întreagă scenografie macabră. Mă întreb, văzînd deviza adoptată și de Macedonski: „Je suis resté proscrit, voulant rester debout", dacă poetul nostru nu și-a însușit-o *aici*. La fel ideea mobilierului conceput și sculptat „în familie". Casa lui Victor Hugo a fost deschisă în 1903. Poetul nostru putea deci ulterior s-o vadă la Paris. La parter, în unghi drept, pe cealaltă latură a lui *Place des Vosges* apartamentul din 1832—1834, al lui Théophile Gautier. Piață, dealtfel, plină de celebrități: Henri IV, M-me de Sévigné, Richelieu, Marion Delorme etc. Va trebui, cîndva, s-o descriu pe larg, ca și întregul cartier *Marais*, cel mai „istoric" al Parisului. Muzeul *Carnavalet* văzut cu ani în urmă, în apropiere. Este tîrziu, nu-l mai pot „prinde" (de folosit notele vechi cu alt prilej).

Cursă duminicală obositoare pînă la epuizare. Nouă ... „lectură" a unor obiective pe care le credeam cunoscute. La distanță de patru-cinci ani perspectiva totuși se schimbă și impresiile se reorganizează altfel. Franța „mea" este aproape numai aici. Aproape deloc în altă parte.

Scanned with OKEN Scanner

CLARIFICĂRI DEFINITIVE

A fost nevoie de repetate și uneori chiar dureroase confruntări pariziene și de un an întreg trăit în Elveția pentru a-mi asuma pînă la capăt destinul de autor român, ce scrie cărți de un anume tip, publicate în România, în condițiile epocii etc. Determinare rece, lucidă, fără patetism oratoric de care sînt străin. Patriotism constructiv lipsit de fraze. Sintetizez și simplific numeroase note fragmentare pariziene care se reduc la cîteva constatări esențiale: dificultățile (enorme) ale elaborării unui sistem critic într-adevăr personal, dificultățile (și mai enorme) de a-l face recunoscut, sau măcar de a-l comunica în mod obiectiv (prin traduceri, colaborări internaționale, minimă validare etc), recunoașterea — foarte lucidă — că toate inițiativele de acest fel se lovesc de obstacole dure, obiective, și că — în ultimă analiză — trebuie acceptată în mod deschis aproape stoic, alternativa, *singura* fecundă, a izolării temporare, acționării tenace, mult timp în condiții de mare și apăsătoare obscuritate, în așteptarea fazei următoare cînd eforturile și jaloanele puse vor avea o altă eficiență și recunoaștere. Una, două, zece note sau recenzii; una, două, zece colaborări, firește, pot fi citate de pe acum. Dar exigențele radicale sînt altele, mai profunde și mai imperioase.

Problema-cheie, ea se pune de fapt pentru toți criticii străini confruntați cu alte medii de cultură nu neapărat franceze, este de a se face cunoscuți și recunoscuți ca atare, ca personalități și orientări distincte, nu ca imitatori, epigoni, *suiveurs* sau simpli „discipoli". Această afirmare n-o văd în nici un caz formulată în termeni ostentativi, de opoziție sistematică sau de infatuare goală. Ceea ce postulez este doar dialogul în spirit de independență și respect intelectual, ca urmare a unei personalizări firești, inevitabile. Orice maturizare determină o serie de reacțiuni întru totul explicabile: părăsirea servilității, spiritului de pastișă și compilație, cultivarea ideilor proprii, refuzul aerelor de condescendență și superioritate protectoare. Sînt absolut convins că atunci cînd această mutație spirituală se va consolida și generaliza, progresul va fi

Scanned with OKEN Scanner

considerabil. El presupune o triplă neaderență constructivă la structurile și instituțiile critice străine (științifice, reviste, centre de influență, grupuri de presiune): conștiință de sine, o anume impermeabilitate (lipsă de afinități esențiale, fundamentale etc), recunoașterea ideii că mediocritatea poate fi și de partea cealaltă. Finalul nu poate fi decît tăierea cordoanelor ombilicale și asumarea unor inițiative fie și riscate. Gîndită pînă la capăt, această declarație de independență critică presupune gesturi intelectuale consecvente. Știu bine că astfel de convingeri riscă să nu fie bine înțelese de cei ce nu intuiesc exact starea de spirit care le inspiră, nu se pun de pe poziția „mea", sau nu acceptă ori trec cu vederea premisele și contextul întregii situații evocate.

Un prim aspect ar fi necesitatea interioară de a rezista exclusivismului „librăriei franceze". Ceea ce echivalează cu a spune că adevărata critică românească face apel la *toate* izvoarele ce-i sînt utile și nu mai acceptă necondiționat informația franceză unilaterală. În cărțile mele fac deci apel organic, dar și pragmatic, la o documentare mai largă, iar la Paris (gest doar aparent paradoxal în mediu francez) îmi procur în măsura posibilului nu numai cărți franceze, ci și engleze, italiene, spaniole, germane. Este o formă de a-mi afirma autonomia spirituală, de a nu deveni „anexa" nici unei culturi dominante, de a-mi constitui propria sinteză prin lecturi simultane și selective din *întreaga* reflexie critică și literară. Cred că sînt „chemat" (noțiune lipsită de orice mesianism), alături de mulți alții, să contribui într-o măsură oarecare la dezvoltarea culturii mele, cu necesități și obiective specifice, realizabile numai printr-o ținută, ca să mă exprim astfel, progresist-refractară influențelor sterilizante. Nu pretind deloc a fi realizat integral acest program. În orice caz, aceasta este tendința tot mai limpede, acum, în străinătate. Gest, poate, surprinzător pentru consumatorii actuali numai de eseuri franțuzești, care dorm cu Barthes sub pernă, deși necesitatea unei desprinderi a fost resimțită și de alții. Din *Amintiri* de Mircea Eliade (Madrid, 1966) rezultă că, încă din liceu, dorința autorului era „să mă eliberez de tutela librăriei franceze", „nu citeam aproape niciodată cărțile franceze recente" (p. 96, 126) etc. Păstrez

Scanned with OKEN Scanner

toată simpatia pentru lecturile mele franceze. Notez însă acum doar reacțiunile specifice ale unui critic ne-francez.

De unde o importantă schimbare de optică. Fac parte dintre acei critici români care constată, nu fără melancolie, sfîrșitul epocii de glorie a francofoniei, pentru care cultura franceză nu mai constituie unicul pol spiritual, iar validarea nu mai este urmărită numai prin intermediul culturii și publicațiilor franceze. Nu mai poate fi utilă și fecundă miza exclusivă pe francofonie, pe Paris, pe Gallimard (visul nostalgic al scriitorului român) etc. Cred că avem destule „șanse" și în alte direcții. În orice caz, în mine s-a produs o deplasare definitivă: a face coadă, anticameră, a solicita la infinit, în postură de mic postulant literar balcanic, la Paris sau în altă parte, mi-a devenit în ultimul timp intolerabil. Constat că în Elveția, în Belgia, pot fi obținute unele rezultate și se întrezăresc unele perspective, renunțînd a mai inoportuna pe X sau Y sub pretext de interviuri, colaborări și recenzii. Concep toate aceste relații puse pe noi baze. Confruntarea europeană devine cu adevărat fertilă numai în ipoteza „șocului" creator și al clarificărilor interioare.

PORȚI ÎNCHISE

Lipsit congenital de orice „filii" și „fobii" etnice, mi-a trebuit mult timp să admit, să mă conving de realitatea obiectivă, indiscutabilă, a unor reacțiuni franceze ce nu pot fi generalizate, pentru care s-a folosit (uneori) chiar și noțiunea de „șovinism". Lucrez într-un mediu francez și studiez izvoare franceze care, în principiu cel puțin, ar fi trebuit să fie scutite de astfel de texte. Mă amuz de la un timp să le notez chiar la unii avangardiști, uneori cu referințe românești. Și aceasta în plină perioadă de francofilie (1915—1930)! Dintr-o scrisoare de André Breton, din 1925: „Merçi pour la journaliste roumain, mais, j'ai déjà fort à faire avec toutes sortes d'emmerdeurs". Este vorba de T. Ș., în fond bine intenționat. În plină

Scanned with OKEN Scanner

perioadă dadaistă, un comunicat al aceluiași Breton, din 7 februarie 1922, pune „l'opinion en garde contre les agissements d'un personnage connu pour le promoteur d'un „mouvement" venu de Zürich". Este vorba de Tristan Tzara. A da trimiteri bibliografice este inutil. Ar fi dealtfel și foarte numeroase. Tot despre o publicație dadaistă, o opinie a lui Apollinaire, ce-i drept pe punctul de a se... naturaliza francez: „La situation de cette revue vis-à-vis de l'Allemagne ne me parait assez nette". Rezerve evidente și pentru unii pictori cubiști „Moldovalaqes". De ce futurismul italian n-a făcut mare carieră la Paris, explică foarte bine un martor de epocă, Benedict Livșiț: „Les Français regardent le futurisme, comme tout ce qui n'est pas français, un peu de haut: pour eux le futurisme était une invention italienne et n'avait pas les droits à n'importe quelle entreprise parisienne en vertu de son origine même... Vieille histoire. Paris ne pouvait toujours pas de décider à la canonisation du Flamand Van Gogh. Pour Paris, Picasso... continuait toujours à rester un Espagnol génial. Le Roumain Brâncuși... se trouvait dans la position d'un riche parent de province qu'on exploite, mais qu'on est géné de montrer aux amis de la capitale." *(L'Archer à un oeil et demi,* tr. fr., Lausanne, 1971, p. 144—145). Se poate reține și faptul că la *Musée de l'art moderne* originea românească a sculptorului, țara de origină, sînt omise. Am adunat numeroase fișe de acest gen, de reacțiuni antișovine, de asemenea, provenite din aceleași cercuri de avangardă, citabile pînă în epoca noastră, la Sollers de pildă. Dar dacă astfel de polemici se produc mereu este un semn că problema există, se pune, este resimțită cu acuitate de scriitorii francezi înșiși.

Experiența mea vorbește în orice caz tot mai mult de o cultură închisă, puțin receptivă valorilor străine, care înțeleg să rămînă, sau nu pot să rămînă *decît* străine. Nu contest capacitatea de asimilare, de francizare, a aluviunilor străine. Dar ceea ce mă surprinde este curiozitatea restrînsă pentru ideile, metodologiile și punctele de vedere de altă proveniență decît pariziană. Breton însuși

Scanned with OKEN Scanner

recunoaște, într-un interviu caricatural cu Freud: „Ah! il n'aime pas beaucoup la France, restée seule indifférente à ses travaux". De atunci situația s-a schimbat. Dar cît de tardive sînt multe alte „descoperiri"! Situația în critică, în reflexia literară, a rămas aceeași. La observația mea, cu doi ani în urmă în Canada, un critic francez Charles B. a ținut să mă pună la punct: „Les Français trouvent la matière de reflexion chez leurs auteurs". Coincidență, suficiență, infatuare, spirit provincial, *esprit de clocher*? Dintr-o discuție cu Țvetan T. critic francez de recentă adopțiune (1 aprilie 1975), am rămas — poate eronat — cu aceași impresie. Dar este un fapt că un scriitor ca Dominique de Roux scoate o revistă *Exil,* tocmai pentru a reacționa împotriva acestei mentalități autarhice, autocentrice, că un om politic african, care este și poet de expresie franceză, Léopold Sedar-Senghor, deplînge în termeni tari „dezinteresarea progresivă" a Franței de partenerii săi tradiționali *(Le Figaro* și *Le Monde,* 3 mai 1974).

Sînt tot mai convins că adevărata universalitate și scara obiectivă de valori nu sînt realizabile decît în culturile mici, deschise, neprovinciale (n.b. va trebui să accentuez mai mult asupra acestei idei în articolul *Literatura universală* din *Dicționar* . . . II). Căci adevăratul spirit provincial nu constă decît în a gîndi, acționa, ierarhiza, exclusiv în funcție de criterii și ierarhii locale, în speță pariziene. La *B. N.* culeg și această reacțiune intelectuală: „Mais ce n'est pas traduit en français . . . !" Nu este deloc obligator în toate cazurile. Despre unilateralitatea informației atîtor studii franceze am mai amintit. Specialiștii reali în culturile și literaturile străine sînt puțini, specie aproape esoterică. Mare tradiție, mare prestigiu, conștiință de mare putere, fără îndoială. Dar și lipsă de curiozitate și de cultură lingvistică. Îmi amintesc de indignarea valetului Dnei de Staël debarcat într-un han din Germania: „Enfin, Madame, je ne leur ai demandé *que du lait, que du lait* et ils ne m'ont pas compris!" Mulți literați actuali n-au depășit *încă* această condiție.

Scanned with OKEN Scanner

MUZEE PUȚIN FRECVENTATE

29 martie 1975

RODIN

Vacanță pascală forțată. Rupere programatică de „tradiția" *Luvru-Orangerie-Jeu de Paume*. Curiozitate tot mai vie pentru muzee rare, necunoscute, neturistice. Vizită la muzeul *Rodin* de lîngă *Invalizi* (77, rue de Varenne, 7-e), mai puțin entuziastă decît m-aș fi așteptat. Îmi vine destul de greu să înțeleg enormul scandal pe care l-a produs această sculptură, la prima vedere — azi, pentru ochiul meu — destul de literară, de simbolistă, cu multe elemente de mitologie. O comparație fugitivă cu sculpturile moderne din curte demonstrează un enorm pas înainte, care lasă pe figurativul Rodin mult în urmă. Acest ritm este cu totul firesc și nu dă o bună definiție a acestui mare sculptor din care reținem (în amator) cîteva aspecte esențiale. Rezum foarte sintetic mai multe straturi de impresii culese în timp.

O primă imagine, foarte puternică, este gîndirea adînc interiorizată, gestuală, care se eliberează treptat de materie. *Le Penseur* este imaginea ideii masive, trudnice, greoaie, în plină tensiune viscerală și musculară. *La Pensée* irupe dintr-un bloc rămas inform. La fel *La Douleur*, unul din numeroasele busturi ale lui Hugo etc. A lua un bloc de marmoră și a scoate din el tot ce este de prisos nu este chiar o butadă. Teoria „formei interne" nu are alt punct de plecare. De un mare rafinament, împins adesea pînă la limita perversiunii, este mobilitatea, fluiditatea formelor, linia ondulată, jocul suprafețelor, senzația de mișcare și instabilitate, arcurile și torsiunile, echilibrul curbelor înlănțuite, cu moliciuni aproape vegetale. Păstrez vii în memorie *Les Trois ombres*, *l'Eternel printemps*, extraordinarul *Le Baiser*. Încep să intuiesc ceva din repulsia (cuvîntul nu este prea tare!) pe care Rodin o provoca spiritelor clasice și academice: sculptura sa este

Scanned with OKEN Scanner

o permanentă sfidare a echilibrului și stabilității clasice. Totul este agitat, contorsionat, instabil, oscilant. Volumele și formele au freamăt și zvîcnire permanentă. Tipologie și categorie barocă, fără îndoială. Jocuri și împreunări de mîini într-un elan de ascensiune *(La Cathedrale).* Unii critici contestă „tragicul" lui Rodin, dar dincolo de orice relativism semantic nu văd o mai bună definiție pentru capodopere ca *Les Bourgeois de Calais,* răspîndiți prin Europa (la Bâle, la Copenhaga etc), pateticul *L'Enfant prodigue, Le Cri, Le Martyre, Mère et sa fille* etc. „Burghezii" obsedează prin gesturile lor de umilință, înfrîngere, frustă resemnare, torsiune, crispare, durere apăsătoare, pămîntie, în fața sacrificiului inexorabil. *La Porte de l'Enfer* intră, fără îndoială, în aceeași categorie. Cu totul revoluționare sînt nu busturile mondene, de comandă, foarte multe plătite cu sume enorme (40.000 fr. aur!), ci ale scriitorilor, dominați de un demon interior, gen Victor Hugo sau Balzac în numeroase variante. Sculpturi „făcute" din interior, prin transpunere, realizate (în lipsă de un termen mai bun) prin *Einfühlung.* Hugo are o fixitate inaccesibilă, cutremurătoare, Balzac în gesturi de enormă sfidare: masiv, gen *fort des halles,* cu brațele încrucișate la piept sau înfășurat într-o draperie, cu o mișcare teribilă a capului și a coamei părului care zguduie. Dar a voi să expui (în 1894!) într-o piață pariziană astfel de sinteze între materie și spirit, formal și informal, de viziuni simbolice relevă o mare candoare.

Alte elemente, totuși, par perimate. Trec peste „mondenități" pentru a nota multe, mult prea multe reminiscențe simboliste și mitologice, nimfe, sirene, danaide, un *Orphée* cam manierat. În plus, o destul de ciudată obsesie a acuplării în grup, bacante care se înlănțuie, jocuri de nimfe și confuzii de coapse, forme adolescente vălurite, ondulate, mîngîiate de lumini și priviri senzuale. Rafinament dar și afectare, vibrație dar și priviri de faun estet refulat. Contemplîndu-și soția moartă Rodin constată: „Este frumoasă! Este sculptură, într-adevăr sculptură". Arta pură dezumanizează.

Scanned with OKEN Scanner

6 aprilie 1975

COGNACQ-JAY

Cu desăvîrșire gol, în această duminică foarte matinală, muzeul *Cognacq-Jay* de lîngă *Operă* (25, boul. des Capucines, 2-e), instalat în apartamentele modeste ale foștilor proprietari ai magazinelor *Samaritaine,* una din abundentele colecții de artă, mobilă și obiecte de lux din secolul al XVIII-lea. Interesul documentar depășește atracția artistică, dar imaginea oricărui stil unitar se transformă într-un act de cunoaștere. Ambianță de lux burghez, care devine aristocratic prin detalii de rafinament și frivol prin modernități, galanterii și carnație *rose bonbon.* Specialistul genului este Boucher, cu mitologia sa insinuantă de salon rococo: *Le Retour de chasse de Diane.* Multe false ingenuități la Greuze, erotisme prea directe la Baudouin. Revin lîngă bustul de teracotă al d-nei de Recamier de Chinard: ochi mici, neinteligenți, privire indiferentă. Și totuși ce carieră senzațională! Un portret al d-nei de Pompadour, în schimb, cu multe elemente tipizate (cărți, manuscrise, pene) vizibil inteligent. Asupra vieții particulare a acestui personaj n-am de făcut obiecții grave. Devin tot mai tolerant și înțelegător. Furat insensibil de ambianță, de zeci de imagini de epocă, evident erotizată, amorală, coruptă: *Les Soins discrets, La Demande en mariage, Le Vieillard fardé* etc., multe cu intenții satirice și de epigramă. Chiar și un *Projet du tombeau du chien de Madame Dubarry* de Clodion. După ce am văzut armurile canine de la *Real Armería* de la Madrid nu mă mai surprinde. Un foarte bun autoportret în pastel de La Tour: fin, rece, inteligent, direct. De asociat lui Laclos. *Portrait de la présidente de Rieux,* o lecție de psihologie. Portretistică engleză, tot din secolul al XVIII-lea, destul de rară la Paris: Gainsborough, Reynolds, Lawrence, cu un reușit grup de copii, din profil: *Les Enfants Calmady,* blonzi, de o mare frăgezime și candoare. O *Cleopatra* anacronică de Tiepolo, travestită pe gustul epocii, doi Canaletto, un Guardi. La etajul III, numeroase vitrine cu obiecte decorative și de interior: cutii, *nécessaires, étuis*-uri, tabachere, mici porțelanuri, camee, emaiuri, cu-

Scanned with OKEN Scanner

ţitaşe, carnete de bal etc. Colecţie foarte bogată de artă minoră, miniaturală. Rafinamentele unei civilizaţii, ale unui stil de viaţă! Este greşit a crede că astfel de colecţii satisfac numai instinctul de tezaurizare şi investiţie. Impulsul profund răspunde la ceea ce nu s-a numit, cam pedant, „frumosul cotidian". Dispariţia acestui reflex echivalează cu abrutizarea.

GALLIERA

Devin eclectic — fără voie — prin simplă economie de timp şi legături bune de metro. Dar, în definitiv, ce poate fi mai eclectic decît a expune grafică braziliană modernă în muzeul *Galliera,* atît de clasic, cu peristilul său atît de doric (10, av. Pierre I-er-de Serbie, 16-e)? În faţă, statuia generalului Rochambeau „colegul" lui Washington, iar vis-à-vis, pe strada în unghi, ca eclectismul să fie într-adevăr complet, o placă: „Hélène Vacaresso, 1937—1947, poète et diplomate roumain, ami de la France" (7, rue de Chaillot, 16-e). Sînt chiar singur, apoi o fată, apoi un cuplu. Săli enorme, cu enorm de multe reminiscenţe europene, epigonice: colaje suprarealiste, puţin letrism, puţin Picabia, mult Vasarely, chiar şi replici caricaturale, apocaliptice, după Bruegel şi Bosch (cu efecte de parodie involuntară). Un sistem grafic abstract de dimensiuni mondiale. Caut urme, reminiscenţe exotice, pentru a surprinde o metodă a recuperării şi integrării. Elemente vegetale, frunze, nervuri, la Ruth Bessondo Courvoisier, o serie de *Fruchte* de Mariela Rodriguez (notez aceste nume şi pentru sonoritatea lor). D-na sau d-ra Isabel Pons a luat premiul pentru gravură la a XI-a Bienală de la Sao Paulo, cu un triplu joc de sfere şi cercuri, roşii şi negre, permutabile. Îmi plac o serie de scoici nautilus, în spirale foarte abstracte, de Anna Letycis Quadros. Suprarealiste ca idee, dar originale ca execuţie, în special invazia de pinguini în bibliotecă, maimuţe, purcei, cai în apartamente goale, ale Vilmei Martins. Peniţă şi guaşă. Impresie de insolit şi straniu. Suprapunere fantastică de planuri realizată cu mijloace foarte banale.

Scanned with OKEN Scanner

Ritm vertiginos, precipitat, efect al „disperării" crizei de timp. Exercițiu de mare flexibilitate și mobilitate intelectuală. Sînt obligat să închid brusc un „dosar" și să deschid imediat un altul, cu aceeași atenție și concentrare la alte aspecte esențiale. Sînt, foarte probabil, un „cap" categorial, clasificator, care poate încadra fiecare sector al culturii în compartimentul său. Este prima mea vizită la muzeul de arte orientale *Guimet* (6 place D'Iéna, 16-e). Prilej de a-mi fixa prin cîteva repere tot felul de imagini, idei și impresii fragmentare.

La parter, artă Khmer, vietnameză, tailandeză, laoțiană, birmană, indoneziană, dar mai ales tibetană (colecțiile Jacques Bacot) și nepaleză. Mă limitez deocamdată doar la această explorare și nu trec la etajele superioare (cînd voi mai reveni la *Guimet?)*. Declasicizare totală. Hieratism, fixitate, contur interior al fizionomiilor, aer abstract, metafizic, naturalism ireal. Gînduri rapide despre fantastic, noțiune foarte relativă, efect de contrast. În această zonă constituie un regim normal, simbolistica fiind rațională, canonică, acceptată. Multe elemente formaliste: *moulin à prière*. Sistemul ritualului gol. Sînt atras de cărțile-obiect făcute din plăci de lemn suprapuse, dreptunghiulare, cu legături în relief. În acest mod se „editau" textele budiste canonice: fiecare „foaie" — o lamă cu caractere sculptate mărunt. O formulă magică — enorm succes de librărie indiană: *Om mani padme hum* (= „le joyau dans le lotus"). Gravuri-imagini pe hîrtie groasă. Un manuscris birman evocă viața de curte. Carte-obiect de cult, încă nelaicizată. Chiar multiplicată ea rămîne mereu rituală.

Pasionantă pictura biografică tibetană, pe pînză, în tonuri roș-cărămiziu. Banierele tibetane se numesc *thanka* și evocă portretele imaginare ale celor cinci mari Preoți-Vrăjitori (traducere ad-hoc pentru *Mahâsiddha)*, dar mai ales o incomparabilă serie de scene din viața lui Buddha, adevărat roman iconografic. Aventuri, miracole, atentate, seducții (trei fiice ale lui Men fac un adevărat *striptease)*, drame pasionale (500 de ferestre dintr-un harem se des-

Scanned with OKEN Scanner

chid la ivirea seducătorului), trădătorul Devadatta etc. Pictură foarte descriptivă și analitică de gesturi esențiale, respectînd doar o vagă cronologie. O parcurg ca un foileton, revin, citesc și inscripțiile laterale pe care le notez pe cîteva reproduceri. Sub aspect plastic, sinteză simultană de scene izolate păstrînd fiecare o perspectivă proprie. Imagine globală de caleidoscop. Ce mai înseamnă, aici și acum, noțiunile noastre de realism, fantastic, simbolic? Detaliile sînt minuțioase, dar înghesuirea, amestecul de planuri, itinerarul spiritual atît de evident, concentrarea pe o idee sau alta scapă oricărei definiții. Fizionomiile sînt toate negre sau roșii. *Mandala* este o diagramă, un obiect de meditație și liturgic, un simbol grafic al cosmosului. Cercuri concentrice care orientează contemplația spre un centru ideal. De reținut figurația circulară a cosmosului divin, și mai vizibilă, într-un relief de bronz sau aur. Vocația sferică a utopilor. Încă o imagine citadină: orașul sfînt Lha-sa, cu palatul Potala, fostă reședință a lui Dalai Lama. Temple, mănăstiri, fortificații, mausolee. Pictură arhitectonică de un lama Canaletto.

Încep să înțeleg, mai bine spus să intuiesc, sensul profund tipologic al acestei arte și iconografii făcută doar din gesturi simbolice. Buddha se prezintă într-o varietate enormă de fizionomii, cu capete multiple sau cu mustăți, dar el păstrează mereu surîsul serafic, meditativ, transcendent, stă pe un lotus etc. Toate divinitățile protectoare au un voit aspect teribil, pentru a speria pe inamicii credinței. Religiile se protejează deci, peste tot, prin intimidare. Marii magicieni sînt înspăimîntători, războinici, hieratici. Milarepa, magician, poet, călugăr, mistic tibetan are un gest inefabil de ascultare a respirației. Regăsesc și pe Cezar de Ling, ceva mai binecunoscut din studiile lui Rolf Stein, erou literar divinizat, cavaler justițiar, necruțător cu demonii eretici. Artă care învinge atît cronologia cît și personalismul creator. Nici o semnătură, totul este anonim, ritualizat. Dar ce enormă vitalitate și erupție de forme! Çiva dansează. A crea dansînd, în plin joc și exuberanță, ce poate fi mai simbolic pentru gratuitatea gestului creator? O *dâkini* (="cea care merge în spațiu") de bronz aurit este de o mobilitate împinsă la limita dezarticulării. Fiecare deget freamătă, se

Scanned with OKEN Scanner

agită. Toate imaginile par cuprinse de frenezie, produse ale unei generații continui. Regina Maya dă naștere prințului Siddhartha scoțîndu-l dintr-o coapsă. Există, firește, și scene de acuplare, *piajnâ*.

După patru ore mă reîntorc din drum, reiau sălile tibetane de la capăt. Simțeam nevoia unei ieșiri dintr-un adevărat haos. Încep să înțeleg ceva dintr-un alt univers spiritual, oarecum „introdus", cu impresiile în curs de organizare. În *hall* observ într-o vitrină un porțelan chinezesc din secolul al XVIII-lea: zeul literaturii (pedepsit?) fără mîna dreaptă. Va trebui să-mi disciplinez mult mai bine cunoștințele extrem-orientale, măcar pe latură estetică. *Le Rasa, essai sur l'esthétique indienne* de Subodh Chandra Mukerjee (Paris, 1926), parcursă de mult, este depășită. Îmi procur *The Dance of Shiva* de Ananda K. Coomaraswamy, într-o reeditare indiană (este punctul meu de reper, din diferite surse, inclusiv din *Zalmoxis*, I), iar Mircea E. îmi va trimite *The Transformation of Nature in Art*. Indispensabile pentru capitolele *Imitație*, *Realism* etc. din *Dicționar*. Dar cînd voi putea relua pe larg toate acestea?

13 aprilie 1975

MARMOTTAN

Foarte puțin frecventat, muzeul *Marmottan* (2, rue Louis Boilly, 16-e) unde ajung și în urma sugestiei lui Vasile N., care pregătește un album Monet și are nevoie de unele reproduceri; se compune din trei părți distincte. Cea mai puțin interesantă, în dreapta: saloane neoclasice, multă pictură istorică, documentară, napoleoniană, miniaturi, emaiuri, medalioane. O surpriză aproape bizară: cîteva — cum să le definesc? — precolaje. Un montaj din scrisori (pictate) fixate pe o planșă (G. N. Gysbecht, 1665), un altul compus din texte disparate, ilustrate. N-am nici o indicație despre aceste jocuri plastice, de inspirație probabil barocă. În stînga, doar în două saloane, o galerie impresionistă onorabilă, dar nu senza-

Scanned with OKEN Scanner

ţională. Cîţiva Renoir, prea pictură pe porţelan, prea „dulce". O fizionomie mă atrage: portretul Victoriei de Bellio (1892), o româncă, fiica drului Bellio, mecena impresioniştilor, scos decurînd din uitare de studiile lui Remus Niculescu. Cîţiva Monet, cu mult violaceu care nu există, de o mare luminozitate şi expansiune de culori, plini de bucuria şi libertatea de a picta. O Berthe Morissot. Rupere totală de clasicismul şi tradiţionalismul din imediata apropiere. Enorma presiune a muzeelor resimţită chiar în muzee. Nu mai puţin enorma dificultate de a rupe această presiune.

De fapt, adevăratul muzeu Monet se află în galeria subterană, modernă, elegantă, comodă, inaugurată decurînd (1971), în formă de ~ cu aproape 80 de pînze, multe esenţiale, istorice, începînd cu *Impression soleil levant* (care a aparţinut compatriotului nostru), şi terminînd cu *La Gare St. Lazare*, trecînd prin londonezul *Le Parlement*. Senzaţie puternică de diorama. Mari vitrine cu floră exuberantă, în plină expansiune, cu detalii care devin tot mai enorme, vitalitate vegetală în plină dilatare. Domină motivul tipic *Nymphéas* în tonuri albastre, violacee, violete, privite parcă printr-o lupă care descompune şi transformă în mari pete de culoare toate imaginile. De unde, mai ales în ultimele pînze, o evoluţie aproape abstractă. Culoarea este analizată, apoi recompusă, sintetizată şi proiectată pe mari suprafeţe, în aer liber, în plin soare, care topeşte apa şi lumina într-o baie difuză şi sclipitoare. Vizibilă plăcere a desfăşurării în spaţiu, a avidităţii detaliului care tinde să spargă prin voluptate şi exacerbare toate cadrele. Pictură de miop trecută prin dioptrii telescopice, care are nevoie de panouri tot mai vaste. Într-o mică vitrină, scrisori dureroase către protectorul său, nevoit la un moment dat să se despartă de o parte din colecţie. Implorări, „ne pas m'abandonner" etc. Dr. Bellio dă asigurări că nu va ceda nici una din pînzele esenţiale. O adevărată dramă a căderii unei „cote" la bursa valorilor plastice. Toate victoriile estetice sînt şi victorii morale, ale rezistenţei şi speranţei.

Scanned with OKEN Scanner

JACQUEMART-ANDRÉ

Şi mai puţin vizitat, în afara oricăror circuite tradiţionale, muzeul *Jacquemart-André* (158, boul. Haussmann, 8-e), deschis doar cinci ore pe zi şi numai după amiaza. Duminica trecută îl ratasem, dar de data aceasta mi-am luat toate precauţiunile. Ca totdeauna nu-mi regret insistenţele, chiar dacă uneori doar îmi inventez motive de satisfacţie. Reşedinţă neoclasică, ferită de priviri printr-un zid înalt, curte interioară, peristil în semicerc. Colecţia particulară nebănuită făcută cu mijloace enorme. Să spun numai că o vilă veneţiană a fost cumpărată pentru a se recupera un *affresco* de Tiepolo şi că un elegant salon din 46, rue du Bac, din 1735, a fost demontat şi reinstalat aici pînă în cele mai mici detalii. Saloane somptuoase la parter, de mare stil şi opulenţă, solemne şi glaciale, spaţioase şi înalte. La Cognacq-Jay, un apartament rămîne de fapt doar ceea ce este: burghez; aici, atmosferă seniorială. Mulţi Largilière, Nattier, mondeni, galanţi, busturi de Houdon, Lemoyne. Foarte multe obiecte de artă, bronzuri, o splendidă plachetă de Donatello *(Martirul sf. Sebastian)*, care-mi aduce aminte de *Annunziazione* de la Florenţa, cel mai frumos basorelief pe care l-am văzut vreodată, porţelanuri exotice şi europene, tapiţerii somptuoase. Caut şi altceva. Găsesc un Rembrandt, *Discipolii din Emaus*, o adevărată surpriză. Hals, acelaşi mare improvizator, cu tuşe rapide, care ar merita o altă reputaţie, destui Hubert Robert, pictor de „ruine", formă de recuperare romantică, modernă, a antichităţii. Un foarte curios Memling: o alegorie a purităţii închisă într-o fortăreaţă de ametist păzită de doi lei. Are aer „fantastic", suprarealist, ca şi *Sf. Gheorghe omorînd dragonul* de Paolo Uccello, citată în acelaşi spirit şi de Breton. Este expus într-o sală de pictură şi artă italiană, adevărată specialitate a muzeului, dealtfel nebănuită.

Etajul cuprinde o mare colecţie de Renaştere, cred cea mai importantă din Franţa după *Luvru*. Sculptură, basoreliefuri (unul foarte distinct al lui Ludovico il moro), busturi al lui Michelangelo, postum, de Daniel de Volterra), ceramică, faianţă, mobilă, ansambluri monumentale

Scanned with OKEN Scanner

și decorative (porți, frontoane), adevărată arhivă arheologică. Impresie de mare aglomerație în vastitate. Muzeul n-are încă o bună formulă de expunere și pare mereu în reorganizare, cu unele săli golite sau închise. Și catalogul este plin de rectificări, ceea ce mă derutează. Reținun foarte bun Bernin, bustul, de o tăietură foarte rece, al papei Grigore al XV-lea, un alt bust al lui Henri IV, foarte surîzător de Trembley. Mă plimb efectiv singur în acest *chiostro* confidențial, uitat, ignorat. Într-un tîrziu apare o fată cu aere studioase. Oarecare derută între admirație, surpriză și contrarietate. Diapazonul meu interior nu găsește nota exactă: admirație, gust, bani, libertate de achiziții? Stil de colecție care probabil a murit pentru totdeauna.

NISSIM DE CAMONDO

Atmosferă net deosebită în muzeul *Nissim de Camondo* (63, rue de Monceau, 8-e) familiar, agreabil, de proporții umane. Dealtfel îmi pare și cel mai frecvent dintre toate. „Hotel" din secolul al XIX-lea, neoclasic, curte interioară, pe laturile concave dependințe, două porți. În corpul din față, o școală de arte decorative, aplicate. Se simte aproape imediat că întreaga reședință, chiar dacă foarte luxoasă, a fost locuită efectiv: comodă, confortabilă, funcțională, concepută și mobilată organic. Mai ales primul etaj, cu micile sale birouri, saloane și dormitoare, cu sufrageria deloc ostentativă și cu depozitul de veselă alături, cu biblioteca în semicerc destul de mică, discretă, aproape decorativă, dă tonul unui stil de viață: al unor bogați oameni de afaceri, cu gust și plăcere de a trăi, care investesc pentru a colecționa, dar și pentru a-și organiza un cadru superior de existență. Fără snobisme, false aere intelectuale, exibiție strict muzeală. Concentrarea, explorarea fiecărei suprafețe este evidentă, peste tot simetrii și proporții în cele mai mici detalii. Și totuși aerul nu este apăsător, excesiv de „încărcat". Poate și din cauza marei bogății de elemente decorative, mobilierului foarte variat, cu multe destinații, obiectelor de interior din

Scanned with OKEN Scanner

cele mai abundente. Uneori îmi pare a surprinde chiar și mici indicii de dezordine aristocratică, un fotoliu ieșit din aliniere, un gheridon imprevizibil etc. Parterul are tapete de diferite culori (roșu-vișiniu, verde) și realizează în condiții net superioare „micilor burghezi" Cognacq-Jay interiorul secolului al XVIII-lea, pasiunea marilor colecționari francezi. Tapițerii Abusson, boazerii, mobilă, pictură (Vigée-Lebrun, Guardi, Hubert Robert, Chardin). Plăcerea oferită de acest tip de muzeu este de a te introduce și a circula liber în ambianța „vechiului regim", de a realiza în mod delectabil o transpunere și metamorfoză retrospectivă.

CERNUSCHI

Încerc să-mi fac printr-un mare efort o idee și despre muzeul *Cernuschi,* din apropiere, situat aproape în spatele „bancherilor" (7, av. Velasquez, 8-e). Sînt extenuat, dar și tentația este enormă. Mă orientez doar spre pictura grafică, caligrafia în tuș, poemul-imagine. Cîteva observații rapide: inscripțiile indică tema, deci teoriile despre *intentional fallacy* nu se verifică în pictura chineză, rapiditatea de execuție s-ar încadra în schimb tipului de *action painting.* Mare tradiție a picturii canonice, topologice, după rețete. „Secret pentru a picta tijele", „frunzele", sfaturi tehnice: cum se ține și se mînuiește pensula etc. Prestigiul evident al liniei pure, caligrafice, asociate imaginii, cadrului peisagistic. Dealtfel, pictura însăși este foarte preocupată de contur, precizie. Lipsă de fundal, de perspectivă. Plutire în vid, în nori, în ceață (munți în terase suprapuse). Celebrul caligraf Tchang Pi (1425—1487) face o teorie a preciziei semantice și terminologice pe care mi-o transcriu integral. Citat mai bun decît cel din Confucius (*Critica ideilor literare,* p. 47), de folosit ulterior. Puternică impresie de unitate stilistică, eleganță monocromatică și decorativ grafic. Tradiția continuă pînă în epoca și chiar deceniul nostru (Ts'i Paiche, 1863—1957). O reuniune de poeți pe iarbă de Fou Pao-che. Pe un postament foarte înalt, un imens Buddha de bronz în poză meditativă, tur-

Scanned with OKEN Scanner

ceşte, pe o floare de lotus. Va mai trebui să revin pe îndelete, ca şi la *Guimet* dealtfel.

Zi plină, febrilă, exploatată pînă la capăt. Patru muzee la extrema limită a capacităţii de absorbţie, de la 10 la 6, fără întrerupere, fără masă, fără pauză. Trei condiţii esenţiale pentru astfel de colecţii: 1. enormă avere personală sau mari mijloace financiare; 2. tendinţa mecenatului cultural, ca metodă şi ideologie a tezaurizării; 3. mare libertate de gust şi de achiziţie în condiţii de acumulare: expediţii coloniale *(Guimet, Cernuschi),* operaţii bancare *(Jaequemart-André, Camondo),* proprietari de mine *(Marmottan),* mari negustori *(Cognacq-Jay).* Colecţiile noastre s-au făcut cam la fel *(Toma Stelian, Zambaccian* etc). Cu excepţia S.U.A., nu mai cred această metodă realizabilă fără cointeresarea masivă a administraţiilor de stat. Nu ştiu dacă trebuie să regret dispariţia acestui tip de iniţiativă particulară. Frînt, dar cu o mare plăcere de a reîncepe lucrul mîine dimineaţă. Contacte interesante pentru săptămîna în curs.

CASTELE DE VÎNZARE

31 martie 1975

MALMAISON

La *Malmaison,* nu fără dificultăţi de comunicaţie, în apropierea Parisului (92500, Rueil Malmaison Hauts-de-Seine) din pură curiozitate istorică. Aproape nimic nu mă atrage din întreaga „epopee" napoleoniană: nici autocraţia, nici spiritul militarist, nici imperialismul, nici aservirea, nici persecutarea literaturii. Şi nici măcar crearea unui „stil". La *Malmaison* se observă foarte bine sinteza de parvenitism „nouă clasă", militarism şi neoclasicism, grefat bineînţeles pe elemente de fineţe tradiţională franceză, care definesc epoca. Reşedinţa a fost mărită, ornamentată, modernizată, dar ea continuă să rămînă un fel de frac învechit, curăţat, întors pe dos şi împodobit cu decoraţii. Combinaţia de cort militar somptuos şi neoclasicism este, orice s-ar spune, hibridă. Veranda are aspect

Scanned with OKEN Scanner

de cort de campanie, la fel sala de consiliu (unde au fost promulgate *Codul civil*, și *Concordatul*). Un „cort" oval, cu draperii roșii și stîlpi aurițI, artificios și probabil incomod, dormitorul împărătesei Joséphine. Al lui Napoleon „prim consul" este mai simplu, dar în același decor artificial de operetă eroică și pînă la urmă tragică. Biblioteca este mică, înghesuită și întunecată. Volumele originale au fost luate acasă, în 1814, de Maria Luiza, probabil din instincte bibliofile. Dealtfel, de aici, din anticamera bibliotecii, Napoleon a plecat pentru totdeauna după abdicare.

Se simte peste tot recondiționarea, amenajarea improvizată, luxul factice, mult bronz, multe busturi, multe coloane, multe decorații greco-romane. Sufrageria este decorată cu vagi fresce pompeene, dar în salon tronează o *Apoteoză* de Girodet și un *Osian evocînd fantomele* de Gérard. Eclectism izbitor, care nu „merge". În plus numeroase poze marțiale, călare și pe jos: Napoleon la trecătoarea Saint-Bernard, la Marengo, la Malmaison etc. Sala de baie a împărătesei de la etaj foarte scundă: un rezervor de dimensiunile tavanului capta apa de ploaie. Mă întreb cum se spăla pe vreme de secetă. Nu fac polemică istorică, însă colecția de busturi din vestibulul de onoare a întregii familii imperiale, cu surori provinciale puse pe căpătuială și cu frați profund mediocri bombardați „regi" prin toată Europa, tratați solemn ca împărătese și cezari romani este, în orice caz, de un grotesc superior. O notă simpatică: dezinvolta, lipsita de prejudecăți Paulina Borghese, bust după Canova, căruia îi poza de altfel goală. Napoleon foarte sever o cheamă pudic-fratern la ordine. Răspuns: „Dar era un cămin". Paulina, ingenuă, credea că era vorba de temperatura scăzută a atelierului, să nu răcească . . .

Parc plăcut, chiar simpatic, în față o alee centrală, geometrizată, franțuzească. În dreapta, pe vremea Josefinei, se pare, cea mai frumoasă grădină de trandafiri a epocii. În spate, un mic parc englezesc prin care se poate ajunge la un alt muzeu napoleonian, cu „suvenire personale": *Musée du Château de Bois-Préau*. Nu mă atrage. Vizitez în schimb grajdurile imperiale, cu șei, truse de călătorie, trăsuri, berline și furgoane de campanie. Unul dintre ele

Scanned with OKEN Scanner

ar fi servit lui Napoleon la Waterloo, amenajat pentru dormit. Capturat de prusieni, apoi oferit muzeului de un descendent al familiei Blücher.

VERSAILLES

Din nou la *Versailles*, după cinci ani, pentru a-mi verifica și consolida unele idei și impresii. Azi „fac" două castele sărind dintr-un metrou în altul, apoi într-un tren, plecînd de la *Saint-Lazare*. Din nou ratez micul și marele *Trianon*, dar oricît ar fi de elastică o duminică este totuși limitată. Cele aproape două milioane de vizitatori pe an nu sînt numai un fenomen turistic. *Versailles* oferă, în primul rînd publicului francez, spectacolul de lux și gală, de splendoare și magnificență istorică, de imensă gratuitate și visare retrospectivă de care sufletul colectiv are totdeauna nevoie. Același fenomen mai peste tot. Gloria națională devine o satisfacție, o revanșă asupra accidentelor mediocrității și monotoniei. Fără acest sistem de echilibrări și compensații sufletul uman nici n-ar supraviețui. El își recondiționează bovarismul și instinctul de spectacol în decoruri somptuoase, fie și muzeale, de marmoră și aur. Splendoarea *Versailles*-ului consolează și modelează. Devii mai fin, mai „stilizat", părăsind castelul, parcul și aleele sale.

Ceea ce am numit cu alt prilej „hermeneutică creatoare" se observă foarte bine pe întreaga durată a elaborării și perpetuării acestui unic ansamblu. O personalitate se stilează în ambianța propriului său stil. Un stil este creat de Ludovic al XIV-lea, care-și creează la rîndul său inspiratorul. Devine evident că, de la un moment dat, întreg acest complicat aparat arhitectonic, plastic, ceremonial și social începe să-și impună propria sa normă. O structură se transformă într-un model rigid, supus doar principiului său de organizare. El se autoreglează ca orice sistem, iar regele Franței devine prizonierul său.

Privesc etapele acestui proces în portretele lui Ludovic XIV-lea, copil, apoi adolescent, de pe acum important și rigid. Are buze senzuale, dar privirea îi este abstractă,

Scanned with OKEN Scanner

ușor indiferentă, aproape atemporală. Fizionomia devine tot mai supravegheată, mai obiectivă, cu o nuanță vizibilă de egoism. Este tot mai sigur de sine, știe că a devenit o mare, o copleșitoare personalitate, dar se complace într-un gest simbolic, abstract, care impune fără să umilească. Avea calități și abilități eminente, instinctuale. Transformă *Versailles* într-un vast hotel *cinq étoiles,* introduce o etichetă care flatează și dezarmează, dă ocupație aristocrației organizînd războaie inutile și guvernează țara cu administrație burgheză. „Ce siècle de vile bourgeoisie" va spune ducele de Saint-Simon, cu resentimentul unei întregi clase deposedate de puterea reală. Colbert nici nu are aspect de ministru. Mai curînd de gestionar, deloc crispat, birocratic, important. Iconografia nu-l prezintă tronînd pe un maldăr de dosare.

Regele Soare nu se amestecă în literatură, lasă pe Molière și Racine să-și facă meseria, iar în materie de critică acceptă autoritatea lui Boileau: „Il s'y connaît mieux que moi". Are pasiunea construcției și o serie de mari cadre evocă planurile sale de sistematizare și amenajare ale teritoriului: *Versailles, St. Cloud, Grand Trianon* etc. Vizitează manufacturile *Gobelin* și o tapițerie din *Le Salon du Grand Couvert* evocă acest eveniment. Pictorii regelui sînt grupați într-o cameră. Nici o emfază profesională. Au statut de gentilomi, nu de „genii" franceze salariate. Nu descifrez nici o concurență, ce-i drept *Fondul Plastic,* nu luase încă ființă. Este adevărat că incomodul concurent Bernini n-a făcut carieră în Franța, colonada *Luvrului* nu i-a fost acceptată. A lăsat totuși un excepțional bust de marmoră al regelui, păstrat în salonul *Dianei.* Un proiect de monument (călare, în ținută de imperator roman) la galeria *Borghese* din Roma. Într-o altă sală, portrete de ducese, contese, marchize, *le belle donne totalmente brute,* toate cu un surîs foarte francez, stereotip, în colțul gurii. Un portret al d-nei de Maintenon, cu o ușoară gușă delicată, cu un sîn bine pus la vedere, dar reginele n-aveau astfel de inhibiții. De fapt nici nu împărțeau premii de virtute, iar cronometrarea săruturilor pe ecran și la T.V. nu se inventase încă. Picturile austere ale lui Philippe de Champaigne, un Richelieu rece și decis, janseniștii obstinați, deloc serafici, nu exprimă spiri-

Scanned with OKEN Scanner

tul oficial al epocii. Adevărata fractură a spiritului religios francez acum se produce nu în Secolul luminilor. Puterea politică, executivă, nu acceptă nici o autoritate concurentă, fie și spirituală. Nefericirile abației *Port-Royal* dovedesc tocmai această contradicție. Luminozitatea grădinii, cu amurgurile sale prelungi, aurii, oceanice, sînt de esența clasicismului cosmic. Nu-mi imaginez o furtună în acest parc, iar bazinul lui *Apollon* abia sugerează mici melancolii simboliste.

27 aprilie 1975

FONTAINBLEAU

Castelul de la *Fontainbleau* (Soine-et-Marne, 77300) reprezintă o fază anterioară a acestui proces de modelare. Ne aflăm la începutul marii arhitecturi regale civile, cînd Franța se desparte de Evul mediu și adoptă stilul Renașterii sub impulsul lui François I. Rege aventuros, dar estet, somptuos și constructiv, care aduce echipe întregi de artiști italieni și apare apocrif chiar și într-un . . . serial T.V. alături de Leonardo da Vinci. Se mai pretinde că *Gioconda* ar fi fost pictată (sau păstrată) . . . aici, într-una din camerele „micilor apartamente". Folclor de muzee *à l'usage des guides hableurs!* Consider specia „ghidului", foarte insistent și în alte domenii, drept o plagă a timpurilor moderne.

Acest „rendez-vous" de castele se deschide printr-o curte denumită *du Cheval Blanc,* după o scară în formă de potcoavă de pe care Napoleon și-a luat rămas bun de la garda imperială, în aprilie 1814, înainte de a pleca în *week-end* pe insula Elba. Că s-a instalat și la *Fontainbleau* nu mă miră: confort superior, ambianță istorică, legitimitate arhitectonică. S-a mutat aici cred, de la *Malmaison,* ca să-și consolideze statura imperială într-un decor prin definiție monarhic. În dreapta, o aripă de Gabriel, arhitectură solemnă, rece, din secolul al XVIII-lea, în stînga în schimb mici pavilioane de epocă: joc grațios de ferestre, acoperișuri de piatră și ardezie, coșuri înalte.

Scanned with OKEN Scanner

Din această curte pleacă un adevărat labirint în care fac doar scurte escale selective. Vechea intrare *(Porte dorée)* compusă din trei *loggia* italiene, doar primele două restaurate, definește foarte bine stilul monden al castelului: de pe aceste balcoane suita regală putea fi admirată, ovaționată în plină procesiune. Regele adoptă simbolul salamandrei, regăsit și în frumoasa galerie François I, decorată de echipa Rosso, elevul lui Michelangelo. Este prototipul marilor galerii franceze. Îmi place pentru aspectul său paralelipipedic, de „cutie", tavan drept, cu decorații *à caissons*, unul din elementele stilului *Fontainbleau*, lambriuri, fresce cu mari rame în relief. *Elefant royal* ar simboliza înțelepciunea monarhică. Îmi pare elementul cel mai „original", căci „reminiscențele" abundă. Inevitabile dealtfel în această perioadă în care italienii abili profitau din plin de lipsa . . . reproducerilor și albumelor și copiau sau pastișau cu dezinvoltură o întreagă mitologie, repede tipizată.

Sala scărilor suprinzător de modestă, inexpresivă, ca și unele mici galerii de trecere spre diferite apartamente de regine și favorite, noțiuni în plină confuzie, ca și la *Versailles* dealtfel. „Reginele" locului se numesc, pe epoci, ducesa d'Estampes (decorații de Primatice), Diana de Poitiers, doamna de Maintenon etc. O magnifică sală de bal, foarte italienizată, cu bolți laterale în stil Vatican și cu un superb tavan (nu este o exagerare) în același gen *à caissons*, sugerînd rafinate tonuri de aur și nuc cafeniu, îmi rămîne în memorie. Este scăldată într-o lumină aurie, calmă, întreținută și printr-o discretă deschidere spre lac. Ambianță mai intimă, mai familiară, decît la *Versailles*, acolo spectacol de mare montare, aici expresie a unei umanități mai directe, mai comunicative, totuși nu mai puțin somptuoase. Cuprins de euforia regenerării interioare, a expansivității instinctului estetic. Galeria *Dianei*, boltită, din păcate închisă: biblioteca palatului. Nu dau pe ea toate apartamentele reginelor, dar — se pare — la *Fontainbleau* mondenitățile sînt mai puternice. Salonul Mariei Antoaneta, argintat, cam monoton, nu mă entuziasmează. Dormitorul reginelor Franței, folosit pînă la Eugenia de Montijo, are superbe tapițerii cu motive florale convergente și un baldachin care subliniază și

Scanned with OKEN Scanner

mai mult ideea de claustrare ceremonioasă. Plafon greoi, încărcat cu mult stuc. Încă un triumf al stilului asupra persoanei umane, care devine în acest decor tot mai modestă, aproape neînsemnată. Ce-a mai rămas din sala tronului, a consiliului, din dormitorul lui Napoleon? Doar o serie de boazerii aurite, draperii, catifele grele și candelabre. Combinația de bronz, ghips aurit, cristal, catifea purpurie face parte, fără îndoială, din decorul stereotip al fastului imperial. Locatarii au plecat de mult din aceste spații locative perfect inutile. Napoleon a semnat într-unul din aceste cabinete *(de l'Abdication)* chiar și un bilet foarte nesigur ca grafie și ortografie. Este expus în facsimil. Constat că se poate intra în istorie, și încă într-un stil foarte grav, scriind de pildă cuvîntul *France* cu f mic. Există și o cameră de culcare mai modestă, mai funcțională, cu pat metalic și polog în formă de cort. Biblioteca personală ar fi avut 4500 de volume. Saloanele au culorile verde (picturi de Boucher), galben, violet. Ca și la *Malmaison,* observ că Josephine dădea — observație cu totul respectuoasă — o atenție deosebită sălii de baie.

Galérie des cerfs datează din epoca lui Henri IV și inventariază — prin vaste hărți murale — toate domeniile și castelele regale. Grinzi puternice. Sală de vînătoare a castelului folosită uneori și pentru asasinate discrete, un scutier — de pildă — a reginei Cristina, frigida femeie fatală suedeză cu *spleen* plimbat prin curțile regale europene. Întreținea din snobism corespondență „filozofică" cu Descartes, care se prefăcea că o ia în serios pentru a-și menaja retragerea prudentă din Franța. Din servituțile exilului... Mulți copii dezordonați, zgomotoși, care mă exasperează mereu în muzee, îmi dau sugestii... În curte o *Diana* înconjurată de patru cîini simbolizează geniul locului. Ca și *Versailles,* castelul de la Fontainbleau a început prin a fi un mic pavilion de vînătoare. Arhitectura monarhiei franceze are deci o origină cinegetică. Dintr-un muzeu în altul, mult mai modest, unde fără 100.000 fr. fr. n-ai de fapt ce căuta: *V-ème Biennale des Antiquaires* (25 avril-11 mai 1975; Fontainbleau, 43, Rue Royale). Mult *bric-à-brac,* dar și mobilă *Empire* de calitate superioară. Notez adresa pentru colecționarii, nu puțini, din București. Trecem printr-o pădure rară, luminoasă, de-

Scanned with OKEN Scanner

păşim *Gorges d'Apremont*, intrăm în pădurea Barbizon, cu multe formaţiuni pietroase. Picnic. Sînt invitatul Ambasadorului Pompiliu M., arhitect şi om de gust, bine iniţiat în acest domeniu, diplomat care cultivă itinerariile studiate.

VAUX-LE-VICOMTE

Impresia cea mai puternică la *Vaux-le-Vicomte* (R. N. 36, Seine-et-Marne) stă în rafinamentul surprizei geometrice a splendidei grădini desenată de Le Nôtre. Dimensiunile sînt vaste, dar spre deosebire de *Schönbrunn* şi *Versailles*, pot fi cuprinse şi asimilate dintr-o privire. Fiecare fragment se dezvăluie prin treceri subtile de nivel, care descoperă mereu noi perspective. Revelaţie succesivă, în trepte, în cascadă lină. Unele bazine ca şi marele canal transversal nu apar privirilor decît din imediata apropiere, printr-o mică translaţie a paşilor şi ochiului. Fundalul, cu statuia lui Hercule Farnese, pare să anunţe vieneza *Gloriette*. Secretul stă în proporţia simetriilor reduse la scara umană, care par să sugereze un joc flexibil de linii pe mici suprafeţe verzi şi albastre.

A doua constatare priveşte extraordinara eficacitate a mecenatului artistic atunci cînd dispune de mari mijloace. Înţeleg din plin gelozia lui Ludovic al XIV-lea care voia *el* să organizeze viaţa artistică a Franţei. Dizgraţia provine, fără îndoială, de la celebra *fête de Vaux*, construit între 1656—1661, serbare oferită la inaugurarea castelului. Trei săptămîni mai tîrziu, Nicolas Fouquet, superintendentul finanţelor, „filat" de mai mult timp de agenţii fiscali ai lui Colbert, este arestat la 5 septembrie 1661 de către d'Artagnan. Episodul n-a încăput pe mîna lui Dumas père, dar povestea „măştii de fier", personaj enigmatic care apare cam în aceeaşi perioadă, a fost asociată şi detenţiunii lui Fouquet. Portretul său, operă a lui Charles le Brun, fără mască, relevă o fizionomie fină, simpatică, foarte sigură de sine şi neîndoielnic generoasă. Adoptase ca deviză o veveriţă cu emblema *Quo non ascendet?* „Pînă unde are să urce"? După dizgraţie, Colbert

Scanned with OKEN Scanner

confiscă tapițeriile, decupează veverița și brodează în locul ei o șopîrlă, propria sa deviză. Războiul celor două blazoane.

Victimă a imprudenței și invidiei puternicilor zilei (Fouquet, se pare, nu citise bine pe Baltasar Gracián), castelanul de la Vaux avea fără îndoială gust de geniu. *Înaintea* lui Ludovic al XIV-lea, care s-a grăbit să-i anexeze vedetele, Fouquet a descoperit și lansat pe Molière, La Fontaine, a protejat pe Mme de Sévigné și Mlle de Scudéry, a făcut mari comenzi lui Le Brun, La Nôtre, Le Vau, arhitectul castelului neterminat în interior din cauza arestării. Aici, în *Salon des Muses,* Molière a jucat în 1661 *L'École des Maris.* În *Le Cabinet des jeux* Le Brun pictează în centrul plafonului *Somnul* pe care La Fontaine îl va evoca în *Le Songe de Vaux.* Exemplu foarte rar în „viața ltierară": poetul rămîne fidel protectorului său chiar și *după* arestare și-i cere grațierea în *Elégie aux Nymphes de Vaux.* O cameră îi perpetuează memoria: paravane cu subiecte din fabule și un bust din teracotă de Houdon (1782).

Interiorul reflectă gusturile, profesiunile și stilurile proprietarilor succesivi ai domeniului în cea mai impecabilă linie a marei aristocrații franceze: finețe, lux, risipă, ruină. Curba se încheie în 1875: pus în vînzare și amenințat cu dărîmarea, castelul este cumpărat și salvat de un financiar-mecena, care începe să adune mobila peste tot risipită, să refacă parcul etc. În 1919, grădina este deschisă publicului, iar în 1968 interiorul. Bugetul anual (înainte de inflație) era de 1.700.000 fr. fr., din care statul contribuia cu o subvenție de 10%. Restul trebuie obținut prin bilete de intrare. Partidă aproape disperată. În cîțiva ani, profeție sumbră!, castelul va fi scos din nou în vînzare.

GROS-BOIS

Prin multe mîini a trecut și foarte puțin cunoscutul castel *Gros-Bois* (Boissy-St-Léger, Val-de-Marne), în stil Louis XIII, pînă la generalul Berthier, șeful de stat ma-

Scanned with OKEN Scanner

jor al lui Napoleon. În fundul unei lungi alei, într-o regiune foarte rurală, cu fîn cosit, pare o gravură de epocă. Plăcute tonuri roș-albe, de cărămidă și piatră. După-amiază, către orele 5, joc de lumină pe fațada din fund, prelungită prin două aripi laterale. În cea din stînga, *Salon de l'Empereur* și *Galerie des batailles*, pictura-reportaj a epocii, de mare tradiție franceză, aici Eilau, Lodi, Piramidele etc. În fund, biblioteca generalului, element decorativ, cu un bust al lui Napoleon de „scobitorul în piatră" Canova. Dealtfel, nota dominantă a castelului este militară și cinegetică, nu fără o notă de mondenitate aristocratică. În centrul unui vast domeniu forestier și agricol o oază de civilitate și de rafinament interior: salon *Régence* cu boazerii, plafoane pictate, salon de dans, tapete de mătase roșie, colecție de evantaie pictate etc. În cealaltă aripă, în fund, sufrageria cu fresce — de curînd scoase la lumină — de Abraham Bosse. Îmi amintesc că am în bibliotecă *Le Peintre converty aux... règles de son art* (1667), într-o ediție modernă, pe care nu am citit-o încă. Nu este singura. Aer închis de „conac" nelocuit de multă vreme. Obscure asociații între spiritul aristocratic și mobila veche. „*Scrinul negru*".

1 mai 1975

CHANTILLY

Din nou vacanță involuntară, total nedorită, cu biblioteca închisă. Invitat la *Chantilly* (Oise) de Charles de H., un inginer bonom, amical, cunoscut în urmă cu aproape două decenii în țară. Chermeză populară care inundă peluzele din fața castelului și pîlcul de pădure. Celebra „cremă Chantilly" nu lipsește. Castel reconstruit și cam înghesuit, aparent pe o insulă, în mijlocul unui mare lac. Există pe o latură și un parc, operă a lui Le Nôtre, dar el nu are perspectiva de la *Vaux-le-Vicomte*. Este vechea centură de protecție a unuia din cuiburile feudalității franceze, a casei de Montmorency, apoi a prinților Condé, mari seniori, mari frondeuri, mari generali, disciplinați

Scanned with OKEN Scanner

cu dificultate de monarhie. O luminoasă *Galérie des Actions* evocă bătăliile „marelui" Condé în stil emfatic, cu mult panaș, de evidentă magnificență monarhică. Dar muzeul propriu-zis are un caracter destul de amestecat, cu multe straturi de viață socială și artistică. O vastă iconografie din secolele XVI și XVII, multe desene de Clouet, o *Galérie de Psyché* cu 42 de vitralii monocrome galben-cafeniu, ar fi de notat cu prioritate. Fac mici observații fizionomice: Louis XII are un rictus foarte mefient, bun organizator de poliție secretă, cu o vastă rețea de agenți, Henri IV și Francisc I „juiseuri" ironici, simpatici, o Caterina de Medicis, bătrînă, Anne de Montmorency, conetabilul decapitat, colecție de familie întinsă pe multe generații. Văd că sînt admiși în această societate selectă și foarte închisă și Hugo Grotius, Montaigne, Dante, Luther, printr-un fenomen de recuperare ascendentă. Dealtfel recuperările sînt numai ascendente, totdeauna progresiste.

În secolul al XIX-lea, castelul devine proprietatea ducelui d'Aumale, fiul lui Philippe-Egalité, rege burghez, de „tranziție", cu aer aproape crispat, constrîns, fără mare prestanță. Schimbare de regim ce se reflectă și în structura noilor colecții, abundente dar amestecate, adunate printr-un reflex de acumulare, într-un cadru care conservă sau mimează spiritul înalt aristocratic. *Galérie des Cerfs* are o bună ținută prin tapete și tavanul *à caissons*, în stilul *Fontainbleau*. Dar lambriurile de acaju și masa foarte întinsă de recepție, plus o colecție de arme de vînătoare, panoplii și trofee exotice introduce o notă eclectică. Trebuie spus că ducele d'Aumale a luat parte la cucerirea Algeriei, de unde numeroase alte ecouri „coloniale", inclusiv un portret al lui Abd-El-Kader. Galeria de pictură este abundentă, destul de neunitară, plină de surprize, de aspect vetust-întunecat. Se găsesc de toate, de la Poussin la Corot, de la Veronese la Delacroix, de la Tizian la Meissonier. Eu aș fi organizat-o puțin altfel. Paul Delaroche și *Gabrielle d'Estrées au bain*, deci asasinate și curtezane. Într-o altă sală, *Le Duc d'Enghien dans le Fossé de Vincennes* de Laurens, execuție sumară, napo-

Scanned with OKEN Scanner

leoniană. Un portret al lui Molière, de Mignard, obosit și ușor trist. Există și un *Cabinet des Gemmes* cu bijuterii și emaiuri, miniaturi și orfevrărie, cu un celebru diamant roz, care, se vede, n-a tentat încă nici un specialist al genului. Nu-mi explic această inadvertență.

Punctul de atracție în toate sensurile cuvîntului este senzaționala bibliotecă de 13.000 volume splendid legate, de un rafinat joc de culori, în nuanțe de pergament, *peau de veau* și marochin. Senzație admirabilă de claustrare studioasă într-o celulă de erudit care lucrează sub o cupolă de cristal și aur. Cine nu percepe sensul acestor recluziuni somptuos-savante nu are sensul adevăratului studiu. Meditație despre distanța enormă între două tipuri de cultură, cea din urmă masificată, birocratizată, standardizată. Tot aici reproduceri într-o vitrină centrală după celebrul manuscris cu miniaturi *Très Riches Heures* al ducelui de Berry din secolul al XV-lea. Revin de două ori și-mi cumpăr și o reproducere. Am o mică colecție de imagini a tuturor bibliotecilor europene cunoscute. Ieșim prin curtea de onoare, grilaj, nu tocmai reușit cu cîini de pază din bronz, statuie cam ostentativă a „conetabilului" în fața porții. Fotografii rituale în parc pe care le aștept în țară. Vestitul hipodrom foarte vizibil de pe șosea.

Ne înapoiem la Paris cu mici escale în drum. *Abbaye de Royaumont* devenită „fundație", sediu de colocvii literare și reuniuni internaționale, firește închisă. Biserica în ruină. Efect gotic de arcade sparte în mijlocul unui parc. Regiune, dealtfel, bine împădurită, cu frumoase alei care disciplinează vegetația. La *Montmorency,* casa lui J. J. Rousseau (1757—1762), aspect de *châlet* elvețian cu două etaje, pavilion într-o grădină cu zid înalt și gros, închisă și ea. La mansardă o lumină. Multă iederă și liniște. Localitatea, pe o colină, deschide o perspectivă și asupra Parisului, cu turnul Eiffel în ceață de amurg. Pe rută ocolită prin *Enghien-les-bains* și Pontoise. Mă despart cu gînduri de plecare și revenire la o stație de metro pe bulevardul Magenta. Peste două zile, prin Nancy-Strassbourg-Colmar-München-Viena-Budapesta spre țară.

Scanned with OKEN Scanner

Martie—aprilie 1975

MOMENT DE SINTEZĂ

Recapitulări finale în spirit de sinteză. De la decepție la indiferență și impermeabilizare, de la revolta abstractă la luciditatea realizărilor posibile, de la entuziasmul gesturilor și cadourilor gratuite, în vînt, la utilitatea cea mai rece, de la resentimente la scepticism interior și înțelegere. Simt că mă consolidez pe noi baze. De n-ar fi determinat decît această *cristalizare* și încă ultima călătorie s-ar fi dovedit cea mai importantă. Simt tot mai concret, mai direct, *cît* și *cum* se poate realiza *ceva*, într-un mediu total deosebit de al nostru. Nu știu dacă toți „călătorii" noștri își pun astfel de probleme. Din punctul meu de vedere le cred totuși esențiale.

Orientarea fundamentală, ea însăși, o consecvență între realitățile literare „naționale" și „internaționale" (occidentale), în cadrul cărora realizările noastre *reale* sînt chemate la confruntare. Cred că se poate realiza o astfel de sinteză originală, efectiv fecundă. De ce această obsesie? Fiindcă nu alta este situația mea spirituală, posibilitatea mea specifică de a mă realiza în acest domeniu. Cîteva condiții trebuie acceptate: un mare coeficient de ratare, de neaderență, chiar de respingere a unor inițiative; un altul, tot atît de important, de indiferență; un al treilea dat a înțelege *exact* de ce Unamuno, pentru a lua acest exemplu, pus să aleagă între a învăța limba română și cea daneză, a ales daneza, pentru a-l citi pe Kirkegaard. Fac bilanțul tentativelor mele eșuate, ratate, sau semiratate. Una sau două. În schimb, noi relații pozitive în sfera Eti. și conducerea lui *Revue de littérature comparée*, Maurice N. și *Les Letrres nouvelles* etc. Aceștia sînt deocamdată „oamenii" mei, prezențele umane ale *Carnetelor*, o umanitate tehnică, profesională, competentă, utilizabilă, în care mă complac. De adăugat G. P., care-mi promite colaborarea pentru *Cahiers*. Scriu numeroase scrisori, inclusiv în țară, resimțită uneori ca o adevărată damnație a comunicațiilor. De fapt, corespondența constituie și o formă de discreție, izolare, economie a timpului. Poți fi eficace și concis în zece rînduri. Convorbirile, chiar cele

Scanned with OKEN Scanner

mai expeditive, se „întind“ în mod inevitabil. Scriu deci foarte multe scrisori-bilete.

Sînt aproape încîntat că o serie de incompatibilități și antagonisme mă afectează mult mai puțin. Cu ani în urmă, prin 1967—1968, am întîlnit la Cluj-Napoca pe scriitorul francez Alain Robbe-Grillet cu soția sa. Venea din Cehoslovacia, invitat al *Uniunii*. Credeam că-i fac plăcere spunîndu-i că am trei sau patru din volumele sale, dintre care trei în *poche*. Pe atunci îmi puteam procura mult mai dificil cărți franceze și, în definitiv, cîți în Cluj aveau pe Robbe-Grillet chiar și în ediții ieftine? Răspuns zdrobitor, umilitor, din partea doamnei: „Dar la aceste volume nu se cîștigă nici 10% din vînzare...“. Pentru mine era vorba de o participare, chiar de un act de solidaritate intelectuală, pentru scriitorul occidental doar o mizeră vînzare nerentabilă. Două puncte de vedere radical deosebite. Mi-au trebuit ani să înțeleg că unele insistențe, unele oferte de cărți cu dedicație într-o limbă necunoscută, micile interviuri solicitate exorbitant, unele colaborări cerute cu mari ceremonii etc. n-au absolut nici un rost, nici pentru mine, nici pentru alții, nici pentru noi toți. Am devenit tot mai selectiv și restrictiv. Poate fi util „întreprinderilor“ mele? De acord. Nu? Adio! Folosesc unele relații în același spirit de cointeresare cu care mi se răspunde. S-a vorbit de relațiile în spirit mizantropic ale lui Maiorescu. Nici nu văd cum ar putea fi utilizați, *altfel*, în scopuri constructive, superioare, *unii* oameni.

Devine acum și mai limpede, la plecare, ideea atinsă și în altă parte, despre o eventuală „descoperire ca critic român“; 1. Nici o conotație agresivă, „naționalistă“; 2. Nici o mentalitate de „discipol“ minor, de aderare la un *espirit de clocher*, dominant într-o capitală sau alta; 3. Metode și poziții pe cît posibil proprii, raportabile cu prioritate la sensurile de dezvoltare ale criticii românești, deci continuarea și dezvoltarea unor tradiții fie și incipiente; cultivarea ideii de personalitate cu precisă identitate intelectuală; 4. În acest cadru, numai probleme de interes critic și teoretic general, cu excluderea aspectelor, elementelor și fragmentelor episodice ori ocazionale; 5. Promovarea sobră, strict intelectuală, prudentă, dar tenace, a reflexiei critice românești de valabilitate și semnificație

Scanned with OKEN Scanner

inter-națională. Evit intenționat cuvîntul „universal", care nu poate avea conținutul concret, imediat verificabil, avut de mine în vedere.

Convingerea ultimă, definitivă, probabil concluzia cea mai însemnată a acestor confruntări și reflexii, este următoarea: admițînd că acest program foarte precis (și realist) ratează dintr-o cauză sau alta (obstacole extraliterare, accidente, oboseală, boală etc.), echilibrul interior nu se rupe și drama morală nu se produce dintr-un motiv esențial. Dincolo de orice succes sau insucces, de orice recunoaștere sau nerecunoaștere, de orice elogiu sau diatribă, de orice *refuz*, am scris numai din *plăcere* toate cărțile pe care le-am scris, am scris *numai* cărțile pe care le-am dorit, mi-am folosit numai în mod *liber* aproape întregul *timp liber*. Deci satisfacții profunde, de esență, dincolo de mica recenzie, de mica notă internă și externă. *Plăcere, independență de spirit* și *libertate profesională*. Ca să parafrazez auto-ironic pe Wilde, aș spune că mi-am pus „geniul" în viață și doar „talentul" în operă. Realizări importante, de valoare intrinsecă. Restul este proces cultural ce se va desfășura conform condițiilor istorice. Cred, în orice caz, în dezvoltarea pe baze solide a criticii românești și intrarea sa, prin cîteva aspecte, în circuitul internațional. Exact din aceleași rațiuni pentru care pictorii români fac expoziții în străinătate, muzicanții dau concerte, Zaharia Stancu a fost tradus în japoneză etc. etc.

3 mai 1975

PLECARE

Echilibru interior, în ciuda precipitării inevitabile a plecării. Din nou două luni în Occident. Din nou convingere tot mai fermă că multe din adevăratele valori (prezentate ca specific „occidentale") vor reînflori cîndva în est într-o coloratură nouă. Noi (și înțeleg prin „noi" cei ce trăiesc și cultivă efectiv aceste valori) credem încă în cultură, artă, frumos, umanism etc., valori atît de contestate azi în apus, care-și taie proprii piloni de susținere. Un ciclu al Occi-

Scanned with OKEN Scanner

dentului ce moare se încheie. Un altul începe. *Translatio* spre est. Întreaga polemică modernă și avangardistă n-are pentru mine decît sensul ruperii crustei de scleroză și dogmă și al stimulării unor noi erupții creatoare de sub scheme și clișee. Deci regenerare și renaștere radicală. Constat că, în linii mari, am realizat *toată* documentarea accesibilă. În iarnă voi încheia *Tendances Esthétiques des Avant-Gardes*, apoi în anul următor, neapărat, obligație de onoare, *Le Moderne et son „Modèle"*, ambele scrise direct în franțuzește, sub rezerva unei revizii, considerîndu-mă doar un autor de limbă română, nu și de limbă franceză. Două cărți de critică românească scrise totuși direct într-o limbă străină. O experiență pe care au făcut-o toți doctorii noștri de la Sorbona și, în primul rînd, E. Lovinescu. Îmi place, ca o concluzie, acest titlu: *„Șun" sau calea neturburată.*

Ultimele două ore disponibile, matinale, la expoziția Palladio din capela *Sorbonei*, foarte aproape de hotel. Machete reduse la scară și fotografii analitice. Multe *ville*, palate, colonade și portice. Intuiesc un spirit urbanist, un citadin de Renaștere. Deci și Palladio este „omul" meu. Richelieu, de pe mormîntul sculptat de Girardon, are aerul că aprobă gusturile mele. Semn imperceptibil de rămas bun.

Scanned with OKEN Scanner

ELVEȚIA

Scanned with OKEN Scanner

- VIZITĂ LITERARĂ
- EXPLORĂRI PERSONALE
- ÎNTÎLNIRE LA GENEVA
- INTEGRARE DIFICILĂ
- RECLUZIUNE
- SEMINARII UNIVERSITARE
- FOLCLOR PATRIOTIC
- MOMENT DE „RUPTURĂ"
- MORALA FABULEI
- „VIAȚA STUDENȚEASCĂ"
- ANTITURISM
- ÎNTÎLNIRE CU FRA ROBERTO
- ANUNȚURI DE CĂSĂTORIE
- ARTĂ MODERNĂ
- MONDRIAN
- MUZEE GENEVEZE
- FILME FANTASTICE
- CRIZA DE ADAPTARE
- REVERSUL MEDALIEI
- CRITICI GENEVEZI
- DELEMONT — JURA
- LA PLECARE
- ESCALĂ

Scanned with OKEN Scanner

Octombrie 1969

VIZITĂ LITERARĂ

Cînd, împreună cu un grup de colegi, am primit prin *Uniune* invitația *Societății scriitorilor elvețieni,* de a le vizita țara, cea dintîi impresie a fost a curiozității inedítului, dublată de oarecare derută interioară. Marile figuri ale literaturii elvețiene contemporane, firește, nu-mi erau chiar necunoscute (H. Hesse, F. Dürrenmatt, M. Frisch), pentru a nu mai vorbi de „clasici", încorporați de mult literaturii franceze sau germane (J. J. Rousseau, M-me de Staël ori G. Keller). În ce mă privește, străbătusem și o parte din opera unor critici: Marcel Raymond, Jean Starobinski, Jean Rousset sau Henri Morier, ale căror lucrări le-am folosit în diferite împrejurări, așa-zicînd, de „specialitate". Dar despre viața literară elvețiană propriu-zisă, calitatea umană a scriitorilor, organizarea, spiritul și moravurile specifice, marea varietate a tradițiilor locale și lingvistice, sincer vorbind, nu aveam multe informații. Ba, sub unele aspecte, inocența mea și a noastră a tuturor — de ce aș ascunde-o? — era desăvîrșită. De unde o curiozitate, o aviditate ingenuă, o bucurie aproape „copilărească". Pentru mine era, în orice caz, prima experiență occidentală (foarte tardivă!), începutul unui entuziasm și al unei semidecepții, poate mai bine spus al unei definitive clarificări interioare. Dar, oricum, un vis vechi se realiza pe neașteptate, în condiții confortabile și de surpriză aproape totală.

Pășeam deci pe un teritoriu intelectual aproape necunoscut, neexplorat, cu o oarecare prudență și bineînțeles cu ochii mari deschiși, cu sentimentul participării la un spectacol rar, plin de inedit. Se va fi strecurat printre noi, la plecare, și o umbră de inhibiție, amestecată cu o anume atracție pur turistică? Este foarte probabil. Dar de un fapt ne-am convins repede: organizarea vizitei și a contactelor intelectuale era concepută în așa fel încît văluriile trebuiau să se ridice oarecum de la sine, unul cîte

unul, în cadrul unei recepții în același timp protocolare, colegiale și, pe cît posibil, chiar amicale. Formula ține de cunoscuta ospitalitate elvețiană, pe care aș defini-o drept perfecționarea și mai ales individualizarea maximă a confortului integral și a dorinței de cunoaștere. Supletea este atît de mare, capacitatea de adaptare atît de antrenantă, încît existau soluții practice, pe loc, pentru toate situațiile, pentru toate surprizele, pentru toate fanteziile și chiar capriciile noastre. A conduce prima vizită a șase scriitori români, cu spontaneități și particularități inevitabile, uneori chiar ireductibile, în țara cronometrelor de precizie, a cerut din partea gazdelor reale posibilități de adaptare și de largă înțelegere, al căror examen a fost trecut cu brio. Malițios din fire, chiar mă amuzam interior să urmăresc cum erau rezolvate unele complicații inevitabile unei lungi și foarte încărcate călătorii. Ei bine, toate dificultățile se rezolvau cu o tehnică — acesta este cuvîntul —impecabilă. M-am convins: ne aflăm în țara ospitalității asimilate, studiate și industrializate pînă în cele mai mici amănunte.

[.....]

Prima călătorie occidentală se încheie într-o notă entuziastă, animat de multe bune intenții (inevitabil „naive"), definite printr-o singură idee fundamentală: a reveni în Elveția, a relua și adînci întreaga experiență. Amestec de plăcere și relaxare, curiozitate și multe speranțe — în esență — foarte firești și legitime. Imagine predominant „turistică", de o euforie interioară greu de reprimat, aproape „lirică".

1—3 octombrie 1970

EXPLORARI PERSONALE

Debarc pentru a doua oară la Zürich-Kloten și impresia mai veche, fundamentală, se consolidează: ccea ce mă atrage în Elveția, pe latură de civilizație, este spiritul de ordine, precizie și organizare. Detest haosul, improvizația, confuzia și gust în sfera socială, ca și vechiul meu prie-

Scanned with OKEN Scanner

ten Dinicu Golescu, toate serviciile, legăturile și mecanismele bine unse, reglate, puse la punct. Îmi plac oficiile și contactele „publice“ administrative, total mecanizate, depersonalizate. Am aproape oroare de funcționarul care are aerul că-ți face o favoare chiar atunci cînd îți primește o cerere sau îți vinde o marcă de 55 bani. Mă aflu, dealtfel, în țara cronometrelor, întreaga confederație helvetică îmi pare o complicată orlogerie, care funcționează (cel puțin pentru mine) cu precizie. Intervine și optica ochiului străin, iritat de unele fenomene de delăsare, cu alți termeni de comparație. Dar rămîne un fapt imediat verificabil că tot ceea ce ține de automatizare, mecanizare și electricitate funcționează conform programului, strict, fără deficiențe. Mai ales telefoanele sînt de-a-dreptul enervante prin rigiditatea și exactitatea lor. Nu poți să pui nici mai multe, nici mai puține monede, în funcție de ore, distanțe, tarife. După ora 20 taxa este mai mică și degeaba vrei să fii mai... generos. Pur și simplu nu poți: surplusul ți se înapoiază impecabil. Dar tot atît de drastic ți se taie, ca să mă exprim astfel, și macaroana de la gură, dacă ai depășit timpul permis. Ce-i drept, pe un mic ecran, apare indicată, chiar de la începutul convorbirii, taxa suplimentară, pentru a fi scutit de astfel de neplăceri. Mă gîndesc la învechitele și complicatele telefoane pariziene, la convorbirile interurbane de prin alte părți... Perfecțiunea încîntă ori unde o întîlnești. Satisfacția pe care ți-o procură este, de fapt, de ordin estetic.

La aeroport sînt recuperat de ambasadorii feminini ai familiei A. P., care ne-a vizitat țara, vara aceasta, în fruntea unei delegații, cît de „reprezentativă“ pentru literatura elvețiană este o altă poveste. Apare și o distinsă doamnă, foarte elegantă, la volanul unei *voiture de luxe*. Va schimba, dealtfel, succesiv, trei mașini și sînt sigur că dacă aș fi văzut-o a patra oară, ar fi venit cu a... patra. Voia să mă epateze? Pasiune automobilistică? Sigur este că soțul său, fabricant de mătase, colecționează tablouri, chiar și din Renaștere (veritabile?), în grădina casei din Küsnacht — unde cobori în trepte, de pe o terasă decorativă — descoperi statui etc. Îmi amintesc, pentru o clipă, boema mea parizianăă, din Cartierul latin, și-mi spun

Scanned with OKEN Scanner

că în Elveția îmi voi lua revanșa confortului și a turismului intelectual de mare *standing*.

De fapt, raportat la realitățile elvețiene, el nu este „mare" deloc, dar totul este relativ, prin schimbare de decor și comparație. Din păcate, plouă din abundență, vremea este rece, neospitalieră, reîntîlnesc un Zürich închis, posomorît. Impresie exterioară, superficială, căci viața acestui oraș este predominant interioară și, ceea ce n-am bănuit la prima vedere, bine orientată artistic: multe galerii de artă (seara sînt invitat la vernisajul celui mai dotat discipol al lui Giacometti: Giuliano Pedretti), anticariate, librării excelente, teatre, unele de avangardă. La colțul dintre Münstergasse și Spielgasse, un local azi refăcut, cu ferestre joase, o mică placă: „In diesem Haus wurde am 5 Februar 1916 das Cabaret Voltaire eröffnet und das Dadaismus begründet". Pe aceeași stradă, ultima locuință elvețiană (și occidentală) a lui Lenin, iar la nr. 12, casa unde a murit Georg Büchner (19 februarie 1837). Și Lavater a locuit aici. La *Theater in der Winkelwiese* asist doar la una din primele repetiții ale piesei *Iona* de Marin Sorescu. Nu sînt cronicar teatral, dar directorul-regizor, o austriacă, Maria von Ostenfelden, a ținut să-i văd spectacolul, bineînțeles, în calitate de român, care-i poate oferi, oricum, posibilitatea unei confruntări. Sper să iasă mai bine decît anul trecut, la Paris, unde la *Le Lucernaire* a fost mai curînd un eșec... Sînt chiar aproape sigur, căci atmosfera este serioasă, metodică, aplicată, cu repetiții zilnice, foarte stricte. Repet, îmi place această rigoare elvețiană.

4 octombrie 1970

La Winterthur, alături de ospitalitatea bonomă a d-lui A. P., admirator al folclorului, fluierelor, bluzelor și covoarelor românești, punctul real de atracție rămîne celebra colecție de pictură *Sammlung Oskar Reinhardt*, donația unui mare comerciant-mecena, căreia nu i-aș aduce decît „obiecția" prea riguroasei organizări, compartimentări și clasificări pe teme, genuri și tehnici: desenele în-

Scanned with OKEN Scanner

tr-o sală, gravurile în alta (pînă aici totul este perfect logic), dar cînd Tintoretto este pus foarte aproape de... Toulouse-Lautrec și Utrillo, parcă n-aș mai fi de acord... În rest, numai pînze celebre, care figurează în toate albumele clasice și istoriile artei din lume, cîțiva Renoir senzaționali, Cézanne, Van Gogh ultimele achiziții moderne fiind doi Picasso, din 1920. Gust prudent, cvasi-clasic, care nu se avîntă în investiții riscate... Pentru a nu mai aminti de minuțiosul aparat electronic de protecție. Orice apropiere prea insistentă de un tablou declanșează automat semnalul de alarmă. În timpul vizitei mele l-am auzit nu mai puțin de... trei ori. Dealtfel, cu „electronica" și vigilența elvețiană voi mai avea de a face, la plecare, mai bine spus la reîmbarcare, la Kloten, cînd voi trece prin patru „vămi" succesive. O poveste complicată cu *fedayini* și avioane...

5—6 octombrie 1970

Berna îmi dă, ca și anul trecut, puternice emoții citadine. În orașul vechi, în incinta vechii cetăți, vegetația este total extirpată. Viața se scurge de multe sute de ani între ziduri de piatră, turnuri, de-a lungul galeriilor acoperite și boltite. Poți să te plimbi ca într-un vast interior fără să vezi soarele, fără să te plouă, retras în propria cochilie. Dincolo de acest burg medieval, vegetația apare. Dar, ca peste tot în Elveția, ea este bine disciplinată, educată, aproape stilizată. Iarba are voie să crească, însă numai pînă la marginea șoselei. Orice confuzie de regnuri este exclusă. Dealtfel, țara întreagă constituie un adevărat fenomen de umanizare a naturii, de corectare și indiguire, prin parapeți, tuneluri, serpentine, funiculare, baraje, adevărată ilustrare a principiului și valorii lui *homo faber*. A transforma o geografie aproape integral ingrată, numai de apă, ghețari, munte și stîncă, într-o demonstrație de civilizație, confort, tehnică și turism de mare clasă, faptul n-a fost posibil decît prin muncă tenace, organizată, inventivă, minuțioasă.

Scanned with OKEN Scanner

În cultură, spiritul elveţian comunică prin intermediul şi în cadrul celor trei mari culturi vecine, care-şi împart — foarte inegal dealtfel — teritoriul şi cantoanele confederaţiei. Dar adevăratul „specific naţional“ constă în această obstinată şi victorioasă confruntare cu natura, tensiune şi energie, perfect adaptată la mediu. Nu poate fi omis nici spiritul de independenţă, aspiraţia neutralităţii, voit realist apărută (Elveţia este ţara cea mai „militarizată“, unde am văzut, pe stradă, cele mai multe uniforme: toţi cetăţenii fac anual, în serii, „concentrări“ de două şi trei săptămîni). De asemenea, instinctul colectiv, politic de conservare, pe deasupra diferenţelor şi uneori chiar a antagonismelor cantonale (Berna — Jura, de pildă, problemă mereu actuală). Totuşi, ceea ce gust cel mai mult în Elveţia (subiectiv sau nu, faptul n-are nici o importanţă) este confirmarea unor aspiraţii şi idealuri strict personale de ordin social şi material: viaţă citadină, organizată, de mare civilizaţie şi abundenţă de bunuri, spiritul activ, seriozitatea şi munca aplicată, metodică. Despre spiritul provincial şi mic-burghez, despre o anume „închidere“ poate, altădată. Dacă aş putea, aş strînge pur şi simplu de gît, pretutindeni în lume, brambureala, superficialitatea, improvizaţia, lipsa de responsabilitate, nepăsarea, indolenţa stupidă şi sterilă. Recoltez o bună doză de antipatie“ (care uneori mă amuză, alteori mă dezgustă) tocmai din cauza acestor reacţiuni pe care am tactul, educaţia sau „prudenţa“ să le ascund totdeauna.

„Ghidul“ meu bernez este scriitorul Erwin H. care ne cunoaşte bine ţara, despre care a şi scris, iniţator al contactelor literare cu *Uniunea* noastră şi — după cît observ şi sînt informat — adevărată mică „instituţie“ locală. Intrăm prin magazine, librării, instituţii. Peste tot este cunoscut, salutat, respectat. A desfăşurat în acest canton şi o activitate sindicală, de tip elveţian, bazată pe principiul *paix du travail*, de unde o popularitate evidentă. Tocmai publicase un nou roman şi cartea sa este bine expusă în vitrine, cu excepţia unei singure librării care — din animozitate şi maliţie — comandase doar... trei exemplare. Va să zică, specia literaro-editorială-colportare este, peste tot, cam aceeaşi: cu idiosincrazii şi ranchiune, cu

Scanned with OKEN Scanner

lovituri joase și mici veleități provinciale, care — privite de la înălțimea Alpilor — își capătă adevăratele lor proporții: meschine, mediocre, neînsemnate. Fleacuri. Uneori totuși grave prin consecințele lor practice.

7 octombrie 1970

La Neuchâtel, pe unde am mai trecut, mă deplasez din rațiuni predominant sociale și, pînă la un punct, amicale. Sînt invitat de romancierul și cronicarul literar de la *Tribune de Genève* Roger-Louis J. și de privat-docentul de literatură comparată. dr. Manfred G. cunoscut la Bordeaux. Primire cordială, deschisă, nu fără un grăunte de curiozitate și chiar de „exotism", pentru a nu mai aminti de mica mondenitate intelectuală. Notabilă între toate este mai ales psihologia și starea de spirit a gazdelor, revelatoare în bună parte pentru un anumit revers al medaliei elveției. J. este unul dintre „contestatarii" actualei conduceri a *Societății Scriitorilor Elvețieni*. G. resimte apăsarea ierarhiilor universitare consolidate, care barează drumul tinerilor și a elementelor de inițiativă. Este un fapt (pentru a mă limita doar la sfera preocupărilor mele), că un critic ca Georges Poulet a părăsit Zürichul pentru Nissa, că François Yost a găsit un plasament la *Urbana University*, Illinois, S.U.A., și M. G. ar vrea să-i imite. Schimbăm astfel de reflexii nu tocmai exultante pe malul lacului Neuchâtel, într-o după-amiază clementă, aproape însorită. Aș fi dorit, mai ales, să vizitez insula lui J. J. Rousseau, să fac o plimbare cu șalupa, să uit de universitari și de îngustimile lor de pe toate meridianele...

8—12 octombrie 1970

Geneva, etapa centrală a călătoriei mele, îmi rezervă la început doar surprize din cele mai neplăcute: o ploaie torențială, care a durat neîntrerupt aproape trei zile (a trebuit neapărat să-mi cumpăr o... umbrelă), vînt, curenți

Scanned with OKEN Scanner

reci de aer, în sfîrșit, o criză acută de sinuzită. Mă tratez (culme a paradoxului!) cu d-na și d-l dr... Jean Starobinski, familie de medici și critici literari de mare reputație, care-mi rezervase o cameră la *Villa Rigot*, a Universității, ca oaspete străin unde — în treacăt fie spus — m-am simțit excelent, deși în convalescență. Eram singurul locatar în această vilă, donația fundației *Rockefeller* oferită Universității din Geneva, total izolată, în mijlocul unui parc, în apropierea palatului *O.N.U.*, amestec de ambianță clasică și confort. Restabilit, stau de vorbă — destins — cu J. S. prevenitor, amabil, receptiv la ecoul favorabil al cărților sale în publicațiile românești, unde uneori colaborează. Îmi oferă cărți, extrase, manuscrise, posibilitatea de a reveni pentru un stagiu mai lung de documentare la catedra sa nu este nici ea exclusă. Cred dealtfel că în această perioadă s-a cristalizat proiectul meu de a reveni „la studii", la Geneva.

De ce atmosfera societății criticilor genevezi este total deosebită de a celor francezi (două excepții cunoscute de mine: Gaëtan Picon și Maurice Nadeau)? Situați oarecum la extremitatea culturii franceze, și întrucîtva în „provincie" față de Paris, morga autorității centrale lipsește cu desăvîrșire. În plus, asupra acestor critici lucrează și tradiția ospitalieră, liberală, cosmopolită, a cetății geneveze, spiritul de salon al D-nei de Staël, vocația contactelor și relațiilor internaționale, care pe malurile Lemanului constituie o realitate, o metodă și un stil de viață. Toți își fac, cel puțin la suprafață, o plăcere să te invite, să te introducă în diferite medii intelectuale, tendință pe care am observat-o nu numai la J. S., dar și la Marcel Raymond afabil, politicos, cu voce tînără și gesturi retractile, Jean Rousset, Henri Morier. J. S. are două locuințe, una familială, a doua transformată integral în cabinet de studiu, un depozit prodigios de cărți și reviste. Ordinea familială și intelectuală coexistă, sînt cultivate paralel, dar ele nu se suprapun, nici nu se confundă, diviziune întru totul recomandabilă. J.R. locuiește într-un imobil și, în orice caz într-o curte, pe unde au trecut Voltaire, Benjamin Constant, Amiel. Din nou bibliotecă excepțională, bine compartimentată pe secole, în diferite încăperi, unele situate la nivele deosebite, cu scări și pasarele, inclusiv într-o

Scanned with OKEN Scanner

fostă pivniță de piatră, reamenajată, luminată electric. Dispoziție excelentă pentru studiu, în izolare; ambianță de celibatar erudit și egoist. Henri Morier îmi servește vin românesc (cumpărat la Geneva, la o expoziție) și după o masă copioasă alegem texte din noua ediție a *Dicționarului de poetică și retorică* pentru publicațiile noastre. Are vocația, temperamentul și metoda unui orlogier elvețian, foarte atent la ritm, accente, silabe lungi și scurte, într-un stil mai academic, sociabil, la modul superior monden.

Contacte umane, desigur, agreabile, simpatice, reconfortante pentru psihologia mea receptivă, latent entuziastă, chiar avidă de noutate, de relații, de cunoaștere. Ceea ce dă însă conținut și semnificație acestor mici euforii intelectuale este mereu opera, lucrările, cunoscute de mine în prealabil. Este limpede că dacă n-aș fi citit încă din țară o serie de cărți și studii, n-aș fi avut nici posibilitatea, nici curiozitatea explorării acestui univers uman și moral, destul de inedit și predispus spre cooperare, într-un spirit de cordialitate intelectuală.

Verific pe viu, repede, toate aceste constatări elementare și în alte sfere. În redacțiile și editurile apusene nu există boema și ușa etern deschisă prin alte părți. Ziua nu se pierde într-o pseudo-activitate sterilă, convulsivă, amorfă și pur verbală. Întîlnirile sînt programate, orele sînt bine fixate, timpul este măsurat. Jean V., romancier, critic și redactorul-șef al suplimentului literar al lui *Tribune de Genève,* rupe două ore în timpul mesei. Ne fixăm asupra unor teme românești. Ca orice bun redactor el înțelege să-și formeze și să-și cultive o rețea de corespondenți literari străini. Vizitez și redacția intermitentei *Poésie vivante,* care a închinat numere lui Brâncuși și Arghezi, al cărui director, André Marie, un discipol al lui Henri M. întreține legături cu Ion Caraion. Dacă la *Tribune de Genève* mă întîmpină o adevărată industrie de presă, la *Poésie vivante* fac cunoștință cu eroismul unui entuziast, care se consumă sentimental în două încăperi minuscule. Aici se redactează, se culege și se broșează întreaga revistă, adevărată redacție și tipografie de buzunar, cu toate amărăciunile și voluptățile pionieratului. În fața acestui entuziasm obscur cad toate calculele și previziunile economice. Mi-a fost deci imposibil să pri-

Scanned with OKEN Scanner

mesc în dar revista și o serie de volume ale autorului. Convenim, în cele din urmă, cu un sentiment vădit de stînjenire de ambele părți, asupra unui modest „prix d'auteur". „Devizele" mele erau puține. Dar parcă și mai alarmantă era situația financiară a revistei...

13—15 octombrie 1970

La Lugano devin, în sfîrșit, pur și simplu turist, deși și aici s-ar fi oferit posibilitatea unui interviu la radio și la televiziune. Nu-mi mai amintesc bine de ce am... refuzat. Ceea ce însă n-am ratat a fost o bună explorare a cantonului Ticino, inclusiv mica enclavă intaliană *Campio d'Italia,* al cărui cazino face concurență celui de la Lugano. Lacul, munții, vegetația, sinuozitățile acestei „Riviere" elvețiene sînt, chiar și în octombrie, splendide. Și dacă ar fi să le găsesc, totuși, un mic „defect", este că sînt *prea* frumoase, *prea* saturate de toate schemele și imaginile, devenite stereotipe, ale pitorescului publicitar. Impresia fundamentală este, nu o dată, de afiș turistic, de secvență cinematografică în tehnicolor. Pe un spațiu mic sînt concentrate toate elementele posibile ale marelui spectacol vizual: soare, albastrul de cobalt al lacului, palmierii verzi, munții vertiginoși în tonuri degradate, de la alb la cenușiu diamantin și ocru violet. Dimineața, scena este încă acoperită de o cortină subțire de ceață. Cînd se ridică, peisajul devine radios și exultant. Oamenii sînt joviali, exuberanți, vorbesc tare, mari amatori de localuri, grădini, cafenele, cu mesele întinse pe trotoare și în piețe, ca la Paris. Anul trecut întîlnisem și tenori *bel canto*. Este o altă „Elveție", italianizată, latină, întrucîtva mai liberă, mai emancipată de sub controlul disciplinei germanice. La Bellinzona colecționez trei castele stil Renaștere, foarte bine conservate (și restaurate), decorative, dar lipsite de aspectul ciclopic, gotic și feudal, de la Marborg, de pildă, din Polonia. Simetria și proporția stilului clasic și roman au pătruns în contraforturile Alpilor, cu prelungiri pînă la Brigue, la poalele Simplonului. La Riva San Vitale pășesc într-un din cele mai vechi baptisterii din Eu-

Scanned with OKEN Scanner

ropa (sec. V). Ticino este ultimul canton care s-a alipit Confederației (1803). De o evidentă individualitate morală și temperamentală, el este și ultimul care să se supună stilului „alemanic" și riguros predominant în Elveția. Interesantă expoziție de avangardă: *Nuove correnti a Mosca*, 11 Settembre—1 Novembre 1970, Museo Belle Arti Lugano. Catalogul, o raritate.

10 septembrie 1971

ÎNTÎLNIRE LA GENEVA

O reuniune intelectuală internațională poate fi analizată din diferite unghiuri și, în ce mă privește, ca „literat", față de cea de a *XXIII-e Rencontres Internationales de Genève (21 august—8 septembrie 1971)* pe tema: *Où va la civilisation?*, adopt atitudinea participării și contemplării deschise, binevoitoare și — în același timp — lucide. Experiență, pentru mine, aproape inedită: al doilea „congres" occidental, după cel de la Bordeaux, de literatură comparată. Preocuparea centrală a dezbaterilor (foarte vastă și plină de semne de întrebare, imposibil de rezolvat în cîteva pagini) trece întrucîtva, în conștiința mea „critică", pe un plan secundar, față de calitatea și stilul conferințelor, de tehnica propriu-zisă a dezbaterilor. Nu mai puțin de șase conferențiari, mai toți de reputație internațională, introduc o varietate evidentă de preocupări și metode, de confruntări spirituale și ideologice, de la discursul politic la mesajul onctuos și paternalist, de la improvizația spectaculoasă, franțuzească, la prelegerea doctă și predominant informativă. Reacțiunea publicului, a presei și, bineînțeles, a noastră, a participanților, a fost foarte diferențiată și nuanțată. Nu s-au putut realiza adeziuni și aprecieri unanime aproape în jurul nici unei probleme dezbătute. Dar adevărul este că acest tip de *Rencontre* nu-și propune și nu și-a propus niciodată astfel de obiective. Cum a repetat și subliniat Jean Starobinski, președintele reuniunii, care a prezidat dezbaterile cu abilitate, finețe intelectuală și deosebit simț al echili-

Scanned with OKEN Scanner

brului, scopul esențial a constat într-o „lectură a timpului nostru", într-un efort de descifrare a principalelor tendințe ale civilizației moderne, fără ambiția clarificării definitive. S-o vorbit mult la Geneva, și de data aceasta, de „futurologie". Totuși, stadiul actual al acestei științe nu este prea departe de „patafizica" lui Jarry: știința... excepțiilor imprevizibile. Preocuparea — totuși — există. Ea apasă conștiințele, nu fără neliniște, nu fără multe bune motive. Ipotezele și alternativele au fost numeroase, ideile și soluțiile directoare puține. Un grup de personalități au lansat un număr de „mesaje". Un alt grup le-a supus analizei. Concluzia însă — repet — n-a putut fi desprinsă cu claritate. Sau — cel puțin — mie mi-a fost imposibil s-o prind într-o formulă.

Seria conferințelor ținute, pentru noi, la o oră neobișnuită (9 seara, fapt explicabil totuși, dat fiind că marele public genevez, auditorul de bază, este reținut pînă spre orele 7 de ocupațiile sale profesionale), într-o ambianță intelectuală nu lipsită de mondenitate, dar și cu o numeroasă participare studențească (tînără, curioasă, evident interesată), a fost deschisă de expozeul „consilierului federal" (ministrul de interne) Hans Peter Tschudi, care ne-a întreținut pe tema *Où va la Suisse*, despre „problemele viitorului micilor state". Discursul, din punct de vedere tehnic, s-a desfășurat în sensuri multiple, cu treceri continui și confortabile de la perspectiva mondială la situația specifică a Elveției, într-un stil programatic, politic și probabil (într-o oarecare măsură) și electoral. S-a vorbit și despre reforma constituției, necesitatea participării tot mai active la organismele internaționale, bunăstarea Elveției, dar și de existența problemei tineretului. Expunere sobră, serioasă, calculată, prudentă, uneori prea minuțios-analitică. Dar elveților le place — este o calitate — să fie concreți, precișii, sistematici.

Temperatura se urcă imediat, a doua zi ascultînd pe sociologul mexican Rodolfo Stavenhagen, personalitatea străină cea mai bine reliefată a acestei *Rencontre*, temperament de om politic. Nu m-ar mira să-l regăsesc într-o organizație „americană" oarecare. Este o adevărată „artă" a combina analiza științifică riguroasă și ideea politică, a prezenta teze „revoluționare" într-o argumentare docu-

Scanned with OKEN Scanner

mentată, strînsă, efectiv convingătoare, fără fraze sonore. Temperament latin reprimat de o bună educaţie şi disciplină intelectuală. A vorbit despre antagonismul dintre imperialism şi America latină: *Demain l'Amérique latine, Entre le sous-développement et la révolution,* îndelung aplaudat, în special de tineret, foarte numeros şi receptiv. Şi dezbaterile care au urmat expunerii sale au dovedit priza şi audienţa deosebită a acestui redutabil polemist, dialectician şi *debater*, perfect stăpîn pe ideile, datele şi convingerile sale, exprimate într-o excelentă limbă franceză („une belle aisance" au scris ziarele). Prin mexicanul R. am cunoscut şi un *alt* Mexic, foarte departe de Benito Juarez şi Pancho Villa. S-a amuzat cînd i-am spus că Mexicul este cunoscut la noi mai ales prin filme, vedete exotice, dansuri şi... *sombreros.*

Alfred Grosser, profesor la Institutul de studii politice din Paris, prezenţă internaţională activă şi multiplă, jovială, spirit cît de profund greu de judecat numai după o o singură conferinţă, ne-a întreţinut în spirit de *causerie* degajată şi inteligentă (voit improvizată?) despre *Crise de la société et crise de l'éducation.* Orientarea generală mergea în sensul unui „liberalism" clasic, destul de desuet, în sensul cel mai propriu al cuvîntului. Avea răspunsuri şi soluţii la *toate* problemele, foarte sigur de sine, în ton simpatic-avocaţial, plin de butade şi paradoxe. Stilistic vorbind, a fost agreabil, de „succes", dar de o consistenţă relativă. Faţă de gravitatea şi fervoarea „mexicană", A. G. a făcut figură de *causeur* de salon, uneori şi de *bâtonnier* parizian arguţios. Firește, de ţinută, şi cu o bună rutină a dezbaterilor publice internaţionale. „Rodajul" său era evident, şi, în definitiv, agreabil ca spectacol.

Esteticianul italian Gillo Dorfles, fizionomie rasată, d'anunziană (comparaţie pe care o primeşte cu un larg surîs cordial) a fost singurul conferenţiar despre care aveam precise noţiuni prealabile. Îi citisem două cărţi şi unele studii, atent în special la *Le oscilazioni del gusto.* A evoluat în ultimul timp spre estetica industrială, *industrial design,* spre urbanism şi ecologie, temă tratată şi la aceste *Rencontres: Le déséquilibre écologique et l'urbanisme.* Prelegere — predominant universitară — bine documen-

Scanned with OKEN Scanner

tată, cu numeroase referințe, mai ales anglo-saxone. Doct, instructiv, deloc „orator". Ideea lansată despre „semantica" și „lizibilitatea" monumentelor și orașelor a interesat pe participanți, uneori în stil imperceptibil sau involuntar ironic: orașele americane, italiene sau elveției pot fi „citite" la diferite nivele: „semnificația" lor este multiplă și contradictorie ca un text literar „ambiguu". Uneori chiar „ilizibil" sau „pe dos".

N-am prea gustat alocuțiunea nu lipsită de truisme a fizicianului francez Louis Leprince-Ringuet, academician, celebritate etc., ținută ascetică, monahală, care și-a propus să inițieze publicul genevez (inclusiv pe invitați) despre *Sciences, techniques et bonheur des hommes.* Că în occidentul hiper-tehnicizat „mașinile" atentează la fericirea umană este adevărat într-o anume măsură. Dar acest „model" nu corespunde deloc situației din țările socialiste. Mi-am îngăduit deci să contest teza sa esențială, conferențiarul dîndu-mi — în cele din urmă — dreptate ca nuanța concesivă: „Sînteți la vîrsta de aur a industrializării și tehnicii". Expozeul s-a încheiat printr-o profesiune de credință „evanghelică". Mult prea lung în răspunsuri, ușor condescendent, ușor paternalist, ușor clerical, ușor obosit. Nici publicul genevez n-a apreciat excesiv, s-ar zice, expunerile sale de „vulgarizare" despre disocierea atomului, protoni și neutroni.

Interesant, original din multe puncte de vedere, s-a dovedit filozoful spaniol José Luis L. Arangueren, fost profesor la universitatea din Madrid, pe care a părăsit-o, în 1965, din motive politice. Profesează la universitatea din Santa Barbara din California, de unde a venit să vorbească despre *La morale dans la civilisation de l'avenir.* Temă foarte actuală, îndelung dezbătută cu acute implicații și pe plan internațional. Om de idei, interiorizat, cauzist, pasionat, s-a „aprins" imediat, în mod plăcut, cînd i-am citat cîțiva moraliști spanioli, mai ales Baltasar Gracián. A intervenit și J. S. cu celebrul aforism (în spaniolă sună mai bine, prin alternanța *milicia/malicia*): „Viața omului este o luptă împotriva răutății omului". Într-un anume sens, citatul a sunat și ca un *motto* final al actualelor *Rencontres.*

Scanned with OKEN Scanner

Confruntarea directă, chiar brutală cu mine însumi. Oricît aș fi de curios, de avid de noi relații, de alte decoruri și perspective intelectuale, constat că-mi lipsește, atît vocația cît și rutina reală a unor astfel de „întîlniri", în ciuda aparențelor salvate. O persistentă, chiar dacă nu gravă inhibiție, îmi stăpînea mai toate reacțiunile. Lipsă evidentă, mai ales, de afinități reale cu unii membri ai „delegației" noastre, de formație prea jurnalistică și fără cunoștințe, măcar onorabile, de limbă franceză. De ce aș face o prezență formală, aliniată, numai pentru a vedea Geneva? O revedeam, de fapt, pentru a treia oară. Peste o lună urma dealtfel să revin pentru două semestre ca „bursier" *Pro Helvetia*. Un proiect ratat, de prin 1945—48, se profila dintr-o dată pînă în cele mai mici detalii.

Noiembrie — decembrie 1971

INTEGRARE DIFICILĂ

A te integra în mecanismul Facultății de litere din Geneva, nu este o operație chiar tocmai simplă. Elvețienii au un talent special de a fi complicați, minuțioși și... expeditivi atunci cînd toate formalitățile sînt ireproșabile. În primele două zile am completat, în diferite împrejurări, peste zece formulare, angajamente, declarații, fișe. în baza unui dosar deja constituit, care m-a uimit prin precizia detaliilor sale. Orice eroare „tehnică" este exclusă. Bună poliție cantonală și federală. Titulatura oficială: „Contrôle des étrangers".

Atmosfera cursurilor, în prima săptămînă, rămîne încă inconcludentă. O parte din profesori încep seminariile abia după 1 noiembrie. Roland Barthes, de pildă, profesor invitat care înlocuiește pe J. S., în concediu științific. A anunțat un curs de semiologie literară și un seminar de „explicații de texte", pe care-l voi urma. Se anunță interesant și seminarul despre baroc al lui Jean Rousset. Este afabil, ușor timid, deloc „belfer". Facultatea de litere din Geneva este mică, dar cu o bună reputație, stabili-

Scanned with OKEN Scanner

tă de Saussure, apoi de Thibaudet și Marcel Raymond, continuat prin foștii săi elevi amintiți mai sus. Dealtfel cu J. R. mă voi mai întîlni și la o masă, oferită de către M. R. L-a onorat și interesat în mod vizibil grupajul de articole care i-a fost consacrat de curînd, în *Secolul XX* (5/1971), pe marginea traducerii românești a cunoscutului eseu *De la Baudelaire la suprarealism*. Se crede „ignorat", depășit de zgomotul noilor tenori ai criticii franceze, „une page tournée". Sînt întrebat, pe larg, de aproape toți colaboratorii și, în special, despre Mircea Martin, autorul studiului introductiv. Aflu, cu acest prilej, că i s-a expediat o invitație oficială din partea decanatului Facultății de litere. Deci, îl vom avea să sperăm repede, pe malul Lemanului.

Situație ambiguă aproape „falsă", care va deveni tot mai iritantă, agravată treptat pînă la limita „resentimentului": pentru a putea primi o viză prelungită aveam nevoie de o înscriere universitară riguros formală. Dar, deși redevenit „student" întîrziat (cu carte de identitate și „Livret d'Étudiant", plătind taxe, asigurări etc. etc.), nu puteam uita în nici un caz că depășisem o anumită vîrstă, publicasem în țară cîteva volume, încheiasem primul volum din *Dicționar de idei literare*, aveam un sistem propriu de referințe și de reflexie critică și că, în orice caz, nu mai eram și nu mai puteam fi, nici pe departe, nici „student", nici „doctorand", nici „asistent". Nu discut acum nici „valoarea" cărților mele, nici legitimitatea unor poziții critice, nici întreaga mea activitate. Dar aveam conștiința foarte vie că sînt totuși un autor român, în parte realizat, și nu acceptam, nici în conștiința mea și nici măcar formal, statutul minor de student, bursier etc. pe care, nu fără ingenuitate imprudentă, dar silit mai ales de împrejurări, trebuia să-l accept și să-l mimez. De unde o serie de raporturi artificiale, constrînse, de crispări interioare, de gesturi stîngace, de totală neintegrare în această ambianță, ce nu era a mea, pe care n-o meritam și pe care o visasem cu totul altfel. Adevărul este că experiențe de acest gen nu se mai pot face *după* o anume vîrstă și evoluție intelectuală. Chiar dacă avantajele erau enorme (un an întreg de mare bibliotecă, documentarea unei lucrări de proporții, de recuperare a cel puțin două

Scanned with OKEN Scanner

decenii de nostalgii studioase occidentale, într-un alt climat și cu alte perspective), am început să resimt încă din primele săptămîni rezistența și duritățile firești într-un fel, ale orașului, adevărata față a Genevei. În Elveția venisem „format" și nu puteam asimila (chiar dacă rațional înțelegeam o astfel de comportare), nici un fel de discriminare, subordonare sau umilință din partea mediului pe care *trebuia* totuși să-l frecventez, să-l respect, să-l menajez. Păstrez recunoștință pentru cei ce mi-au creat acest stagiu documentar fie și tardiv. Dar nimeni nu este vinovat de izbucnirea unor incompatibilități radicale și inevitabile, unele destul de grave. Mă vedeam, „retrogradat", desconsiderat, redus la statutul umilitor de „student sărac". Și dintr-o dată „prețul" plătit mi s-a părut, moral vorbind, prea mare.

RECLUZIUNE

Găsesc un refugiu în bibliotecă, echivalent cu o adevărată terapeutică a orgoliului în suferință, dar mai ales a necesității devorante de lectură organizată, documentară, în adîncime, care mă stăpînește. Îmi place studiul metodic, sistematic, planificat, în baza unor repere și liste bibliografice riguroase. Mă înfund deci cu un fel de voluptate tristă, dublată de întreaga voință de recuperare și compensare de care sînt capabil, în *Bibliothèque publique et universitaire*, a cărei veche sală de lectură, plină cu portrete cu peruci istorice și figuri de pastori, mi s-a gravat în memorie. Colecție remarcabilă de tablouri și busturi literare: un Rousseau, în *terre cuite* de Houdon, un La Fontaine, un Agrippa d'Aubigné (care a și murit la Geneva, placă în *Vieille Ville)*, un Toepffer. D'Aubigné, francez, infatuat, obstinat, cu buze subțiri, strînse, Toepffer, genevez, mefient, reticent, refulat, magistrală radiografie morală (L. Lugardon). Este singura mea „consolare", de mare punctualitate și eficacitate. Relații strînse cu toți bibliotecarii, sub prezidența lui Daniel Anet, în pragul pensionării, o adevărată „instituție". Este un domn la apus de vîrstă și de carieră, literat și afabil, cu un etern

Scanned with OKEN Scanner

trandafir roz la butonieră. Este „decorația" sa, mi se spune, de trei decenii. Am păşit în cîteva biblioteci, dar o mai desăvîrşită competență bibliografic-enciclopedică şi mai ales bonomie n-am întîlnit. Îşi amintește de toți românii care l-au frecventat, printre ultimii „monsieur V., doctor de la Geneva, azi director în M.A.E. Îi transmite salutările sale şi mă întreabă dacă şi-a făcut „une situation"... „Bien sûr"...

Am petrecut aici, fără îndoială, cele mai plăcute zile elvețiene, care mi-au alungat multe amărăciuni şi deceptii, adevărat sedativ al complexelor mele răscolite. Bibliotecă excelentă, splendid utilată, foarte internațională, nesperat de bine dotată pentru obiectul cercetărilor mele: *Le Moderne et son „modèle"*. Tot ce nu are poate aduce repede printr-un sistem de *prêt interurbain* bine pus la punct. Fiecare fişă costă 30 ct., pentru avizarea — printr-o scrisoare — la domiciliu. Se pot împrumuta şi acasă pînă la 10 volume într-o repriză (inclusiv reviste, privilegiu de care am început să uzez copios). O bibliotecară în bluză românească (a cumpărat-o — mă informează — vara aceasta la Bucureşti) îmi controlează surîzător şi uşor pedant fişele de *prêt interurbain*. Aduc vorba insistent de bluze, de Matisse... Cînd credeam că-i pot smulge încă o fişă, acelaşi zîmbet grațios mă dezarmează: „N-aveți dreptul decît la şase". Bibliotecarele elvețiene sînt incoruptibile.

SEMINARII UNIVERSITARE

Cursurile nu-mi par interesante, dar cîteva seminarii mă atrag şi încep să le frecventez cu regularitate. Mă iau în serios, conştiincios şi metodic, nu fără unele scrupule şi complexe formale, dealtfel total inutile şi exagerate. Voi face, situație şi mai „picantă", chiar şi „lucrări de seminar", voi lua iscălituri de frecvență, acestea din urmă nu fără un anume humor latent, etc. Regula jocului trebuia respectată. Totuşi nu cred că Facultatea de litere din Geneva a avut, în aceste două semestre, un „student" mai „contestatar" (interior) ca mine...

Scanned with OKEN Scanner

Seminarul despre *baroc* al lui J. R. este instructiv și foarte aplicat: primul trimestru are ca obiect arhitectura și plastica barocă: Bernini, Boromini etc., analizați pe albume și planșe selecționate. Pentru a-i spori eficiența, J. R. „rupe" seminarul în două grupe: preferă auditoriul restrîns, atent, colocvial. Știe că și în România au apărut, în ultimul timp, cîteva studii despre baroc și convenim ca, într-o viitoare ședință, să prezint volumul *Clasicism, baroc, romantism*, „cette curiosité exotique", definiție fără umbre de ironie. Am simțit imediat curiozitatea și chiar impacienta specialistului, suprasaturat de izvoare franco-italo-germane. Fără îndoială, raza de acțiune a unor astfel de lucrări este foarte mică, dar de oarecare calitate.

Bronislav Baczko, profesor supleant, invitat de la Clermond-Ferand, propune un curs și seminar despre *ideea de progres*, temă apropiată de preocupările mele geneveze. Ne aflăm la faza „definițiilor" clasice: studenții sînt orientați spre consultarea principalelor enciclopedii vechi și moderne, deschise la articolul respectiv, analizat în structura sa expozitivă, respectiv a tehnicii „discursului" despre progres. Analiza, chiar dacă lentă, progresează...

Cu Roland Barthes lucrurile se complică. Înțeleg foarte bine că un curs introductiv nu este o carte și că materialele încă descusute din prelegeri se pot suda în cele din urmă într-un eminent eseu. Urmăresc ambele seminarii: atît cel de *semiologie*, cît și de *analiză structurală de text*, unde „metoda", după cîteva ședințe, mi-a devenit foarte limpede: paradox și anti-metodă pînă la extrema limită. Obiectul analizei este *La vérité sur le cas de M. Valdemar* de Poe, în versiunea Baudelaire*. Regula jocului? Textul este fragmentat (voit arbitrar, operațional) în 170 de „lexies" descifrată în toate „codurile" și „semnificațiile" sale. Practic vorbind, fiecare participant trebuie să pună *toate* conotațiile pe care le întrevede, de colectat apoi în cele 5—6—7 „coduri de lectură" reperate pînă acum (lista rămîne deschisă). În ce scop? „Faire éclater

* Va fi publicată ulterior sub titlul *Analyse textuelle d'un conte d'Edgar Poe*, în culegerea *Sémiotique narative et textuelle* (Paris, Larousse, 1973), pp. 29—54.

Scanned with OKEN Scanner

le texte", lectură nu structurantă, ci violent destructivă, destructurantă. Observația mea (strecurată... timid) că există *totuși* un număr de semnificații „privilegiate", unele mai „pertinente" decît altele, deci o ierarhie conotativă, raportabilă și la configurația textului ca *unitate*, nu este ... acceptată și pe bună dreptate (din perspectiva B). Acesta urmărește o analiză plană, pur formală. Numai că o analiză pur formală nu ... există, nu poate fi dusă consecvent pînă la capăt, *numai* în acest plan, sau că, în orice caz, critica literară nu se poate reduce *numai* la atît. Într-o pauză i-am spus, jumătate în glumă, jumătate în serios: „Domnule Barthes, eu vreau să construiesc un model (al *ideii de modern*) și dv. vreți să distrugeți *toate* modelele. Chiar pe... *toate?*" Răspunsul mi-a venit pe același ton: „Ca să distrugem modelele trebuie mai întîi să le construim". Ceea ce este foarte adevărat, chiar dacă politețea răspunsului se voia foarte ironică .... În asociații, disociații, paranteze spontane, R. B. este — efectiv — *el*. Încep să înțeleg că lucrarea care-l reprezintă cel mai bine, cel mai specific, este de fapt *Mythologies*. Impresie finală de frivolitate intelectuală.

Mediocru, total decepționant, improvizat, seminarul lui Yves Bonnefoy, despre *Literatură și pictură*. Nici o încadrare istorică și teoretică a problemei, nici o referință la o serie de texte capitale. Causerie pariziană cu gust de *pepsi cola*.

FOLCLOR PATRIOTIC

A venit iarna. În parcul *Alfred Bertrand* veveriţele zburdă în libertate, fără complexe literare sau de altă natură. Sînt zvelte, grațioase, simpatice, le revăd totdeauna cu multă plăcere, dimineața în drum spre bibliotecă, de la locuința mea din apropiere, 6 rue Doctoresse Champendal. Într-o zi, le-am aruncat un pesmet. Începe o cursă foarte sportivă. Cîștigătorul are drept la porția

Scanned with OKEN Scanner

întreagă . . . Fabulă şi nu prea . . . La Geneva, în orice caz, se joacă *fair play*. Concurenţa este acerbă, dar legile scrise şi nescrise funcţionează aproape impecabil. Cînd magazinele *Migros* au pus în vînzare un produs farmaceutic (vitamina C efervescentă), la un preţ de *dumping*, a izbucnit scandal teribil: lovitura sub centură dată farmaciştilor a fost parată, în ciuda succesului de public.

Acelaşi stil dur şi aceeaşi replică promptă şi în noaptea de 11 spre 12 decembrie 1602, cînd ducele de Savoia a organizat celebra *Escalade:* cucerirea prin surprindere a Genevei, după mari pregătiri de camuflaj, diversiune, şi ceea ce s-ar putea numi, în termeni moderni de război rece, operaţiuni *intox*. Este sărbătoarea naţională geneveză: cortegii nocturne în costume militare de epocă, tobe, halebarde, suliţe, făclii, atmosferă şi joc de lumini şi umbre, în genul faimosului *Rond de noapte* al lui Rembrandt. Spectacolul, chiar dacă nu de proporţii monumentale, şi de un folclor istoric foarte „făcut", foarte demonstrativ, mi-a plăcut. L-am urmărit pe mai multe străzi, în vechea cetate şi dincolo de incintă. Publicul s-a adunat în piaţa *Bourg-du-Four*, din vechea cetate, amuzat, curios şi folcloric: unele geneveze, în special tinere, arborează rochii de epocă, de unde şi mici nuanţe de carnaval. Am trecut şi eu prin pasajul *Monetier*, care leagă mica piaţă *du Perron* cu *la Madeleine*, parcurs ritual, festiv, posibil doar o dată pe an, în această noapte istorică. Aspect de subterană, catacombă, tunel, uliţă medievală (toate la un loc), într-o arhitectură autentic pluriseculară, cu multe zigzaguri imprevizibile. La ieşire ni se serveşte vin roşu fiert. După acest agreabil „botez" simt că am devenit puţin . . . genevez. Mă solidarizez, firesc, şi cu rezistenţa cetăţii, inclusiv cu celebra „mère" Royaume, care a zvîrlit în capul unui atacant vestita sa *marmită* (păstrată ca monument naţional şi şterpelită, în 1813, de un soldat francez cu instincte de colecţionar) şi mă bucur că o trupă de şoc a lui sire d'Albigny, care a încercat lovitura de gangster, şi-a primit lecţia cuvenită. Totul s-a soldat cu *une belle cacade*. Nu s-ar putea spune că ducele de Savoia (căruia îi aparţine expresia) n-avea spirit autocritic . . .

Scanned with OKEN Scanner

Februarie 1972

MOMENT DE „RUPTURĂ"

Semestrul de iarnă s-a încheiat şi odată cu el cursul şi cele două seminarii ale lui R. B., pe care le-am urmărit cu regularitate. N-am lipsit decît de la o singură şedinţă. Îmi este imposibil să nu-i recunosc inteligenţa, mobilitatea, spiritul asociativ, predilecţia pentru paradox şi anticonformismul salutar. Dar, în acelaşi timp, ar însemna să-mi reneg întreaga formaţie, orientare estetică şi direcţie a studiilor literare, dacă n-aş nota şi punctele de divergenţă, toate decisive. Pentru mine, după lectura aproape a tuturor cărţilor sale şi a unui contact seminarial bisăptămînal (sînt, cred, pînă acum, singurul critic român care a făcut această experienţă), nu mai am nici o îndoială: R.B. este un critic de tip alexandrin, de sfîrşit de ciclu istoric — evit cît pot noţiunea predominant stilistică de „decadenţă". Totul, dar absolut totul, îl apropie de gramaticii alexandrini: formalismul excesiv, fragmentarismul, estetismul violent, scepticismul, nihilismul. Nu mai există „literatură", „literaturi", „operă" sau „opere", doar *texte* şi *tropi.* Textele sînt dislocate în „lexii", mici parcele arbitrare. A identifica şi a explora conotaţiile figurilor de stil şi ale „lexiilor" înseamnă a „explica" textele. Nu există nici „metodă", nici „adevăr" în critică: toate semnificaţiile sînt egale: deci nici o ierarhie, nici o selecţie, nici o convergenţă şi pertinenţă reală. La o mică demonstraţie a mea, privitoare la un text fragmentar despre definiţia nuvelei şi a romanului propusă de Eichenbaum (care se modifică radical pe măsură ce este reintegrată contactelor sale obiective: *totalitatea* textului, *istoria* ideii de nuvelă şi roman etc.) primesc această replică superbă şi cumplit de arogantă, care-l defineşte integral: „Prefer o eroare frumoasă unui adevăr trist". Negarea ideii de adevăr atrage scepticismul şi, la distanţă de un pas, nihilismul.

Am asistat, efectiv, la „execuţia" şi „moartea" criticii şi esteticii literare. Cît priveşte istoria literară, ea pur şi simplu nu există. Trebuie să se termine odată cu această

Scanned with OKEN Scanner

gravă eroare. Trec peste o serie de enormităţi patente, debitate în stilul cafenelei *Aux Deux Magots*, despre B. Croce (care „a făcut cel mai mare rău Italiei"), unele texte de Baudelaire („c'est du pire romantisme"), indiferenţa afişată pentru culturile, literaturile şi limbile străine (care a surprins în mod neplăcut pe *toţi* studenţii străini), cultul total pentru Lacan şi evidentul *esprit de clocher* parizian, redus la cîteva nume: Dérida, Sollers etc., infatuarea evidentă, aerul constant de superioritate, „subversiunea" intelectuală transformată în metodă şi cochetărie, narcisismul violent, pentru a reţine doar substanţa. Extrem de stimulant, de interesant ca partener dialectic, sau dacă vreţi ca *sparing-partner* polemic (păstrez două mici caiete de teze şi . . . antiteze), R.B. nu-mi pare a avea nici o eficienţă reală în sfera studiilor literare introductive sau avansate. Nu spun „didactică" (pentru că despre aşa ceva nici nu poate fi vorba), dar nici măcar pozitiv-intelectuală, pentru studenţii debutanţi, cu totul derutaţi, speriaţi sau deconcertaţi de tot ce se profesa şi se profera (mai ales!) la curs şi seminarii. Rezultatul? Opinii extrem de împărţite, contradictorii ori reticente. Dar trebuie să fiu obiectiv pînă la capăt. Deşi iritat, neplăcut surprins, R.B. primea contradicţia, obiecţia foarte sceptic (dar foarte consecvent cu sine!) chiar şi faţă de propriile sale idei şi opinii.

Nu este posibil totuşi a vorbi despre semiologie şi hermeneutică (mai ales) fără a sufla un cuvînt despre Schleiermacher, Dilthey, Spitzer, fără referinţe anglo-saxone, germane şi italiene, studiate în textele originale. M-am convins că R.B. nu citeşte decît franţuzeşte („moi je ne travaille que sur du français"), că Roman Jakobson era cunoscut numai în traducerea de la *Editions de Minuit*, şi că despre semiologia germană, anglo-saxonă sau italiană informaţiile erau inexistente. Venind într-o zi, la seminar, cu *The Semantics of Literature* de Trevor Eaton, titlul a fost notat ca o evidentă curiozitate. Dar digresiunile, parantezele, asociaţiile erau, adesea, foarte atractive şi incitante. A fost o „experienţă" efectiv nouă şi, în esenţă, profund revelatoare. Dar „mitul" *noii critici* (dacă

Scanned with OKEN Scanner

el a existat vreodată) a dispărut pentru totdeauna, din conștiința mea. A rămas însă tot mai viu ancorată convingerea pluralismului „metodologic", al ierarhizării conotațiilor (mai simplu spus: a interpretărilor posibile), cuprinderea totală (unitară) a operei, la antipodul oricărui fragmentarism nerelevant. Fragmentul se restituie operei, opera literaturii, literatura artei literare, care este „ceva" mai mult decît o constelație de *tropi*. Iar noțiunea de „artă" — pentru mine — rămîne indisolubil asociată ideii de vibrație (lirică și imaginativă) în fața construcției de universuri imaginare. Fără participare emotivă și imaginară, nu există literatură. Or, formalismul sterilizează și castrează — din nefericire — tocmai această participare.

Cu toate iritările și, uneori, stîngăciile mele, în acest seminar am simțit că nu pot fi și nu pot rămîne, cu orice risc și cu toate handicapurile posibile, decît eu însumi: un critic și un teoretician literar român, cu „personalitatea" sa, oricît de relativă, capabil totuși de dialog și chiar de rezistență la eroarea străină, occidentală în speță, oricît de prestigioasă. De la un timp, îmi făceam chiar o voluptate malițioasă din a „bruia" acest seminar, a crea dificultăți, a contrazice, a irita sistematic pe „maestru". Cred că i-am produs o impresie execrabilă. Dar gustam în secret și din plin această insubordonare a unui critic „obscur", din est, care *îndrăznea* totuși să se opună sau să conteste o vedetă internațională. Mi-am asumat întregul risc al acestei „agasări", înțelegînd repede că R.B., care deși profesa (sau simula) spiritul liberal, tolerant, nu putea fi decît profund iritat de orice contrazicere și schimbare a sistemului de referințe, echivalentă cu o gravă pierdere de autoritate. Faptul, firește, intriga, scandaliza, indigna pe unii, pe cîte o gîsculiță naivă. Cu o *demoiselle* din Neuchâtel am avut chiar un schimb de cuvinte. Dar cei cîțiva auditori străini erau, în general, de partea mea, iar „în oraș" (căci Geneva este, orice s-ar spune, un mic oraș de provincie) se auzea, uneori cu simpatie, de această frondă insolită. Am primit și două invitații la masă . . .

Scanned with OKEN Scanner

Achiziţiile intelectuale ale acestui seminar au fost, din nefericire, foarte puţine. În schimb, mi s-au conturat definitiv două concluzii importante — aş spune — pentru orice critic român serios, care n-are temperament de epigon, ostil din instinct oricărui servilism intelectual, oricărei bătăi din picior de oriunde ar veni. Vorbesc din experienţă directă, în urma unei confruntări sistematice şi de durată:

1. Criticii occidentali formaţi într-o atmosferă de publicitate, obsedaţi uneori pînă la manie de prestigiu, reclamă, servicii de presă etc., privesc cu panică orice gest de insubordonare, obiecţie, critică, pierdere de audienţă. Pentru profesorii invitaţi, angajaţi prin contract la universităţi străine, „succesul“ sau „insuccesul“ devine o problemă capitală. Cazul însuşi al lui R.B., care face o întreaga dramă din micul pamflet al lui R. Picart, plin de insuficienţe şi cît se poate de slab condus. O nouă confirmare, chiar dacă foarte minoră: afirmaţia din şedinţa inaugurală („moi je ne travaille que sur du français“) a produs nedumerirea şi semnele de întrebare ale unui italian, român, olandez etc. Ce valabilitate poate avea o teorie despre limbaj care nu se verifică în *toate* limbile? Ei bine, R.B. n-a întîrziat să se plîngă de obstrucţia făcută de „quelques étrangers“ etc. De unde concluzia că o polemică bine susţinută, un atac studiat cu atenţie, poate demonta sau stînjeni în mod vizibil *orice* reputaţie occidentală. Criticii neoccidentali, inclusiv români, nu trebuie deci să aibă nici un fel de complexe. Nu preconizez, în nici un caz, critica sistematică. Dar nu pot avea decît reprobare pentru neîncrederea în forţele proprii, spiritul de compilare, frenezia devorării primului „eseu“ străin picat în mînă, ignorarea suficientă a lucrărilor româneşti echivalente. Nu este de admis, intelectual vorbind, a compila — să zicem — despre „comicologie“ („Il compilait, compilait, compilait . . .“, Voltaire, operaţie cu totul inferioară) şi a ignora cu suficienţă contribuţiile româneşti reale *anterioare* în acest domeniu cînd se citează aruncate cu lopata tot felul de izvoare străine extrem de inegale,

Scanned with OKEN Scanner

sau a crede că o mediocră (și greșită) *Introducere în literatura fantastică* de T. Todorov, este o adevărată autoritate în materie etc. Aceste fenomene denotă lipsă de orientare, speriat de primul text critic care ne pică din străinătate. (Constat la relectură anticiparea și confirmarea, din plin, a unor idei din *Confesiune involuntară*. Nu suprim „repetiția").

2. Concluzie, poate, și mai însemnată: nimeni nu este luat în serios (chiar dacă uneori primit cu rezerve, antipatizat, sau chiar detestat etc.), dacă nu adoptă o poziție proprie, personală. Criticii occidentali au tendința firească, explicabilă istoric, de a privi superior, cu condescendență, pe colegii lor din alte zone. Iar aceștia din urmă n-au decît două alternative: mimetismul, epigonismul, satelizarea, care le poate asigura avantaje publicitare, de „carieră", editoriale etc., sau acceptarea ori provocarea confruntării intelectuale, cu orice risc. Dar corect, deschis, cordial, fără prejudecăți și dogmatisme de sens contrar, fără inhibiții, doar ca produs al unor reflexii și cercetări proprii. Se înțelege că nu pot accepta și cultiva decît a doua ipoteză. De fapt, nu mi-am desfășurat nici pe departe toate ideile și proiectele în această direcție.

„VIAȚA STUDENȚEASCĂ"

Un timp am crezut că este vorba de o insuficiență personală: diferență de vîrstă, austeritate înnăscută, ritm de activitate abrupt, singular și disciplinat, deprinderi care în general irită. A face „societate", a stabili un „dialog" cu tinerii mei „colegi" de facultate se dovedește aproape imposibil. Trebuie neapărat avut în vedere că experiența mea universitară este și rămîne strict geneveză. Mi se spune că în universitățile elvețiene, de limbă și tradiție germană, atmosfera este mult diferită. Înclin să cred acest lucru, dar — deocamdată — pe malurile Lemanului, „studentul" întîrziat din mine încearcă, uneori, un sentiment de reală și persistentă amărăciune. A sta de vorbă, a continua discuțiile de seminar, a confrunta idei și fapte, cu

Scanned with OKEN Scanner

studenți elvețieni, mai precis genevezi, iată o intreprindere foarte dificilă, aproape utopică. Fapt și mai ciudat pentru mentalitatea noastră: studenții genevezi, în general vorbind, sînt puțin comunicativi chiar între ei. Ies din sală, unul cîte unul, fără a-și adresa aproape nici un cuvînt. Tăcere, discreție, desigur, dar și multă inhibiție și refulare.

Efectiv sociabili, deschiși și, uneori chiar gălăgioși, sîntem doar „noi" străinii. Colegul meu mai tînăr, Jaap Lintvelt, „doctorand", asistent la facultatea de litere din Groningen, îmi comunică aceleași impresii: imposibilitatea stabilirii contactului uman, imediat și sportiv. Iată o simpatică familie olandeză, care suferă efectiv de solitudine. D-na L. a fost secretara Institutului de romanistică din Groningen și cunoaște bine pe lectorii noștri din Olanda, Gr. Br. și S.A. Sînt interesați de România, citesc chiar și *La Roumanie d'ajourd'hui* și . . . ne consolăm reciproc de o anume lipsă, poate și subiectivă, de ospitalitate „studențească". Dacă un olandez mai curînd flegmatic începe să se irite, ce să mai spun de italieni, spanioli, sudamericani? Maria-del-Mar G. „colega" mea de la istorie (anul III), este o tînără și exuberantă mesageră a Republicii Costa-Rica. În rîsul său, în cascade, răsună toate ritmurile Americii Centrale și ale Caraibelor. Constatări identice, dar ușor dezabuzate, căci această explozie de vitalitate nu poate fi ușor redusă la tăcere.

Explicații, desigur, există: mari deosebiri temperamentale, de preocupări și educație, poate și suprasaturare de străini, atitudine dealtfel perfect legitimă. Geneva este și nu mai este un oraș „elvețian". Proporția de străini a atins 2 la 1, în continuă creștere. Orașul, universitatea, centrele studențești au un caracter net și profund cosmopolit. În mijlocul acestiu mediu, genevezul autentic — tînăr sau bătrîn — se simte inevitabil tot mai „străin". De unde o anume reținere, prudență și reacțiune retractilă. Există uneori și un fel de psihoză că orice străin, după ce a depășit stadiul turistic, poate avea și intenții inavuabile. Trebuie recunoscut cinstit că psihologic așa stau lucrurile. Pentru a nu mai aminti de invazia de străini, tari în capital, care cumpără avid și metodic tot ce găsesc: terenuri, vile, apartamente, fabrici, industrii,

Scanned with OKEN Scanner

pachete de acțiuni. N-am avut posibilitatea verificării, dar mi s-a afirmat că aproape un sfert din teritoriul locuibil al Confederației a fost „cumpărat" de străini, ceea ce — obiectiv vorbind — creează o situație economică gravă. De unde propuneri de amendamente constituționale, restricții legale, protestele presei, cît de eficiente greu de spus. Cert este că la Lugano și Bellinzona, în Ticino, revine ... o bancă la 900 de locuitori, proporție de-a dreptul alarmantă. Mare aflux de capital din nordul Italiei: Milano — capitala economico-industrială a peninsulei — este doar la doi pași.

Că studenții elvețieni, ei înșiși, suferă de singurătate, de lipsa unei vieți comunitare reale, animate, o dovedește și prozelitismul de nuanță religioasă sau politică. O serie întreagă de afișe, anunțuri, comunicate, care emană de la diferite *Groupes bibliques universitaires*, propun o *soirée d'accueil* („Sketchs, Poemes, Chant et Musique"). Un alt grup pare (sau chiar este) adeptul unei *Méditation transcendentale*, cu o „conferință de informație" introductivă. Un al treilea descoperă că ... Isus este un „personaj necunoscut și insolit" și lansează un cerc de studii pentru a descifra această enigmă ... Ne aflăm, oricum, în unul din centrele vitale ale protestantismului mondial și fervoarea misionară — chiar dacă pulverizată — este încă destul de vie și activă.

Demonstrațiile „politice" sînt, uneori, mai zgomotoase, dar la fel de individualiste ... „Grupuri" și „grupuscule" concurente, cu efective microscopice sau foarte slabe, abia își fac simțită prezența de vreme ce pentru a „sabota" o conferință a lui Edgar Faure a fost nevoie de venirea unui „comando" tocmai de la ... Grenoble. Atras de conferință, într-o totală inocență a contextului, pătrund cu mare greutate în sala universității, plină pînă la refuz. Demonstrația a durat doar douăzeci de minute: serpentine, confeti, avioane de hîrtie, lozinci umoristice („les gamins aux lits"), *chahut* ritmic. Ambianță — totuși — mai mult de chermeză distractivă decît de manifestație politică radicală. Fostul premier francez n-a putut scoate un cuvînt și a ieșit precum a venit: într-o extremă dificultate, foarte enervat și cu gesticulări dezordonate. Presa a dramatizat micul episod, mai mult folcloric decît „con-

Scanned with OKEN Scanner

testatar". Dovadă că, a doua zi, rectorul universității, Dr. Martin Peter a putut pronunța alocuțiunea inaugurală de început de an într-o liniște și ordine desăvîrșită. La Geneva studențimea este mult prea disciplinată, individualistă, practică și „cuminte", pentru a deveni efectiv „contestatară" ...

PREZENȚĂ ROMÂNEASCĂ

Îmi dau bine seama, cu toată luciditatea, că multe din nemulțumirile interioare vin și din faptul că, în acest mediu cosmopolit, cultura noastră nu are — după informațiile mele — prezența pe care cred că ar merita-o. Nu cunosc bine reacțiunile tuturor scriitorilor români în străinătate. N-am întîlnit însă unul singur, de bună calitate, care să nu-și asume — în felul său — destinul „internațional" al culturii noastre. Solidarizare organică, fără îndoială. Dar și spirit de emulație, confruntare și competiție cu realizările altora, din est și vest, nu totdeauna strivitoare prin comparație. Reacțiune dublată de necesitatea unui anumit dialog, de conștiința afirmării personalității și „mesajului" propriu. Nu-mi pare deloc excesivă această tendință de promovare, cu atît mai mult cu cît nu *toate* valorile autentice românești sînt încă traduse, propagate, „exportate". Încerc să strîng, să inventariez, informațiile de care dispun. Ce se știe, în mod precis, la Geneva, în această perioadă, despre cultura noastră?

Corul *Madrigal* a dat recent un concert și întîmplarea face ca d-na Luc R., nora criticului M.R. (care mă invită la o masă unde se discută mult despre „cultura Românie") să fie cîntăreață și profesoară de canto. A participat la concert și a rămas cu excelente impresii. Nu este o simplă amabilitate de gazdă. În presă, aceleași ecouri favorabile. Citesc în *Tribune de Genève*, din 27 octombrie: „formație admirabilă", „reputație deloc exagerată", „interpretare alimentată de izvoarele cele mai diverse și totdeauna de calitate exemplară", „modelarea cea mai justă de către Marin Constantin, care și-a construit ansamblul

într-un mod superior". Afluența de public — mi se spune — n-a fost mare, dar succesul la melomani, la cunoscători, indiscutabil. Legăturile muzicii noastre cu Geneva sînt mai vechi și Dinu Lipatti, fost profesor la Conservator, a lăsat amintiri durabile. O mică piață îi poartă chiar numele . . .

Cîți scriitori români au studiat sau au trecut prin Geneva? Îmi amintesc — foarte fugitiv — de frații Golești, Alecu Russo, Alexandru Macedonski, Tudor Arghezi, pentru a aminti doar pe clasici, exceptînd pe cei . . . în viață. Făceam această scurtă și improvizată recapitulare ieșind din librăria *Academia* (avenue Henri Dunant) specializată în import de cărți din Est. Patronul, tînăr, activ, se plînge că nu poate lucra satisfăcător cu întreprinderea *Libri*. Îmi enumera o serie de motive, îmi prezintă (pentru a doua oară!) un număr de documente și mă roagă să-l ajut. Transmit celor în drept această „intervenție" . . . Mi se pare și mie paradoxal ca dintre *toate* țările socialiste, tocmai România să lipsească din această librărie centrală. Vrea să importe dicționare, gramatici, metode și literatură română traduse în franțuzește. Deci, acest gen de cărți se caută, sînt cerute. Altfel, dl. H.B. nu s-ar zbate. Îi ofer cîteva exemplare, tot ce aveam, dar exportator de cărți, în Elveția, regret, nu mă pot face. Preocupările mele sînt altele.

Alt caz: Mircea H., elvețian prin mamă, sosit aici prin reintregirea familiei. Este șeful serviciului de abonamente de reviste științifice al librăriei universitare *Georg*, cea mai mare din Geneva, de mari posibilități „livrești"; dacă te interesează, să zicem, ultimele 30 de cărți despre Polul Sud, în toate limbile, poți să fii sigur că le găsești. Îl cunoșteam destul de bine din țară și prin natura ocupațiilor mele discutăm adesea despre cărți, reviste, publicații străine și românești. Îi povestesc întîmplarea cu librăria *Academia*. „Asta nu-i nimic", și-mi scoate un întreg dosar, din 1969—1970, referitor la *Revue Roumaine de Chimie* comandată insistent și imposibil de procurat prin abonament. A făcut nu mai puțin de 6 adrese, în franțuzește și românește. În cele din urmă, s-a adresat Ambasadei, care a intervenit energic. A primit, în sfîrșit, un număr, nu însă și . . . următoarele. În astfel de condiții

Scanned with OKEN Scanner

este foarte greu de făcut export sistematic, organizat, de carte și revistă românească.

Trec de la publicații la plastică. A deschide o expoziție de pictură marină românească la Geneva, într-un sezon cînd galeriile de artă expun Picasso, Max Ernst, Magnello etc., ține de pariu, aventură și oarecare inocență. Și, totuși, Dimitrie Știubei pictorul de „marine", are curajul, pentru a doua oară, să dea ochii cu publicul, amatorii și critica geneveză. A expus într-un salon mult prea discret al hotelului *Le Richemond,* plătind o locație enormă: 200 franci elvețieni pe zi, timp de 10 zile. Cînd l-am vizitat în ziua de 3 decembrie, întovărășind pe atașatul nostru cultural A.G., reprezentant al ambasadorului dr. Ion Georgescu, era aproape fericit: vîndu-se cîteva tablouri și „locația" fusese acoperită. Dar astfel de manifestări artistice, într-un fel de „avangardă", dar *à rebours,* ar avea nevoie de o cu totul altfel de „regie".

Din fericire, în alte împrejurări, cînd intervine și publicitatea comercială, succesul devine o realitate. Gheorghe Zamfir mai ales, are o presă elvețiană fără egal. În seara zilei de 30 noiembrie, sala *Patino* era animată, veselă, aglomerată: *Folklore roumain,* muzică populară, prezentată de ansamblul Benone Damian. Succes evident, aplauze, bisuri, naiul — *flûte de Pan* — al lui Stanciu Simion și monumentalul... țambal al lui Stîngă Pantelimon au produs senzație și elogii în presă (*Tribune de Genève,* 1 dec.) În pauză, un grup întreg se repede dezinvolt pe scenă să vadă mai îndeaproape aceste curiozități... „exotice" să... pună măcar mîna pe ele. S.S. adevărat virtuos al naiului, are și înregistrări elvețiene în stil *jazz.* Semnează autografe, publicul feminin îi acordă o atenție specială. Și ca spectacolul să fie complet, atras probabil de toată această insolită agitație și aglomerație, pe scenă s-a urcat și un... *flic,* dealtfel, repede edificat, dovadă largul său surîs. Ordinea a fost riguros păstrată... Cultura noastră nu este însă numai folclorică și „pitorească", iar eu nu ader aproape deloc la astfel de spectacole predominant convenționale.

Sensibilizat din aceste motive prezente mereu în conștiință (și din multe altele) la toate ecourile posibile des-

pre cultura noastră găsesc și motive de satisfacție. Parcurg nu mai puțin de trei serii de articole ale prietenului nostru din Lugano, Fernando Zappa, care ne-a vizitat în luna august, oaspete și al *Uniunii Scriitorilor*, la Mamaia: primul ciclu este publicat în săptămînalul ticinez *Cooperazione*, respectiv: *La scuola nella Romania di oggi* (nr. 41, 7 ott. 1971), *Il prodigio industriale nella Romania di oggi* (nr. 42, 14 ott. 1971), *Romania agricola* (nr. 43, 21 ott. 1971), *Incontro con gli scrittori* (nr. 44, 28 ott. 1971), *Bucarest, cuore della Romania*, (nr. 46, 11 nov. 1971), articole dublate de seria *I monasteri della Moldavia*, din *Azione* (21 și 28 ott și 4 nov. 1971) și de alte trei emisiuni la *Radio Svizzera Italiana* (9 ott., 23 ott., 20 nov. 1971). Autorul ar dori să scrie o carte despre România, păstrează vii impresii despre scriitorii și scriitoarele noastre (prietenul Z. este un simpatic meridional, cu spiritul mobil și cordial). Tonul acestor articole este alert și agreabil. Ochiul, plin de simpatie.

Cetatea Genevei, de tradiție ospitalieră (adevărat loc de refugiu al persecutaților protestanți) păstrează și azi multe reflexe (sau aparențe) de spirit caritabil, deschis și cosmopolit, deși afluența de străini a devenit enormă. De unde, cum spuneam, o evidentă inhibiție și suprasaturație... Adevărații genevezi de baștină au devenit „minoritari" în propriul lor oraș. Totuși posibilitatea de integrare, după anume stagii, verificări și condiții nu este oprită. Ca român încerc să surprind și să refac unele traiectorii ale „compatrioților" noștri, cîteva interesante, într-un fel chiar exemplare.

Dr. Alexandru Manuilă și soția sa Ludmila, veniți la studii în perioada celui de al doilea război mondial, deveniți între timp cetățeni elvețieni, au publicat recent, împreună cu alți doi cercetători și un număr de colaboratori genevezi, un enorm *Dictionnaire français de médicine et biologie*, cu peste 15.000 de termeni științifici, operă a 15 ani de muncă organizată, cel mai mare din lume de acest tip. A obținut foarte recent (și aș zice foarte firesc) *Le grand prix de la Ville de Paris* al Academiei franceze de medicină și ziarele, în elogiile lor, nu ascund

Scanned with OKEN Scanner

deloc originea română a primilor doi autori. Dr. A. M. cunoscut vag încă din țară, în mediile studențești, este azi șeful Biroului de publicații și traduceri al *O.M.S.*-ului. Păstrează relații cordiale cu intelectualii români în trecere prin Geneva. Îmi amintesc cu insistență și de *Dicționarul* meu lăsat în țară la Editura *Eminescu,* bine închis în *safe*-ul editorului (lucrare ulterior apărută). Furie rece, inutilă, a neputinței, de la distanță.

Sentiment de frustație și „nedreptate" cu atît mai acut cu cît, nu fără o anume candoare (dar în astfel de împrejurări toate inițiativele de acest gen par și chiar sînt în mod inevitabil „entuziaste" și „naive"), unele din inițiativele mele dădeau mici rezultate. Voiam să mă fac util, să dau și un astfel de sens prezenței mele geneveze și uneori izbuteam. Trei-patru emisiuni și mese rotunde la *Radio Suisse Romande* și *Radio Svizzera Italiana,* două-trei articole, nu sînt nimic mai mult decît trei-patru emisiuni și două-trei articole. Dar aceste manifestări, lipsite de orice caracter și sugestie „oficială", nu erau deloc dese la Geneva în această perioadă. Sînt mici urme scrise sau înregistrate ale unor modeste bune intenții strict personale. Trimit pînă și *Scrisori din Geneva* la *România Literară,* extrag din însemnările mele o serie de *Mici scene elveține* pentru *Tribuna,* unde apar datorită lui D. R. Popescu integral. Prin Erwin H. și cu ajutorul lui Aurel M., directorul Ed. *Minerva,* proiectez și o mică antologie: *Rumänische Erzähler der Gegenwart* la *Gute Schriften Bern.* Ofer 10 texte dintre care vor fi reținute doar 5. Și traducerile vor trebui, în parte, refăcute. Explorez atent și „depozitul" de cărți românești de la bibliotecă și donez cîteva volume și extrase personale. Am această mică „plăcere", nu chiar total gratuită, de a mă vedea, alături de alții, în fișierul unor mari biblioteci străine, fiindcă am conștiința că sînt un autor român nu mai puțin „valabil" ca foarte mulți alții. Observ că Virgil C. care m-a precedat la Geneva a procedat exact la fel. Dicționarele și enciclopediile noastre, cîte există, sînt încă puțin prezente.

Scanned with OKEN Scanner

ANTITURISM

Printre miturile civilizației moderne cel turistic ocupă, fără îndoială, unul din primele locuri. El a luat proporții enorme, de stupefiant în masă, de mistificare colectivă de mari proporții. Ce nu promit agențiile internaționale, reclamele, prospectele, afișele? Evaziune, senzații tari, insolite, exotice, *safari* în Africa ecuatorială și dansuri sacre în insula Bali etc etc. Unde începe mistificarea? Atunci cînd prospectul și itinerarul turistic pretind — direct sau indirect — că *unica* realitate a țării sau regiunii în cauză este *doar* prezentată de fotografiile multicolore, *stewardess*-ele cu surîs profesional, ghizii cu zîmbet insinuant și echivoc. Nu se poate nega că Europa occidentală, Africa sau Oceanul Indian prezintă și *toate* aspectele selecționate de *Hapag* sau *Kuoni*. Dar *tocmai* acest „decupaj" începe să irite, căci el ascunde, ignoră, sau pur și simplu mistifică o serie întreagă de realități la fel de obiective, de semnificative și izbitoare. Pentru a nu mai vorbi de dimensiune socială, colectivă, adesea sumbră, care le face și mai revelatorii, și mai reprezentative, la antipodul oricărui trucaj publicitar posibil.

Despre Elveția, firește, aceeași imagine reală și, în același timp, prefabricată. A început sezonul turistic de iarnă și cine ar putea nega funicularele, pistele de schi, Alpii plini de zăpadă, animația cosmopolită de la St. Moritz și Davos? Și totuși Elveția, aș spune *adevărata* Elveție, este și *altceva,* mai ales *altceva.* Mă aflu pentru a patra oară în această țară, vizitată la diferite nivele: delegații literare, turism și invitație, reuniuni internaționale și, acum în urmă, ca om de bibliotecă și „student". Imaginea se rectifică treptat, se interiorizează, devine tot mai precisă. Nu pot spune că mă atrage mai puțin Confederația helvetică. Dar am început s-o „citesc" și s-o înțeleg și *altfel,* dincolo de vitrine, reclame și priviri superficial-mondene. Refuz categoric mai ales imaginea unei Elveții convenționale, numai de fabricanți de ceasuri și schiori, de brînzeturi și Wilhelm Tell, de munți și lacuri. Descopăr treptat Elveția „mea", personală, neobligatorie pentru nimeni, care mă interesează și mă intrigă, nuanțe și reali-

Scanned with OKEN Scanner

tăți morale despre care agențiile de turism nu spun absolut nimic. Poate fiindcă nu interesează. Sau, poate, fiindcă nu este nici prea rentabil. Nu simt nevoia deci să descriu nici Alpii, nici lacul Leman, nici Geneva, nici podul Mont Blanc. Dealtfel, constat încă odată, că nici nu mă interesează așa-numitele „impresii de călătorie". Deci indiferență aproape totală, aproape programatică, dar foarte sinceră, pentru întreg „peisajul elvețian". N-am, bineînțeles, îmi reamintesc fugitiv infirmitatea, nici un fel de „sentiment al naturii" ...

ÎNTÎLNIRE CU FRA ROBERTO

Ticino este un canton plin de vestigii romano-italice, a cărui explorare cere timp și o anume metodă. De astă dată, la Ponte Capriasca, am o altă surpriză: o replică aproape identică, exceptînd fundalul — în biserica elvețiană mai deschis, mai peisagist — al celebrului *Il Cenacolo* de Leonardo da Vinci, operă a unui elev, care datează tot din Cinquecento. Mergînd pe aceeași pistă, condus tot de F.Z. descopăr în *Convento Santa Maria dei frati cappucini,* din Bigorio (telefon 09/78222), una din cele mai interesante mănăstiri catolice din cîte cunosc. Mai întîi, datorită faptului că n-au mai rămas decît ... 3 călugări „pierduți" întrucîtva într-o masivă construcție transformată într-un sediu de reuniune, educație spirituală și reculegere a tineretului catolic. Interiorul și mobilierul foarte modern contrastează violent cu austeritatea și arheologia bine marcată a bolților și pereților de piatră și cărămidă. Capela are scaune joase, cubiste, roșii, în stilul unui *hall* de hotel internațional. O madonă, sculptată, aduce a Hans Arp sau așa ceva. Acest modernism plastic începe să mă intrige. Explicația este totuși foarte simplă: starețul, Fra Roberto, este ... pictor modernist, aproape abstract, adept convins al mișcării de *aggiornamento* al bisericii catolice. Se declară, pe cîte înțeleg, împotriva anchilozei în misticism, recluziune și viață pur contemplativă. „Călugării" trebuie să se reapropie de „mase". În ce-l privește, Fra Roberto a avut pînă acum două expo-

Scanned with OKEN Scanner

ziţii, la Berna şi Zürich, nu însă şi la... Lugano, unde vechea ierarhie clericală este încă foarte puternică, vreau să spun „catolică". Originalul stareţ, vizibil inteligent, fin şi cultivat, reacţionează în felul său pictînd... cardinali cu aspect sever, inchizitorial, uşor caricatural, crucificări în stil Rouault. Pentru a nu mai aminti de o foarte vagă *natità* care are aspecte de *pop art*, cu reminiscenţe — aş zice — din Rauschenberg. S-ar putea ca impresiile mele picturale să fie prea rapide, superficiale, dar „modernismul" mănăstirii este neîndoielnic. În plus, electronică, muzică religioasă pe bandă, distribuită de o mică centrală cu 9 canale. Numai la Disentis, tot în Elveţia, am mai văzut ceva asemănător: confesori solicitaţi prin presse-bouton. Dacă este ocupat se aprinde o lumină roşie. Vitraliile lui Fra Roberto, de-a dreptul cubiste, comandate de unii patricieni din Lugano, mi-l prezintă şi mai mult ca un spirit de avangardă. Ne tratează foarte degajat cu *Ratefià liquore dei frati*. Se serveşte la bar, pe scaune înalte, şi se soarbe cu paiul. A fost cel mai neobişnuit *cocktail* din toate călătoriile mele.

Ianuarie — martie 1972

ANUNŢURI DE CĂSĂTORIE

Cînd sînt foarte obosit sau copleşit de ceţuri (mi se întîmplă adesea) citesc cu mare atenţiune... anunţurile de căsătorie din *Tribune de Genève* şi buna dispoziţie îmi revine. Am şi motive: lectura, într-un sens, este înalt şi involuntar umoristică, dublată de un pasionant act de cunoaştere: o adevărată semiologie a societăţii occidentale (nu neapărat elveţiene), o radiografie, pe viu, a unor profunde perturbaţii morale, foarte aproape de starea de criză. Ce nu întîlnim în aceste texte? Capitalism şi erotism, frivolitate şi drame obscure, iluzii şi refulări atroce, toate *slogan*-urile morale ale societăţii de consum. De fapt, „Elveţia" (ca atare) trebuie scoasă din cauză. Dar ea oferă, prin Geneva şi mediul său extrem de amestecat, posibilitatea unei secţiuni transversale a tuturor bovaris-

Scanned with OKEN Scanner

melor și miturilor erotice și conjugale moderne. Cum se face că această temă n-a picat încă pe mîna „semioticii" lui Roland Barthes?

O doamnă „foarte frumoasă", „cultivată", „înțelegătoare și cu caracter suplu", „foarte bogată (milionară) dar solitară, caută mariaj armonios". Să ai milioane și să rămîi ... „solitară", iată o situație care merită oarecare atenție. De semnalat unor tineri în „călătorie de studii". În cel mai pur stil publicitar, capitalist, este redactat următorul anunț, cu rază de acțiune bine precizată: Genève, Cannes, Paris. „O tînără doamnă de afaceri ... dar foarte feminină", de o „mare personalitate, frumoasă, farmec, *allure*, distincție" etc. etc., „veselă, sentimentală, senzuală" (sic) etc. etc. caută „MONSIEUR DE GRANDE CLASSE, capabil s-o ajute în realizarea afacerilor (în afară de imobiliar)". Apoi, numai ... „apoi pentru a trăi în doi, fericire totală". Și acum, atențiune! Nu este vorba de orice domn de mare clasă! „Indispensabil: estet, sublim, modern". Rămîn o clipă visător. Întrunesc toate calitățile ... Apoi trec la un alt anunț, în englezește, emanînd (s-ar zice) de la un înalt funcționar *O.N.U.* Și acesta „dorește să întîlnească o foarte atractivă tînără doamnă de calitatea întîia *(first class young lady)*, divorțatele nu sînt excluse, dar fără copii". Bineînțeles, în vederea „societății", cu perspectiva căsătoriei ... *if convenient*. Dacă se cade de acord ... Pînă acum, deci, în trei texte, cel puțin patru mituri ale societății occidentale: afaceri, sex, modernitate, monadenitate de nuanță snobă. Alte *slogan*-uri: o „foarte agreabilă tînără doamnă" dorește „să împartă plăcerea de a trăi". Necesitatea acestei *joie de vivre*, în realitate aproape total absentă în acest tip de societate, răsare peste tot: la cinema, în revistele-magazin, la mica publicitate. Un „celibatar" (trec peste cartea de vizită) dorește o „soție catolică" ... iubind cinematograful ... Deci încă un mit: al cinefilului. În sfîrșit, reversul medaliei, o imensă dulcerare refulată: tot un „celibatar" etc. etc. dorește „o elvețiană sau o franțuzoaică" pentru „a rupe singurătatea". Deci micile mele observații „universitare" se confirmă. Pentru a nu mai aminti de acest anunț, care exprimă un întreg tragism cotidian: „Am 20 de ani, sînt casieră, mama celibatară, părăsită. Am suferit moral foarte mult. Aș

Scanned with OKEN Scanner

vrea să mă căsătoresc. Scrieți-mi . . ." (și dă cifrul). Este doar o mică recoltă din *Tribune de Genève* din 4—5 și 11—12 decembrie 1971.

Iată o cvasi „sub-literatură" profund ambiguă, mai revelatoare decît o întreagă anchetă sociologică! Ironia se dizolvă într-un surîs amar, care dispare repede. Suferința și compătimirea morală predomină: izolare, lipsă de comunicare, de fericire. Doamna are „milioane" și plătește 20 ct. cuvîntul să-și rezolve la 45 ani problema capitală a existenței. Regretabil și derizoriu. În astfel de scene, nu mai este vorba, de mult, de o țară numită Elveția . . .

ARTĂ MODERNĂ

Evadez uneori la sfîrșit de săptămînă, în direcția Berna, Zürich, Bâle, unde am cîțiva cunoscuți, orașe cu o personalitate net deosebită de a Genevei, care începe să se dizolve în conștiința mea într-o noțiune abstractă, cosmopolită și foarte impersonală. Să spun pe scurt, că Geneva nu este Elveția. De sute de ani un mic orășel provincial întreține și dezvoltă o imensă suprastructură internațională, care — în același timp — îl transcende și îl anulează. Geneva rămîne, dacă nu primul centru internațional al lumii, cu certitudine al doilea, după New-York. Deci oricît aș iubi sau nu acest oraș, Elveția — adevărata Confederație helvetică — începe undeva alături. Ea trebuie căutată cu prioritate, în altă parte; Berna, cu arcadele sale medievale, sub care te poți plimba ore întregi fără să vezi cerul, închisă într-o buclă foarte strîmbă a rîului Aare; Zürich, care se asociază în memoria mea cu lebedele și pescărușii de pe Limmat, ce-l taie în două, etern burg gotic în ceață; Bâle, cel mai „francez" oraș al Elveției „alemanice" sau — dacă vreți — cel mai „german" oraș al Elveției francofone, cetate de frontieră, profund europeană, patria atîtor mari spirite europene de la Burckhardt pînă la Wartburg. La Bâle, la confluența a două mari culturi și a trei frontiere, intuiești ceva din unitatea profundă și tridimensională a spiritului european oc-

Scanned with OKEN Scanner

cidental după definiția lui Koudenhove-Kalergi: creștină în profunzime, latină în extensiune, gotică în înălțime.

Demult nu mai cred, în materie de cultură, în întîmplări și coincidențe, și dacă la Bâle *Kunstmuseum* a devenit (aș îndrăzni să afirm), al doilea mare muzeu european de artă modernă (după *Musée d'art moderne* de la Paris), acest fapt are explicația sa precisă. Aici a germinat ideea, care a găsit și fondurile necesare de a cumpăra de la hitleriști, un foarte important „stoc" de *entartene Kunst* de „artă — o vai! — degenerată", destinată inițial distrugerii, de minți înguste, stupide și fanatice, apoi scoasă la licitație în Elveția. Nu intru în detaliile acestei foarte inspirate achiziții. Rămîne însă un fapt că a devenit aproape imposibilă studierea picturii moderne fără lungi și metodice stagii la Bâle. De fiecare dată întîlnesc americani sau germani, care iau note, foarte metodici; ca într-o bibliotecă de documentare. Colecțiile sînt uluitoare: la parter, în stînga, una din cele mai bogate *Aussellung* de ilustrație și grafică modernă de carte din lume. Săli întregi de Dufy, Chagall, Picasso în ediții magnifice. A fi bibliofil și a nu frecventa această colecție mi se pare un nonsens. Cartea a devenit obiect de artă totală, un *Gesamtkunstwerk* integral, somptuos și gratuit. Urmăresc ediții trase într-o sută-două de exemplare și caligrafia savantă a tușului pe hîrtia Lafuma îmi dă delicii. Trebuie să fii foarte „livresc" să poți gusta acest paradis în alb și negru, unde n-au acces decît inițiații vicioși sau damnații care și-au prefăcut sîngele în cerneală. Trec peste gravurile lui Dürer, de la etaj, peste cele două săli Holbein, cu cele trei portrete, toate celebre, ale lui Erasmus, pentru a rămîne exclusiv în sfera artei moderne. Inutil a da nume, căci, aici, la *Kunstmuseum*, poți vedea tot: și Arp și Chagall și Léger și Picasso și Klee și Kandinsky.

Dacă am ajuns aproape la saturație, de cînd pășesc în muzeele elvețiene, întîlnind mereu eternul Holder, și dacă prezența la Bâle, a artificiosului, literatului și afectat-simbolicului Böcklin mi se pare aproape o inadvertență (îmi este imposibil să mai gust acest „fantastic"), în schimb Klee, ca să iau un singur exemplu helveto-germanic, dezvăluie, prin lectură directă, mai mult decît mi-ar spune zece monografii. Combin impresiile de la

Scanned with OKEN Scanner

Bâle și Berna, unde Klee se află, efectiv, la el acasă: excepționala rigoare a artei zisă de „avangardă", care nu iese din condiția artei, ci doar o răstoarnă, sau o inversează. Fiecare linie, fiecare simbol grafic, fiecare pată este pictată cu o acuratețe germanică desăvîrșită, în peniță, sau cu pensula cea mai fină. Privesc atent, de la diferite distanțe, pînă la pedanterie, *Ad Parnassum,* tratat într-o minuțioasă tehnică divizionistă. Fiecare mic carou sau dreptunghi albastru ori violet, în nuanțe gradate, care pare a perfora pînă la infinit, are o precisă delimitare și organizare serială, obsedantă și implacabilă. Nimic, dar absolut nimic, nu este lăsat la întîmplare. *Improvisation 25* de Kandinsky are în ciuda definiției programatice o coerență interioară strictă, chiar dacă de batic oriental. Nu poți introduce nimic, nu poți scoate nimic. La fel, din falsul său schematism infantil. Revin la Paul Klee, atît de trădat de reproduceri, mai ales în pînzele mari. Ultimele compoziții de după 1937, *Insula Dulcamara, Früchte auf Blau, Parc Bei Lu* și, mai ales, neuitata *Harmonisierter Kampf* (în tonuri *vermillon* portocalii, *sable* și cafenii), spațioase, enigmatice, simbolice, dominate de semne grafice, pe fonduri diferențiate, în spirit analitic, cu suprafețele bine delimitate, instituie o adevărată dioramă a abstracțiunii plastice. Niciodată n-am avut, în muzeele elveției, o senzație mai netă că am pătruns într-o „altă lume", într-un alt nivel cosmic și spiritual ca în sălile de jos ale lui *Klee Stiftung* din *Kunstmuseum* (Berna). Oricît de amator aș fi în aceste domenii (care presupun asceza și erudiția lor), nu ezit a vedea în această *Harmonisierter Kampf* o capodoperă: un admirabil joc abstract de suprafețe portocalii-ocru-roșiatice, de o perfecțiune a armonizării complimentare și, în același timp, de o labilitate neverosimilă. S-ar putea, ca totdeauna, să „clasicizez" puțin această pictură, care n-a apărut totuși din vid, a cărei logică este, oricum am privi-o, impecabilă. Pentru a nu mai sublinia faptul că, prin Klee, abstracțiunea devine, în același timp, de o mare voluptate coloristică. Întîlnirea cu Klee, oricît de subiectivă ar fi, rămîne una din revelațiile mele artistice elvețiene.

Scanned with OKEN Scanner

9 aprilie 1972

MONDRIAN

Abia întors la Geneva din Spania fac un adevărat efort pentru a prinde, la Berna, ultima zi a retrospectivei-centenar Piet Mondrian (1872—1944) ocazie rară, probabil irepetabilă. Sînt într-o mare dispoziție de „cunoaștere", tot mai avid de noutate și de explorări inedite. Călătoria mă stimulează, receptivitatea devine tot mai favorabilă. Pot urmări sistematic unul din fenomenele capitale ale artei moderne: desprinderea progresivă de imagine și culoare, apoi ruperea totală de „natură" urmată de geometrizare și abstractizare. Iau multe note, cumpăr reproduceri, transcriu doar elementele esențiale.

Într-o primă fază, abstractizarea este pregătită de omogenizarea culorii și detaliilor. Copacul devine numai roșu, albastru sau cenușiu, spre un punct negru, atonal, al culorii. În același timp, liniile curbe devin tot mai schematice, mai lineare, mai segmentate și fracturate. Tonurile se uniformizează, vizibil estompate. Apoi intervine încadrarea, prinderea într-un contur net, cu rol de delimitare, de izolare. În interior, liniile încep să se grupeze geometric, în mici dreptunghiuri și carouri, suficient de ferme, de precise, ca să fragmenteze petele de culoare, șterse, impersonale, monotone, palide. Mondrian refuză în mod evident întreaga gamă cromatică. Pînzele din această perioadă (1911—1924) se numesc, în genere, *Compoziții în oval* sau *cub* și au tendința de a unifica tonurile, de a introduce tot mai multă ordine și geometrie într-o mare aglomerare de mici linii și suprafețe, produsul unei analize intelectuale asemănătoare cubismului. Apoi conturul dispare, limitele se estompează, încadrarea devine tot mai vagă. Este scos în relief doar jocul de linii care se întretaie în numeroase unghiuri drepte, pe un fond tot mai uniform și inexpresiv.

Metoda se precizează definitiv prin compoziții în linii drepte, cadrilate, gen „tablă de șah" sau „gratii", cu intervenția vizibilă a riglei și echerului. Totul se simplifică și se sistematizează. Joc de pătrate vag colorate. Uneori, în loc de linii, spații albe, lineare, care delimitează

Scanned with OKEN Scanner

carourile. Alteori, aspect „suprematist", dar mai abundent, mai caleidoscopic. Şi culorile se simplifică, reduse la două-trei tonuri mate. Mondrian denumeşte aceste pînze *Komposition mit Färbflächen*. O *Komposition. Quadrat auf Eck gestellt* (1918) indică întreaga evoluţie viitoare: obsesia liniilor drepte, tot mai puţine, elemente ale unui joc geometric de carouri colorate. Rigla se plimbă pe planşetă şi trasează mereu alte linii orizontale şi verticale, configurînd o mare varietate de pătrate şi dreptunghiuri monocolore pe un fond tot mai uniform: gris sau bleu pal. Verdele a fost extirpat de mult. Tot rafinamentul constă în alternanţe, proporţii şi corespondenţe coloristice din unghiuri opuse. Se tinde, spre geometria pură, inefabilă (joc de linii negre), forma perfectă (caroul) şi spre nonculoare (gris deschis sau alb). Purificare, simplificare, selecţionare şi reducţie continuă. Ultimele compoziţii (din faza americană) confirmă din plin paradoxul lui Wilde: faţadele de zgîrie-nori „seamănă" cu pînzele lui Mondrian, nu invers. Lecţie eminentă de reducere la esenţial şi raporturi pur formale. Acest univers abstract, artificial, riguros şi cerebral corespunde unei laturi a spiritului meu. Inutil a mai demonstra că şi geometria poate fi „frumoasă", rafinată, subtilă, „poetică", a cita pe Ion Barbu etc. Dar acest „estetism" îmi pare secundar. Fundamentală rămîne doar rigoarea şi severitatea construcţiei. Există afinităţi profunde între orice fenomen de „planificare" şi acest gen superior de pictură abstractă. Numai o neînţelegere sau o prejudecată dogmatică poate refuza această „pictură" atît de sistematizată şi geometrizată.

Mai — iulie 1972

MUZEE GENEVEZE

Suprasaturat de muzee spaniole, de Bâle şi Berna, nu-mi pot învinge inerţia de a intra, totuşi şi în muzeele geneveze, lăsate pentru „ultima săptămînă". Împrejurare destul de asemănătoare cu a vizitatorilor români la Paris, care rezervă pentru *Luvru* ultima zi disponibilă, simplă

Scanned with OKEN Scanner

formalitate turistică. Incitat și de sosirea lui L., căreia încep să-i prezint Geneva, intrăm în cele din urmă mai întîi în *Petit Palais*, sediul unei expoziții permanente: *De Renoir à Chagall et Picasso*. Colecție particulară, instalată într-un mic palat *second empire*, cu două subsoluri și o criptă, muzeul fiind situat chiar lîngă vechea tranșee a cetății. Impresioniști, pointiiști, post-impresioniști, nabi, fovi, expresioniști, „naivi" și „primitivi", într-o suită eclectică și cam înghesuită. Cîțiva Foujita (un japonez „naiv" în Montparnasse!), o *Notre Dame* de Utrillo, un foarte bun *Pont de l'Europe* de Caillebotte. *Le Danube à Galatz* de Marquet, un steag tricolor foarte vizibil. Datat 1933. Cum, cînd și unde a fost „inspirat"? Un bătrîn diplomat de carieră, din seria veche, C. S., mi-a afirmat cu mulți ani în urmă, că *el* ar fi fost inspiratorul celebrei *Blouse roumaine* a lui Matisse. Un *Clovn* de Buffet, sec, uscat, arid, ascetic, dar de o mare intensitate dramatică. Pictor nici bine „situat", nici bine „prizat" de critică. Suprarealistele, insolitele *Chats sur l'ombrelle rouge* de F. Desnos. Nu pot reține nici o impresie de ansamblu. Dar în acest tip de muzee, cam comerciale, se intră sumar, pentru cîteva obiective precise.

Mîndria lui *Musée d'art et d'histoire* este fără îndoială *La pêche miraculeuse* de Conrad Witz (1444), unul din primele peisaje ale picturii europene, încă de o mare prospețime. Ingenuitate și „naivitate" care nu mai este gotică. Un bust al lui Voltaire, de Lemoigne și un portret în pastel de La Tour al lui J. J. Rousseau, pudrat în albastru, figurează cele două divinități tutelare geneveze. Mulți Liotard, care a făcut și portretul unuia dintre Mavrocordați. Alt elvețian, tot atît de puțin cunoscut: Félix Vallotton, în care-mi place mai puțin scena din *Colloque sentimental*, cît un interior cu fotolii și cuvertură de pluș roșu. În fund, o bibliotecă modernă. Muzeu important totuși pe latură istorică, urbanistică, decorativă, documentară, pe care-mi propun să-l parcurg altădată mai sistematic și cu creionul în mînă. Dar în nici un caz pentru Holder (foarte „Camil Ressu") și Segantini, semănătoristul Elveției.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru a treia oară la Coppet, după aceeași traversare-inevitabil „turistică" — a lacului. Mereu surprins de dualitatea, de ambiguitatea cadrului. La parter, în aripa din dreapta a castelului, un foarte marțial muzeu al armatei elveține. Explicații solemne pe bandă, la megafon, la megafon, uniforme, arme, mare tradiție a „exportului" de trupe, dar și a „Crucii roșii", în succesiunea Henri Dunant. Mercenari de elită, serioși, fideli, care se lăsau masacrați nu odată, lipsiți de orice humor, în litera și spiritul contractului. Trebuie să vii la Coppet, în acest muzeu, să cunoști și versiunea elvețiană a Revoluției Franceze: „conservatoare" este puțin spus. Victimele, mai toate în slujba unor cauze străine, sînt glorificate în numele unor virtuți abstracte: onoare, cuvînt, fidelitate. Nu le pot contesta în sine, dar „cauza" invocării lor nu este elvețiană. Sau „elvețiană" a devenit doar emblema morală a unei „case de încredere": „Livrăm la cerere trei regimente, bine înarmate, bine antrenate, serioase, corecte etc. Intermediari excluși. Cont cec *Union des banques suisses*".

La etaj, aripa din stînga, apartamentul lui Necker, al Dnei de Staël și al descendenților, ultimul dintre ei contele d'Haussonville. Muzeul este și azi proprietate particulară, cu semne de uzură și decrepitudine exterioară. Întreținerea unor astfel de castele devine tot mai mult o aventură. Interior de aristocrație franceză, provincială, stil *Dix-huitième siècle,* dar fără excese și extravaganțe luxoase. Opulență, dacă pot spune, prudentă, economicoasă, de mare proprietar strîns la pungă. Pentru Dna de Staël un triplu confort: social, intelectual și sentimental. Ultimul soț, un ofițer obscur, mediocru. Portret ritual în camera de culcare, prezidat de un alt portret, mult mai important, al Dnei de Récamier. Relație destul de ciudată între cele două ilustre doamne, cu dormitoarele alăturate. Dna de Staël, s-ar spune, cultiva și chiar provoca această concurență feminină, pe care o domina — de departe — prin spirit. Cînd ai scris *De l'Allemange, De la littérature,* iar Napoleon te „filează" în toată Europa, chiar ai nevoie de o astfel de doamnă de companie pentru a da strălucire

Scanned with OKEN Scanner

suplimentară castelului. Pe cît de simpatică D-na de Staël, pe atît de antipatică această *poule de luxe*, care a fost Dna de Récamier, cu mentalitate de întreţinută, total neproductivă, specializată în poze ilustre, studiate, precum şi în relaţii erotico-mondene de mare clasă. Ultima „idilă" la bătrîneţe, cu Chateaubriand, de-a dreptul ridicolă (pentru amîndoi). Colecţia lui *Revue des Deux-Mondes* legată, din anticamera de alături, face figură bizară, aproape stranie. Dar la Coppet literatura, publicistica şi erotica sînt indisolubile. Este prezent printr-un portret şi inevitabilul *gigolo* şi *homme de lettres* genevez Benjamin Constant. În costumaţia variată a lui J. J. Rouseau văd un fenomen de narcisism. În pînza de aici (a lui Sir Allan Ramsay) Rousseau poartă guler şi căciulă de blană. Exhibiţionismul era în floare: Corinne arborează turbane de fantezie, ţine în mînă chiar o harfă. Şi în bibliotecă există o harfă, mîngîiată, ni se spune, de aceleaşi degete. Colecţia de cărţi este însă posterioară epocii de glorie. În vitrine, ediţii rare, însemne masonice, mici manuscrise napoleoniene cu grave... greşeli de ortografie franceză. Poţi fi deci genial şi... corsican. Descoperire, într-un fel tulburătoare, care mă consolează de toate greşelile... mele.

FILME FANTASTICE

Un cinema de cartier de lîngă gara Cornavin, îmi procură una din „secvenţele" geneveze cele mai memorabile: ciclul complet al celebrelor filme mute fantastice germane, ocazie unică. Îmi reamintesc de o scenă, din 1969, în faţa unui cinema care oferea *The secret sexual life of Romeo and Juliet* (eram cu poetul Geo D.): „Intraţi, intraţi, domnilor. Acest film nu-l puteţi vedea *decît* la Bertrana". Sala mică, mai totdeauna goală; abia douăzeci-treizeci de curioşi, mai toţi tineri („pentru studenţi reducere"). *Nosferatu le vampire (Nosferatu, eine Symphonie des Grauens*, de Murnau, 1922), sacadat, crispat, colţuros, fascinant, aproape genial. Castel sinistru în Carpaţi de fantezie. Teritoriu al fantomelor. Siluetă lugubră, scheletică, purtînd pe umăr propriul sicriu. Sicrie pline cu pămînt

Scanned with OKEN Scanner

și șobolani. Nosferatu dispare la prima rază de soare. Imagini obsedante, de mare teroare a imaginației. Gesticulație excesivă, expresionistă. Gheare, urechi lungi și ascuțite, chelie și grimasă sinistră, Nosferatu rămîne una din afecțiunile mele cinematografice definitive. Și mai pronunțat expresionist, prin decoruri asimetrice, umbre negre, prelungi, efecte extraordinar de plastice, *Le Cabinet du Docteur Caligari (Das Kabinett des Doktor Caligari,* de Robert Wiene, 1919), cu bîlciul și baraca somnambulului său cadaveric. Ideea automatului-sclav, comandat de o voință telepatică, demonică, împinsă pînă la ultima consecință. Refugiul doctorului Caligari în ospiciul de nebuni al cărui director este, creează surpriza unei situații profund ambigui prin răsturnare subită de planuri. Aceste scheme par azi naive: vampirism, demonism, demență. Tratate excesiv, simbolic, ele devin efecte de mare artă. Nu lipsește din această serie nici *Dr. Mabuse (Dr. Mabuse der Spieler,* în două părți: *Ein Bild der Zeit* și *Menschen der Zeit* de Fritz Lang, 1922), „arhetipul" unei lungi genealogii cinematografice. Mitul crimei științifice, perfect organizate, de un geniu al răului, al voinței de putere împinsă pînă la titanism, alături de al mondenității interlope, vicioase. Vechea dualitate, nu mai puțin arhetipică: geniu rău/geniu bun în variantă detectivă (Sue, Hugo, Balzac). *Metropolis* (tot de Fritz Lang, 1926), adevărat Babel modern, prefigurare a cetății monstruoase, mecanizate, strivitoare. Automatizare și abrutizare. Două lumi suprapuse, paradisiacă și subterană, a lucrătorilor-sclavi. Revoltă dezlănțuită de un robot, creație a unui inventator nebun. Conflict foarte net: capitalism/proletariat, dar revoluția își ucide proprii copii. Sclavii dezlănțuiți distrug mașinile, centrala electrică Moloch, provocînd un cataclism general, evocat cu mare forță și fantezie catastrofică. Sugestia împăcării finale între „clase", naivă, nu fără aluzii la creștinismul primitiv sugerat și de ideea catacombelor. De neuitat Brigitte Helm, cu gesturi sacadate, ritmice, în fruntea sclavilor revoltați. Arsă de vie ca vrăjitoare. Schematism ideologic și mai pronunțat, de mare efect demonstrativ și plastic. Filme exagerate, teribile, de enormă caricatură încă nedepășită. Cine spunea că excesivul este insignifiant? Aceste foarte stridente apariții me-

Scanned with OKEN Scanner

teorice au lăsat, dimpotrivă, urme de foc în istoria cinematografului. Aproape zece zile într-o altă lume, ruptă total de mediu. Predispoziții tot mai accentuate de izolare și neaderență interioară.

CRIZA DE ADAPTARE

Încerc cu toată luciditatea să-mi analizez starea de spirit, fără sentimentalități și recriminări inutile. Este limpede că trec printr-o „criză" de adaptare la un alt regim moral, intelectual și social, că „integrarea" genevеză rămîne mereu dificilă și că recluziunea și izolarea mea constituie o realitate. Lipsa de experiență, de contacte anterioare prelungite în mediile occidentale nu lămurește totul iar, în cazul în speță, aceste explicații rămîn destul de superficiale. Este limpede că altele sînt „cauzele", mult mai profunde și strict personale.

A intervenit cred, în primul rînd, în defavoarea mea, o atitudine de accentuată indiferență și reținere, dublată uneori de o neplăcută, chiar dacă (uneori) involuntară condescendență. Înțelegeam foarte bine că ar fi fost cu totul excesiv să pretind o atenție continuă, protocolară și convențională din partea unor personalități importante, mereu ocupate, cu program de lucru disciplinat și precis, ca și al meu. Am elogiat eu însumi, nu o dată, această izolare studioasă ca să pretind excepții chiar și în favoarea mea. Dar cînd aceeași indiferență, dublată cu aere ostentativ protectoare și superior condescendente, venea din partea unor vagi „universitari" și „asistenți", care nu reprezentau de fapt nimic și care n-au realizat nimic la nivel genevez, ca să nu mai spun elvețian sau internațional, lucrurile se schimbă. Cînd „bursa" a luat forma unui post de „asistent", această glacialitate s-a accentuat peste noapte. Nu acceptam în conștiința mea o astfel de conduită, pentru motivul că nu încercam să fac „concurență" nimănui și nici nu urmăream o „carieră" la Geneva. Acest antagonism real — surd, vătuit, politicos, dar foarte precis — avea și un alt conținut: intervenea diferența de nivel intelectual și, mai ales, prejudecățile, uneori greu

Scanned with OKEN Scanner

de suportat, despre intelectualii și studiile literare din zona mea spirituală. Nu puteam să accept pretinsa superioritate „universitară" a unor mici personaje cu care intram în contact în mod inevitabil. Dar și mai dificilă era situația următoare: în discuții, la seminarii, făceam dovada că (deși din „est") știam uneori mai mult și mai multe despre unele probleme specific occidentale. Am făcut „expozeuri" despre estetica barocului, ideea de modernitate la Baudelaire, despre modernitate și progres în secolul al XVIII-lea, pe bază de idei proprii și lecturi directe, întinse, de bibliotecă. Ceea ce mă irita deci, în esență, nu era recunoașterea sau nerecunoașterea din partea unui mediu care nu mă depășea și de la care nu așteptam nici o confirmare sau consacrare, ci un anume decalaj istoric, ce provoca și motiva, într-un fel, o astfel de reacțiune infatuată.

Acționa, de fapt, nu atît deosebirea dintre două tipuri de cultură, cît diferențierea obsedantă, pe care am resimțit-o și în Franța, creată de un (simbolic vorbind) mileniu de umanități. Acest fapt punea dintr-o dată o involuntară distanță, creea o ierarhie, o superioritate formală, lipsită de orice substanță reală, pe care o refuzam categoric. Am mai amintit de toate acestea. Mediocritatea, incompetența, lipsa de documentare, chiar o mare tradiție culturală la spate, tot mediocritate și incompetență rămîne, fie și de un oarecare nivel. Prin urmare înțelegeam și totuși nu acceptam mica infatuare intelectuală motivată doar de întîmplarea că ea s-a născut la Paris, Geneva ori în altă parte și nu la Iași. Revoltă abstractă, aproape „metafizică", pur interioară, că persoane foarte oarecare pot confisca și specula, în favoarea lor, accidentele și avantajele „istoriei". Simțeam și prin prezența mea, că acest „decalaj" poate fi totuși redus și că orice text românesc, de bună ținută intelectuală, contribuie la accelerarea și clarificarea acestui proces. Cînd am început să fac emisiuni în franțuzește, să ofer cîteva studii, tipărite în aceeași limbă, această condescendență abia disimulată a dispărut ca prin farmec. Însă „izolarea" mea morală și socială a crescut. Mă dovedeam un refractar, un corp străin neasimilabil, incomod, pentru unii chiar antipatic printr-o anume independență, rigiditate, înclinare spre

Scanned with OKEN Scanner

replică și realizări neașteptate, nebănuite, care mi se refuzau, de către unii, din principiu.

Știam bine că fusesem aruncat din pură întîmplare într-un mediu nepotrivit, necorespunzător nici vîrstei, nici temperamentului, nici formației, nici activităților mele. Nu mai puteam face însă nimic. Izolarea și singurătatea deveneau tot mai mult o dură și inevitabilă realitate. Situație aproape incredibilă: erau săptămîni întregi cînd nu stăteam aproape cu nimeni de vorbă; doar cîteva fraze uzuale cu bibliotecarii de serviciu. Existența mea se consuma într-o lungă tăcere laborioasă, în bibliotecă sau acasă, cu o lipsă aproape totală de contacte umane și sociale. Din motive de diversiune și chiar de evaziune, mergeam des la cinema și, uneori, la operă, cu abonamentul lui J.R. În străinătate, dar mai ales aici, la Geneva, am înțeles teribilul fenomen al singurătății, izolării și alienării morale occidentale. Asceză, purificare, cristalizare interioară profundă fără îndoială. Acumulări intelectuale și erudite enorme. Dar cîtă colegialitate frustată, cîtă umilință a indiferenței politicoase, a eschivărilor și scuzelor pur exterioare, cîtă necesitate a dialogului și comunicării drastic refuzate! Stîngăcie, neintuire a „stilului" genevez, sau pur și simplu ghinion; încercam uneori să rup acest cerc, să schițez gesturi de apropiere, să fac avansuri. Adevărată imprudență, reprimată cu o duritate de diferite nuanțe. Am renunțat repede, dar cu o mare contrarietate interioară. Mediul genevez este și rămîne închis, mefient, profund neospitalier, iar eu mă găseam mereu în fața alternativei următoare: ori mă arătam „sociabil", curios, întreprinzător și deveneam imediat „ciudat", un „suspect" virtual (cum — se pare — că am și devenit uneori!), expus imediat respingerii, ori acceptam izolarea, intrarea în necunoscut și tăcere și atunci întreaga mea umanitate începea să sufere sau să se „revolte". Geneva realizează deci și acest paradox: cum poți trăi și rămîne singur, perfect izolat, în mijlocul unei societăți în exterior foarte cosmopolite, făcută de fapt din straturi impermeabile, neaderente. Toate au cauzele și explicațiile lor, dar... *le charme est rompu*. S-ar părea pentru totdeauna. Însă regretul meu ar fi profund...

Scanned with OKEN Scanner

Drept consecință, solidarizare totală, sentimentală, definitivă cu Amiel, fenomen tipic genevez de inhibiție, refulare și resentimente legitime. Citesc și recitesc pagini din jurnal (15 février și mai ales 26 avril 1857 și 14, 7-bre), în care să mă regăsesc. Mă consolează și le înțeleg întrutotul prin identificare. Chestiune de optică, dispoziție, temperament. Dar în astfel de reacțiuni totul este o problemă de optică, dispoziție, temperament.

REVERSUL MEDALIEI

Încerc să fiu cît se poate de corect cu „gazdele" mele, dar și cu mine însumi. Multe din neînțelegeri veneau și din împrejurarea, pe care n-o cunoșteam încă bine, că de fapt există două Geneve și, în general, două Elveții. Elvețienii fac totul să te simți bine, excelent, o săptămînă, o lună, pe durata „vizei turistice". Este doar vocația și profesia lor. Mai mult, este cu totul altceva. Concediul turistic, o realitate; viața geneveză cotidiană cu totul alta. Vitrina și spatele magazinului. Intervine „le permis de séjour", complicatele mecanisme cantonale și federale, asumarea involuntară a statutului de „străin", saturația și xenofobia latentă sau declarată (amendamentele constituționale, repetate, ale d-lui Schwarzenbach!), dificultățile de cazare, nivel extrem de scump de viață, destule lipsuri etc. O săptămînă, o lună este foarte plăcut; un an, la nivelul meu, o adevărată încercare.

Spiritul calvinist, care a traumatizat și „marcat" definitiv Geneva, produce și alte incompatibilități radicale, inhibiții și tabu-uri. Interiorizare, dar și oarecare ipocrizie, examen de conștiință, dar și rigiditate, caritate dar și egoism, „comunitate" biblică, dar și individualism acerb, uneori fără scrupule. Totul sub o mantie grea, însă foarte discretă, de suspiciune și neîncredere reciprocă, de supraveghere cu coada ochiului, de procese anticipate de intenție. Fine, rafinate, cazuiste sau vulgare, rezultatul este peste tot același. Nu poate fi uitat faptul că nobila instituție a „responsabilului de stradă" a fost inventată de Calvin, la Geneva, că delațiunea lecturilor prohibite și

Scanned with OKEN Scanner

a absenței de la liturghie tot aici a luat formă instituționalizată, bine organizată și în proporție de masă. Calvin tînăr, portret în *Musée historique de la Réformation:* rece, obstinat, decis, ascetic, din rasa tiranilor. Inutil să mai adaog că refuz orice „mîntuire", orice „predestinare" pe care mi-o oferă.

Întîmplarea a făcut ca un cabaret *Ba-ta-clan* să expună, într-o vitrină de altfel destul de sobră, „un essaim de jeunes et ravissantes strip-teaseuses, danseuses, hôtesses etc" (cum sună aseptica reclamă a localului) chiar lîngă catedrala *St. Pierre*, în treacăt fie spus, total desfigurată de un fronton neoclasic adăugat ulterior de un mare prost gust. Sfidarea, de altfel involuntară, mi se părea mult prea timidă, prea inocentă, prea rezervată. Surprind întîmplător, într-o după amiază, două doamne de cea mai bună condiție, privind cu un zîmbet stins, aproape stînjenit, dar foarte atent, modestele poze... N-am ce face și le arunc un destul de impertinent: „Ça vous donne des idées, mesdames..." Apostrofă primită direct, aproape cinic, fără cel mai mic protest, ba dimpotrivă... Sub crusta geneveză ușor de spart se ascund uneori refulări adînci.

Mentalitatea provincială nu este mai puțin specifică. Geneva are, de fapt, pe lîngă o serie de mari avantaje și defectele a două provincii: franceză și elvețiană. Înțeleg prin spirit provincial: închiderea în carapace, cultivarea strictă, convențională a ierarhiilor locale, persistența prejudecăților de castă, mica bîrfeală, micile rivalități de clan. Într-un sens, întreaga Elveție este o „provincie" făcută din zone etanșe, total izolate. Nordul germanic nu circulă în sud. Francofonii n-au nici o afinitate cu germanofonii. Ticino este o lume și mai aparte și mai izolată. Rivalitățile regionale, nu mai puțin provinciale, sînt puternice. Între Geneva și Lausanne, la jumătate de oră distanță cu trenul, nici o osmoză, nici o comunicare spirituală sau intelectuală reală. Facultățile de litere se ignoră total. Cercurile literare, la fel. Cum aș putea uita refuzul net, categoric, al unei doamne din Lausanne, secretara *P.E.N.*-clubului, *Centre de Suisse Romande*, de a trece *dincolo*, de podul Mont Blanc? Cred că în afară de gara Cornavin, din perimetrul căreia nu ieșea, nu cunoștea nimic din Geneva. Îmi amintesc și de reacțiunea unui înalt func-

Scanned with OKEN Scanner

ționar la *U.N.E.S.C.O.*, elvețian din Lausanne, la precizarea mea că am studiat la Geneva: „Cette petite ville de province . . .“ spus pe ton de parodie abia diplomatică. Impresie superficială sau nu, Berna, Zürich, Bâle îmi par mult mai „deschise“, mai ospitaliere. În nici un caz adevărata Elveție nu trebuie judecată după suprastructura sa internațională, cosmopolită, de instituții bancare și de *O.N.U.*, cu totul exterioară. Și nici măcar după construcția sa administrativă dealtfel bine legată în chingi diplomatice. Neutralitate apărată, dar mai bine spus stimulată, organizată și exploatată cu rigoare, metodă, aplicație și seriozitate, de un popor muncitor care totuși nu are conștiința particularității (abstracte) a țării sale. Rolul multor organizații internaționale, caritabile, umanitariste este acela — derivativ — de a oferi o compensație, de a calma o anume „mauvaise conscience“.

Cînd stau de vorbă cu diferiți intelectuali elvețieni, la cei mai mulți surprind o evidentă miopie, să-i spun ingenuitate politică, de altfel foarte caracteristică, inevitabilă mentalității neutraliste. Alteori tonul devine suav „cinic“: „Vom pune industria noastră la dispoziție, așa cum am făcut și în timpul războiului“. Reacțiune sinceră, onestă, adesea de bună calitate. Totuși — în mod obiectiv — în afara istoriei, optică foarte apropiată — adesea — de punctul de vedere al lui Sirius. Despre ce este vorba? Marile curente ale istoriei contemporane par să treacă în multe spirite, fie pe deasupra, fie pe la dreapta, fie pe la stînga Elveției. De unde o evidentă detașare de latura dramatică, în tumult, profundă și reală a vieții politice internaționale. Reacțiunile devin adesea vătuite, abstracte, aseptizate, oarecum în *vase clos*, total neadecvate la obiect, de o irealitate prudentă și mefientă. O serie de tragedii contemporane nu-mi par deloc bine înțelese. Dar, pe de altă parte, cum ar putea fi bine înțelese într-o țară foarte bogată și care de sute de ani n-a cunoscut pe teritoriul său realitatea hidoasă și devastatoare, a războiului? A-i invinui sau invidia ar fi o absurditate, pe care interlocutorii mei n-o merită în nici un caz. Rămîne totuși un fapt, care adesea surprinde, irită, sau umple de perplexitate, indiferența politicoasă, depolitizată, a multor intelectuali, absorbirea lor totală în cîmpul profesional.

Scanned with OKEN Scanner

Alegerile și votările cantonale și confederale nu atrag mai mult de 25—30 la sută din votanți și chiar mai puțini. Nu este excesiv de mult, în treacăt fie spus . . .

Necesitatea unei „politici culturale" începe a fi resimțită abia în timpul din urmă. În Elveția încă nu există, să spunem cu o definiție foarte generică, un „minister al culturii". De abia de cîteva luni s-a constituit o comisiune federală însărcinată să ancheteze, să se documenteze și să sintetizeze primele elemente ale unei viitoare politici elveției a culturii pe plan federal. Este aproape sigur că în 5—6 ani Elveția va avea și un astfel de minister, „revoluționar" (pentru mentalitatea sa!) în multe privințe. Singurul organism cultural semi-guvernamental este, deocamdată, doar *Pro Helvetia,* cu funcții analoage *Institutul român pentru relații cu străinătatea,* dar cu un buget mai redus. Dar această „fundație" n-a luat ființă decît în perioada celui de al doilea război mondial. Tot din cauza acestei lacune (în curs de remediere) acordurile culturale ale confederației sînt inexistente. Explicația oficială este că Elveția nu are suficiente mijloace pentru a le satisface pe toate cu titlul de reciprocitate. Deschid, în schimb, un volum editat de *U.N.E.S.C.O.: Études à l'étranger* (XVIII, 1971—1972, pp. 455—462) și descopăr cu plăcere că Universitatea din Geneva, de pildă, acordă 17 burse de schimb pentru 11 țări, între care și România, Polonia și Cehoslovacia (dintre țările socialiste). Și alte universități elveției acordă astfel de facilități, dar numai la nivel cantonal. Volumul acestor schimburi culturale va crește? Informîndu-mă, în ce ne privește, constat cu surprindere că aceste burse nu sînt întotdeauna solicitate. Pentru 1972—1973 s-a găsit totuși un „amator", un student în etnografie, înscris însă la Paris . . . Ar fi vorba și de un lectorat românesc, dar nu la Geneva, unde ar fi efectiv util, ci la Neuchâtel. De ce? Mister. Acordul destul de recent semnat între Universitatea din Geneva și cea din Cluj ar putea avea și el utilitatea sa. Despre involuția *Societății Scriitorilor Elveției* contestată din exterior și interior de diferite „grupări", practic desființată, am un întreg dosar. Faza „vizitelor literare" s-a încheiat.

Scanned with OKEN Scanner

Parcurg în vederea organizării și transcrierii în aceste *Carnete* note și însemnări făcute în diferite împrejurări și o concluzie se desprinde cu toată claritatea: după baia de erudiție, severă și sistematică de la bibliotecă, legăturile, pot spune destul de apropiate cu un important grup de critici genevezi constituie, capitolul cel mai pozitiv al întregii „aventuri" elveţiene. Experienţă notabilă, chiar hotărîtoare, în multe privinţe, şi destul de rară la criticii români. Ea nu s-a redus numai la parcurgerea unor texte, ceea ce făcusem și mai înainte, de a debarca la Geneva, ci a pătruns în adîncime, în intimitatea (îmi place să cred) a unor reacţiuni morale, intelectuale și sociale. Aș îndrăzni să afirm că mi-am format despre criticii genevezi o imagine globală destul de exactă: statut social, aspiraţii și metode intelectuale, stil de viaţă, siluete morale. Deosebiri importante, uneori enorme faţă de tendinţele, aspiraţiile și moravurile criticii noastre curente. A prezenta aceste constatări făcute pe viu drept „exemple" mi se pare cu totul de prisos. Realităţi total diferite, pe traiectorii și mai diferite, care cer afinităţi organice de la același nivel de cultură, „model critic", etc. O anume „paralelă" este totuși posibilă.

O primă observaţie, nu chiar esenţială, are importanţa sa. Toţi criticii genevezi, fără excepţie, n-au nici pe departe prestigiul social pe care am fi înclinaţi să-l găsim, să-l atribuim, sau să-l recunoaștem, din perspectiva noastră, unor astfel de personalităţi. Nu există nici o echivalenţă cu poziţia socială, pe care au avut-o la noi, în lumea literară E. Lovinescu, în cea literară și socială G. Călinescu, pentru a mă restrînge doar la aceste două exemple. În afară de sfera facultăţii de litere și de unele cercuri redacţionale și literare restrînse unde lucrează cîţiva foști elevi, nici Marcel Raymond, nici Jean Starobinski, nici ceilalţi nu sînt cunoscuţi, amintiţi, omagiaţi de adevărata societate geneveză, care-i ignoră cu deplină inocenţă. Toţi sînt, practic vorbind, niște mari „necunoscuţi". Este evident că societatea geneveză în particular și

Scanned with OKEN Scanner

cea elveţiană în general are o cu totul altă ierarhie şi scară de valori. Directorul de bancă şi de mare magazin, industriaşul etc. sînt şi rămîn pe primul plan. Autoritatea intelectuală, ştiinţifică, literară nu are putere de circulaţie.

Rămîne pe de altă parte un semn de întrebare dacă în conştiinţa lor, aceşti critici se simt, se consideră, efectiv „genevezi" sau „elveţieni". Nu poate fi vorba de nici un proces de intenţie, doar constatarea lucidă a unei situaţii de fapt. Toţi criticii amintiţi au făcut şi fac în continuare o carieră eminamente franceză, mai precis pariziană. Toţi sînt editaţi *numai* la Paris, colaborează *numai* la mari reviste franceze, mai rar la alte publicaţii universitare francofone, uneori şi italiene. Explicaţia foarte simplă: capitala spirituală este şi rămîne, mereu, Parisul, doar această consacrare şi validare trece drept esenţială. Pe de altă parte, numai editurile pariziene pot absorbi şi difuza cu eficacitate producţia critică geneveză. Rămîne un fapt că Geneva nu are o singură editură importantă strict locală, că toate casele de editură cunoscute (Payot, Droz, etc) sînt fie sucursale, fie filiale pariziene. Mai mult: nu există o singură revistă de critică, sau de literatură, de mare prestigiu şi circulaţie. Facultatea de litere nu are nici *Analele,* nici *Buletinul* său etc. Editurile elveţiene tradiţionale n-au dinamism. O excepţie: *L'Age d'Home* din Lausanne, fundată însă de iugoslavul Vladimir Dimitrievici. Dar deşi activează de aproape două decenii şi a adus mari servicii literaturii din *Suisse romande,* directorul editurii nu primeşte încă naturalizarea. Nu este un „suisse moyen", nu corespunde definiţiei oficiale...

Notez şi adeziunea integrală la marea economie, disciplină şi concentrare a forţelor intelectuale. Nici un critic genevez nu se risipeşte, nu face publicistică şi emisiuni, nu scrie recenzii, cronici etc. activitate din care n-a ieşit nicăieri şi niciodată o operă mare. J. R. cred că n-a scris în viaţa lui un astfel de text. Toţi mi-au declarat că acest gen nu-i interesează. Din cultivarea lui „nu iese nimic". Reţin confesiuni foarte precise şi unanime în această privinţă. Toţi scriu numai „cărţi", în vederea cărora este organizată întreaga producţie, inclusiv seminariile, cursurile etc.

Scanned with OKEN Scanner

Timpul este măsurat, efectiv planificat, improvizația exclusă. Să mai repet că această disciplină, într-adevăr occidentală, m-a atras în gradul cel mai înalt? „La ora nouă vă conduc la bibliotecă, vă inițiez și vă abandonez în mijlocul cărților". Așa s-a produs primul meu contact cu J. S. în 1970. Apoi ne-am despărțit. L-am reîntîlnit în aceiași dimineață în sala cataloagelor din *Bibliothèque publique et universitaire*. Lucra cu o detașare și concentrare desăvîrșită.

Spectacol rar, care depășește experiența mea. Relațiile reciproce sînt cordiale, dar destul de reci, exterioare, aproape protocolare. Familiaritățile, tutuirea, de neconceput. Doar pe M. R. l-am auzit spunînd lui J. R. „Jean". Singurul care-și îngăduia, prin vîrstă, ca fost profesor și patron universitar. Fiecare critic trăiește izolat, în sfera sa familiară, absorbit total de preocupările personale. Caracterizările, comentariile orale reciproce, bîrfirea circulară, cu desăvîrșire excluse. Imposibil a scoate o opinie care n-ar putea fi eventual publicată și iscălită. Dealtfel discuțiile erau atît de prudente, subiectele de acest gen evitate — prin consens unanim — cu atît de mare grijă, încît era imposibil de aflat ce credeau unul despre altul. Recenziile reciproce („tu ești mare, eu sînt mare") total inexistente. Indiferență desăvîrșită? Formă superioară de discreție? De respect reciproc? Mizantropie bine dresată? Politețe și convenție de mare salon literar? Civilitate maximă? Indiferent care ar fi adevărul (și pot accepta chiar și ipoteza cea mai defavorabilă) prefer de departe acest stil rece, trivialităților familiare, bătutului pe umăr și pe burtă, lipsei reale de respect atît de supărătoare pe alte meridiane.

Lecție de disciplină, productivitate, discreție, dar și de eficacitate reală a dialogului critic. Nu este un motiv de încîntare constatarea că, pînă la mine, nimeni nu încercase o astfel de „acțiune" pe cît posibil, continuă, organizată, în adîncime, în spațiul genevez. Cele mai multe inițiative au rămas doar la faza intențiilor, întîmplătoare, intermitente, fără durată. Metoda trebuia schimbată în mod radical. În fond, ce se știa aici, în mod precis, pe texte, pînă în anii din urmă, despre critica noastră, exceptînd despre unii participanți anteriori la *Rencontres In-*

Scanned with OKEN Scanner

ternationales de Genève? Acum, constat că și alte cîteva nume și texte încep a fi cunoscute, comentate. Cîteva au apărut și în reviste străine, altele au putut fi citite în traduceri dactilografiate. În ce mă privește, am publicat o serie de impresii despre criticii elvețieni în *Der Bund* (Berna, 18 Januar 1970), *Tribune de Genève* (4 février, 9 septembrie 1970) etc. pentru a nu mai aminti unele articole publicate în țară, cu unele indicii că n-au trecut chiar neobservate. Așteptam deci în continuare o minimă reciprocitate, apariția și a altor reacțiuni decît ale atenției sumar-politicoase. Mi-am dat însă repede seama că, oricît de legitim-sentimentală era nerăbdarea mea, ea nu putea fi decît utopică, practic imposibilă. Pentru foarte simplul motiv că oricîtă bunăvoință ar fi avut criticii elvețieni (și ea era reală) nu puteau să *ne* și să *mă* citească. Pentru ca M. R. să poată înțelege efectiv articolele care-l priveau dintr-un număr din *Secolul XX* a trebuit să-i ofer (și să i se ofere) traduceri scrise și să-i traduc oral în franțuzește altele. Pentru ca J. S. să-mi cunoască opiniile despre *Portrait de l'artiste en saltimbanque* a fost nevoie să public o recenzie în *Schweizer Monatshefte* ș.a.m.d.

Handicapul fundamental obiectiv și ireversibil rămîne deci, constatare eternă, limba. El nu putea fi depășit (în parte) decît prin texte de critică și literatură românească *traduse* în limbi de mare circulație. În această tensiune, aș spune dramatică, s-a conturat definitiv proiectul, în conștiința mea, de a realiza cu orice preț la întoarcerea în țară (împreună cu alți prieteni și colegi) o revistă de critică românească în limbi străine. O revistă specializată, de studii literare, în genul *Poétique, Littérature* sau *Strumenti critici,* excepțional de bine venită, de eficace, și care ar umple un gol imens. Astfel de publicații cunosc în perioada actuală o mare răspîndire și audiență, inclusiv în țările socialiste (Ungaria, Polonia). La Geneva mi-am format convingerea definitivă că unica „șansă" a criticii și în genere a culturii noastre critico-teoretice este de a accepta și stimula acest tip de dialog tehnic. Și totuși numai în acest mod s-ar putea elimina și contradicția profundă, esențială, care nu este numai a mea: a avea convingerea că ai realizat ceva, că poți oferi ceva și totuși a nu putea

Scanned with OKEN Scanner

dovedi acest lucru din cauza imposibilității practice, materiale, de comunicare. Fac o aluzie foarte precisă în acest sens și într-o „scrisoare" adresată *României Literare.* Noua revistă se va numi (voi încerca să sugerez) *Revue* (sau *Cahiers) roumains d'études littéraires* și în cuprinsul și pe fundalul său criticii români (mîngîiam de mai mulți ani această idee) vor putea în sfîrșit încerca (fiecare după puterile proprii) ieșirea din anonimat, provincialism și izolare. Avem intuiția precisă că această inițiativă (neluată pînă acum de nici un critic român) nu este nici prematură, nici imposibilă, nici riscantă, nici naivă, deși realizarea rămînea încă nebuloasă și foarte complicată, cu rezultate nu imediate și spectaculoase. Dar fără confruntarea, complexele și amărăciunile geneveze n-aș fi avut niciodată nici motivația profundă, nici elanul participării la o astfel de intreprindere, nici tăria morală de a trece peste toate dificultățile. Inițiativă posibilă și integral asumată, concepută în afara oricărui formalism birocratic de tipul „publicațiilor pentru străinătate", care continuă — firește — să aibă rostul și metodele lor.

Cît de dificile, riscate, profund responsabile rămîn, în orice împrejurare, caracterizările morale! Încerc să fiu cît mai obiectiv, mai exact cu putință, cît mai pătrunzător și mai fidel mie însumi, dar și adevărului care simt cum trece nu o dată dincolo de mine. Marcel Raymond îmi rămîne în memorie ca un *vieux monsieur* de mare stil, politicos, rasat, ușor timid, de o modestie neverosimilă. Vorbește foarte rar de cărțile sale, în societatea sa totul se petrece fără tumult, simplu și afabil. Vara se retrage la Cartigny, lîngă Geneva, chiar la frontieră franceză, de unde este originară soția sa, decedată de cîțiva ani. Interior foarte sobru, la etaj, de mare liniște și reculegere provincială. Îmi oferă ceai cu lapte. Nu mai băusem din copilărie. Este preocupat, în mod firesc, de „posteritatea" operii lui. Dar cu cîtă finețe, eleganță și discreție! A avea cititori, mai mult: exegeți și critici în România, am motive să cred, i-a produs o mare, aproape o sentimentală surpriză. Pentru Mircea M. va avea treptat o afecțiune spirituală, aproape paternă. „Tratez" — nu chiar inexact spus — „invitația" sa „oficială" (păstrez o întreagă corespondență făcută din bilete scurte, caligrafie

Scanned with OKEN Scanner

fină, foarte asemănătoare cu a lui J. J. Rousseau). Demersuri și formalități laborioase, pe circuite închise, care-mi pun la grea încercare tenacitatea. Ospitalitatea oferită nu putea fi umbrită printr-o insistență deplasată, dar nici ratată.

Mircea M., în sfîrșit, sosește *via* Zürich. Este instalat ca într-un seminar în marele apartament din Avenue Gaspard Vallette 7: trei luni de studiu, solitudine și meditație în perspectiva unei monografii „M. R", începută încă din țară. De acum înainte nu va mai fi vorba decît de „notre ami Martin", spus cu o voce înceată, subțire, ușor copilărească și graseiată. „Notre ami" va trebui să se administreze singur, să frecventeze cel mai apropiat *Migros* sau *Incoop*, în mijlocul unei vaste biblioteci, pe care începe s-o pună în ordine, după principii proprii. Îl vizitez uneori, împreună cu L. (sosită, în sfîrșit, după multe insistențe) în noua și nesperata sa reședință geneveză. Face cu solemnitate onorurile gazdei absente cu care se identifică. Trei români circulînd ca la ei acasă (zburdînd chiar) în apartamentul lui M. R., iată un spectacol destul de amuzant și imprevizibil. Iau cărți, le aduc îndărăt; M. M. ne oferă vin franțuzesc superior din „biblioteca" proprie, ascultăm discuri la *pick-up*. Ușor inhibat, intimidat de insolitul situației, pare un tînăr pastor protestant venit la Geneva la un curs de perfecționare, la „reciclare". În umbra unei mari și discrete arderi spirituale, viața capătă dintr-odată alt conținut și altă finalitate. În acest apartament, în vara lui 1972, s-a produs pentru noi toți o adevărată osmoză. M. R. rămîne în conștiința mea drept cea mai fină personalitate umană de mare critic pe care am cunoscut-o pînă atunci. Respect și stimă profundă.

De o cu totul altă structură morală este Jean Starobinski. Dar poate fi bine cunoscut acest om prin definiție retractil, discret, prudent, secret? Care nu face nici o confesiune, nimănui, niciodată și care-ți interzice, prin întreaga sa atitudine, familiaritatea, intimitatea, dialogul în profunzime? Ospitalitate corectă, dar formală, rezolvată economic în limitele timpului liber. Se simțea imediat că nu ți-au fost acordate decît o oră-două. Conversația este expediată rapid, ușor, fin ironic, prin aprobări care deruteză și elimină orice controversă ori decizie radicală.

Scanned with OKEN Scanner

Cu J. S. porţile sînt totdeauna întredeschise, niciodată total deschise sau închise. Atitudine care inhibă chiar dacă în forme impecabile. Preocupat — efectiv — doar de operă şi de rezonanţa sa internaţională, dar foarte dispus la colaborare şi chiar la contraservicii. Concentrare, putere de muncă, enormă voinţă. Doctor în medicină, patrician, apoi doctor în litere, profesor, mare critic. Cu multă dificultate pot organiza fragmentele unor confesiuni extrem de eliptice din care înţeleg etapele şi evoluţia unei existenţe şi cariere, începute modest, învinse treptat prin mari calităţi spirituale, dar şi prin energie, tact, talent al relaţiilor, luciditate extremă a tuturor alternativelor. Recunoştinţă declarată, sinceră pentru Paul de Man, pentru Georges Poulet, căruia dorea să-i consoleze singurătatea, sentimentul de izolare, impasul metodei sale critice etc.

Cred că definiţia profundă şi exactă este aceasta: o mare, aproape inumană inteligenţă. J. S. este unul din oamenii cei mai inteligenţi pe care i-am întîlnit, o inteligenţă plină de *éclat* a spiritului şi prudenţei, a speculaţiei şi previziunii, a formulei şi aluziei, a dialecticii şi sintezei. Cred că surprinde într-o observaţie din al său *Montesquieu par lui-même* „secretul" însuşi al lui J. S.: „În ochii lui Montesquieu, omul nu este într-adevăr el însuşi şi nu-şi desfăşoară întreaga sa singularitate decît în spiritul său. În timp ce inima este *comună*, spiritul este ceea ce *distinge*". Iar J. S. este numai „spirit". De aceea poate fi şi casant, direct, precis. Nu întîmplător pasiunea sa reală este pentru uscatul, ideologicul, raţionalistul şi rafinatul secol al XVIII-lea. Este un mare scriitor şi disociator de idei, cu o voce extrem de plăcută, cu o puternică vocaţie a sintezei şi totalizării, cu înclinarea concilierii şi echilibrării tezelor antagonice, sensibil la toate ecourile opiniei publice şi critice, puse imediat în balanţă. A şti să vii în întîmpinarea interlocutorului şi a alinia poziţiile pe nesimţite, iată o abilitate colocvială remarcabilă. Afinităţi evidente de orientare şi metodă *(Critica ideilor literare)*. Se interesează destul de puţin de lucrările şi preocupările altora, iar eu nu fac excepţie de la această regulă.

Cu Jean Rousset contactele sînt mult mai frecvente şi, într-un sens, mai apropiate. Este celibatar, are timp să

Scanned with OKEN Scanner

se „ocupe“ de mine, punctele de apropiere nu lipseau. Cred că suferea, oarecum ca și mine, de singurătate și simțea nevoia, în felul său, a unei anume societăți intelectuale. Organiza mese comune, mici excursii în împrejurimile Genevei etc. Relație totuși destul de ambiguă. J. R. jumătate francez, jumătate elvețian, este „auvergnat“ prin tată și Auvergne are reputația patriei oamenilor abili, politici. Georges Pompidou, *honni soit qui mal y pense*, a fost de pildă, auvergnat. Și mulți alții. J. R. este prudența și mefiența însăși, în forme ușor ironice, simpatice, perfect controlate. Mă observă cu coada ochiului, mă evaluează, mă analizează (dealtfel la Geneva am fost disecat, cred, cu multă bunăvoință pentru modesta mea persoană, pentru șapte reîncarnări succesive), cu bonomie, cu superioară înțelegere. Timiditate evidentă, amestecată cu o inefabilă și foarte bine dresată atenție. Faptul că aveam unele mici relații, foarte modeste, în Elveția, îi spunea „ceva“, cu vagi subînțelegeri, și uneori lăsa să-i scape amabil acest lucru. Dar pentru cine nu circula deloc în Elveția, iar Bâle rămîne aproape o necunoscută, totul lua în mod firesc alte proporții. Foarte bine educat, foarte controlat, suportă cu stoicism și politețe criticile și nemulțumirile mele. J. R. este și rămîne „confidentul“ meu cu funcție de *katharsis*. Am convingerea că voia să-mi atenueze impresia negativă despre lipsa de ospitalitate a geniului locului, din diplomație, grefată și pe un fond de umanitate. Nu mă contrazicea niciodată, cu mici restricții mentale. Avea antipatiile sale, unele declarate, între altele un profesor de fonetică. Stilul unei execuții la o „ședință de catedră“ îmi stăruie în memorie. I-am făcut „victimei“ în altă parte un mic portret în *Tribune de Genève*, în *Întîlniri cu critici elveției (România Literară*, 2/1969) și nu mai revin. Calitatea sa umană, modestia, rezerva, timiditatea sentimentală, ușor prețioasă, ușor pedantă, mi se par totuși notabile. Exclus, ca să spun astfel, din „societatea“ înaltă genevеză. Complex social.

Fenomen întîlnit adesea la Geneva, unde oamenii în general se ignoră: articolele, judecățile, caracterizările mele despre X sau Y, despre care — în fond — nimeni nu se ocupă, produceau la toate persoanele în cauză o

Scanned with OKEN Scanner

bruscă tumefacție a amorului propriu. Cine este complet ignorat i se pare în mod firesc că primul elogiu, oricît de tardiv, nu compensează și nu repară nimic din lunga așteptare anterioară, că este insuficient, prea rezervat etc. Am crezut (naiv) că fac mare plăcere bibliotecarului cu roza la butonieră citindu-i pasajul care-l privea dintr-o scrisoare a mea din *România Literară*. Ei bine, acest om atît de politicos, și-a schimbat dintr-o dată atitudinea. Atît de direct caracterizat! Și încă de un străin! *Pas possible*. Cu alții jocul devenea mai subtil, dar esența rămînea aceeași. Egalitatea reală nu-mi era și ea nici nu-mi putea fi recunoscută.

Egotist, mare amator de călătorii italiene (compensație? defulare? evaziune?) în special venețiene, J. R. rămîne pentru mine tipul însuși al criticului închis într-o mare bibliotecă, supra și subetajată, în care fiecare cameră abia poate cuprinde literatura unui secol. Admirație și „invidie", firește, de esență livrescă.

Încerc să repar, tardiv, evidenta „nedreptate" făcută lui Georges Haldas, despre care n-am scris încă nimic, deși acest scriitor a fost de fapt spiritul genevez cel mai apropiat, cel mai serviabil, cel mai util manifestărilor mele publicistice. Fără sprijinul său n-aș fi publicat articole în *Tribune de Genève*, recomandat redactorului literar Jean Vuillenmier, nici n-ași fi făcut emisiuni la *Radio Suisse Romande* prezentat d-nei Yvette Z. Graggen, șefa secției literare. De origină greacă, evident neadaptat, contestator moderat, G. H. romancier, poet, eseist — înțelegea ceva din nemulțumirea mea și a făcut ce i-a stat în putință să mă ajute. În relații anterioare cu Ion Caraion, care l-a tradus în românește, G. H. se interesează de literele noastre și micul meu articol din *Tribune de Genève: Cinq poètes romands traduits en Roumanie* (25 avril 1972), pe marginea antologiei de la „Albatros", răspunde încă prea puțin acestei simpatii nerecompensate.

Impulsiv, precipitat, sangvin, ușor coleric, sincer, direct, G. H. își are cartierul general la *Domingo*, rue Micheli-du-Crest, unde se putea mînca excelent cu 10—12 fr.s. Seri plăcute, animate, neconvenționale, neuniversitare, neerudite. Este sigur — și G. H. îmi atrăgea mereu atenția asupra acestui fapt — că Geneva are și alte aspec-

Scanned with OKEN Scanner

te, mult mai deschise, mai pline de căldură umană, mai sociabile, chiar dacă mai simple, decît cele întîlnite de mine. Dar eu n-am avut încă șansa descoperirii lor. Gustam în schimb fronda sa ireverențioasă, neconformismul său (a refuzat emisiuni „dirijate" la Radio), polemicile și antagonismele sale, pline de risc pentru un scriitor profesionist. Existența destul de dură, dar independentă și demnă care-și permitea luxul refuzului structurilor elvețiene tradiționale. Dese călătorii — compensatorii? — în Italia, în Calabria (înțeleg tot mai bine această nostalgie italiană a elveților, subliniată uneori memorabil: Burckhardt, Philippe Monnier etc). Amintire stenică, luminoasă. Va trebui, cîndva, să reiau volumele ce mi le-a oferit, cu toată atenția pe care o merită. În orice caz, prin G. H. am intuit că „integrarea" mea geneveză, prea „universitară" și „savantă", n-a fost chiar bine orientată și că întreaga viziune putea fi alta. Voi reface și o *altă* experiență? Încep s-o doresc în mod sincer.

9—10 septembrie 1972

DELÉMONT-JURA

La Delémont, invitat la 25-e *Fête du peuple jurassien*, ajung printr-o întîmplare: „colegul" meu, mult mai tînăr, de la seminarul lui R. B., Claude R., cronicar literar la *Journal de Genève*, este căsătorit cu fiica șefului „separatiștilor" jurasieni: Roland Béguelin, directorul săptămînalului *Le Jura libre*. Primesc deci o scrisoare foarte oficială, foarte solemnă, care mă atrage, în ciuda timpului scurt de care dispun. Luna viitoare mă reîntorc în țară și aglomerarea lecturilor devine copleșitoare. Acest *week-end* „contestatar", îmi zic, va fi totuși bine venit. Mă va distrage, mă va odihni, inițiindu-mă totodată și în aspecte puțin cunoscute ale Elveției actuale: separatism francofon declarat, militant, în interiorul cantonului Berna, în vederea proclamării unui nou canton, total independent, cu o suită întreagă de recente manifestări folclorico-politice (ocuparea de către grupul *Bélier* a ambasadei Elve-

Scanned with OKEN Scanner

ției la Paris, demonstrație de stradă sever reprimată în capitala confederației etc.) Acțiuni, în conștiința mea, foarte legitime, întru totul democratice, în deplin acord cu realitățile istorice și de fapt: clivaj etnic, lingvistic, cultural și tradițional atît de evident între Elveția „germană" și „franceză", legitimitatea deciziei finale prin plebiscit cantonal și federal, analogie desăvîrșită cu situații riguros similare din Belgia, Canada, Italia etc., în spiritul primei *Conférence des minorités ethniques de langue française* (Genève, 16—17 avril 1971). Neutralitatea mea, desigur, nu putea fi decît totală, dar cu ochii mari deschiși. Spectacolul promitea să fie într-adevăr rar, într-un sens chiar „istoric". Luam parte, de fapt, ca martor ocular, la nașterea apropiată, iminentă, a unui nou canton al Elveției. Furtună într-un pahar de apă la scară planetară, dar foarte reală la scară locală.

Situație ambiguă, nu lipsită nici de humor: imprudență sau cochetărie, cu o mare cocardă în piept, eram luat drept un delegat „francofon", dacă nu chiar un foarte decis „separatist". De la gară pînă la *Hôtel de ville* unde va avea loc recepția, de la orele 19, primesc deci salutări fraterne, multe zîmbete de simpatie, încurajări. Mă pierd destul de derutat în mulțimea invitaților unde reîntîlnesc, în sfîrșit, pe Mijo și Claude R. tinerii mei patroni jurasieni. Primăria? Aspect de subprefectură franceză, cu un enorm tablou al lui Napoleon în sala de consiliu. A rămas pe loc încă din perioada ocupației franceze, cînd, într-adevăr, întreaga Elveție francofonă era împărțită în două departamente: Jura și Léman. După 1815, „reacționarii congresului de la Viena" le-au rupt de Franța și le-au anexat confederației. Ambianță destinsă, animată, deloc „revoluționară". Discursuri moderate; un profesor de istorie reface într-o lecție foarte calmă, chiar monotonă, istoricul evenimentelor. Aer de festivitate provincială. Delémont, o comună deloc congestionată, un fel de Comarnic sau Poiana Țapului mai urbanizate. Discuție animată cu un consilier municipal feminin, cu doi invitați negri etc. Seara, „soirée culturelle" în sala Saint-Georges, cu șansonetistul jurasian Pierre-André Marchand, (încă nu suficient de „rodat", dar plin de amuzante poante se-

Scanned with OKEN Scanner

paratiste) și „en vedette", Monique Morelli, „artiste parisienne". Connais pas.

Într-o pauză reîntîlnesc pe poetul Alexandre Voisard, care ne-a vizitat țara în urmă cu doi ani, în cadrul delegației literare elveține. Este una din figurile proeminente ale mișcării. Surpriză reciprocă a revederii în condiții insolite. Citesc în ochii săi plăcerea, dar și un mic semn de întrebare („acest Adrian M. are multe relații elveține"). Într-adevăr, deși mă simțeam de fapt foarte singur, aproape o „victimă" a politeței mele, a cuvîntului dat unui cuplu dealtfel simpatic, spiritul îmi era, fără voie și chiar spre regretul meu, în altă parte: Spania, Italia, *modern*, plecare etc. Dimineața, conferința de presă politică, energică. Discursuri ferme. Roland B. anunță proiectul unui „guvern" jurasian. Mă scuz că nu pot asista pînă la capăt, din cauza legăturilor feroviare nepotrivite. Primesc un dosar cu întreaga documentare a „chestiunii jurasiene". Sînt întrebat dacă nu este posibil ca această problemă „să se reflecte în presa românească". Regret că ratez și marele cortegiu popular anunțat pentru după amiază. Reținem totuși legitimitatea, continuitatea și spiritul de inițiativă a unei mișcări care introduce un element de variație, de revendicare democratică în mijlocul unei situații blocate. Simpatie spontană pentru toate minoritățile frustrate. Colecție bogată de „gafe" psihologice și discriminări neverosimile. Mici manevre politicianiste, diversioniste, de asemenea. În aceeași zi, în „sud", la Tramelan, manifestare contra-separatistă, teleghidată... Mă limitez la notații de strict jurnal intelectual.

Septembreie — octombrie 1972

LA PLECARE

Criză evidentă de timp resimțită ca o obsesie. Documentarea pentru *Le Moderne et son „Modèle"* este departe de a fi încheiată, deși parcursă și asimilată în liniile esențiale. Călătoria spaniolă din martie, cea italiană din august, oricît de importante ar fi, nu mă „consolează" în mod

Scanned with OKEN Scanner

integral. Dealtfel, am început să mă deprind, să mă complac chiar în situaţia mea de *mal aimé*, de *souffre-douleur* secret şi inhibat. Cît aş vrea să nu trec drept un *mendiant ingrat* (în accepţia lui Léon Bloy), să-mi păstrez calmul şi obiectivitatea, acum cînd închei un an foarte plin, deşi nu voi putea explica bine şi total niciodată *de ce* expansivitatea mea a fost reprimată, succesul s-a amestecat cu eşecul, satisfacţiile au fost umbrite de decepţii, multe elanuri s-au măcinat steril, în gol şi ineficienţă! Exprim cîteva din aceste „impresii" într-un articol destul de amar-autoironic: *Écrivain roumain, „étudiant" en Suisse*, publicat în *Presenze*, o revistă ticineză (iulie 1972). Sincer, leal, nu-i regret conţinutul, poate doar oportunitatea. Rămîn, oricum, consecvent, cu mine însumi, atît în Elveţia, cît şi în ţară.

Cauza esenţială a fost, fără îndoială, entuziasmul şi optimismul meu exagerat. Veneam în străinătate, în occident, în Elveţia, cu prea mult entuziasm, prea multe iluzii, prea multe speranţe; cele mai multe de ordin biografic, dar şi obiective, legate de situaţia foarte specifică de intelectual şi autor, care încearcă — după o lungă aşteptare — prima sa experienţă occidentală în adîncime şi de durată. Uitasem că prudenţa, răceala, rezerva mediilor străine pe care începeam să le frecventez erau din perspectiva lor, îndreptăţite; că nu puteam obliga o serie întreagă de structuri morale şi intelectuale, demult bine consolidate, să se adapteze sau să asimileze peste noapte reacţiunile mele atît de deschise sau punctele mele de vedere. S-a produs deci o dublă demistificare interioară, atît a obiectivelor şi posibilităţilor proprii (ce pot, ce nu pot spera, realiza, pentru mine, în vest), cît şi a imaginii globale despre „occident" şi oamenii săi: mult mai rece, mai exactă, mai profundă. Cunosc acum, din interior, o serie de realităţi şi mecanisme nebănuite, diametral opuse oricărei viziuni „turistice" sau întreţinute de frecventarea marilor magazine. Nu mi s-a întîmplat o dată să intru la *Placette* fără să întîlnesc un compatriot, rezident sau în trecere... Această profundă demistificare reprezintă, cred, cîştigul cel mai însemnat al „Genevei". De acum înainte „relaţiile" mele apusene (morale şi intelectuale) vor fi pe baze mult mai lucide, realiste, reci şi prudente.

Scanned with OKEN Scanner

Știu ce pot face și ce nu pot face singur (oricît aș dori), ce se poate și ce nu se poate face pentru cultura și literatura noastră în străinătate, ce este realitate și aparență, esență și bluf. „Lecția", uneori foarte dură, a fost — sper — învățată.

Mi se consolidează convingerea, fără nici o ostentație dar cu o mare decizie interioară, că nu sînt nimic mai mult dar nici mai puțin decît un critic-teoretician român, care nu înțelege să acționeze, să se manifeste și să publice decît numai sub această emblemă. Neaderență organică, pentru întîia dată clarificată, la mentalitatea de *suiveur,* de clan, coterie critică internațională. Dialog, schimburi de idei, cărți și colaborări, călătorii și colocvii, stagii de studii, cît de multe și de deschise. Dar de pe o singură bază, pornind numai de acasă. Aici, în Elveția, s-a cristalizat orientarea *Confesiunii involuntare.* Din mîndrie și conștiință de sine, din oroare de servilitate și epigonism de orice speță, din constatarea că numai un punct de vedere personal, sobru, competent venit în primul rînd din România, poate interesa efectiv în străinătate. Precizarea, în mine însumi, a acestei poziții este esențială, în pragul unor acțiuni, de oarecare anvergură, la înapoiere. Îmi propun să fiu tot mai exigent, mai circumspect, mai distant cu fenomenele mediocrității de import (vagi publiciști, profesorași de mîna a treia, grafomani etc.) și de impostură, uneori prea generos invitate și înconjurate cu o atenție total disproporționată (plaga unor „traducători" aventurieri, pretinși „autori" de „antologii" etc.).

Neadaptarea morală este compensată prin mari satisfacții și rezultate intelectuale, deocamdată strict interioare sau de penumbră. Îmi va trebui timp să „valorific" cantitatea mare de fișe, fotocopii, note strînse pentru *Modern, Dicționar,* alte lucrări (între altele o *Biografie a ideii de literatură)* cercetări de sinteză, care nu pot fi realizate decît în biblioteci străine. Realizez, în sfîrșit, o aspirație de decenii: saturarea, epuizarea, asimilarea în profunzime și în detalii a unei teme, construirea pe un postament solid, de dorit invulnerabil, osmoza unor cercetări cu un sistem de idei literare în plină construcție. În același timp, posibilitatea efectivă de a sistematiza, încadra, coordona datele fundamentale ale unor probleme, clarificarea lor

Scanned with OKEN Scanner

pe teritorii întinse și de durată, printr-o recuperare și asimilare de proporții. Mă conving că aș putea fi un bun planificator și organizator de cercetări literare, riguroase, cu excluderea oricăror forme de superficialitate. În Elveția mi-am consolidat, cred, și mai mult disciplina intelectuală, ritmul sever de lucru, cu rezerve și mai mari pentru conținutul moral și intelectual al jurnalisticii literare.

Două călătorii (care nu puteau fi posibile pentru mine decît de la Geneva) au fost fără îndoială interesante, fecunde, pot spune chiar esențiale. Dar abia acum fac experiența unei cărți de un gen nou: a jurnalului intelectual de călătorie și a jurnalului intelectual pur și simplu. Mai mult: descopăr că pot scrie relativ ușor astfel de cărți, care prezintă și avantajul de a mă exprima integral sub un nou aspect. *¡Olé! Espana* a fost scrisă în esență la Geneva, la începutul lui aprilie, în vreo zece zile, ce-i drept de izolare aproape totală. Cumpăram conserve de la *Migros-ul* de pe Route du Florissant și încercam noua voluptate a rememorării organizate a Spaniei. Și notele de față s-au adunat pe nesimțite și fără nici un efort. Devin deci un „scriitor" ceva mai liber, mai dezinvolt, mai subiectiv, puțin mai complicat decît imaginea care circulă despre mine în unele cronici literare trimise de L. din țară și pe care abia îmi mai arunc ochii. Nu din „dispreț", ci din indiferență. Ce poate spune un „cronicar" despre astfel de noi experiențe, care-l depășesc în mod obiectiv și fără nici o vină, în afară — poate — de imprudența păsirii pe teritorii necunoscute și dificile? Nu putem judeca bine decît ceea ce cunoaștem bine.

O ultimă iritare, total nemeritată, vine să umbrească această recapitulare severă, dar foarte pozitivă în esență: cărți noi, fundamentale, în perspectivă apropiată, relații intelectuale de nivel european, călătorii magnifice, proiectul unei reviste realizabile, o întîlnire hotărîtoare, la Roma, cu tov. D. P., deosebit de receptiv la orice proiect constructiv etc. Sînt avertizat printr-o scrisoare, foarte uscată, că „permisul de ședere" nu-mi va fi prelungit. Nu aveam această intenție, de altfel viza încă nici nu-mi expirase. Acest zel „birocratic" mă surprinde și nu ezit să-mi exprim nemulțumirea printr-o scrisoare către *Pro*

Scanned with OKEN Scanner

Helvetia. Cer o anume „explicație" și cu prilejul vizitei de rămas bun pe care o fac la Zürich, pe Hirschengraben. Prezint spalturile antologiei românești (prima în genul său în Elveția!), reamintesc numeroasele articole scrise în presa noastră etc. etc. Mi se cer scuze, totul se explică printr-o „operație de rutină". Tendința, într-adevăr, este a nu mai prelungi permisele, a nu mai acorda altele noi, în spiritul amendamentelor d-lui Schwartzenbach. Probabil că lucrurile stau astfel, dar întîmplarea îmi lasă un gust *aigre-doux*. Căci eu nu aveam nici statutul, nici conștiința unui muncitor spaniol, angajat cu contract, ci a unui scriitor (român), a cărui ședere în Elveția avea o cu totul altă semnificație. Venită la sfîrșitul unui an de tensiune morală, urmat de un adevărat „complex de neadaptare", scrisoarea de la Berna era picătura ce umplea paharul. Ea putea lipsi. Și pentru mine și pentru imaginea pe care Elveția *trebuia* să mi-o lase în amintire.

ESCALĂ

11—13 martie 1975

Între mine și Geneva s-a stabilit în decursul anilor o destul de ciudată relație, să-i spun „sado-masochistă", de afecțiune și resentimente, de autoflagelare care sfîrșește prin a deveni plăcută, chiar voluptoasă. Știam că anume aspecte mă vor irita din nou și totuși visam revederea cu nerăbdare. Eram plin de curiozitate și așteptări prudente, de dorința unor noi confruntări și chiar a unei mici, inocente, „revanșe". Încă de anul trecut am simțit că situația a început să se modifice în mod radical. *Cahiers roumains d'études littéraires* apărute în toamna lui 1973, își făceau, în sfîrșit, simțită o mică prezență. Mai înainte trecusem prin purgatoriul unor priviri amabile, atente, dar ușor amuzate, ușor contrariate, poate chiar ironice. Apariție încă neverosimilă, neratificată, neasimilată, care nu intra în schemele obișnuite. Așa ceva nu putea veni din România și încă atît de repede! Dar nr. 2/1974 cuprindea două importante colaborări geneveze (Jean Starobinski și Jean

Scanned with OKEN Scanner

Rousset) și eu legam unele speranțe de această participare masivă, echivalentă cu o solidarizare. Micile mele insistențe, inclusiv epistolare, au și ele efectul lor. În plus, suplimentul literar al lui *Journal de Genève* (19 février 1975) publicase recent un articol pe patru coloane *Une revue qui se veut trait d'union entre la Roumanie et l'Occident*, semnat S.(tarobinski) J.(ean), cu elogii pentru *întreaga* critică românească modernă. Începeam deci să fim luați în serios, de spirite care fac, efectiv, autoritate. „Publicitate", evident. Dar de înalt nivel și de reală audiență. *Journal de Genève* este cel mai important ziar elvețian de limbă franceză, în general neprieten, citit și la Paris în sferele intelectuale. Cu trei ani în urmă, colaborarea mea imprudent oferită fusese net refuzată. Deci, prin tenacitate, o anume optică poate fi modificată. Reveneam deci la Geneva pe un fundal nou, pe care știu bine, nu trebuie deloc să-l exagerez, dar nici să-l minimalizez total. În sinea mea încercam chiar o reală satisfacție. Un articol de Marcel Raymond urma să apară în nr. 1/1975. Un control la bibliotecă mă convinge că și aici *Caietele* au început să sosească prin *B.C.U.*, expuse — cum rugasem — în sala periodicelor. Se vedea că exemplarele au fost desfăcute măcar din curiozitate. Aveam doar vechi „relații". Între ele și un tînăr bibliotecar maghiar originar din Transilvania, pe care-l tachinam cu jovialitate.

Alte surprize: Jean Degiorgis, profesor de italiană, filolog cu pasiunea limbilor romanice, a făcut între timp atît de mari progrese la limba română (pe care o studia cu asiduitate încă din 1971—1972) încît a tradus în întregime în franțuzește *¡Olé! Espana*. Îmi arată manuscrisul, „controlez" două capitole, doar cîteva mici intervenții. Este prima mea carte integral tradusă într-o limbă străină. Și încă nesolicitată, și încă la Geneva... Îmi reamintesc de *Kriterion*, de *Dacia*, de B. K., dar sînt mult prea bine dispus ca să fac vreo comparație... Ospitalitate meridională, directă, deloc „geneveză". Amintiri excelente. Figură originală, bonomă, foarte simpatică. Bibliotecă de-a-dreptul senzațională (vaste colecții de dicționare și glosare a tuturor limbilor romanice, instalate pe patru rînduri într-un garaj de bloc. Mă gîndesc la o... spargere în stil de crimă perfectă. Dar sînt sigur că acest pasionat

Scanned with OKEN Scanner

filolog și bibliofil a instalat un sistem electronic de alarmă. Îi lipsea doar *Micul dicționar enciclopedic*. Îl expediez prin poștă cu anticipație. Sosește conform previziunilor, chiar în timpul ședерii mele. Sincronizare de-a-dreptul elvețiană.

Invitat expeditiv de J. S. la masă, împreună cu un profesor canadian Mac Adam, specialist în J. J. Rousseau, destul de „naiv". J. R. neașteptat de melancolic. M. R. se scuză la telefon. Total indisponibil, sub control medical. A suprimat orice vizită. Refac deci vechile mele circuite „mondene". Revăd, la *Landolt* integral renovat (masa lui Lenin nu mai există), și pe B. B., total resemnat și adaptat la noua situație. A devenit între timp profesor la Geneva, atașat departamentului de istorie. O nouă vedetă genevеză: George Steiner, profesor de literatură engleză și comparată. O Facultate de litere care oferă asemenea contracte își poate asocia toate celebritățile. Impresie superficială sau nu, lumea pe care o revăd mi se pare și mai închisă și mai preocupată și mai obosită ca altă dată. Îngrijorare vizibilă, mărturisită, pentru criza economică. Discutăm despre petrol, zahăr, hîrtie, exporturi. „Cum e la voi"? Biblioteca, și ea renovată, cu o nouă sală de lectură modernă, mă atrage cu aceeași curiozitate și pasiune. Revăd cu plăcere cîțiva bibliotecari, scot ca și în trecut note, utilizez din plin *xerox*-ul. Cînd sfîrșesc monezile pot să mă adresez la vechi cunoștințe, legătură pentru mine esențială. Nu pot iubi o bibliotecă unde nu pot lucra comod și care mă plictisește cu multe formalități. Reține și o observație a lui J. R. făcută nu cred cu intenții dezagreabile: „Nu este de ajuns o revistă, trebuie și o școală". Are perfectă dreptate. Va fi cîndva, la noi, și o „școală". Deocamdată la Geneva există o „școală". Nu însă și o revistă.

Scanned with OKEN Scanner

OLANDA

Scanned with OKEN Scanner

- DEBARCARE LA AMSTERDAM
- RIJKSMUSEUM
- RIJKSMUSEUM VINCENT VAN GOGH
- HET REMBRANDTHUIS
- CĂLĂTORIA CA EDUCAȚIE
- TROPENMUSEUM
- HAGA
- MAURITSHUIS
- UTRECHT
- DELFT
- NIEUWE KERK
- PRINSENHOF
- HUIS LAMBERT VAN MEERTEN
- LEEK
- GRONINGEN
- COLOCVIU
- AMESTERDAM BY NIGHT
- NAARDEN
- PLECARE

Scanned with OKEN Scanner

15 martie 1974

DEBARCARE LA AMSTERDAM

După o scurtă și utilă escală geneveză și o noapte improvizată la Paris în stil destul de boem, „debarc", în înțelesul cel mai propriu al cuvîntului, la Amsterdam, unde mă izbește ceața, ploaia fină prin sită, răceala umedă, atmosfera maritimă ce nu este a noastră. Îmi plac porturile pentru sentimentul de libertate, aventură și „exotism" pe care mi le sugerează, deschiderea perspectivelor spre mari spații încă nestrăbătute, surpriza noilor experiențe într-o lume amestecată și necunoscută. Deocamdată nu pot încă să „gust" toate aceste emoții. Sînt frînt de oboseală și, după un obicei mai vechi, intru precipitat în primul hotel liber de lîngă gară, *Jureya Hotel,* (Prins Hendrikkade 68), cred că cel mai prost din Amsterdam. Observ imediat că „metoda" de a simplifica la maximum operațiile instalării va fi ea expeditivă, comodă, nu însă și „practică". Urc o scară lungă și foarte abruptă, străbat un adevărat sistem de galerii și trepte interioare, denivelări de etaje, trec chiar printr-o ușă... spartă recent într-un zid și ajung în cele din urmă la camera 17, fără ferestre și fără încălzire centrală, pe un lung coridor. „Interiorul olandez" — o vai! — avea în schimb un radiator electric, lîngă care încep să-mi frec febril mîinile. Mă îmbrac gros și plec imediat în căutarea singurului punct de reper bine cunoscut: *Instituut voor Romanistiek,* (Singel 134), de unde doream să iau adresa lui Sorin Alexandrescu, „autorul" acestei escapade olandeze.

La *Instituut,* călcat ce-i drept la o oră nepotrivită, mari dificultăți lingvistice. Secretarul, sau așa ceva, nu se lasă descuiat cu nici o „cheie universală". Îmi răspunde surîzător și invariabil, cu o bonomie ce mă dezarmează, într-o impecabilă... olandeză. Apoi intervine un alt domn, și mai amuzat, într-un jargon cu multe elemente anglo-germanice, din care înțeleg, în sfîrșit, că fiind în Olanda n-are sens să mă supăr, să mă irit, că toată lumea vorbește...

Scanned with OKEN Scanner

olandeza. Deci, încă odată, intervenţia raţionamentului perfect logic într-o scenă cu totul absurdă. Un român, picat din lună, mai mult decît necunoscut, cu pretenţii exorbitante... Subit „secretarul“ are o intuiţie de geniu: îşi aminteşte că bibliotecarul vorbeşte franţuzeşte. Îl cheamă la telefon, acesta apare — politicos, blond, înalt şi sportiv ca un jucător de baschet — şi lucrurile se lămuresc imediat. Dr. S. A. poate fi găsit pe Marnixkade t/0 60—64. Adresă cam enigmatică pentru mine, care mă face să insist: lectorul nostru locueşte într-o barcă, pe un canal; numerele indicate corespund de fapt caselor de pe cheiul paralel.

Detaliu tipic de viaţă şi istorie olandeză: canalul face parte dintr-un sistem de apărare şi comunicaţii, dintr-o adevărată concepţie urbanistică, socială şi chiar morală. El leagă şi desparte, orientează şi derutează, este activ şi placid, comercial şi indolent, practic şi visător, monoton şi pictural. Canalul cuprinde întreaga Olandă şi o bună parte din Belgia, într-o reţea suplă de fire de apă, care par a trage ambele ţări în mare, rupîndu-le de continent. Din care cauză, în Olanda mai ales, ai permanent impresia, oriunde ai merge, că ai debarcat pe o insulă. Ideea de spaţiu terestru este anulată de gestul îmbarcării, debarcării, transbordării continui, devenit adevărat act reflex. Ceea ce determină, sub o aparentă placiditate, o puternică senzaţie de activitate mută şi eficace, amortizată — aş spune — de o enormă frînă hidraulică. Oamenii mării şi ai canalelor nu cunosc frenezia gesturilor precipitate, nici agitaţia zgomotoasă şi sterilă, nu atît a „latinilor“, cît a unor aglomerări şi pieţe „orientale“. Navigaţia însăşi are un ritual al său: încet, metodic, lipsit de stridenţe. Şlepurile taie apa cu o ciudată, pentru mine, indolenţă tenace, masivă şi tăcută. Sînt chiar surprins cît de puţin „frecventate“, calme, discrete, pot fi aceste canale — mai ales interioare — ale Amsterdamului. Multe sînt, de fapt, doar locuri de staţionare, dublate de lungi şiruri de şlepuri-locuinţe. De unde o curoasă imagine urbanistică, terestră şi nautică, dispusă pe trei linii: a faţadelor înguste de cărămidă, cu frontoane ondulate, baroce, a şirului nesfîrşit de maşini parcate strîns, ca într-o cutie de sardele, şi a micilor „garsoniere“ plutitoa-

Scanned with OKEN Scanner

re, bine ancorate, cu telefon și televizor, simbolizînd o „periferie“ centrală și foarte confortabilă.

„Veneția nordului“ totuși? Veneția este solemnă și aulică, scufundată, parcă, într-o decreptitudine somptuoasă. Fațadele sale de marmoră sînt albe, distante și protocolare. În ciuda animației turistice, Veneția rămîne de la început și pînă la sfîrșit aristocratică și inaccesibilă, închisă și enigmatică. Dincolo de portaluri nu ghicești viața, care — de fapt — a și părăsit parterul devenit total insalubru. La Amsterdam, dimpotrivă, ceea ce izbește și atrage este vitalitatea, opulența, ordinea și mai ales familiaritatea, mai bine spus un anume sentiment natural al intimității, făcută „publică“, neinhibată. Este detaliul olandez de viață ce m-a surprins cel mai mult și pe care-l voi regăsi peste tot, în cele mai insolite situații. Plecat în căutarea Marnixkade trec pe cheiuri și peste poduri solide, de-a lungul caselor de cărămidă pietrificată, dură, de o mare varietate de tonuri cafenii, roșiatice, *ocre*, ritmate de chenarul aproape invariabil alb al ferestrelor, construcții înguste, adînci; nu mai înalte de trei-patru etaje. Toate sugerează confortul nautic, crescut pe un soclu istoric. Centrul vechi al Amsterdamului și-a păstrat fizionomia de sute de ani, ceea ce găsesc admirabil. Acest element citadin de continuitate mă atrage invincibil, în toate „explorările“ mele europene.

S-a făcut seară și — surpriză totală! — observ că nici o casă nu are sau nu trage perdele. Privesc involuntar înăuntru căci ferestrele de la parter sînt foarte joase, uneori la mai puțin de un metru de la nivelul străzii. În interior se desfășoară o imperturbabilă viață de familie, total indiferentă la priviri „indiscrete“, noțiune care — s-ar spune — lipsește cu desăvîrșire. Într-o „vitrină“, toată familia privește la televizor cu picioarele întinse, în papuci și haine de casă. Un copil se joacă în patru labe, un cîine stă tolănit pe o mochetă groasă. În alt loc, o doamnă bătrînă croșetează sub o lampă cu picior, în timp ce un motan toarce filozofic. Acum îmi dau seama că, trecînd pe lîngă un magazin, reținusem fără voie că o pisică se strecurase în vitrină și se culcase pe un superb aparat de radio, introducînd un neașteptat element de intimitate în plină electronică modernă. Interioare calme,

Scanned with OKEN Scanner

abundente, confortabile, așezate ordonat unele lîngă altele ca niște cutii deschise. La Leek, sînt oaspetele unor prieteni olandezi. Geamurile — foarte late — pornesc aproape de la pămînt. Îmi exprim surprinderea, de ordinul experienței „turistice" inedite, a acestei intimități publice. Doamna trage perdeaua grea de catifea, cu funcție pur decorativă. Gest de mare indiferență ce ar fi vrut să spună: „De ce? La ce bun? Doar nimeni nu ne privește..." De cine sînt aceste versuri, care mă obsedează, dintre cele mai delicioase ce s-au scris în limba română, dar total infirmate de spiritul locului:

„Grași olandezi privesc la geam
În Amsterdam, în Roterdam?"

Înțeleg acum ceva mai bine mecanismul unei alte vieți de familie. Spectacolul mă amuză și încep să-l caut. Găsesc în cele din urmă și Marnixkade și *sampan*-ul lui S. A. Este plecat, căci un vizitator lăsase un bilet pe ușă. Revin, seara tîrziu. Nimic. Lipsește din localitate. Va trebui să mă descurc singur. Îmi pregătesc un imens salt în necunoscut, după metode proprii. Ceea ce mă derutează este doar sistemul de comunicații. Pricep totuși că va trebui să iau ca punct de reper *Centraal Station*, cu Damrak-ul ce se deschide în față. Nu intuiesc încă ordinea funcțională a canalelor. Constat, încă odată, că nu am un bun simț de orientare.

16—17 martie 1974

RIJKSMUSEUM

Cît de întins și derutant este Amsterdamul, mi-am dat seama plecînd matinal spre *Rijksmuseum*, primul meu obiectiv antituristic. Unele bucurii interioare sînt de neînțeles pentru cei ce au alt program, altă formație urmăresc alte obiective. Vizitînd locuri celebre, „cultura" se transformă pentru mine în experiență concretă, directă. O serie de scheme și noțiuni abstracte prind dintr-o dată

Scanned with OKEN Scanner

viaţă, încep să fie trăite cu intensitate, în tensiune. Răsfoisem albume, unele noţiuni destul de precise despre Rembrandt nu-mi lipseau. Dar nimic nu poate înlocui impresia imediată, percutantă, a recunoaşterii, care asimilează şi integrează definitiv datele cunoaşterii intelectuale.

Trec, bineînţeles, încă un canal, şi printr-o mică piaţă cu peluze verzi în dreapta şi în stînga ajung la *Rijksmuseum*, a cărui imagine exterioară nu-mi pare extraordinară. Această masivitate vag neogotică de cărămidă sugerează, mai curînd, un palat administrativ, o bursă. Bursa din Amsterdam, de pe Damrak, mi se pare chiar mai „personală". Monumentalitatea muzeului este imediată. Trebuie privit din apropiere, parcurs la pas, inclusiv de-a lungul celor două galerii centrale, boltite, cu vitrine, steme heraldice şi coloane. care te scot în spate, în piaţa opusă, mult mai largă, mai deschisă. Interiorul este masiv, confortabil, foarte bine studiat, de o mare abundenţă de piese esenţiale. Constituie, cred, cea mai bună „introducere" în personalitatea istorică şi morală a Olandei tradiţionale.

Două imagini fundamentale se desprind cu toată claritatea: a burgheziei care devine „aristocratică", începe să ia aere solemne, opulente, chiar „artiste" — clasă de patricieni nordici, energici, întreprinzători, care ştie să mînuiască şi archebuza — şi privelişlea stilului său de viaţă: simţ al interiorului confortabil, tot mai somptuos, plăcere de a trăi, jovialitate terestră şi sigură de sine, spirit de corporaţie şi promoţie citadină. Lume de negustori, navigatori, de „profesiuni liberale", foarte amatoare de portrete în grup, dar cu fizionomiile bine individualizate, care se plăteau cu bucata... Puţină mitologie, relativ puţine scene religioase, natură artificializată prin magnifice buchete decorative, în olandeză: *Bloemenstilleven, Bloemstuk*, etc. Cred că se înţelege...

Aşa-zisul *Rond de noapte* al lui Rembrandt produce o impresie extraordinară pe peretele din fund al unei săli centrale, plină de portrete masive, compacte, de gărzi, milijieni, archebuzieri. Compania căpitanului Frans Banning Cocq este „surprinsă" (acesta este cuvîntul exact) chiar în clipa semnalului de plecare. De unde o scenă

Scanned with OKEN Scanner

memorabilă de animație și dezordine, de confuzie și regrupare a unor siluete clar-obscure, pe un fundal de tonuri închise, care pare mobil prin jocul drapelelor și lăncilor puse subit în mișcare. Imaginea îmi era de mult familiară. Dar cît de meschină și inexactă este mai ales această reproducere față de mărimea naturală a pînzei! Și ceea ce vedem astăzi constituie doar „versiunea" ultimă, care s-a păstrat. Inițial, pînza era și mai grandioasă și deoarece nu încăpea pe peretele sălii de *Kloveniersdoelen* a trebuit să fie tăiată pe margini. O copie (făcută de Gerrit Lundens) reproduce în miniatură, în aceeași sală, forma sa originară, privită — s-ar spune — printr-o lentilă întoarsă. Revin din nou la *Rondul de noapte* cu cele două personaje centrale, cu uimitoarea — mai ales — simetrie dintre silueta locotenentului, de un galben auriu imposibil de evocat, și a tinerei femei, tot în galben, din planul al doilea. Este cel mai impunător „instantaneu" din istoria picturii. Întreaga scenă cu ținuta ușor dezordonată și foarte variată a archebuzierilor, nu chiar bine instruiți, dar decișI, energici și siguri în mișcări, fără crispări și rigidități marțiale, este cea mai vie imagine a miliției civile a cetății occidentale. Mulți militari bine hrăniți, cu fizionomii bonome, deloc agresive, din tablourile colective din jur, sînt efigia Olandei în culmea puterii: solidă, organizată, activă și foarte „burgheză". „Sindicii" semnează acte, numără bani, deschid registre în partidă dublă...

Privesc, foarte atent, nu mai puțin celebra pînză *De Staalmaesters*, în traducere franceză „Les Syndics des drapiers", în nici un caz „Sindicatul postăvarilor" cum am citit în nu știu ce traducere românească. Pălării negre cu boruri largi, gulere albe scrobite, haine pline, grele, de postav verde foarte închis, de cea mai bună calitate. Cîteva suluri erau puse, cu siguranță, de o parte, pentru clienții de vază, pentru notabilități. Negustorii noștri sînt prinși într-o negociere? Fixau prețurile? Registrul contabilității reale este chiar cel de pe masă? Personajul din dreapta, de la capătul mesei, ține o pungă în mînă, cu un gest de casier prudent. Nu seamănă deloc cu al Uniunii Scriitorilor. O *De heilige familie* este tratată într-un stil de mare intimitate burgheză. Observ că în această „familie" se făcea — n-aș fi crezut — multă lectură, de-

Scanned with OKEN Scanner

taliu la care sînt foarte sensibil. Și mama lui Rembrandt a fost o mare cititoare, deoarece o întîlnesc, în două variante, în aceeași ipostază. După formatul volumelor, grele, masive, cu gravuri, n-aș zice că sînt culegeri de cronici literare, nici de „eseuri". O *Vanitas,* cu multe infolii răvășite, reprezintă o alegorie, la a cărei deviză parcă n-aș adera. Un autoportret al pictorului travestit în *Sfîntul Paul* ni-l prezintă îmbătrînit, chiar uzat, cu priviri resemnate, sceptice, pline de suferință. Tabloul, adevărată emblemă a înfrîngerii, pare să dateze din epoca înnegurată de cețuri financiare a marelui pictor. O foarte puternică imagine a tiranului posedat de duhuri rele, vreau să spun de crize patologice, dementiale, cu momente de luciditate și remușcare, este *David cîntînd din harpă în fața lui Saul.* Acesta din urmă își acoperă o jumătate de față cu o draperie. Scena se petrecea demult, în . . . Biblie. Tiranii nu vor mai avea astfel de scrupule. Nu descifrez bine „semiotica" *Logodnicii ebraice:* luată în posesiune cu anticipație? Privire în gol din pudoare, sau din alte motive? Și peste tot, la Rembrandt, eternele costume grele, somptuoase, multe bijuterii și ornamente, pline de densitate și atmosferă vetustă, îndepărtată. Impresia unui extraordinar, pot spune genial, analist al fizionomiilor morale, cu un simț infailibil al portretului dramatic, domină de departe.

Vermeer, confiscat abuziv de toți snobii esteți de la Proust încoace, are alte acuități psihologice. Maliția și ironia situației din *De brief,* celebra *Scrisoare,* sînt inegalabile. Stăpîna casei, cu o mandolină nostalgică în mînă, primește o scrisoare, sub privirile complice, de o intuiție feminină infailibilă, ale servitoarei. Reacție de surpriză prudentă, defensivă, ușor speriată, foarte atentă la discreția mesagerului. Știe? Nu știe? Joc extraordinar de priviri oblice. Soțul doamnei pare să fie un căpitan de vas plecat cam de mult în Indii . . . Doresc să scriu un mic eseu despre imaginile picturale ale lecturii și cred că nu am rătăcit notele anterioare luate în diferite împrejurări. Din nou, o mai veche cunoștință, o altă *Scrisoare* a lui Vermeer, mai exact: *Tînăra femeie citind o scrisoare.* Maternitate foarte înaintată, proeminentă, lectură absorbită, totală, pînă la identificare. S-ar spune că această aviditate

Scanned with OKEN Scanner

absentă aştepta o confirmare, un act de solidaritate, o veste esenţială. Din nou tăcere totală şi calm, una din cele mai desăvîrşite expresii picturale ale senzaţiei de linişte. *De Keukemeid*, iarăşi prost tradusă prin „Lăptăreasa" *(La Laitière)* execută un act domestic, foarte banal, dar cu o siguranţă, cu o linişte interioară şi cu o aplicaţie de esenţă marilor gesturi rituale. Total absorbită în vărsatul laptelui într-un vas, indiferentă la orice privire. Este un simbol al vieţii cotidiene olandeze, ca şi *Het Straatje* din Delft *(La Ruelle)* cu faţada sa de cărămidă, cu zidul de la parter dat cu var, cu o bătrînă care coase în cadrul uşii, cu o altă femeie, la colţul fundăturii, cu doi copii, care se joacă pe trotuar, scenă de o simplitate profundă şi definitivă. *Casa de ţară* a lui Pieter de Hooch este cam în acelaşi stil, în aceleaşi tonuri cărămizii ale faţadei şi olanelor, respirînd aceeaşi realitate imediată a bucuriilor directe şi elementare, traduse de data aceasta prin paharele de vin din mîna celor două femei, nu lipsite de un anume spirit de iniţiativă. Mai notez, de acelaşi pictor, o mamă care-şi caută copilul în cap, din specia *Les Chercheuses de poux* „avant la lettre". Metodică şi foarte concentrată.

Descifrez în această seriozitate pusă în gesturile cele mai minore, în limbajul lui Taine, un adevărat „geniu al rasei". La *Rijksmuseum* se pot descoperi, dealtfel, tot felul de scene burgheze: stive de cearşafuri bine aranjate, o *Het toilet*, nocturnă, din secolul al XVII-lea, o desăvîrşită egalitate între sexe după beţie *(drinkparty)*, chefuri monstre, scene de patinaj şi chiar de hockey (se observă foarte bine două crose într-o scenă de Aert Van der Neer), o sinagogă portugheză (nu ştiu cît de frecventată de Spinoza) etc. etc. Pe un plan superior, de istorie a culturii, se poate urmări, sală după sală, cum influenţa Renaşterii modernizează şi rafinează şi Ţările de jos: goticul devine tot mai suplu apoi dispare, făcînd loc unui nou interior şi unui nou stil, cu tapiţerii, mobile cu incrustaţii, boazerii, faianţe şi poterie de import (de la... *Consignaţia* epocii?), paturi cubice cu pologuri grele, unele sculptate în lemn (cam prea solemne şi nefuncţionale, după gustul meu, enorme cutii nocturne), lăzi veneţiene, candelabre, lustre, statuete, bijuterii, etc. Semne de mare

Scanned with OKEN Scanner

prosperitate, de osmoză culturală, de influență excepțional de fecundă. De ce n-am avut o Renaștere? Nostalgii, firește, inutile...

Mă consolez, contemplînd jovialitatea contagioasă a lui Frans Hals, evidentă îndeosebi în portrete, cu mult roș în obraz, a unor mari gurmanzi și băutori de alcooluri tari. *Băutorul vesel* este, nici nu se putea, aproape euforic. Cuplul Isaac Massa și Beatrix van der Laen respiră o calmă fericire, o desăvîrșită siguranță de sine și împăcare cu existența, fără urmă de inhibiții și complexe. Ținuta este, cum se spune astăzi, „relaxată", „deconectată", într-un viu contrast cu artificiile vestimentare foarte rigide ale epocii: gulere enorme, scrobite, strînse în pliuri minuțioase, impecabile, manșete de dantelă, falduri grele de brocart și postav satinat. Se vede imediat că perechea noastră n-a trecut prin crize metafizice și nu cunoaște „angoasele" existențialiste. Nu cred să fi urmat vreun tratament psihanalitic. La Ian Steen se poate vorbi chiar de o adevărată „defulare". *Familia veselă* este expansivă, simbolică: personaje de toate vîrstele, în plină gesticulație. Se bea din plin, se cîntă. Nici urmă de „sentiment tragic al vieții". Îmi dau seama că teoria lui *Homo ludens* nu putea fi făcută decît de un olandez: J. Huizinga.

Pînzele de „natură moartă" continuă spiritul de interior: descriptiv, minuțios, mnemotehnic. La fel, numeroasele marine și imagini portuare, între care o memorabilă priveliște a portului Amsterdam, de Willem Van de Velde. Printr-un gest firesc de solidarizare îmi voi cumpăra dintr-un magazin specializat de pe Damrak o reproducere a unei gravuri din 1750: același port văzut de pe Amstel: *De Buiten-Amstel met panorama van de stad.* Se va adăoga la mica mea „colecție". Sălile care reflectă influența franceză mă interesează mai puțin, defilîndu-mi imagini cunoscute. Îmi place totuși interiorul lui Willem III, somptuos, plin de tapițerii și mobile de lux. Respir o ambianță, un stil de epocă, odihnindu-mă într-un fotoliu. Furat de spectacol, îmi corectez ținuta într-o oglindă din secolul al XVII-lea. Narcisism inocent, involuntar? Din nou, spiritul olandez minuțios, ordonat și precis, trecut de data aceasta prin miniaturizare, în stil baroc. În sala 162, de la parter, mai multe case de păpuși: reproducere

Scanned with OKEN Scanner

fidelă, pînă la detaliile cele mai infime și rafinate, a unor interioare de patricieni, în cutii-vitrine, adevărate diarame ale universului domestic. Cea mai mică a fost „mobilată" de Margaretha de Ruyter, fiica celebrului amiral olandez, care a pătruns în estuarul Tamisei și a bombardat Londra, operație nu tocmai simplă. Nu mi-am putut procura o reproducere, doar o alta, după *Poppenhuis van Patronella Brandt*. Încă un amănunt: bibliotecile mobilierului olandez din jurul lui 1750 erau protejate prin rețele de sîrmă. N-am înțeles bine dacă împotriva vizitatorilor sau a colaboratorilor . . .

RIJKSMUSEUM VINCENT VAN GOGH

În spatele clasicului *Rijksmuseum*, pe *Museumplein*, pictura olandeză devine dintr-o dată foarte modernă prin *Muzeul Van Gogh*. Este inaugurat de curînd (2 iunie 1973) și n-a prins încă nici un fel de patină. Stil cubist, interior funcțional, multă lumină și spațiu. Cele trei etaje par balcoanele unei vaste curți interioare, ale unor galerii suprapuse pe trei nivele. Organizarea muzeului este ea însăși modernă și pare să fi ținut seama de experiența avangardistă de la *Stedelijk*, tot de la Amsterdam, a lui Willem Sandberg, inițiată după al doilea război mondial. Muzeul se vrea viu, creator, deschis contactelor sociale și umane. Dorește nu numai să conserve, ci să și stimuleze. De unde o sală de pictură pentru amatori, la parter, un atelier de gravură, de imprimat țesături, o bibliotecă, sală de lectură, sediul *Fundației Van Gogh* (200 de tablouri, 500 de desene, 700 de scrisori ale pictorului, toate microfilmate, o întreagă arhivă de studii și documentare). Evident, încă un fenomen de recuperare al artei moderne, de avangardă prefăcută în „instituție", asimilată și disciplinată.

De fapt, ca întotdeauna în astfel de împrejurări, este vorba doar de o încadrare și oficializare pur socială, destul de aproximativă. Dacă și azi pictura lui Van Gogh arde, pare incandescentă și tăioasă, cum va fi apărut ea în 1880—1890? Culorile sînt aspre, incomode, izbitoare ca

Scanned with OKEN Scanner

un pumn în ochi. Verdele crud, galbenul strident sînt o adevărată explozie vitală, exasperată, împinsă la paroxism. *Fauve* integral, Van Gogh suferea de maladia vitalității și energiei coloristice. Din care cauză pictura sa traumatizează și doboară, fascinează și, uneori, sperie de-a dreptul. Violența țîșnește din vîrful penelului, care parcă ar voi să taie, să spintece pînza. Această explozie teribilă produce o pictură cioplită, tăiată cu cuțitul; liniile par crestături în carne vie. Există un anume sadism la Van Gogh, o revărsare instinctuală, adesea furibundă, care frige. Ea trebuie privită de la o anume distanță, integrată într-un sistem de relații. Este singura metodă de asimilare efectivă a unor astfel de momente de „ruptură" artistică.

Nu încape îndoială că pictorul olandez avea un temperament de „țăran", de rustic sălbatic. Este vizibilă, de la prima privire, obsesia întoarcerii la pămînt, a muncilor și uneltelor agricole, a ogoarelor și cîmpiilor de grîu, a snopilor și cartofilor plini de pămînt. Semănătorul, secerătorul, prășitorul sînt figurile centrale ale acestui univers rural, fără țărani de operete, *à l'eau de rose*, convenționali și idilici. Cine vrea să se vindece, mai mult, să se „răzbune" pe semănătorism, trebuie neapărat să studieze pe Van Gogh. Toate reflexele mele citadine sînt, încă o dată, răscolite la sînge și în muzee, în albume, caut instinctiv pînzele acestui „primitiv", printr-un anume „sado-masochism" estetic greu de descris. Un *Autoportret* (din 1887) aruncă priviri fixe, speriate, încruntate, rupte de orice convenții. O aureolă de linii multicolore încadrează o fizionomie răvășită de geniu și demență, sculptată prin juxtapuneri de tușe care nu comunică. Dar combinația este pur și simplu uluitoare. Mai tîrziu, după ce-mi conturasem aceste impresii, citesc într-un studiu că un rol însemnat în pictura lui Van Gogh au jucat și gravurile în lemn japoneze, care apar către 1885 în Europa. Aici, la Amsterdam, aflu ceva mai mult: că frații Van Gogh colecționau într-adevăr stampe japoneze, expuse, toate, în acest muzeu, mai important, cred, decît cel de la Barcelona, al începuturilor lui Picasso. „Primitivul" din Van Gogh își căuta deci „tradiția" în exotismul extre-

Scanned with OKEN Scanner

mului orient. Ca și Gauguin, de altfel, cei doi „țărani“ care au revoluționat arta modernă.

Etajul ultim cuprinde colecția lui Theo Van Gogh, făcută prin improvizații și trocuri la Paris, în mediile artistice, unde a trăit ca mic funcționar la un mare negustor de tablouri. Îmi reamintesc o scenă de devotament fratern, mai convingătoare decît toate scrisorile sale, nu mai puțin simple și mișcătoare: discreția și timiditatea cu care oferea colecționarilor epocii pînzele necunoscutului său frate, în ciuda interdicției patronului. Refuzul era invariabil și pînza era dosită imediat, cu multe scuze, echivalente cu o mortificare, căci la Theo lucra, în egală măsură, gustul, intuiția critică a unui talent excepțional. Clientul nu trebuia speriat și alungat de la achiziția unei pînze proaste... Pe rue Lepic, acum un an, la Paris, am căutat placa de la nr. 40, mi se pare, unde au locuit cei doi frați. Fusese pusă, apoi căzuse. Am regăsit-o — nouă — în primăvara acestui an, după ce tot la Amsterdam, văzînd *Vederea Parisului din camera lui Vincent, Rue Lepic,* îmi propusesem să fac neapărat acest control. Pentru mine, aceste documente de umanitate sînt mult mai semnificative decît spectacolul banal al lumii de pe stradă sau un „contract“ social oarecare.

CASA ANNEI FRANK

La Amsterdam „colecționez“ și astfel de documente umane, de la a căror consemnare nu renunț de dragul unor vagi criticaștri ce au călătorit pînă la Chitila și care doresc în astfel de note doar eterna „viață“ (= descrieri facile de două parale). Caut deci cu toată convingerea *Anne Frank Huis,* de pe Prinsengracht 263, canal și dublu „bulevard“ în semicerc, orașul dezvoltîndu-se în evantai, în jurul vechiului nucleu portuar. Episodul îmi era cunoscut dintr-un film american și, în parte, prin lectură: între 5 iulie 1942 și 4 august 1944, familia Frank, cu cele două fete Margot și Ann, soții van Dean și dentistul Dussel, s-au sustras deportării hitleriste, ascunzîndu-se într-un apartament fără ieșire la stradă, care n-avea altă

Scanned with OKEN Scanner

legătură cu casa din față decît o ușă camuflată de o bibliotecă pivotantă. Aici, în condiții grele de teroare morală, promiscuitate, lipsuri fără număr, și-a scris, timp de 26 de luni, între 13 și 15 ani, Ann Frank, celebrul său jurnal.

Este un document, fără îndoială rar, de rezistență și vitalitate pasivă, de o extraordinară maturizare a suferinței, pe un fond de reflexe retractile și defensive ancestrale. Îl „citesc" și ca un elogiu al tenacității și totodată ca un „text" al nevoii invincibile de compensație, reverie și gratuitate a sufletului infantil-adolescent. În camera de 1.50×3 m., unde și-a ținut jurnalul, Ann Frank decupa scene ilustrate și portrete de actori de cinema (Greta Garbo, Ray Miland), pe care le lipea pe pereți. În încăperea de alături, pe un pervaz, părinții notau cu linii creșterea copiilor. O hartă improvizată urmărea înaintarea trupelor aliate după debarcarea din Normandia. Unica fereastră liberă, spre cer și aer curat, era doar cea din pod, invizibilă privirilor indiscrete. Pentru a nu atrage atenția prin zgomote, fugarii nu puteau locui în timpul zilei în camerele de la etajul doi și nu se puteau deplasa nici în cele două încăperi de la etajul trei. De unde o tensiune și disciplină supraomenească a mișcărilor. O trădare, frecventă în astfel de cazuri, pune capăt unei aventuri, dacă nu unice, transfigurată în orice caz de destinul postum al jurnalului, salvat din întîmplare, aruncat pe jos, cu foile răvășite, după percheziție. Un articol al criticului olandez Ian Romein, *Kinderstem*, din *Het Parool* (3 April 1946), atrage atenția opiniei publice asupra însemnărilor micii victime care a traumatizat profund conștiințele olandeze. O statuie la fel de mică, așezată discret în colțul unei piețe din Utrecht, exprimă această solidarizare colectivă. Trebuie s-o cauți atent ca să nu-ți scape. Aproape nici n-o bagi de seamă.

Azi, ambele imobile au devenit sediul *Fundației Anne Frank*. Ea conține documente fotografice și de arhivă ale terorii hitleriste, facsimile și colecția completă a tuturor edițiilor *Jurnalului* (notez ediția română din 1959, de la ed. Tineretului, și cea idiș, apărută tot în România, din 1961), resturile bibliotecii Annei Frank. Arunc o privire: ediții olandeze, engleze, germane, Shakespeare, Schiller,

Scanned with OKEN Scanner

Heine, Wilde, *Springen Kunstgeschichte*. Dintr-un „viciu“ (profesional structural?) iau cîteva note referitoare la ediții, studii, colecții de jurnale intime, căci *Fundația* adună orice referință ce menționează opera care o justifică. Îmi procur prospecte, fotografii, ce-mi vor ajuta să rememorez fațada și interiorul. Trivializarea turistică a pătruns, bineînțeles, și în acest loc de reculegere, stimulată de o *cafeteria*, unde se pot bea patru feluri de cafea la automat. Mulți tineri, în special japonezi, introduc un element exotic aproape neverosimil. Publicitate și indiscreție inevitabile.

HET REMBRANDTHUIS

Pe harta Amsterdamului, a cărui geografie intelectuală o explorez în liniile sale esențiale, înfig încă un mic steguleț: pe Jodenbreestraat la no. 4, în dreptul casei lui Rembrandt, topografie a unei mari creații dar și a unei mari drame. Nu am dreptul de a fixa postum „bugetul“ lui Rembrandt și-i înțeleg întru totul instinctele rezidențiale și de colecționar. Spiritul creator are oricînd nevoie de un interior pe măsura sa: confortabil, fastuos, artist. Cumpărată la 5 ianuarie 1639, casa a costat suma importantă pe atunci de 13.000 florini, dintre care numai 1200 au fost achitați la semnarea contractului. Restul, „în rate“. De unde drama finală, soldată cu „falimentul“ total din 1658, urmată de „evacuare“ și pierderea proprietății. Restaurată între 1908—1911, casa are un aspect mai mult decît prezentabil: aproape seniorial, de o sobră distincție patriciană, sporită prin reconstituirea atmosferei de atelier și colecție: 75 de lucrări originale, 60 ale maeștrilor epocii: Giorgione, Rafael, Carracci, Palma il Vecchio, A. Brouwer, etc. Rembrandt știa deci ce să cumpere... Dacă la toate acestea adăugăm colecția sa de obiecte de artă, arme, costume și alte elemente de decor — azi împrăștiată — ne dăm seama de stilul și dimensiunile spirituale ale acestei somptuoase locuințe-atelier. Avea patru camere la parter, două la primul etaj, două la al doilea, al treilea era închis și așa mai departe. Atelierul

Scanned with OKEN Scanner

de gravură pare să fi fost instalat la etajul doi. În orice caz, aici în *De Kunst Caemer*, este expusă presa la care lucra. Scări interioare, tavan de lemn, cu grinzi masive, pereți acoperiți pînă la înălțimea ușii cu plăci de stejar; parchet sus, marmoră în carouri alb-verde la parter. Geamuri în ochiuri mici de sticlă, legate în plumb, obloane de culoare roșie închis, în contrast plastic cu verdele aproape cenușiu al fațadei de piatră. Sute de gravuri, de dimensiuni mici, de carte, dau mari emoții bibliofililor. În 1969, văzusem la Luvru o retrospectivă de gravuri rembrandtiene și rămăsesem cu imaginea unei peniţe de mare finețe și precizie, cu hașuri infinitezimale, într-o spontaneitate perfect controlată. Acum cunosc mai bine ilustrațiile de carte ale pictorului, cele mai reprezentative expuse chiar în ediţiile originale. Expertiză „livrescă" rapidă, de mare intensitate și precipitare. A intra în astfel de „cochilii" echivalează cu o regenerare, cu o „renaștere mistică" în terminologia lui Mircea Eliade. La plecare, un enorm registru de vizitatori cu multe semnături japoneze, verticale, în ideograme. Din nou, deci, eternii japonezi, instalați confortabil și foarte sonori, ca la ei acasă, în jurul unei mese de mahon. Pe cînd și „eternii . . ." cu iscălituri în caractere latine?

CALĂTORIA CA EDUCAȚIE

Mai mult decît oricînd îmi dau seama, la Amsterdam, de valoarea „educativă" a călătoriei, exercițiu superior, poate unic, de adaptare, orientare rapidă, inventivitate și economie a mișcărilor, de *self-control*. Situațiile neprevăzute trezesc reflexele spiritului practic, alungă deruta interioară, suprimă timiditatea și inhibiția. Deciziile trebuie luate pe loc, cu maximum de eficiență și suplețe. Simți cum cunoașterea teoretică trebuie să devină și practică, să funcționeze. Nu sînt încă un călător rutinat și nu o dată mă rătăcesc, din pură timiditate sau concentrare. Constat că mă încred prea mult în planuri și scheme, cînd o simplă întrebare ar fi rezolvat toate dificultățile. Cum n-o pun decît în disperare de cauză, mă rătăcesc adesea,

Scanned with OKEN Scanner

o iau nu o dată de la capăt. Am trecut pe lîngă casa lui Rembrandt, fără s-o identific de prima dată. De unde un consum mare de energie, uneori în gol, care se cere neapărat corectat. Nu cunosc un antidot mai radical împotriva inhibiției decît acest gen de călătorie improvizată. La hotel, negociez strîns 10 guldeni și în cele din urmă găsesc argumentul infailibil: *I'm a newspaperman.* Amenințcă voi introduce episodul într-un *reportage* . . .

O excelentă „lecție" este și aceea a eliminării accesoriilor, cele mai multe de prisos. Constat mereu că luăm prea multe lucruri cu noi, prea multe haine, obiecte, un aparat mult prea complicat pentru călătoria rapidă, modernă. Cît de mult am invidiat, mai ales acum, pe tinerii care se deplasează doar cu un singur sac de voiaj, în *blue-jeans* și sandale. Aceeași selecție riguroasă se impune și în alegerea obiectivelor. Cum nu putem vedea tot, ierarhizarea priorităților devine inevitabilă. În acest moment al selecției esențiale, ne definim în mod obiectiv, realizăm un program și o metodă de cunoaștere. Constat că sînt atras de o serie de aspecte și total indiferent la altele, printr-o participare nu mai puțin vitală, angajată. Dar pînă la această decantare și clarificare finală, cîte oscilații și gesturi inutile! Cel puțin jumătate din actele noastre, într-o călătorie, se dovedesc cu totul inutile, numai fiindcă n-am avut tăria, voința și clarviziunea de a nu fi ales, de la început, între esențial și neesențial. Simt cum devin tot mai metodic, organizat și practic. Cred că aș putea scrie chiar un mic ghid, o scurtă „introducere în călătoria intelectuală". Călătoria modernă, prin sistemul său de transporturi introduce, de altfel, prin ea însăși, o selecție naturală a punctelor esențiale.

Se poate vorbi și de un mic „cartezianism" al călătoriei, al deprinderii rezolvării succesive a dificultăților, în baza unei bune analize și compartimentări prealabile a obstacolelor, cum stă scris în *Discours de la méthode?* Așa cum o problemă bine analizată este aproape rezolvată, tot astfel cea mai complicată călătorie poate fi parcursă fără dificultăți dacă urmărești un plan, iar acolo unde planul nu se potrivește, dacă poți descompune toate dificultățile în „unități de bază", dezlegate una după alta. Acest

Scanned with OKEN Scanner

exerciţiu analitic rapid ţine de „geniul“ lucidităţii, informaţiei şi strategiei.

Constat, în sfîrşit, că se poate scrie oriunde, la hotel, în tren, în muzee, pe o bancă, într-o pauză, că teoria „cabinetului“ este aproape un moft, inventată de sterili, care scriu o dată la un an un articol născut mort şi cînd nu apare fac o dramă cosmică. Iau deci note, cu toată dezinvoltura, pe stradă, oriunde, într-o indiferenţă desăvîrşită pentru eventualii spectatori, gustînd din plin voluptatea cultivării în anonimat. Sînt doar un călător oarecare, un om obişnuit, care, în Olanda fiind, vrea să nu-i scape nimic, să parcurgă şi să vadă „tot“, *maximus in minimis*. De unde necesitatea efortului şi chiar a antrenamentului fizic, a „rodajului“ de a sări dintr-un tren în altul, de aici într-un muzeu, apoi într-o barcă etc., pînă la capăt.

TROPENMUSEUM

Învîrtindu-mă prin centrul oraşului, dau o raită — într-un gol de „program“ — şi prin „Muzeul tropical“, despre care ar fi maliţios să se spună că exprimă nostalgiile colonialiste olandeze. Este gol, cu aspect de hală părăsită, pasionant probabil pentru etnografi şi antropologi. Foarte multe exponate exotice, multe diorame, completate cu fotografii în mărime naturală. O serie de nume sonore: Panamaribo, Surinam, Curaçao mă lasă visător. Accentele par a fi puse pe opera de „civilizaţie“ şi pe aspectele economice (textile, zahăr, alcooluri etc), olandezii fiind oameni practici. Nu sînt în dispoziţie „tropicală“, nici „economică“, de unde o anume dezamăgire. Îl părăsesc destul de repede, căutînd din ochi măştile africane şi sculptura neagră. Reproducerile, ca totdeauna, excelente şi foarte variate. Cumpăr o „maimuţă“ din Borneo şi o sculptură congoleză, uimitor de asemănătoare ca gest şi atitudine, cu „Gînditorul de la Hamangia“. Scurte reflexii despre tipologii şi arhetipuri.

Scanned with OKEN Scanner

18 martie 1974

HAGA

Din nou dilema fundamentală: ce *trebuie* sau ce *vreau* să văd mai întîi în Olanda, cînd nu am decît zece zile în față, dintre care două sau trei vor fi blocate de un colocviu științific? Din fericire, distanțele sînt scurte, trenurile rapide, dispoziția mea interioară foarte dinamică. Sper să realizez întregul „grafic" în același ritm trepidant, pînă la capăt. Privesc pe geam „peisajul olandez" în drum spre Haga și constat că el continuă încă să rămînă un mister. Este dimineață, pîclă, ploaie fină, intermitentă, de unde o imagine ștearsă, monotonă, cenușie. Nu în această perioadă trebuie vizitată Olanda, îmi zic, dar de fapt „pitorescul" nici nu mă interesează, fără a-i întoarce totuși spatele. Ici-colo, o spărtură în ceață și ploaie. Îmi amintesc de Piet Mondrian, care a fost olandez: „Oh, verdele, mereu acest verde . . ." Unde este „verdele"?

Haga, sub ploaie măruntă, rece, pare provincială și pustie. Rar, cîte o mașină sau bicicletă. Trec prin curtea clădirilor guvernamentale. Nimic, nici o agitație, nici o activitate. Și nici o „pază". În Olanda nici nu știu bine cum arată uniformele poliției. Cred că negre. Dar nu sînt foarte sigur. Impresie netă de arhitectură civilă. Piatra este feudală, marțială, militară, iar Olanda, chiar istorică, este o țară de cărămidă. Centru oficial nu depășește trei-patru-etaje, nu suferă de gigantism, nici de grandomanie. Dimensiunile s-au proporționat organic; patina, portalurile boltite, inscripțiile, blazoanele sugerează o tradiție discretă, neostentativă. Wilhelm Taciturnul, în bronz, foarte înverzit, privește abstract, cu degetul în gol. Este atît de discret, încît nu spune nimic. „Mesajul" său, deloc prolix, n-are „redundanță". Nu este un om politic modern, un orator de mase. Willem II pe un soclu acoperit cu plăci metalice, respiră o placiditate aproape severă. Personajele istorice olandeze nu cunosc morga și infatuarea. Johan de Witt stă bine instalat pe un scaun confortabil. Are aerul unui

Scanned with OKEN Scanner

administrator, al unui director general al Companiei Indiilor. Lacul central, rest al unui sistem de fortificații, sugerează canotajul estival, deocamdată absent. Nici fîntîna arteziană nu curge. Ar fi fost și absurd. Plouă umed și rece. În Olanda aceste noțiuni nu sînt chiar pleonastice.

Profit de vreo două ore libere pentru a explora și centrul comercial. Descopăr cu multă plăcere galerii acoperite, în genul celor de la Milano, dar mai scunde și mai ramificate, pe care le străbat în toate direcțiile. Îmi place această comoditate *waterproof*, mozaicul moale, în albverde, luminozitatea, varietatea multicoloră a vitrinelor. Îmi par mai „olandeze" decît marile magazine (*Grote Markt*, *Hofweg* etc), în stil internațional, expresie a uniformizării societății de consum. Fac *shoping* la *self-service* în căutarea tenace a unor săpunuri olandeze. Toate mărcile s-au adaptat — decepție! — „pieții comune" și și-au pierdut identitatea. Descopăr totuși, în sfîrșit, săpunuri de lavandă *made in Holland*, care echivalează cu o reabilitare. Caut, bineînțeles, librării și anticariate în acest centru istoric al editurii europene. Olanda în secolul al XVIII-lea a fost sediul cărții și gîndirii libere, al marilor contrabande și edițiilor pirat. Pe aici a trecut toată „producția" Luminilor, toți enciclopediștii, întreaga literatură „libertină". Unele ediții au ajuns și la noi și chiar în... biblioteca mea. Casele *Mouton* și *Martinus Nijhoff* au, azi, o reputație mondială. Editează lingvistică, critică, istorie și estetică literară și a figura în cataloagele lor echivalează cu o consacrare. La *I. De Slegte B. V.* — cea mai importantă librărie olandeză, cu multe sucursale — trebuie să știi precis ce dorești, căci găsești, practic — pe două etaje — aproape tot. Îmi sînt accesibile doar „ocaziile": baroc, artă modernă, *new criticism* și doar ora plecării mă alungă. Notez pentru amatori (dar și pentru mine, mai ales) adresa: Spuistraat 9. De telefon nu cred să fie nevoie... La Amsterdam, librăria *Allard de Lange* de pe Damrak, centrală și utilă, pentru achiziții rapide, precise.

Scanned with OKEN Scanner

Stau nerăbdător în ploaie în faţa „Cabinetului regal de pictură“ aşteptînd ora deschiderii şi un tînăr francez, cu aere grăbite, zăpăcite, mă apostrofează: *Qu'est-ce que c'est ça? — Un musée — Pourquoi le drapeau français?* O clipă nu pricep, apoi îmi revin: *C'est le drapeau hollandais.* Mirare totală, în plină confuzie. Mă enervez şi-i „explic“: drapelul olandez are culorile orizontale, cel francez verticale. „*Vous êtes français* — ar trebui să ştii“. Rîs aproape stupid, dezorientat, subit ridicol. Derbedeul o şterge repede. O anume generaţie tînără pe care o detest şi la Paris... Suficienţa individului (ca şi cum toată lumea ar fi obligată să vorbească frunţuzeşte), ignoranţa şi lipsa de curiozitate intelectuală (*Mauritshuis* nu-i spunea, la Haga, nimic), absenţa educaţiei „naţionale“ elementare, nici măcar de ordinul identificării drapelului, dublată de o mare infatuare (ca şi cum toate instituţiile din Olanda ar fi obligate să arboreze pavilionul... francez) îmi aruncă tot sîngele în obraji. Dacă mai stătea o clipă cred că izbucnea un... conflict diplomatic.

Palatul prinţului Mauriciu de Nassau, fost guvernator al Braziliei, datează de la mijlocul secolului al XVII-lea. Este spaţios, deloc ostentativ şi întrucîtva „exotic“, prin scările şi boazeriile de palisandru, imaginile decorative de faună, floră sudamericană, figurile de indigeni, care împodobesc unii pereţi. Respiră calm, foarte bune proporţii interioare şi o lipsă totală de panaş, care mi-l face şi mai simpatic. În mai multe săli, grupuri de copii sau de elevi din primele clase, stau pe jos, ascultînd explicaţiile unor profesoare. La etaj, în prima sală din dreapta, celebra *Lecţie de anatomie a Dr. Nicolas Tulp*, care l-a „lansat“ pe Rembrandt, în 1632. Elevii, chirurgi ei înşişi, urmează un curs de recalificare. Dr. Tulp avea permisiunea să facă disecţie o dată pe an, pe cadavrul unui criminal, după executare. Eveniment monden, în gulere albe. Un *Autoportret*, hilar, grotesc, produce surpriză. Un *Homer*, cam decrepit are urgent nevoie de o cură de geriatrie, *2300 fr. fr. tout compris*. Este teribil de obosit. A terminat de curînd *Iliada* şi *Odiseia*. Şi-a înaintat dosarul de pensionare

Scanned with OKEN Scanner

la Uniunea Scriitorilor... Pînzele lui Van Ostade, din descendența lui Brueghel, sînt ironice, minuțioase, trădînd viziunea burgheză a epocii despre țărani. Ian Steen este un mare amator de chefuri țărănești, de convivi rustici, joviali și gurmanzi. Îmi plac înclinațiile sale satirice: o mîncăcioasă de scoici, medici șarlatani, molierești, un muzicant, tot euforic, cu o „ascultătoare", care nu se știe bine dacă-i strecoară o monedă sau i-o șterpelește, o babă întreține un june — *o tempora o mores!* — și așa mai departe. Doi Vermeer admirabili: micul portret al fiicei(?) pictorului, cu o inimitabilă întoarcere candidă a capului și o vedere a orașului Delft, care mă ajută să înțeleg, în sfîrșit, geniul acestui artist: luminozitatea filtrată, limpede și acvatică. Un *Scatiu* de C. Fabritius (1654) este de o mare virtuozitate a perspectivei *trompe l'oeil*, pe fundalul unui perete, de unde pasărea parcă-și ia zborul.

La *Rijksmuseum* am văzut o retrospectivă de gravură și ilustrație franceză de carte, de la romantici pînă azi. Aici la *Mauritshuis* o altă retrospectivă: Gerard Ter Borch (1617—1681) despre care aveam noțiuni foarte vagi. Notez, ca de obicei, elementele imediat asimilabile: scene burgheze, casnice, o *Moeder die haar kind*, operație atentă, să nu scape nici un... păduche, un copil purecă un cîine (deci o adevărată obsesie!), mici muzicanți, interes vizibil pentru copii, dar și pentru femei și soții mai bine antrenate la băutură decît bărbații; partenerul căzut sub masă, petrecerea continuă... Un *Zelfportret*, sigur de sine, relevă o fizionomie de comerciant, deloc boemă. Rembrandt, cu turbanele sale de fantezie, îmi pare mult mai boem, mai inconformist. Multe scene de scrisori (temă importantă în pictura olandeză!) trădează o viață interioară bogată, chiar intelectuală. Aceasta e prima impresie. Observ că și ofițerii scriu. Ca și fetele, doamnele de societate, sînt absorbite deasupra hîrtiei, cu pana în mînă. O alta pare a privi peste umăr, nu fără oarecare indiscreție. O scrisoare ceruită sugerează certitudinea că nu va fi deschisă. Secretul corespondenței este inviolabil. Foarte atractive, coloristic vorbind, tonurile sidefoase, strălucitoare, satinate, mătăsoase, ale rochiilor. *Frou-frou* fin și elegant.

Scanned with OKEN Scanner

UTRECHT

Oboseala începe să lase urme. În gara Utrecht constat că am pierdut în tren o agendă cu adrese. Mi-a alunecat din buzunarul hainei de piele pe o bancă. Moment de mare enervare. Ritmul acestor deplasări dintr-un tren în altul devine de-a dreptul „infernal". Vizită promițătoare ratată, nu fără cîteva instantanee rapide. Centrul medieval al orașului este cel mai gotic pe care l-am văzut pînă acum în Olanda. Și clădirile moderne, ale politehnicii (între altele) păstrează același stil masiv și solemn. Un *chiostro* gotic are portalii și nervuri admirabile. Turnul catedralei domină cu autoritate întregul oraș, auster, rigid și distant. Are trei etaje suprapuse, cu lungi și foarte longiline arcade. Privit din imediata apropiere este chiar impresionant. Dintre toate stilurile arhitectonice numai goticul știe să rămînă pînă la capăt impozant și festiv. La Utrecht se observă foarte bine cum în jurul unui nucleu medieval, s-a dezvoltat un oraș modern, în inel. Linia de demarcație dintre centru și periferie este netă, fără nici o tranzație. Contrast vizibil între două straturi de civilizație. Pe un cal, în bronz, „agentul" misionar al merovingienilor, călugărul englez Willibrord, „Apostel der Nederlander" DCCXXIX — MCMXXIX. Numele îmi era cunoscut din Ferdinand Lot și, în ciuda enervării mele, mă bucur de revedere. Mă surprinde aerul său placid, nu îndeajuns — după mine — de entuziast, de „inspirat", de pătruns de gravitatea misiunii sale. Statuia lui François Villon, inaugurată în 1961, este aproape amuzantă. Ce caută acest personaj (nu tocmai dus la biserică) chiar . . . lîngă catedrală?

19 martie 1974

DELFT

Sosesc noaptea tîrziu, frînt de oboseală. Lovitură de grație: lîngă gară nici un hotel. Iau un taxi, în disperare de cauză, și încep o cursă nocturnă vertiginoasă, devenită

Scanned with OKEN Scanner

subit amicală. Șoferul se interesează atent de dorințele mele, pare plăcut surprins că vin tocmai din România și nu se lasă pînă nu găsim o cameră „accesibilă" de 20 fl. la *Central* (Wijnhaven, 6—7—8). Mă trîntesc în pat, uit să închid... ușa. Pe coridor zgomot infernal de tineri turiști cu accent anglo-saxon. Doi... nimeresc chiar în camera mea. Îi expulzez într-un jargon nu știu cît de academic, dar eficace. Dacă aș fi avut un *colt* sub pernă, ca în filmele *western*, aș fi tras în ei. Cad într-o letargie grea, de plumb.

Dimineață splendidă, aproape radioasă. Odihnit, redevin optimist, întreprinzător, receptiv prin toți porii. Dispoziție din nou excelentă. Delft îmi pare admirabil, și, pe măsură ce pătrund în interiorul său, descopăr cel mai frumos oraș olandez pe care-l cunosc. Mai întîi prin aerul său de intimitate, de decor istoric ce știe să rămînă peste tot familiar, neostentativ, ospitalier. Canale multe, mici, discrete, curate, lineare, ușor nostalgice, ca într-o poezie simbolistă. Observ un ritm, o succesiune de elemente simetrice de-a lungul fiecărui canal: un fir de apă verzuie, uneori chiar albastră, în care se reflectă cheiurile și fațadele caselor, toate de culoarea cărămidei arse, cu ferestre și balustrade albe. Este devreme și circulația nu mă turbură. Nu va fi intensă, obositoare nici în cursul zilei. La Veneția, senzația ultimă este de moarte lentă, într-un decor de mare gală. La Delft, senzație de viață în surdină discretă, modestă, provincială, fără zgomote. O orlogerie de bronz din turnul catedralei, punctează orele cu melodii aeriene, care se sting, undeva, în apropiere. Atmosfera te învăluie. Ești absorbit vizual și sonor de o mare liniște muzicală. Fiecare detaliu pare „pictat", sculptat, pus într-o ramă. Nici o fațadă, dealtfel, nu seamănă cu alta; în Olanda, la Delft mai ales, nimic nu se repetă, nimic nu se suprapune. Clădirile istorice precum *Gemeenlandhuis* au multe blazoane aurite, sculptate în piatră, prefăcute în simple detalii ornamentale. De unde vine, mereu tot mai intensă, senzația de intimitate? Rătăcești pe străzile din centru și observi că revii, fără voie, în aceleași locuri. Spațiile sînt mici, cheiurile înguste, ferestrele cadrilate în ochiuri cît o oglindă sugerează priviri discrete, amicale, care te cheamă. Simți cum întregul oraș

Scanned with OKEN Scanner

și-a restrîns proporțiile la scara umană, pe care n-o va părăsi niciodată. A crescut încet, fără nici o planificare abstractă. Delft, oraș foarte acvatic, foarte vegetal, foarte recules, interiorizat, foarte provincial, lipsit de haos, neon și busculade, mă seduce. Aerul său este limpede, natural și deschis. În unele orașe te integrezi imediat iar în altele nu, oricît ai dori. Nu voi înțelege bine de ce, niciodată.

NIEUWE KERK

Sînt primul vizitator, foarte matinal, al catedralei din Delft, și-mi ascult pașii pe dale de piatră. Imaginea verticală a turnului de cărămidă roșie, albă și neagră devine dintr-o dată orizontală. Naosul este lung, auster, de un mare calm istoric. Sînt deocamdată singur, dar absolut singur. Moment de ieșire din timp, de stagnare totală. La început, nici nu bag de seamă că vitraliile sînt de concepție modernă, că biserica a fost restaurată, că am pătruns de fapt în necropola dinastiei olandeze, adevărat monument național. Dar cît de discret, fără gărzi și inscripții solemne. Doar o mică sală, la subsol, în dreapta, cu gravuri, panouri, arbori genealogici, fotografii, de o sobrietate totală. Dinastie eminamente burgheză, lipsită de instinctul fastului și al punerii în scenă. Cred că acest stil n-ar fi „prins" în Olanda. În fund, mausoleul și sarcofagul lui Wilhelm de Orania, întemeietorul statului olandez, în stil „Renaștere", cu statui alegorice și devize, cu multă marmoră neagră, verde închis, albă, aplicații de metal (blazoane, ghirlande), nu se integrează austerității gotice a catedralei. O lespede, în stînga, acoperă intrarea în necropola regală, care adăpostește și pe regina Wilhelmina, decedată în 1962. Mergea la piață, croșeta, făcea curse cu bicicleta, adevărată bunică a Olandei, foarte populară. Pășesc foarte democratic în jurul mausoleului. Mă surprinde, încă odată, fizionomia calmă a ilustrului „Taciturn". Deci nu este neapărat nevoie ca personajele istorice să aibă — chiar toate — trăsături crispate, exaltate, rigide, importante etc. În dreapta, alt element

Scanned with OKEN Scanner

eclectic: mormîntul în marmoră albă, de Canova, al prinţului Willem George Frederik. Un basorelief neoclasic figurează o femeie tristă, funerară, în costum grec, şi un pelican, emblemă a iubirii materne. Canova, ca şi în statuia Paolinei Borghese, de la Galeria Borghese din Roma, ştia să facă marmora catifelată, moale, dreaptă în falduri. În stînga, monumentul funerar al lui Hugo Grotius: nişă, fronton, bust. O statuie, de asemenea, în stînga intrării în biserică, omagiază pe autorul lui *De jure belli ac pacis* şi *De mare libero*. Este foarte înverzită, foarte solitară, aproape dezamăgită că doctrina a rămas încă de... avangardă, deşi datează din secolul al XVII-lea... Piaţa din faţa catedralei este şi ea goală. În direcţia opusă, *Standhuis*, primăria, în stil Renaştere, însă restaurată recent, în 1965. Are aspect muzeal, de exponat bine colorat, în mărime naturală, aşezat în aer liber.

PRINSENHOF

Simbolul recluziunii şi al discreţiei cetăţii Delft este, fără îndoială, *Het Prinsenhof* reşedinţa lui Wilhelm de Orania, instalată într-o fostă mănăstire de călugăriţe. Ea se ascunde privirilor străzii după ziduri de cărămidă tivite cu muşchi gros sugerînd vechimea vegetală. Îmi aduc deodată aminte că şi catedrala din Utrecht este pe jumătate verde. În curtea interioară, a cărei intrare laterală trebuie căutată cu atenţie, pluteşte liniştea cea mai senină. Spaţiu închis, neverosimil de istoric, desprins de lume. Din nou mă rătăcesc, abstras total de spectacol şi atmosferă. Nu mai am nici o îndoială: într-o „reîncarnare" anterioară am trăit în astfel de medii citadine. De unde subite şocuri şi ruperi de nivele, urmate de stranii senzaţii de *déjà vu*, proiectat cu sute de ani în urmă. Aceste rememorări ancestrale, nu sînt figuri de stil, departe de orice „literatură". Un gardian îmi surprinde deruta şi-mi face un semn de după o fereastră, arătîndu-mi intrarea... la doi paşi.

Pereţi albi, tavan de lemn, cu grinzi groase, care trosnesc sub paşii vizitatorilor, pardosea de cărămidă roasă,

Scanned with OKEN Scanner

sau de faianță mată, în plăci, un sistem de săli și galerii cu multe trepte și scări interioare, mobilă de epocă, deloc aglomerată, pictură documentară, portrete, mic *Carnavalet* olandez dar fără nici un fel de *bric-à-brac* istoric. Atmosferă profund contemplativă. Pe mese, enorme buchete de lalele, de o carnație splendidă, stropite de paznici cu vaporizatoare. Lipsă totală de agitație, de precipitare. Muzeul (dar definiția nu-i întru totul exactă) este aproape gol și-l străbat de două ori, în toate direcțiile. O priveliște, din 1536, prezintă cetatea Delft complet înconjurată de apă, de canale de protecție, în plină cîmpie. Mai multe portrete ale „Taciturnului", cu buze strînse, obstinate. Sincer spus, nu-mi pare tocmai simpatic. Pe patul de moarte nu arăta altfel, cufundat într-o flegmă transcendentă. (Tatăl lui Rubens a fost amantul soției sale, Anna de Saxa). A fost asasinat chiar aici la 10 iulie 1584 la capătul scării spre etaj, de un agent al lui Filip al II-lea, Balthasar Gerards. Operația a costat 25.000 de coroane, două pistoale bine încărcate și o mare doză de bună credință, vreau să spun de imprudență, chiar de naivitate, din partea victimei. Și Henri IV a fost asasinat de Ravaillac, la fel, cu o ușurință extraordinară. Orice s-ar zice, tehnica atentatului politic a făcut mari, enorme progrese în epoca modernă. Nu se mai „lucrează" cu mijloace atît de artizanale, cu pistoale și cuțite de bucătărie. Mă reîntorc în vestibul să „reconstitui" scena, consemnată și de o mică inscripție pe perete. Motivația „ideologică" era pe atunci religioasă, iar Wilhelm Taciturnul, dacă nu mă înșel, a schimbat mai toate confesiunile posibile, cu cea mai deplină dezinvoltură. Era fără îndoială, dacă nu un sceptic, un adevărat pragmatic, un om politic, într-o epocă de mari și detestabile fanatisme religioase. O alegorie caricaturală a sinodului din Dordrecht (1622), de inspirație anticatolică, aduce în scenă broaște, maimuțe întrunite într-un conclav grotesc, suprarealist, cu tiare pe cap. Mă „răzbună" și de asasinat și de întrebarea, nu mai puțin insolită (aproape stupidă), a sorei Taciturnului dacă acesta își dă sufletul... „întru Isus". Preocupare supremă, capitală, într-un moment cînd micul stat olandez era pe punctul de a fi total copleșit de imperiul spaniol... Pără-

Scanned with OKEN Scanner

sesc iritat *Prinsenhof* și din cauza unor copii mult prea gălăgioși, care n-au ce căuta în muzee, unde nu înțeleg încă nimic.

HUIS LAMBERT VAN MEETREN

Este o mică, bogată și foarte selectă colecție de mobilă, faianță și porțelan olandez, celebrul porțelan albastru de Delft, într-un interior de casă patriciană bine conservată și restaurată, adevărat muzeu în muzeu. Nimic nu este „expus". Totul pare a fi la el acasă, *in situ*, colecționat cu o mare preocupare pentru unitatea stilistică. Interioare olandeze există și la *Rijksmuseum*. Dar aici, la Delft, atmosfera de distinsă ospitalitate familiară, de decorativ cazanier discret este izbitoare și, cred, greu de egalat. Vizită neprotocolară în absența proprietarilor. Nu deranjez pe nimeni și străbat, din nou aproape singur, cameră după cameră, luminate prin ferestre-vitralii, pline de mobilă sculptată, boazerii admirabile, cămine, covoare, tablouri de epocă, ceramică. Pe pereți întregi poate fi urmărit, prin piese încă din secolul al XVI-lea, asimilarea unui procedeu și a unei culori exotice, de origină chineză. Și mai puternică impresie de intimitate decorativă. Unele faianțe par a fi totuși „spaniole": arabescuri policrome, motive vegetale etc. Cele mai tipice sînt lucrate în alb și albastru de Delft. Pure, curate, aseptice, strălucitoare. Multe motive sînt domestice, altele figurează scene militare, navale. Se pot observa și unele elemente de asimilare religioasă, creștină. Stilizările florale pleacă de la lalele, ale căror corole se desfac în simetrii grațioase, miniaturale. Ne aflăm la limita dintre artizanat și artă. Fiecare piesă este lucrată de mînă. Panourile sînt decupate în carouri, pictate, arse, apoi asamblate cu o desăvîrșită acuratețe. Trebuie să fii dotat cu o mare aplicare, cu înclinarea de neînvins a perfecțiunii detaliului, ca această producție de serie să nu se degradeze. Valurile mari enorm de scumpe, îmi sînt inaccesibile. O piesă splendidă, certificată, am văzut în țară, în colecția Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Voi cumpăra o farfurie autentică

Scanned with OKEN Scanner

și voi primi în dar, din fericire, încă una, policromă, de o calitate superioară. Nu este nici albastrul de Voroneț, nici cerneala, mai curînd „sîneala" albastrului de rufe al copilăriei mele. Poate fi regăsit, dealtfel, pe tot felul de țesături și imprimate, dar numai faianța păstrează tonul imaculat, cast, al culorii. Toate magazinele de „amintiri" din Delft par, din această cauză, adevărate farmacii. Sînt de o curățenie, ordine și abundență care mă lasă, prin secrete comparații mentale, aproape trist. Nivelul unei culturi și civilizații nu se vede în construcțiile gigantice, ci în detaliile miniaturale, de mare finețe, ale lucrului de mînă.

19—20 martie 1974

LEEK

Sînt oaspetele familiei Gretjie și Jaap Lintvelt, buni cunoscuți de la Geneva. S-au mutat de curînd în Leek, orășel la 15 km de Groningen, într-o casă cumpărată recent, de cinci camere, modernă, îngustă și înaltă. Mă integrez după două zile în ritmul unei familii de tineri intelectuali olandezi, unde predomină buna dispoziție, securitatea economică, ospitalitatea simplă și neceremonioasă, gesturile cele mai naturale din lume. Jaap L. umblă prin casă și în ciorapi, Gretjie se ocupă foarte matern de copii (Nathalie și Franck), care — se înțelege — sînt sonori, se joacă, sar în patru labe, răstoarnă diferite obiecte. Camera de jos este plină de jucării, alături — într-o sufragerie-bucătărie cu multe aparate și chiuvete metalice — unde mă inițiez în culisele gastronomice neerlandeze, foarte suculente, de o mare varietate de sosuri, mezeluri și brînzeturi. Observ imediat cu plăcută surprindere că apariția unui invitat nu modifică deloc, dar absolut deloc, obiceiurile casei. Copiii sînt îmbrăcați și dezbrăcați în public. Nathalie este dusă la dentist și grădiniță, doamna face cumpărături apoi gătește, Jaap pregătește cursuri, căci este asistent la Facultatea de litere din Groningen. Totul se desfășoară spontan, cu aceeași na-

Scanned with OKEN Scanner

turaleţă bonomă ca şi înainte, fără inhibiţii şi puneri în scenă. Nici un protocol artificial, nici o simulare, nici un gest care să nu facă parte dintr-un program tradiţional. Sînt adoptat şi asimilat fără nici o formalitate, de unde o senzaţie de mare destindere şi relaxare. Am fugit totdeauna de „vizite", de „viaţa de familie", iar ideea de „etichetă" îmi produce de fiecare dată o invincibilă crispare interioară. Nici urmă de constrîngere, de politeţe artificială, falsă şi scrobită! Nu sînt în centrul atenţiei generale, nimeni nu se ocupă de mine mai mult decît este necesar, sînt liber să fac tot ce vreau. Cred că este gradul cel mai înalt de ospitalitate care poate fi atins. Seara, urmărim campania electorală la televizor, pe mai multe canale, sistemul olandez fiind foarte diversificat şi democratic. Nu există program unic, „oficial". Fiecare partid sau grupare dispune de un număr variabil de ore proporţional cu numărul aderenţilor calculat după abonamente. Unica obligaţie legală este de a include buletine de ştiri, meteorologice, informaţii culturale. Restul constituie o admiraţie strict particulară. Interiorul amfitrionilor este modern, fotolii şi canapele joase, lămpi stil *design*, pictură abstractă, *posters*. Biroul şi biblioteca, la etajul doi, unde a fost instalat un pat pentru mine. Casa a costat cam 60.000 florini, pe care Jaap L. îi poate plăti în rate fără prea mari eforturi. Salariul unui asistent olandez este mai ridicat, în treacăt fie spus, decît al unui profesor „ordinaire" de la Geneva. Dealtfel şi bursa pe care o avea în Elveţia pare — efect de optică — de-a dreptul neverosimilă pe alte meridiane. Olanda continuă să fie, după mine, o ţară a confortului material şi economic. Amicul meu, socialist, se declară — cu unele nuanţe — de aceeaşi părere.

GRONINGEN

Plecăm dimineaţa. Jaap L. are trei sau patru ore de curs, eu voi vizita oraşul, apoi Facultatea de litere. Ne dăm întîlnire în bibliotecă, după ce mă iniţiez în topografia diferitelor imobile ale universităţii. Centrul oraşului

prezintă o combinaţie, mult mai evidentă decît în altă parte, de blocuri moderne, cubiste şi monumente istorice. *Martinitoren*, „Turnul Sf. Martin", gotic şi impunător, înalt de peste 100 de metri; spre deosebire de turnul catedralei din Utrecht, ultimele trei etaje ale cupolei sînt hexagonale, de unde sugestia unei imagini cilindrice care se îngustează; *Standhuis*, primăria, în stil neoclasic, fenomen explicabil dacă-l raportăm la data de pe fronton, 1810; *Goudkantor* din 1635, aproape strivită de masivitatea unui bloc modern, salvat de „sistematizare" prin... inadvertenţă. Cred că s-ar traduce prin „administraţie financiară", fost oficiu de colectare a impozitelor şi vămilor, plătite pe atunci în aur, de unde şi numele. Stilul este baroc, evident mai ales în decoraţia frontoanelor. Aurit, vopsit, lustruit, restaurat, pare o piesă de muzeu, o construcţie artificială.

Universitatea, şi ea de cărămidă, are acelaşi fronton baroc, definit şi mai precis prin două statui încastrate în nişe. Cărămida olandeză este prin definiţie „civilă", deci în egală măsură „citadină" şi „civilizată". Facultatea de litere, în schimb, are linii moderne, funcţionale, fără identitate precisă. La etajul trei sînt instalate catedrele care mă interesează, de romanistică şi germanistică. Un afiş de mînă (recunosc caligrafia amicului meu) anunţă o apropiată conferinţă a lui Jean Rousset, invitat al catedrei de franceză, condusă de Dr. A. G. J. Tans. Urmează să sosească peste trei zile de la Geneva, deci tocmai cînd începe la Amsterdam *Colocviul* nostru. Regret această nepotrivire de date. Mi-ar fi amintit atmosfera semniarului său despre baroc. Pe coridor, mică expoziţie de cărţi, inclusiv româneşti. O vitrină este ocupată de Ovid Densuşianu, al cărui centenar a fost sărbătorit şi la Groningen, prin iniţiativa profesorului de franceză veche şi română, Dr. Willem Noomen, a cărui românească vorbită şi scrisă este remarcabil de corectă. Este orientat, ca medievist, spre aspectele istorice, tradiţionale ale culturii noastre. La *Colocviu* va prezenta o comunicare doctă despre stilul *Alexandriei*. Fac cunoştinţă şi cu şeful catedrei de germanistică: Dr. W. Schönau şi cu colaboratorii săi: K. J. Huppereit şi E. J. Licher. Apoi mă retrag în bibliotecă, surprinzător de bogată, judecînd după compartimentul

Scanned with OKEN Scanner

romanistic, explorat cu atenție, la raft liber. Secția românească ar putea face „gelos", prin hiperbolă, pe orice „cronicar profesionist". Caut din ochi ediția Macedonski, care nu putea să lipsească. La „uzualele" teoriei literare, trei din cărțile mele, inclusiv *Dicționar de idei literare, I.* Nu mai încape îndoială, iată o... foarte bună bibliotecă. Mă instalez confortabil, iau note, fac fișe și fotocopii, ajutat și de o tînără bibliotecară indoneziană, atentă la... ora închiderii. Din Canare pînă la Groningen cam aceleași lucrări de referință. Cultura universitară occidentală devine tot mai omogenă, mai unitară. Descopăr, totuși, cărți pe care nu le văzusem niciodată, altele necunoscute chiar și prin titlu. Lipsa formalităților birocratice perfect adaptată metodelor mele rapide de documentare, un adevărat deliciu. Și, culmea!, nici un control la ieșire, nici un carnet cu multe iscălituri, nici o fișă semnată și contrasemnată! Nu înțeleg cum poate fi posibil acest haos intolerabil, această lipsă de organizare...

În după amiaza următoare, plecăm și mai în nord, spre Lauversoog, unde se închide printr-un mare baraj Lauwersmeer, în bună parte secată, și transformată în *polder.* Nu mai văzusem un altul, cu excepția celui de la Amsterdam în miniatură, din fața gării, construită pe o insulă artificială. Timp total neprielnic, vînt și ploaie în rafale, climat maritim de martie. Vînturile sînt atît de puternice în această regiune, încît copacii au crescut oblic, înclinați la 30—40°. Vizibilitatea redusă mă împiedică să-mi fac o imagine foarte precisă despre acest gen de peisaj nu mai puțin specific olandez: orizontal, monoton, arid, smuls mării cu o tenacitate admirabilă. În timp ce unele țări se contractă, uneori cu ajutorul vecinilor, Olanda se dilată prin vaste lucrări de indiguire și secare. Terenurile recuperate nu sînt imediat utilizabile. Uscarea este înceată, în acest climat umed și ploios. Apoi urmează desărarea solului prin diferite asolamente ale căror detalii tehnice îmi scapă. Șoselele, foarte bune, urmează linia digurilor. În dreapta și în stînga teren mlăștinos, ochiuri multe de apă. În alte locuri, plantații de mici pucieți, pentru fixarea terenului încă instabil. Rețeaua rutieră, foarte bună și deasă, leagă satele, fermele și așa numitele *terp,* coline artificiale de protecție — unele datea-

Scanned with OKEN Scanner

ză încă din Evul Mediu — împotriva inundațiilor. Toată această regiune este un triumf al efortului uman și al metodei. Satele sînt de cărămidă, străzile de asemenea. Casele au eternele chenare albe la ferestre. Manopera a fost și este meticuloasă, bine personalizată. Construcțiile de piatră sînt colective, bloc unitar, indisociabil. Cărămida, dimpotrivă, se vrea individualizată, responsabilitatea sa respinge anonimatul. Ea implică acte constructive subiective, care să poarte un nume. Simți că a fost pusă cu mîna, una peste alta, bucată cu bucată.

Lauversoog este un punct turistic, port de sporturi nautice și de îmbarcare pentru insula Schiermonnikoog, din lanțul Friselor occidentale, din arcul de cerc al vechiului contur geologic al Olandei. În ceață și ploaie oferă un adevărat refugiu. Observ din restaurant marile ecluze ale barajului care-mi dau un sentiment de securitate. La înapoiere, încercăm să identificăm ferma lui Sicco Mansholt, fostul președinte al comunității agricole europene. Nu reușim. În schimb, afișe electorale din abundență.

21—23 martie 1974

COLOCVIU

Nouă schimbare de regim olandez: instalat de astă dată în condiții superioare, de mare *standing*, la *Grand Hotel Krasnapolsky*, mă pregătesc pentru *Colocviul* care va începe, prin discursurile inaugurale (primar, rector, decan, organizator, etc.), chiar în după-amiaza acestei zile. Prezența atîtor oficialități olandeze dovedește o atenție deosebită. La deschidere, este prezent și Ambasadorul nostru, Bujor Sion, care va oferi o recepție, în saloanele Ambasadei de la Haga, unde vom fi transportați cu autocare. Deocamdată, mă orientez încă „turistic". Sînt pe Damrak, chiar în inima orașului Amsterdam. În față, piața centrală, cu *Monumentul Național*, în fund palatul regal, de inspirație clasică, fronton cam aglomerat, cupolă înverzită, în dreapta *Nieuwe Kerke*, gotică, în reparație. Figurează pe multe gravuri vechi ale Amsterdamului. *Monumentul național* este alb, modern, în stil de obelisc, închi-

Scanned with OKEN Scanner

nat victimelor ultimului război și prezintă particularitatea de a fi servit pînă nu demult drept punct de reper și adunare a grupurilor *hippy*. În perioada de „glorie" a mișcării (1968—1970), pe treptele concentrice ale monumentului se dormea, se mînca, se făcea dragoste etc., în condiții de inconformism total, strident. Degradarea monumentului făcînd și ea „progrese", bandele de juni-bărboși și de fecioare-mame au fost invitate politicos dar ferm să doarmă sub cerul liber, dacă vor, în *Vondelpark*, fosta reședință a și mai agresivilor *provos*, retranșați prin 1960 într-o „republică" de contestație folclorică. Acum tot acest foc de paie s-a stins. Doar mici grupuri, foarte izolate, perpetuează încă o „tradiție", spălată higienic în fiecare dimineață, cu furtunile de apă, de către municipalitate. Scurte reflexii despre „semiotica" imprevizibilă a arhitecturii, în cîte feluri poate fi „citit" — o vai! — un monument public. Spectacol neașteptat: supraviețuirea flanșetelor, celebrele *orgues de barbarie* ale simbolismului francez. La Amsterdam sînt mari, adevărate orgi mobile pe cărucioare, albe, cu multe decorații aurite și colorate. Par, de la distanță, mari torturi de zaharicale. Una sau două orgi pot fi văzute în permanență și în această piață.

Nu încape nici o îndoială: *Le premier colloque international sur la langue et la littérature roumaine* (Amsterdam, 21—23 martie 1974), organizat de Sorin Alexandrescu, a constituit — în sine — o realizare. El înscrie chiar o mică „dată" în istoria relațiilor noastre culturale internaționale: prima reuniune științifică de acest gen, organizată în cadrul unei universități străine, subvenționate integral de instituții olandeze. Atmosferă destinsă, simpatică, animată, peste 50 de „rumanizanți", participare destul de numeroasă (olandezi, germani, italieni, francezi, englezi etc., români bineînțeles), bune premise de construire a unei „Asociații internaționale de studii românești", posibilități noi de relații ce se pot dovedi foarte utile. Reacțiile mele interioare (uneori și publice) țin de temperament, insuficient de bine adaptat aspectelor exterior-mondene specifice acestui gen de reuniuni, apoi de o anumită concepție a „relațiilor intelectuale internaționale", de experiența și exigențele unui stil de

Scanned with OKEN Scanner

lucru pe care mi-l impun, în primul rînd, mie însumi: tot mai riguros, mai tehnic, mai tenace, mai organizat. Şi, mereu, această întrebare obsedantă: *ce* oferim prietenilor culturii noastre, prin *cine*, *cum*, după ce *metodă* şi, mai ales, *de ce* şi *cui?* Descifrez aceeaşi preocupare şi în cuvîntul introductiv al lui S. A.: *Parler de la culture roumaine*, problemă pusă sub semnul „paradoxului".

Îmi dau seama, încă o dată, că nu există încă un consens unitar asupra acestor întrebări esenţiale; că nu am nici pe departe posibilitatea de a determina sau măcar a influenţa vreo soluţie oarecare; că experienţa şi coordonarea eficace a unor mişcări lipseşte în mod inevitabil în toate aceste acţiuni de pionierat; că bunele intenţii depăşesc şi învinge în cele din urmă orice deficienţă; că nu se poate lucra, cel puţin deocamdată, decît cu „materialul clientului", a cărui „calitate" poate fi la început uneori modestă, variată sau îndoielnică. Arta de a-ţi face prieteni culturali străini, de bună calitate, influenţi şi de prestigiu, mă conving tot mai mult, este extraordinar de dificilă. Ea presupune continuitate, tenacitate, planuri de perspectivă, de la un nivel de mare competenţă şi seriozitate, singurul care impune şi inspiră încredere, în condiţii cel puţin de egalitate intelectuală. În caz contrar, totul se transformă în convenţie sau turism intelectual reciproc. Activitate atractivă, poate chiar utilă pe un plan sau altul, dar care pe mine nu mă interesează. Este o mare naivitate a crede că figuraţia prezenţei fizice, expunerile de nivel didactic, textele festive şi circumstanţiale, comunicările improvizate etc. au priză în adîncime. Aplauzele politicoase, formulele convenţionale de felicitare şi alte asemenea mici „succese" sociale trebuie privite cu toată luciditatea. Nimic mai convingător, pentru partenerul de bună calitate, de prestigiu, a cărui opinie face autoritate, chiar dacă numai într-un cerc de specialişti, decît expunerea riguroasă, tehnică, de înaltă ţinută ştiinţifică. Numai acest gen de „comunicări" poate da indicaţii precise despre nivelul unei culturi. Nu există mai bună „propagandă" ştiinţifică decît textul rece, obiectiv, convingător prin el însuşi, prin ideile, argumentarea şi aparatul său critic.

Observ încă o dată că interesul pentru limbă depăşeşte

Scanned with OKEN Scanner

net preocupările literare, că proporția este de doi la unu în favoarea lingvisticii și filologiei; că studiul limbii române, care face progrese evidente, implică două aspecte radical deosebite (pur științific și practic, al „debușeului", „plasării" licențiaților străini în limba română, preocupare esențială în țările occidentale cu șomaj intelectual); că în unele spirite străine domină încă o concepție prea de tot folclorico-turistică a culturii române, care nu mai reflectă realitățile de fapt. Un incident amuzant dovedește că aceasta este realitatea. Profesorul francez A. G., „specialist" în limba și literatura română (dar care preferă să se exprime constant și cu toată convingerea în franțuzește), propune ca buletinul noii Asociații să se intituleze... *Doina*. Iau cuvîntul, tot în franțuzește, îl combat, afirm că România modernă și cultura sa, în plin proces de transformare, urbanizare și regenerare totală a structurilor sale, are nevoie de un alt titlu, mai modern, mai reprezentativ, specific secolului XX; doi profesori vest-germani și un englez se asociază acestui punct de vedere și Dr. Peter Wunderli, de la Universitatea Freiburg I. Br., distins lingvist și poliglot (vorbește *toate* limbile romanice) propune *Le Roumain dans le monde*, care este adoptat. Cred că a fost... contribuția mea cea mai importantă la acest *Colocviu*. După ședință, șefa delegației noastre, Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga îmi mărturisește că „ați exprimat ceea ce gîndeam cu toții". Țin o comunicare, consecventă cu mine însumi, despre *Orientări moderne în critica literară românească*, total indiferent la ideea dacă va satisface sau nu pe *toți* criticii delegației noastre. Mi-am spus că la o astfel de reuniune poate interesa, în primul rînd, aspectele noi, moderne, de sincronizare și emulație europeană a criticii noastre. Doi italieni doresc să le dau o copie, două studente olandeze îmi cer, în românește, cărți de critică literară românească. Aflu cu acest prilej că se va trece o teză de licență despre Anton Holban și promit să expediez din țară eseul lui Al. Călinescu, ceea ce — între timp — am și făcut. Sînt un „mare exportator" de carte românească, bine cunoscut ca atare la... Vama Cluj-Napoca.

Profit de prezența mea la Amsterdam, în calitate și de reprezentant al publicației *Cahiers roumains d'études lit-*

Scanned with OKEN Scanner

téraires, pentru a explora noi posibilităţi de schimb şi colaborare. Recolta, fără a fi neglijabilă, nu-mi dă totală satisfacţie, în primul rînd din cauza timpului scurt avut la dispoziţie. Vizitez pe traducătorul în olandeză a lui Eminescu, S. P. de Ridder, co-autor al primului dicţionar român-olandez, olandez-român, de buzunar, recent apărut, care-mi... dispare, fără să am vreo explicaţie, dintr-un colet de cărţi, neambalat bine, fără îndoială; iau o masă cu Aron Kibédi Varga, secretarul de redacţie al revistei *Het Franse Boek*, contact amical, direct, stimulat şi de cunoaşterea anterioară a două din cărţile sale: *Les constantes du poème* şi *Rhétorique et littérature;* facem schimb de extrase, reviste, în stil deosebit de cordial; am întrevedere şi cu Theun A. Ven Dijk specialist în teoria textului, cu o lucrare de referinţă *Some Aspects of Text Grammars*, este tînăr, de ţinută deloc „savantă", spontan, comunicativ, cu bune relaţii în sfera lingviştilor matematicieni români; aflu cu acest prilej că revista sa *Poetics*, bine cotată, scoasă de *Mouton*, neavînd încă 500 de abonamente, nu poate oferi exemplare de schimb; deci tirajul de 1600 de exemplare al *Caietelor* nu este chiar... mic. Seria acestor „contacte" se încheie printr-o notă veselă, cu aspect de parodie, deşi scena este strict autentică. La banchetul final, profesorul francez A. G., în căutarea unui mare efect al toastului său, anunţă că va citi o strofă dintr-o poezie tradusă în limba franceză a „simpaticei noastre gazde". Surpriză, mirare generală, care se transformă (la unii dintre noi) în perplexitate, căci în loc de „Sorin Alexandrescu" simpaticul, jovialul, chiar euforicul „specialist" uşor *gaga* de la *Centre Censier*, scoate un volum de... „Marin Sorescu", din care începe să declame. Inocentă confuzie nocturnă Sorin — Sorescu, *qui en dit long* vorba francezului. *Passons...*

AMSTERDAM BY NIGHT

Într-una din seri, după o şedinţă urmată de un banchet, dna dr. X ne întreabă, nu fără intenţii maliţioase, dacă am trecut prin „cartierul situat chiar în spatele hotelului".

Scanned with OKEN Scanner

Precizie topografică echivalentă cu o invitație directă, poate chiar cu o inocentă provocare. La două canale de Damrak pe ambele cheiuri ale lui *Oude Zijds Achterburg Wal* pînă în port, inclusiv pe cîteva mici străzi perpendiculare, atmosferă de neon colorat, animație de marinari, șiruri lungi de automobile, un amestec de complicitate nocturnă și de izolare aseptică, foarte diferită de stilul „*Minuit Place Pigalle*". Acolo se cultivă insinuarea directă, seducția zgomotoasă, un ritual degradat al viciului. Aici, dimpotrivă, nimic impudic, nimic ostentativ, o lipsă totală de solicitare și exhibiție. În vitrine mari, bine izolate, manechine imobile duc o existență abstrasă, total indiferentă la privirile indiscrete. Se face lectură, se croșetează, se „pozează" dacă vreți, dar în stilul cel mai firesc din lume. Spectacol ireal de păpuși de ceară în mărime naturală. Măști fardate de o rigiditate cadaverică. Fizionomii variate, multe exotice, într-un *cosmopolis* erotic. Convențiile se fac, aș spune, din ochi, sau prin mici gesturi inefabile. Observ fugitiv, cum doi matrozi englezi sînt refuzați net cu o imperceptibilă mișcare a capului. Selecție și spirit critic reciproc, care mă surprinde. Par, probabil, atît de uimit, încît recoltez un... vag zîmbet. Din loc în loc se trag draperii grele prin care abia mai filtrează o lumină scăzută. Ordine, tăcere și disciplină profesională net superioară, după mine, dialogurilor subite de pe stradă, gen: *Have you cigarettes? I don't smoke, I'm sorry*. Căutam, în noapte foarte preocupat Marnixkade, și numai după ce am răspuns absent, automat, mi-am dat seama despre ce era vorba... Din loc în loc o inscripție aproape ștearsă: „Kamers tu huur", pe care un distins lingvist de lîngă mine o descifrează pe loc, sau o ghicește cu perspicacitate. Naturism higienic nordic de terapeutică uzuală.

24 martie 1974

NAARDEN

Sîntem invitații dlui Dr. H. I. Kastein, afabil și discret ca toți olandezii oficiali, *burgmeester* al orașului Naarden, care a făcut la *Colocviu* o comunicare, în englezește, de

Scanned with OKEN Scanner

istorie românească. Studiază epoca fanarioților. Este „cetatea" care apăra Amsterdamul, construită în stea de mare, cu două rînduri de fortificații spaniole și olandeze, prin canale și bastioane în zig-zag și vîrf de săgeată. Păstrează și azi, din această cauză, o linie severă, marțială, militară, ca pe vremea lui Wilhelm Taciturnul. Se afirmă a fi fost cel mai bine fortificat oraș olandez. Fundat în 1350. Recepție neprotocolară la primărie, care datează din 1601. Săli de consiliu, judecată, stare civilă, cabinetul primarului. O administrație care funcționează în aceleași birouri de peste 350 ani. Apoi ne îndreptăm spre mausoleul lui Commenius, decedat și îngropat în acest oraș la 15 noiembrie 1670. Monument național ceh, loc de pelerinaj, cu multe inscripții, panouri, vitralii cu scene biografice, coroane. Exilul este totdeauna trist, oricît de solemnă i-ar fi consacrarea postumă.

PLECARE

Ne despărțim în termeni sobri și cordiali, iar eu fac o plimbare, aș spune rituală, de adio, în portul și docurile Amsterdamului, cu o vedetă turistică. Aș vrea să duc cu mine o imagine finală, să iau ceva din apa verzuie, din intimitatea calmă a canalelor, din familiaritatea caselor de cărămidă. Sînt sigur, nu cunosc pe nimeni și totuși senzația de izolare lipsește. Poate fiindcă orașul este construit la scara umană, fiindcă nimic nu te strivește, nimic nu te uimește. Nici docurile nu sînt ciclopice. În zona veche, istorică, ele au un aspect de antrepozite pescărești, provinciale. Cunosc Olanda? Ar fi excesiv să pretind acest lucru. Peisajul rustic nu-și deschide floarea în acest anotimp, în martie. Deci, nici urmă de saboți sau mori de vînt. Dar nici în orașe n-am verificat o serie de „mituri" olandeze: toată lumea merge pe bicicletă, toată lumea mănîncă brînză de Olanda etc. Și, profundă decepție, nici un cîmp de lalele . . .

Scanned with OKEN Scanner

BELGIA

Scanned with OKEN Scanner

- BRUXELLES
- CENTRUL „CLASIC" ȘI „MODERN"
- MUSÉES ROYAUX DES BEAUX-ARTS
- MIC MOMENT ACADEMIC
- ANDERLECHT. ERASMUS
- BIBLIOTECA REGALĂ ALBERT I
- PRIMĂRIA DIN BRUXELLES
- MAISON DU ROI
- GAND
- BRUGES
- RELAȚII INTELECTUALE
- CONTACTE
- ÎMPRIETENIRE CU UN ORAȘ
- ANVERS
- CASA LUI RUBENS
- MUZEUL PLANTIN-MORETUS
- KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN

LIÈGE

Scanned with OKEN Scanner

15 martie 1974

BRUXELLES

Instalare nocturnă, cam dezinvoltă, la *Résidence du Bois* (12 avenue Loyd George) sub auspicii polemice: taximetriștii, din capitala Belgiei — regret că trebuie s-o spun — sînt specia cea mai detestabilă din Europa. Povestind banalul incident unui cunoscut, primesc o deplină confirmare și aprobare: speța este atît de *sauvage*, încît refuză orice sindicalizare, orice formă de organizare. Fiecare smulge cît poate. Eram obosit, plictisit, pe limbă îmi stăteau reminiscențe folclorice românești intraductibile. Este singura mea amintire neplăcută belgiană. A doua zi uit totul, furat de inedit, aruncat într-un alt regim vizual, într-un alt climat citadin, social și moral. Contrast puternic, sub toate aspectele cu Olanda, a cărei imagină se precizează retrospectiv cu și mai multă putere.

Din nou plăcerea de a descoperi un oraș, cu planul în față, cu multe erori, ezitări, reveniri inevitabile, deducții mai mult sau mai puțin fanteziste, cu satisfacția finală de a „învinge" dificultățile, de a găsi o „cheie", reperele de orientare. Îmi fixez cîteva puncte, după ce localizez cu atenție *Institut des Hautes Études de Belgique* și Facultatea de Litere. Am descins într-un cartier relativ modern, în sudul Bruxelles-ului, neindicat pe nici un plan, dar cu certitudinea absolută că în aceeași direcție se află și . . . Waterloo. Nu sînt foarte sensibil la „epopeea" napoleniană. Bulevarde largi de tip parizian, parcuri, busturi (în apropiere, cel al chimistului Ernest Solvay, care a fundat în 1902 un institut nu de chimie, ci de sociologie, cu revistă și editură), ceață și ploaie fină, matinală. Orașul pare încă enigmatic și, nu știu de ce, cam somnoros, lipsit de o fizionomie foarte precisă.

De fapt, Bruxelles are o dublă identitate care nu se dezvăluie decît în centru: nucleu medieval, gotic, apoi ba-

Scanned with OKEN Scanner

roc și clasic, aproape strivit de un ansamblu de edificii „moderne", din secolul al XIX-lea, creații ale tînărului regat belgian. Situație analoagă și paralelă cu vechile construcții din București, capitala „Belgiei orientului", temă tradițională a foilor humoristice ale epocii. Metaforă ironică, nu lipsită de corespondențe istorice și chiar de un anume spirit obiectiv de emulație, tradus și prin adoptarea vechii constituții belgiene. Sînt deci un... „belgian al orientului". Motiv în plus să mă simt bine, la mine acasă.

Adevărul este că Bruxelles este un oraș ospitalier, deschis, deloc distant. Contactele umane sînt directe, mult mai sociabile în orice caz decît la Paris. Bonomie familiară, deloc filistină, afecțiune vizibilă pentru copii. La Bruxelles am auzit pentru prima dată pe un copil spunînd mamei sale: „chérie". Nu verific deloc, dar absolut deloc, proastele impresii ale lui Hugo și Baudelaire, mai ales, din *Pauvre Belgique*. O explicație ar fi că, la acea epocă, nici Belgia, nici Bruxelles nu însemnau mare lucru. O alta, amărăciunea exilului în cazul lui Hugo, insuccesul editorial și al altor proiecte, la Baudelaire, pentru a nu mai aminti de simptomele catastrofei finale. Dar hotărîtoare rămîne, în primul rînd, o anume condescendență franceză, uneori chiar aroganța și aerul de superioritate care poate atrage antipatie, condamnate încă de Montaigne, în *Journal de voyage en Italie:* „Noi facem în orice mod tot ce putem pentru a fi vorbiți de rău". Aceeași observație, mai tîrziu, și la de Brosses *(Lettres sur l'Italie*, XLII), apoi la Stendhal *(Journal*, 27 [germinal—17 avril] 1804). Am și alte fișe. S-ar zice că instinctul popular ce nu greșește niciodată, reacționează spontan în mici accente de misologie. Nici acum nu-mi dau seama cum, stînd de vorbă cu un necunoscut, în tramvaiul 94, interlocutorul meu aduce vorba despre francezi: „Ils sont chauvins". Într-un mic restaurant, discuție animată la o masă vecină despre automobile, plăci matricole, garaje, benzină. Trag cu urechea fără voie. Cineva întreabă foarte convins: „Ai văzut mașină franceză care să dureze mai mult de trei ani?" Toți cad de acord că așa este.

Scanned with OKEN Scanner

CENTRUL „CLASIC“ ȘI „MODERN”

Cine se îndreaptă spre centru venind din direcția Avenue Louise, nu poate să nu observe în primul rînd, un enorm moloh de piatră afumată, o construcție bizară, strivitoare, într-un neverosimil stil greco-roman-babilonian. Pare un decor de film mut, ciclopic, în genul *Intoleranței* lui D. W. Griffith, Eroare profundă! Este *Le palais de justice*, operă a arhitectului Poelaert, cel mai mare edificiu european al secolului trecut. Fenomen de gigantism care a pierdut frînele. Cupola are o înălțime de 104 metri. Pe dreapta, tot spre centru, pe Rue de la Régence, *Le Square du petit Sablon*. Pătrundem în regimul gotic al fierului forjat și al statuetelor simbolice semnificînd corporațiile bruxeleze. Eleganță sobră, rafinată. În centrul micului scuar, monumentul conților Egmont și de Hornes, victime ale opresiunii spaniole, executați în 1568, eroi flamanzi ai luptelor de independență. În fund, chiar palatul contelui Egmont (celebrat de Goethe), vechea reședință a familiei d'Arenberg. A găzduit pe Louis XV, Voltaire, regina Cristina a Suediei, ospitalitate — cum se vede — deosebit de largă și mai ales variată. În fața aceluiași scuar, biserica *Notre-Dame des Victoires*, cea mai frumoasă biserică din Bruxelles, în stil ogival, sveltă și elegantă. Pe aceeași latură, *Musées royaux des Beaux-arts de Belgique*, pe care le las deocamdată în urmă, și ajung în *Place Royale*, primul meu punct central de orientare. Datează din secolul al XVIII-lea, urbanistică în stil neoclasic; la fel biserica *St. Jacques — sur — Coudenberg:* coloane și fronton doric. Ansamblul are oarecare solemnitate, nu și grandoare. În centru, statuia lui Godefroid de Bouillon, cruciat cu spirit de aventură, impozant, devenit printr-un accident istoric primul rege al Ierusalimului. Nu știam că este din această zonă. La ieșirea din piață, pe dreapta, *Palais du roi*, fațadă înnegrită, de proporții restrînse. Pare o reședință seniorială de provincie. În fața, în sfîrșit, *Parc de Bruxelles*, grădina centrală a orașului. Cred că am reținut toate elementele esențiale. Nu descopăr încă un principiu de unitate. Prejudecată estetică, de bunăseamă.

Scanned with OKEN Scanner

Cobor într-o ușoară pantă și o esplanadă îmi deschide în față o întreagă perspectivă. Mă aflu pe așa-zisul *Mont des Arts*, un vast și modern ansamblu arhitectural. Este incinta „oficială" a orașului. În stînga, *Le Palais des Congrès* și *La Bibliothèque Royale Albert I-er* regele are o statuie ecvestră chiar la piciorul grădinei-esplanade. În dreapta, *Le Palais de la Dynastie*, cu aspect de sală de expoziție, festivități și concerte. Pe o latură, în spate, un orologiu muzical monumental, un *carillon* cu 12 figurine cu gesturi sacadate de marionete mecanice. Jucării pentru oameni mari, căci copiii nu cred să le dea prea mare atenție. Au alte preocupări, s-au maturizat, sînt „contestatari" etc. În arc de cerc și în pantă, Rue Ravenstein, arteră comercială, cu multe companii internaționale de navigație aeriană și mai ales cu o eminentă librărie, *Corman*, unde ochesc în vitrină titluri senzaționale. Voi reveni, fără îndoială, pe îndelete. Teren accidentat, în trepte, clădiri pe mai multe nivele, doar *Hôtel Ravenstein*, gotic, de trei etaje, pare la nivelul străzii. Senzație tot mai accentuată de alunecare în pantă, mărită și de o galerie care se deschide neașteptat în stînga. Enormă cupolă subterană, boltă de cristal cu ieșire în dreptul *Gării centrale*. Impresie imediată de integrare și intimitate citadină. Aceste galerii formează chiar o notă distinctivă a orașului. *Galerie de la Reine* este solemnă și aristocratică: magazine și localuri de mare lux. *Galerie Agora* este populară, comercială, simpatică. Spațiile închise, populate, animate produc un efect afectiv și social imediat de împrietenire și destindere. Te simți absorbit într-o claustrare familiară, senzație pe care n-o pot avea decît citadinii.

Astfel de reacțiuni nu pot fi bine înțelese decît de cei ce au același temperament și vorbesc același limbaj. Prima impresie pătrunzînd în *Grand-Place* este a fi deschis brusc ușa unui vast salon dintr-un vechi castel. Fațadele sînt mari panouri decorative adevărate boazerii, piese enorme de mobilă sculptată, cu multe aplicații de bronz și aur. Strălucire metalică, dantele de piatră, amestec de gotic și baroc, lucrat fin cu dalta, piese bine individualizate ale unui ansamblu riguros articulat. S-ar spune că vechiul Bruxelles și-a concentrat în această piață centrală

Scanned with OKEN Scanner

toate blazoanele corporaţiilor artizanale, întreg talentul decorativ, întreg gustul său baroc pentru curbe, coloane în spirală, mici statui funcţionale, linii ondulate, frontoane ce par lucrate la traforaj. Este, fără îndoială, una din pieţele cele mai frumoase din Europa, atrăgătoare tocmai prin senzaţia sa de decor, artificialitate şi pompă exterioară. Spectacol aproape neverosimil de irealitate arhitectonică. Noaptea, nou efect de lumină, într-un contrast alb-negru-aur, care stilizează întreaga piaţă învăluită de umbre gotico-chinezeşti, proiectate de o invizibilă lanternă magică.

Parcurg *Grand-Place* la pas, aruncat din nou, în trecut, în Iaşul copilăriei mele. Ştiam încă de atunci că „Palatul administrativ" azi *Palatul culturii* este o replică de mari dimensiuni a primăriei din Bruxelles. Construcţia ieşeană are altă perspectivă, altă simetrie. *Standhuis*-ul de aici este mai strîns, mai rigid, mai asimetric. Turnul este mult mai înalt, în săgeată, cu giruetă etc. Dar senzaţia *déjà vu* este reală şi comunicativă. Mă atrage şi tenacitatea conservării unei personalităţi arhitectonice. Distrusă aproape în întregime, în 48 de ore, la 13 şi 14 august 1695, de artileria mareşalului de Villeroy, sub ordinele „Regelui Soare" (care avea şi astfel de activităţi!), piaţa a fost refăcută în mai puţin de patru ani (1696—1700). Ceea ce privim astăzi este deci o operă de „restaurare". Dar îndeajuns de veche, ea însăşi, ca să prindă oarecare patină, deşi impresia de lăcuit, vopsit, aurit, proaspăt este foarte puternică. Eleganţă citadină publică, aproape festivă. Costumaţie de mare gală a corporaţiilor feudale, aliniate una lîngă alta pe patru laturi ale unui salon dreptunghiular, invitate solemn la o recepţie a notabilităţilor oraşului. Motiv pentru care aerul nu va fi deloc marţial, feudal, sau militar. Pentru a nu mai aminti de celebrul *Manneken-Pis*, zeitatea tutelară a cetăţii, aşezată în spate, în imediata apropiere, la un colţ de stradă (ca şi *Pasquino* de la Roma) absorbită într-o ocupaţie familiară, cu un gest de mare dezinvoltură. Mica statuie, de unde porneşte jet-ul unei fîntîni, este înconjurată de

legende. Cel mai celebru cetățean al orașului a fost turnat în bronz în 1619. Se simte excelent de sute de ani, pe orice anotimp, în ciuda ținutei sale sumare.

26 martie 1974

MUSÉES ROYAUX DES BEAUX-ARTS

Stil aproape neoclasic, desfășurat orizontal, în blocuri paralelipipedice, asemănător oarecum cu *Prado*, dar mai rigid, mai masiv, cu grupuri statuare în bronz ce-mi amintesc de Rude. În prima sală, de jos, sculptura modernă și chiar de avangardă (Zadkin, Cesar), printre tapițerii de epocă. Maillol expune o cantitate oarecare de bifteck în sînge. Sculptură decorativă de grădini publice: la Tuileries îmi pare mai potrivită. Un *Leu* de G. Greefs împăiat în piatră. N-am altă dorință decît să i se taie unghiile. Caut flamanzi, în special sala Bruegel, renumită. În drum, notez un *Martir al Sf. Sebastian* de Memling; pare un concurs sportiv de tragere cu arcul. Victimă mai mult placidă decît resemnată. Impresie de figurație pe un stadion de epocă. Cîteva *Bune Vestiri*, întrerup — fără a bate la ușă — lectura Sf. Fecioare. Are un aer încîntat, foarte destins în tot cazul. Citește romane polițiste de Agatha Christie? Bosch, mereu admirabil, este un geniu al metamorfozelor grotești, suprarealiste. O teribilă *Tentație a Sf. Antoniu*. A făcut „școală", căci surprind același stil și într-un triptic de Lucas de Leyde și chiar la Pieter Bruegel de Oude („cel bătrîn"), într-o fantasmagorică și apocaliptică priveliște: *Căderea îngerilor rebeli*. Adevărat masacru al forțelor de ordine celeste, detașament de șoc în acțiune. Rebelii sînt tăiați în bucăți, apoi înghițiți de monștri zoomorfi, apoi prefăcuți ei înșiși în bestii teratologice, minuțios descris, apoi . . . *Sf. Paul la Efes* de A. de Vos se ocupă foarte activ, în spirit organizat, cu inocente arderi de cărți, bineînțeles eretice, neortodoxe. Nu va scăpa nici una.

Spiritul flamand, profund realist, cu multe note satirice, amestec de observație burgheză și anacronisme, sa-

Scanned with OKEN Scanner

vuroase, apare la cei doi Bruegel în toată splendoarea. Pictură stenică, vitală, inteligentă, spirituală, adesea de notație ironică. Toate scenele țărănești, chermesele, nunțile în aer liber sînt de o rară exuberanță și jovialitate. Ochi, în același timp, aproape caricatural, de persiflare bonomă. Geniu al detaliului și gestului fără inhibiție. Rememorez *Nunta țărănească* de la *Kunsthistorisches Museum* (Viena), scotocesc febril în memorie, confrunt amintirile cu noile imagini, compar variante. *Masacrul inocenților*, pe fond alb murdar, viguros, în tonuri vii. Laicizare totală, pudoare și umanitate și, ca peste tot la Bruegel, multă culoare locală. Accentul cade aproape numai pe investigații și percheziții, foarte puțin pe masacru. Efect remarcabil al sîngelui pe zăpadă. Din *Înscrierea pruncilor* (traducere *ad-hoc* pentru *Le Denombrement de Bethleem)* ne facem o idee despre birocrația epocii: două mese de înregistrare în aer liber, fără ghișee, *flirt* la telefon, cafele, „veniți dvs. mîine", etc. Operativitate și eficacitate fără condică de reclamații. Un *Peisaj de iarnă cu patinori și curse de păsări* are ceva din Creangă, din *Amintiri din copilărie;* liniște, împăcare cu viața, fericire domestică, de sat, în care existența se scurge fără nici o grijă.

La *Kunsthistorisches Museum* reținusem cu încîntare un *Turn Babel* destul de răvășit, departe de a fi predat „la cheie", cu o eroziune foarte vizibilă, prezentat drept simbol al „vanității" construcției umane, roasă la temelie, în timp ce vîrful străpunge norii. La Rotterdam, la muzeul *Boymans-van Beuningen,* există o altă variantă, tot de Bruegel, mai masivă, de data aceasta bine încheiată, susținută, de un sistem de bolți romane, care se multiplică ascensional, la infinit. Bruxelles îmi oferă la rîndul său un alt *Turn Babel,* total necunoscut, de Frans Francken II (1581—1642), cu nuanțe parcă mai tehnice, de *building* trepidant, în mijlocul unui șantier gigantic. Nici înainte, nici acum nu sînt de acord cu „morala" (deprimantă) propagată de iconologia acestei teme. Efortul uman, constructiv, are — oriunde și oricînd — o incomparabilă valoare intrinsecă; el nu ilustrează „vanitatea", ci tensiunea creatoare, uneori utopică, himerică, dacă vreți, dar mereu splendidă și profund energetică. Fără viziuni arhitectonice

Scanned with OKEN Scanner

ascensionale şi gigantice, umanitatea ar fi vegetat doar în colibe. Din nou solidarizare deplină cu mitul Meşterului Manole, singurul mit românesc la care ader fără rezerve. Lîngă aceste imagini, mai ales, încep să urăsc din nou de moarte mica improvizaţie, mica „ciupeală" intelectuală, micul şi odiosul diletantism, superficialitatea flecară şi obraznică. Omul se construieşte, îşi dezvoltă umanitatea, doar prin şi în construcţie, zidind mereu turnuri impunătoare.

Am început să recunosc pe Rubens mai ales după roşaţea fizionomiilor, sangvine, sănătoase, blond-roşcate. Portretul lui Paracelsus are toate aceste atribute, mai puţin ale unui filozof-alchimist, tipice în schimb unui „bon vivant". Dar, imperceptibil, „farceur", şiret, atent să nu se „demistifice". O destul de opulentă *Venus în atelierul lui Vulcan* face o vizită într-un costum simplificat pînă la dispariţie. Nu poate să răcească; forjă incinsă, temperatură ridicată... Notez şi o *Diană în baie*, surprinsă cum bine se ştie, pictată de Anibale Caracci. Amuzant gest de refuz, decis, de agent feminin de poliţie. Acteon a greşit vizibil adresa. O *Lasciva* de A. Janssens (1575—1632) oferă privirilor un adevărat specimen de *kitsch* al epocii. Făcută, convenţională, demonstrativă, ca o lecţie plictisitoare de morală, ţinută de o profesoară cu ochelari. Revin cu şi mai multă plăcere lîngă D. Teniers cu ale sale chermese flamande, J. Jordaens cu eroi vînjoşi, mari băutori de vin tare, J. Steen, fin caricatural în *Les Rhétoriciens*. Sînt „retoricieni", teoretici literari de la grupul... μ al epocii, sau numai simpli versificatori?

Bune exemple de „pictură în pictură", adevărate ilustraţii de „intertextualitate" plastică, la H. Sterben (1578—1658): *Arhiducii Albert şi Isabella vizitînd atelierul lui Rubens*, interior somptuos, atelier-expoziţie, salon de primire, la J. Franken, *Prăvălia lui Jan Snellink*, la D. Taniers, *Arhiducele Leopold-Wilhelm în galeria sa*. Este evident că Watteau, în celebra *L'Enseigne de Gersaint* s-a inspirat din această serie (ilustrată şi de *Cabinetul de artă al lui Cornelis Van der Geest*, de Van Haechr, de la Rubenshuis). Gersaint a venit, dealtfel, la Amsterdam să înveţe tehnica licitaţiilor de tablouri şi a înţeles imediat noutatea şi subtilitatea acestei „reclame": ideea

Scanned with OKEN Scanner

expoziției de tablouri ca temă picturală. Instinctele mele de colecționar, bibliotecar, vibrează din plin la aceste imagini care par să mă confirme. Multe infolii și gravuri, unele răvășite, într-o pictură de D. Teniers II cel tînăr. Îmi cumpăr o reproducere. Și, din nou, insuportabilul *kitsch*, de această dată la David, *Mars et Vénus*, spectacol afectat, dulceag, doi penibili porumbei cioc în cioc. Prefer de departe *Scènes de l'Inquisition* de Eugenio Lucas.

O retrospectivă Edgard Tytgat, total necunoscut anterior, mă transpune în atmosferă „primitivă" modernă. Este un fals și rafinat „naiv", deci involuntar și imperceptibil caricatural, cu predilecție pentru imagini populare (circ, saltimbanci, etc.), cu vagi ecouri expresioniste din Ensor. Dar fără tensiune, în culori șterse, spălăcite, apoase.

27—28 martie 1974

MIC MOMENT ACADEMIC

Sînt invitat la inițiativa și prin bunele oficii ale d-lui Roland Mortier, specialist al Secolului luminilor și personalitate universitară bruxelleză, să conferențiez la *Institut des hautes études de Belgique* despre *L'Idée de modernité et son modèle*. Proiect mai vechi, de vreo doi-trei ani, reactualizat cu prilejul ultimului colocviu de la Mátrafüred. Experiență nouă, care nu mă atrage în mod deosebit din rațiuni strict temperamentale. Nici ținuta, nici stilul, nici preocupările mele reale nu sînt „academice" în accepția clasică a cuvîntului. În plus, eram chemat să conferențiez pentru prima dată, în străinătate, în fața unui public larg, de nespecialiști. *Institutul* organizează conferințe nocturne, după orele 20, într-o ambianță monden-intelectuală, care nu este chiar „genul" meu de predilecție. *Colocviul* olandez mă obligă să modific data propusă, fixăm un nou calendar. Mă prezint deci la secretariat (Avenue Jeanne, 44) plin de semne de întrebare. D-na G. S. „sécretaire-trésorière" mă inițiază în ritualul *Institutului*, foarte simplificat, spre marea mea

Scanned with OKEN Scanner

satisfacţie. Fără prezentări, fraze protocolare etc. Conferenţiarul intră în aulă, ca la „Junimea"; singur, şi începe să vorbească. R. M. soseşte, afabil, uşor ironic şi chiar *mordant* ca totdeauna. Este de specia erudiţiilor polemici, aproape impulsivi. Se congestionează repede, din blond devine rubensian. Coborîm în pas gimnastic de la etajul şapte unde se află secretariatul. Sală destul de mare, aproape plină. Lipsă totală de trac. Citesc volubil un text nu foarte tehnic, dar — îmi place să cred — onorabil organizat şi argumentat. Sînt ascultat cu atenţie, eram dealtfel primul român pe lista conferenţiarilor; recepţie finală cordială. În asistenţă, d-na şi dl. Jean Weisberber, vice-preşedinte al *A.I.L.C.*, cunoscut în Canada, la Congresul de literatură comparată. Mă invitase în scris, înainte de a pleca din ţară, să vorbesc a doua zi... şi la Facultatea de litere despre un aspect al avangardei. Moment de derută totală: nu mai aveam la îndemînă nici un text francez al capitolului respectiv din *Dicţionar*. Singura copie dactilografiată se afla mai de mult în posesia chiar a d-lui J. W., care organizează şi un număr special despre avangardă la *Revue de l'Université de Bruxelles* şi coordonează două volume despre *Les Avant-gardes littéraires au XX-e siècle*, în cadrul unui vast proiect *A.I.L.C., Histoire comparée des littératures en langues européennes*. Îi comunic această dificultate. Nu face nimic, îmi va împrumuta... propriul meu text, situaţie nu lipsită de humor. Aleg deci un fragment, despre *Ciclul social al avangardei*, stau toată ziua de 28 la hotel pentru a mă retranspune în temă. Mă refamiliarizez cu un studiu părăsit de cel puţin doi ani. N-am avut motive să regret această improvizaţie.

Tot acest interes ocazional şi subit pentru modesta mea persoană începe să mă amuze. Dealtfel, niciodată n-am putut evalua exact, nici în ţară, nici în străinătate, impresia şi imaginea pe care o transmit interlocutorilor mei. Tendinţa este de a mă diminua, de a nu avea suficientă încredere în forţele proprii, desigur şi din lipsă de o mare experienţă şi verificare internaţională, dar mai ales din cauza incertitudinii stilului defensiv al ideilor personale în faţa unor parteneri puţin cunoscuţi. De unde peste graniţă (nu şi în ţară!), oarecare inhibiţie protocolară. Con-

Scanned with OKEN Scanner

stat că aceste obstacole încep să cadă. Înainte de conferința despre avangardă, vizitez biblioteca Facultății de litere, pilotat afabil de J. W. Utilaj modern, sistem metalic, american, de clasoare. Dotare superioară, cărți românești, între care, iarăși, nu mai puțin trei din... lucrările mele, inclusiv *Dicționarul de idei literare, I.* Mister al migrației cărților în Europa contemporană, care respinge barierele artificiale. Amfitrionul nu omite să menționeze acest amănunt în scurta sa alocuțiune de prezentare, pe care o întrerup modest-ironic: „C'est par erreur". Atmosfera se destinde. Asistența, foarte binevoitoare, în majoritate studenți, ocupă o sală de curs pînă la ultimul loc. Sînt în bună dispoziție, fac unele digresiuni de la text, aplauze finale. A fost, efectiv, un mic „succes", primul de acest gen recoltat în străinătate. R. M. atent totdeauna la poante, la inflexiunile polemice (mă crede „pugnace"), mă felicită cu sinceritate. J. W. care m-a „importat" la Facultatea de litere, vizibil satisfăcut. Mă temeam să nu-l decepționez. Este înalt, flegmatic, cu o pipă eternă în colțul gurii, foarte blond, foarte nordic, deloc volubil, dar direct, cordial și simpatic. În Canada mă asculta cu atenție, fără efuziuni, fără locvacitate. „Nos positions sont très proches". Cam aceasta era concluzia unui dialog, căruia atunci nu-i dădusem importanță deosebită. În realitate, lucra în adîncime fenomenul afinităților intelectuale, verificat tot mai mult în străinătate. Unele contacte se stabilesc imediat, altele niciodată, J.W. este atît de amabil încît organizează și o mică „recepție" la el acasă. Va trebui deci să mai rămîn la Bruxelles încă trei zile, ceea ce — în definitiv — nu-mi displace, deși obiectivul final rămîne mereu Parisul și *B.N.* unde am enorm de lucru. Ambianță monden universitară de înalt nivel, mică notă de „gală" (subretă, etc.), apartament spațios, elegant, stil *design*. La desert, la un cognac românesc de Murfatlar se discută foarte animat cazul scriitorului S. la ordinea zilei. Opinia mea este intens solicitată. Talleyrand sau Chamfort au descoperit de mult un profund adevăr: „La parole a été donné à l'homme pour cacher sa pensée". Fac cunoștință cu cîțiva membri ai grupului de studiu al avangardei, între care amicul Jacques De Decker. O doamnă, Lydie H. lucrează la catedra de bizantinologie. Dorește să-i procur

Scanned with OKEN Scanner

Byzance après Byzance de N. Iorga; o voi face, din țară, cu plăcere. Ospitalitate neașteptată, în condiții de reală colegialitate. Simt că dialogul și colaborarea pot deveni posibile.

Fără a mă considera cîtuși de puțin un „mesager" — vai mie! — al culturii noastre la Bruxelles, unde am de gînd să revin, nu pot să nu-mi amintesc de intensele legături româno-belgiene dinaintea primului război mondial, abandonate din eroare sau din întîmplare. În 1897, din 331 de studenți belgieni și străini ai *Universității Noi* din capitala Belgiei, 31 erau ruși, 54 bulgari și 56 români. Într-un *Inventaire des archives de l'Université Nouvelle de Bruxelles* (1894—1919) notez multe teze de licență trecute de români, în special la Drept. În 1886, Gr. Grandea, urma facultatea de litere și filozofie la Liège. Studii juridice și filozofice belgiene a făcut și V. Conta. La reviste belgiene a colaborat și Macedonski. O poetă Marie Nizet a publicat la Paris, în 1878, un volum *România (Chants de la Roumanie)*. Nu văd de ce și această „tradiție" n-ar fi reluată. Cu atît mai mult cu cît există la toți intelectualii belgieni pe care i-am întîlnit o reală receptivitate, curiozitate și spirit de colaborare. J. W. îmi propune pentru tratatul său un capitol central *(Tendances esthétiques)* la care voi începe să lucrez din octombrie. Termen de livrare: „fin 1975". În două ore stabilim întreg planul celor două volume, primit spre consultare, înapoiat cu o serie de sugestii și completări, inclusiv bibliografice. Comitetul de coordonare le-a acceptat în cea mai mare parte. Mă îndoiesc că la Paris s-ar fi putut lucra în acest stil, care nu este „francez", ci „germanic", unde predomină spiritul de echipă și respectul partenerului intelectual.

Am avut totdeauna nostalgia acestei ambianțe pe care, cu mult regret, n-am întîlnit-o încă în sfera mea de activitate, oricît m-am străduit s-o caut sau s-o realizez. Influența germanică nu este singura explicație. Atît Elveția cît și Belgia sînt „zone „provinciale", la periferia culturii franceze, mai precis pariziene. De unde același sentiment de frustrare, de apăsare a prestigiului marei metropole — reci și distante — compensat prin deschidere și vocația contactelor internaționale, prin solidarizare defectivă

Scanned with OKEN Scanner

spontană cu exponenţii culturilor „minore", precum a noastră. Realitatea este că în această zonă relaţiile intelectuale româneşti au posibilităţi nebănuite, departe de a fi explorate în toate direcţiile. Încă din ţară eram în corespondenţă destul de asiduă cu André Helbo, directorul revistei *Degrés*, lansată în aceeaşi perioadă cu *Cahiers roumains d'études littéraires* în aceeaşi dispoziţie de spirit entuziastă, de pionierat. Este surprinzător de tînăr, sociabil, aproape timid, foarte predispus la colaborare. Facem schimb de texte, discutăm diferite aspecte ale unei cooperări de durată, în perspectivă. Ne-am dat întîlnire în *Grand-Place* la cafeneaua *La Brouette;* semn distinctiv; ca în cele mai proaste romane de spionaj: ultimul număr din... *Degrés* în mînă. Redactează singur această elegantă şi exigentă revistă şi dacă este cineva care să-l înţeleagă bine, acesta sînt eu. Figură luminoasă de tînăr teoretician semiolog, entuziast şi simpatic.

27 martie 1974

ANDERLECHT, ERASMUS

Moment de ezitare matinală: repaus total, în vederea conferinţei de astă-seară, sau recreaţie spirituală la Anderlecht, în ambianţă umanistă? Mă decid repede pentru a doua ipoteză, nerăbdător, chiar avid de a pătrunde în locuinţa unde Erasmus a fost găzduit în mai multe rînduri, începînd din 1517 şi în cea mai mare parte a anului 1521. Pe atunci Anderlecht era un mic sat în apropierea oraşului Bruxelles cu mănăstire de călugări şi *béguinage*, al cărui canonic, Pierre Wychmann, construise — să-i spunem — o „casă de oaspeţi" cu emblema „Lebăda" („In de Zwaene"). Ridicată în 1515, din cărămidă „spaniolă", clădirea s-a păstrat intactă, restaurată abia în 1931. Are aspect destul de asimetric, în formă de L întors: un corp central cu etaj, spaţios, ferestre mari, cu intrare şi vestibul scund. Pare lipit, adăugat ulterior, deşi — după toate indiciile — întregul imobil s-a dezvoltat, dimpotrivă, prin încorporarea acestui mic pavilion. Înconjurată cu zid înalt,

Scanned with OKEN Scanner

tot de cărămidă, cu o curte interioară, de fapt o grădină, construcţia pare în acelaşi timp austeră şi luminoasă, meditativă şi ospitalieră. Sugestia claustrării ţine de reminiscenţele culturii dar, mai ales, de totala liniște a locului, care întoarce spatele străzii cu un gest ferm şi definitiv. Circulaţia restrînsă, vizitatori puţini. Erasmus poate medita în liniște.

Contactul uman cu istoria venerabilă a culturii, pentru cei ce cred (ca mine) în continuitate, fenomene de recurenţă şi recuperări selective pe noi planuri de sinteză, are valoarea unui pelerinaj, a unui adevărat ritual laic. Erasmus rămîne mereu un simbol al erudiţiei în totală libertate de spirit, al umanismului ca stil de viaţă, al conştiinţei superioare ridicată peste frontiere artificiale, dogmatisme şi fanatisme, al lucidităţii nebuniilor umane, mereu frenetice, crunte, agresive. A locuit doar în două mici camere cu uşile spre un coridor, care le desparte de ceea ce s-ar numi azi un hall, aşa zisa „chambre de Rhétorique", vechiul „vorbitor" al mănăstirii. Semantism ciudat, interesant, cu inflexiuni moderne ironice. Impresia actuală este de chilie elegantă şi severă: pereţi albi, tavan de lemn cafeniu închis, cămin înalt, ferestre cu mici ochiuri în romburi legate în plumb. Mobilier de epocă, probabil autentic. Doresc să fie chiar cel folosit de Erasmus. Cabinetul de lucru merită atenţie: pe masa, aşezată la geam, un pupitru, asemănător celui din portretele lui Holbein, călimară, două pene, clepsidră, fotoliu cu pernă. Ambianţă studioasă, aproape familiară, în orice caz deloc distantă. Mici poliţe cu cărţi, un dulap, într-o vitrină mulajul craniului celebrului umanist. Neverosimil de mic, de... subdezvoltat. Dantură excelentă, prognatism accentuat. Din cîteva autocaricaturi deduc că umanistul suferea vizibil de un adevărat complex nazal: apendice enorm, proeminent. Pe un soclu, între cele două ferestre, bustul lui Erasmus, bătrîn, adevărată divinitate tutelară. Senzaţie imediată de recluziune spirituală, dar vie, activă, umană. Un cufăr este deschis, lumănările s-au stins de curînd. Locatarul pare plecat de acasă. Reconstituire, evident, însă verosimilă, autentică.

Sala „Renaşterii" de la capătul coridorului are aspect vizibil spaniol: tapet verde-auriu de piei de Cordoba, ta-

Scanned with OKEN Scanner

van în grinzi cioplite cu securea, șemineu gotic, fotolii de piele gravată (tot spaniole), ceramici hispano-maure. Busturi, tablouri istorice (Willem Taciturnul, Carol Quintul, Maximilian de Austria). De abia acum casa devine un adevărat „muzeu", cu scrisori autografe și ediții autentice, miniaturi și medalii. Cine nu are instinctul și sensul interiorului nu este un om superior. Sărăcia sau bogăția nu intră în discuție. Finețea unui interior se trădează printr-un singur detaliu. La Anderlecht, indiciile de rafinament intelectual sînt abundente, colecționate cu grijă, spațioase, neostentative. Geniul locului aparține, fără îndoială, erudiției, care știe să rămînă nestrivitoare, comunicativă, chiar spirituală. În vitrine joase, în sala de sus, zisă „albă", ediții princeps clasate pe genuri, de opere originale și traduceri. Printre acestea din urmă și versiunea franceză a lui *L'Éloge de la folie* „traduit du latin d'Erasme, par M. Gueudeville", pe care o am și eu, nu chiar din întîmplare, într-o ediție din 1751. Suită de mare rafinament grafic și bibliofilic. Alături, într-o altă vitrină, o colecție de ediții cenzurate de diferite instanțe eclesiastice. Se poate reconstitui, pe viu, o adevărată „fiziologie" sau „morfologie" a ... tăieturilor: linii barate nervos, prin trăsături neregulate, linii tăiate pedant, meticulos, pasaje sau chiar pagini întregi acoperite pudic cu frunza de viță a unei foițe lipită atent de un cenzor cazuist și „estet" și așa mai departe. Curiozități, desigur, ale altor epoci de mult apuse! Un inel-sigiliu al lui Erasmus din 1509, cu efigia lui Dionisos. Pe un perete, o *Tentație a Sf. Antoniu* de Pieter Huys (1519—1584), în stilul Bosch. Multe detalii de iconologie satirică. Simbolul și aluzia au fost, oricînd și oriunde, refugiul gîndirii libere. „Muzeele" literare moderne (în aceeași ordine de idei) pierd enorm din lipsă de cadru arhitectonic și decorativ de epocă. O excepție: *Muzeul literaturii cehe* de la Mănăstirea Strahov din Praga. La Anderlecht, preocuparea nu este demonstrativă, ci conservativă, de constituire a unor colecții care se îmbogățesc mereu. Conservatorul urmărește atent licitațiile publice, poartă corespondență cu anticarii, consultă toate cataloagele, se deplasează în diferite orașe. Înseamnă că are fonduri la dispoziție, vize și ... devize. Iată un om fericit! Fenomenul achizițiilor metodice se constată și în biblio-

Scanned with OKEN Scanner

teca documentară, cu multe studii şi ediţii moderne. Stau de vorbă cu dl. Jean-Pierre Van den Branden, dinamicul conservator al muzeului, temperament entuziast, foarte volubil, cu vocaţie de ghid real, despre contribuţiile româneşti la bibliografia erasmică. Ştia de ediţia din 1924 a Elisei Constantinescu-Bagdad, a textului *Querela Pacis* (1517), dealtfel prezentă. Nu aflase însă de *Erasmus* al lui G. Uscătescu (1969) şi, bineînţeles, nici de... studiul meu din *Secolul 20* (nr. 11/1966, *Erasmus, critic al „armelor"*). Promit să i-l expediez, într-un elan de entuziasm contagios. Apoi îmi amintesc că nu mai am nici un exemplar. Ediţii originale din opera umanistului au circulat la noi, mai întîi în Transilvania, încă din secolul al XVI-lea. Este, oricum, o compensaţie şi o consolare.

BIBLIOTECA REGALĂ ALBERT I

Din lipsă de timp nu-mi pot forma o imagine bună, completă, despre masiva *Bibliothèque Royale*, care formează una din laturile ansamblului *Monts des Arts*. Faţada, ascunsă de o colonadă modernă, păstrează prin încastrare *La Chapelle de Nassau*, construcţia gotică terminată în 1520, de unde un ciudat efect parietal asimetric, dublat de un puternic contrast stilistic. A fost salvată de la „sistematizare", *in extremis*, de regina Wilhelmina a Olandei, revendicată ca proprietate familială. O inscripţie latină perpetuează această identitate: *Pristinus Capellae Nassoviensis Situs*. Interiorul bibliotecii (inaugurată în 1969) este tot ce poate fi mai opus noţiunii de *pristinus*: vast, luminos, comod, funcţional, în culori deschise sau alb, cu aspect aproape de spital, în care domină încă mirosul de vopsea proaspătă. S-a întîmplat să vizitez biblioteca din Toronto la numai... şapte zile de la inaugurare, în august 1973. Acolo domina, vizual vorbind, mocheta roşie, scările rulante şi sistemul de galerii supraetajate, luminate printr-o enormă cavitate centrală, un fel de enorm *supermarket* de cărţi, care abia şi-a deschis porţile. La Bruxelles, nici după cinci ani n-a început să apară vreo urmă de uzură sau patină. Totul funcţionează impe-

Scanned with OKEN Scanner

cabil, aseptic și mecanic. Inovație care presupune sute de metri pătrați de vitrine: toate fișele noilor achiziții sînt expuse pe materii, spre consultare, la vedere, pe pereții unui lung coridor ce duce în sala periodicelor. Las pașaportul la catedră și pătrund într-o bogată colecție (parter și galerie superioară) de reviste, toate la raft liber, peste 4500 de titluri, numai fasciculele anului în curs. Orientarea o dă un fișier cu număr de ordine al casetei respective. Nu-mi amintesc să fi întîlnit vreo revistă științifică românească, dar nu această preocupare constituia obiectul investigațiilor mele imediate. Fac fișe, fotocopii, adaptat repede la noul regim, în condiții de totală simplificare a formalităților. Într-unul din drumuri, spre aparatul *xerox*, mă întîlnesc cu Roland Mortier, care-mi dă noi noțiuni de orientare și-mi recomandă cu toată convingerea *Musée de la littérature* și *Musée du livre*, pe care le ratez din cauza aceleiași regretabile lipse de timp. Biblioteca are cam 3.000.000 de volume și pare atît de comodă, de primitoare, încît invită la un întreg stagiu de documentare. Îmi promit — ca totdeauna în astfel de ocazii — să revin cît mai repede posibil. M-am deprins să iau pulsul marilor orașe străine în bibliotecile publice. Am început să capăt chiar o anumită rutină în această direcție. Diagnosticul pe care-l pun în aceste medii, nu m-a dezmințit, în esență, niciodată.

29 martie 1974

PRIMĂRIA DIN BRUXELLES

Personalitatea arhitecturii istorice a orașului este fixată mai ales de vechiul *Hôtel de ville*, care ocupă cam jumătate dintr-o latură a dreptunghiularei *Grand-Place*. Stil gotic ogival, cu două etaje, portic cu arcade, turn săgeată de 90 m., opera lui Jean Van Ruysbroek, arhitectul lui Filip cel Bun. Clădirea datează din secolul al XV-lea. Este elegantă, sveltă, cu silueta prinsă într-un corset de nervuri de piatră, încă funcțională, încă foarte utilă. Această neîntreruptă viață civică de cinci secole, inexistentă, de

Scanned with OKEN Scanner

pildă, nici chiar la Florența, unde „oficiile" s-au mutat între timp din *Signoria* în *Palazzo Pitti*, impune un omagiu la care nu pot participa decît spiritele „citadine". Viața pulsează fără întrerupere în birouri unde se scria pînă nu chiar foarte demult cu pană de gîscă. Într-un geam, la parter, citesc deci ultimele *Publications de mariage*. Devin indiscret — sau poate „monden" — fără voie. Civismul belgian este ilustrat de conduita exemplară a doi primari, Adolphe Max și Dr. F. J. Van de Meulenbroeck, mari rezistenți antigermani. Destituit de trupele de ocupație, al doilea are curajul să publice și să difuzeze o proclamație, datată 30 iunie 1941: „Je suis, je reste et je resterai le seul bourgmestre légitime de Bruxelles". Acest document și altele de același gen sînt expuse în vestibulul care dă acces în marile săli ale palatului, devenind muzeu ad-hoc prin simplă existență istorică, în zilele cînd administrația nu funcționează.

Vizitez deci foarte confortabil sala de consiliu, cu multe stucaturi aurite, catifea roșie, oglinzi, tapițerii de inspirație istorică. O scenă figurează abdicarea lui Carol Quintul în favoarea lui Filip al II-lea fiul său, care n-a avut aceeași inspirație fericită să-și imite tatăl. Dealtfel, întreaga istorie a Țărilor de jos se desfășoară pe un fundal spaniol, de unde o stranie relație călău-victimă, aproape „sado-masochistă", de atracție și repulsie, de fascinație și sinceră oroare. Tapițeriile de Bruxelles, admirabil desenate sînt de o precizie a nuanței, tentei și umbrei absolut remarcabilă. În această sală, modernizată doar prin microfoane și difuzoare, au loc ședințe publice de două ori pe lună, nu lipsite — desigur — de locvacitate, politicianism local și mici tirade de uz electoral. Am serioase motive să cred că ocupația spaniolă nu gusta în mod excesiv această democrație burgheză, foarte evidentă și azi mai ales în sala gotică și în sala căsătoriilor. În prima, o altă serie de tapițerii aduce în scenă, prin personaje simbolice, toate meseriile și corporațiile bruxelleze, cîteva de ținută militară (arbalete, muschete, steaguri etc.). În a doua, tavanul este pictat în carouri cu blazoanele corporațiilor, fără îndoială teribil de insolente în ochii lui... Duque de Alba și ai altor *grandes de España*, bine antrenați în „Indii". Cu toată afecțiunea mea spaniolă, mă simt

integral solidar cu inscripţia de „vizavi“ de la intrarea în *Maison du roi*, din aceeaşi *Grand Place:* „5 iunie 1568. Conţii D'Egmont şi de Hornes, victimele despotismului şi ale intoleranţei lui Filip II“. Va exista oricînd şi oriunde o placă memorială pentru astfel de victime. Pe masa — foarte solemnă — din sala căsătoriilor, 12 călimări de argint. Pentru a elimina orice ezitare la semnarea... contractelor matrimoniale? Tot aici, frumoase vitralii cu scene de patricieni locali.

Unde începe istoric dar şi structural „burghezia“ şi „aristocraţia“? În Ţările de jos, linia de demarcaţie trece în primul rînd printr-un „sistem de semne“. Aristocraţia cultivă portretul şi simbolul individual, personalizat, nominalizat. Burghezia, dimpotrivă, emblema colectivă care evocă spiritul de corp, efortul constructiv şi scenele civico-istorice. Sala primarului va fi deci tapetată cu imagini ale vechiului Bruxelles, oraş încă medieval înainte de secarea canalului de apărare. Contrastează evident cu „galeria imperatorilor“ populată de regi spanioli, foarte siguri de sine, mîndri şi agresivi. Pe scări, noi imagini paşnice, burgheze, simbolizate prin busturi neoclasice de femei. Una se numeşte *Pax civitatis*, deviză prin excelenţă citadină. *Hall*-ul primului etaj în stil neoclasic, cu tablouri post-napoleoniene, îmi pare — dintr-odată — prea sobru, prea arid. Înfăşurat numai în tapiţerii, catifea şi brocarturi, devine dintr-odată exigent şi fastuos. Simplitatea neoclasică nu mă mai satisface.

Turnul, foarte îngust şi foarte înalt, mă sfidează. Îmi aruncă provocarea escaladării, pînă la vîrf, la nivelul ultim, al şaselea. Nimic din rafinamentul *Giraldei* de la Setrie, pentru a nu mai aminti de... ascensorul *Campanilei* de la Veneţia. Scară îngustă, în spirală, vertiginoasă, tot mai ameţitoare. Urci între pereţi de piatră ca într-un tunel fără capăt. Jos, o piaţă cît un album, cu maşini cît o cutie de chibrituri. La un moment dat, învins, abandonez, după ce am şters bine toţi pereţii. Dintre toate turnurile europene acesta mi se pare cel mai dificil, cel mai inaccesibil. Încă o raită prin piaţă. Pe stînga, a treia casă de

Scanned with OKEN Scanner

la ieșirea din turn, *La Louve*, „casa arcașilor", are ca decorație un simpatic basorelief deasupra porții Romulus și Remus alăptați de lupoaică. Imagine familiară nu numai nouă. Patru medalioane de împărați romani, între care și Traian. Ce va fi căutînd și la Bruxelles nu sînt în măsură să dau vreo informație. Să așteptăm telegramele de presă . . .

MAISON DU ROI

Denumită, pe rînd, începînd tot din secolul al XV-lea: „*Maison du Duc*", „*Maison du Roi*", „*Maison du Peuple*" (în 1794, sub dominația franceză, cînd generalul Dumouriez a intrat în Bruxelles din direcția Anderlecht), dărîmată și reconstruită tot în stil gotic (1873—1896), această *Maison du roi* adăpostește azi „Muzeul comunal" gen Carnavalet. Deci, ca și la Paris, „istorie în istorie": retrospectiva *bric-à-brac* a orașului, curții de Brabant, revoluției „brabançonne" din 1830, proclamarea regatului. Privesc cu multă simpatie nașterea acestui mic stat, prin neașteptate solidarizări istorice inconștiente. Planuri vechi ale orașului Bruxelles, tablouri de incendii, defilare procesională a corporațiilor de Van Alsloot. Reconstituiri de vitralii. Încă un Bruegel, *Le Cortège des noces*, pictură jovială, ușor caricaturală, foarte sensibilă la modele vii, scrutat cu ochi umanist. S-ar zice că și artistul se distrează într-un moment de bună dispoziție. Din nou întîlnire cu stilul neoclasic, în „Sala cariatidelor". Aceeași impresie de neaderență, de neadaptare la spiritul locului. Geniul flamand poate fi reîntîlnit în „Sala corporațiilor", cu multe ustensile și vase de aramă (sugerînd atmosfera familiară, menajeră), în sala dantelelor, a porțelanurilor. Porțelanul de Bruxelles se fixează, în secolul al XIX-lea, într-un sitl în care predomină policromia portretistică încadrată în chenare și borduri de aur. Tonuri comestibile: cobalt, șerbet de vișine, jeleu de coacăze. Faianțele secolului anterior sînt de-a dreptul alimentare, legumicole; sparanghel, varză, pepeni, gen în care excelează Philippe Mombaers. Violent policrome, par specimene moderne de

Scanned with OKEN Scanner

pop art, ieşite din mîna unui neaşteptat Claes Oldenburg flamand. Senzaţie invincibilă de prost gust, de *kitsch*, revărsat şi în forme domestice (vase de bucătărie, compotiere, fructiere etc.). Există deci o relaţie organică între spiritul *kitsch* şi spiritul decorativ mic-burghez, centrat pe ideea de menaj, gastronomie şi univers casnic. Hegel n-are dreptate. Moartea artei de aici vine, nu prin depăşirea succesivă a formei sensibile de către Ideea Absolută în traiectoria sa dialectică . . .

30 martie 1973

GAND

Peisaj flamand ceţos văzut din tren spre Gand. Plopi, tonuri de ardezie, monotonie matinală pîcloasă. Senzaţie deloc „turistică", dar destinsă, confortabilă.

Oraşul se lasă descifrat cu uşurinţă, în funcţie de trei repere centrale: un enorm *Beffroi* flancat de două pieţe şi biserici: St. Nicolas, cu faţadă de fortăreaţă, turnuri cilindrice care îndulcesc ogivalul gotic şi catedrala St. Bavon. Imagine pronunţat medievală, de cetate bine conservată, spaţioasă, opulentă şi puţin tristă. Din nou, foarte plăcută senzaţie de continuitate istorică, de arhitectură neconfecţionată, neplanificată. Primăria, în stil mai mult Renaştere decît clasic, pare o sculptură în lemn de nuc sau de mahon, cu faţada fin cizelată. Catedrala St. Bavon este, bineînţeles, enormă: trei nave-galerii, numeroase capele lucrate cu dalta cea mai fină. Multe arme şi steme heraldice, familiale, împodobesc coloanele laterale. Decoraţia interiorului ilustrează intruziunea barocului în plin gotic. Lungi galerii de lemn sculptat, contraste de alb, negru şi aur. Impresie puternică de fast funerar. Un interesant Sf. Bavon de Rubens, în tonuri stacojii, catifelate, cu o compoziţie ascensională pe două planuri, tăiate diagonal. Aceeaşi schemă din *Viaţa Mariei de Medicis*, scena debarcării la Marsilia. Un amvon de L. Delvaux (1745) aparţine barocului tardiv; multe ramificaţii arborescente; pare un adevărat chioşc vegetal. Raze

Scanned with OKEN Scanner

și decorații berniniene. Pe aceeași latură, în fund pe dreapta, într-o capelă, celebra *L'Adoration de l'Agneau Mystique* de Jean și Hubert Van Eyck (1432), compoziție simbolică laborioasă, dar bine proporționată, foarte simetrică, foarte ordonată. Ochiul meu laic gustă efectul de perspectivă, verdele neverosimil de proaspăt, atmosfera involuntară de chermeză flamandă, savanta decupare a personajelor în interiorul fiecărui grup. „Adorația" are loc în aer liber, într-o grădină înflorită și — în ciuda grupului de îngeri și a simbolului central — ambianța nu este mistică și cu atît mai puțin ascetică. Pare mai curînd o punere în scenă protocolară, o ceremonie, o festivitate publică. Adam și Eva (de pe panourile laterale) au priviri profund dezolate; „chermeza" paradisiacă a luat pentru ei, din păcate, sfîrșit. În spatele catedralei, monumentul celor doi pictori: fizionomii cam hieratice, ținută supravegheată, deloc boemă. Respectabilitate a spiritului de corp: pictorii epocii erau de fapt, artizani; aparțineau unei corporații disciplinate. Diferența, atît de reală pentru noi dintre geniu și meșteșugar, era imperceptibilă pentru contemporani. Monumentul datează dealtfel din 1913, ceea ce ar explica valurile rodiniene ale metalului, ghirlanda ofrandelor, concepția oarecum simbolistă a soclului.

De-a lungul lui *Graslei* („Quai aux Herbes") intuesc ceva din tristețea și melancolia simbolistă. Canal lînced, în care apa de un verde murdar coclește, tăcere de colț provincial, imobilitatea unor fațade (cîteva admirabile), încremenite de secole. Tristețe de sfîrșit de săptămînă profund „duminicală". Istoria, în Flandra, iese din istorie, într-un timp abstract, anistoric. Psihologia simbolistă s-a născut, aș spune, mai ales din această criză de adaptare și asimilare a unui decor lipsit de viață. Ochiul vizitatorului străin reține încă ineditul imaginii, dar localnicul suferă cu certitudine de monotonie și inerție. Un adevărat simbol al tristeții medievale este Castelul conților de Flandra, din imediata apropiere. Are aspect de castel de cruciați și datează din secolul al XII-lea. Este mai mic decît al cavalerilor teutoni de la Marborg, din Polonia, dar mai impunător decît cel de la Belinzona, din Ticino. Teoretic, el ar fi trebui să-mi placă enorm, să mă exalte,

Scanned with OKEN Scanner

căci iubesc astfel de construcţii severe şi grandioase. Restaurarea l-a transformat, de fapt, într-o mumie arhitectonică. Din nou, aproape singur, pe bastioane, în săli vaste, pustii, pe scări vertiginoase, care primesc lumina doar de sus, prin cîteva creneluri. Cînd, deodată, surpriza: în apartamentele conţilor de Flandra, în două camere, o splendidă colecţie de . . . ciocănaşe delicate de sfărîmat degete, cercuri pentru strîns cranii, peceţi de pus cu fier roşu, ştreanguri, *masque d'infamie,* lanţuri, cătuşe, lacăte, în sfîrşit, un bogat sortiment pentru toate gusturile. Marchizul de Sade, dacă ar fi trecut pe aici, sînt convins că n-ar fi avut nici o obiecţie. (La rigoare s-ar putea instala în acest local chiar şi un magazin *sexy,* de unde nu lipsesc instrumentele „sadice" de flagelaţie etc.). Să nu uit o ghilotină în mărime naturală, un pat de tortură (nu mai puţin autentic), securi şi săbii de decapitare din abundenţă. Buna dispoziţie îmi revine (n.b. ironii evidente; în acest loc se pot face totuşi spirite, note critice* etc.). Cînd şi-a pierdut funcţiile militare, castelul a fost prefăcut în închisoare, cabinet de anchetă şi loc de execuţie: rebeli, eretici, vrăjitoare etc. Părăsesc incinta cu aceste excelente impresii (n.b. tot ironii). Caut din ochi un registru de vizitatori, o „carte de aur", să-mi exprim întreg entuziasmul. Lipseşte.

Trecînd prin centru, nu eram deloc convins că voi intra şi în *Beffroi,* să văd „jocul audio-vizual" insistent afişat: *Gent en keizer Karel,* „Gand şi Carol Quintul", una din atracţiunile oraşului. Exploatare nu lipsită de ingeniozitate a istoriei, dealtfel foarte prezentă. După vizita la Castel mă decid, totuşi, să mă documentez mai îndeaproape. Într-adevăr, cel mai ilustru concetăţean şi viitor împărat s-a născut la Gand, în Palatul Arhiducelui („Cour des Princes"), la 24 februarie 1500, azi complet dărîmat cu excepţia unui portal. Patruzeci de ani mai tîrziu, la 14 februarie 1540, un cortegiu ameninţător, înarmat pînă în dinţi, pătrundea în oraş, unde defilează demonstrativ şase ore pe străzile sale pustii, prevestind teroarea. Este condus de acelaşi Carol Quintul: „Locuitori

* O inteligentă notă în *Contemporanul,* 45/1974, la apariţia acestui fragment într-o revistă.

ai Gand-ului, sînteţi vinovaţi de nesupunere, infidelitate, călcare de jurămînt, rebeliune, răscoală (pleonasm? n.n.) şi lezmajestate". După acest discurs foarte concis, dar bine orientat ideologic, începe represiunea. Douăzeci de capete cad chiar în curtea Castelului (simţeam eu ceva) ... Zidurile cetăţii au fost demolate, privilegiile oraşului anulate etc. Gand a plătit scump spiritul său de independenţă, atestat încă din Evul mediu, cînd tot în vederea „menţinerii ordinei" a fost construit şi Castelul conţilor de Flandra, luat cu asalt de burghezii oraşului în mai multe rînduri. O machetă a cetăţii în secolul al XVI-lea, comentată pe bandă şi cu jocuri de reflectoare, care izolează edificiile legate de datele istorice evocate, permite rememorarea acestor evenimente. Libertatea „costă". Şi-a reamintit Carol Quintul, după abdicare, în meditaţiile sale pioase, şi de aceste „aventuri" flamande? N-am nici o certitudine.

BRUGES

Popularizat şi transformat în clişeu literar de G. Rodenbach, Bruges nu-mi pare deloc, cel puţin la o primă luare de contact, potrivit definiţiei. *Bruges la morte?* Centrul actual, cel puţin, este modern, confortabil, destul de animat, cu magazine luxoase, cu vitrine şi restaurante de tip parizian, cu cinematografe *sexy* şi chiar cu un *Club privé pour couples avertis,* în care nu intru din lipsă de ... parteneră (n. b. tot ironii, idem). Atmosferă totuşi intimă, familiară, neagitată, care se amplifică pe măsură ce părăsesc *Grand-Place* şi străzile din jur. În piaţă, alt element de contrarietate: un cort imens adăposteşte o expoziţie itinerantă de pictură iugoslavă. Pare un circ, o menajerie ambulantă, plasată inconformist, aproape sfidător, într-un spaţiu istoric. Pe o latură, aşazisele *Halles* şi mai ales impozantul *Beffroi,* construit între secolele XIII şi XV. Turn gotic de 83 de metri, aspect de rachetă purtătoare cu mai multe trepte. Lipseşte doar ... capsula spaţială. A fost înlocuită cu un clopot gigantic şi de un vestit *carillon,* se pare cel mai complicat

Scanned with OKEN Scanner

din Europa (47 de clopote în greutate de 27 de tone etc.). „Simbolismul" trebuie căutat în altă parte.

La Bruges poezia se furişează pe după colţuri, se reflectă în apă, alunecă pe canale, trece pe sub poduri joase, se ascunde în curţi interioare, se prelinge de-a lungul vechilor faţade. Adevăratul, vechiul Bruges, trebuie descoperit pe apă, într-o mică barcă, în care uneori eşti nevoit să te culci din cauza deschiderii foarte incomode a podurilor. De unde o senzaţie de repliere şi interiorizare, de claustrare între cheiuri bătrîne, acoperite de muşchi gros, printre clădiri scunde, policrome, păzite de copaci melancolici, desfrunziţi. Sîntem în martie. La şase seara este chiar rece. Mă „îmbarc" lîngă podul St. Nepomucène şi încep o „croazieră" discretă şi rituală. La Bruges întîlnesc, în sfîrşit, o lipsă totală de vociferare turistică, de exhibiţie mondenă. Aproape că nici nu mă mai interesează dacă în cutare imobil Audrey Hepburn a turnat un film, dacă un mic palat are ferestrele de sticlă de Veneţia, dacă există sau nu un „Colegiu european" şi care este casa primului guvernator spaniol al oraşului. Senzaţie de împrietenire directă şi imediată, de vizită neprotocolară şi totuşi în „dantele", elegantă şi miniaturală. Sîntem chiar în patria splendidelor dantele şi broderii de Bruges, care au dat cotonului transperanţa şi spuma firelor de mătase, în ochiuri fine şi miniaturale. Finețe şi precizie, imaginaţie şi rigoare, întoarsă spre infinitul mic, ultimul refugiu al perfecţiunii şi acurateţei manuale.

Foarte plăcută, prin ambianţă, proporţii restrînse, ospitalitate reală, „nefăcută", este şi vizita la *Groeningemuseum*, care conţine piese excepţionale, total nebănuite. Pentru iubitorul de pictură bună, selectă, acest mic muzeu constituie o adevărată revelaţie. Trec peste colecţia de 15 reproduceri, excelente, în mărime naturală, proiectate pe sticlă, din sala „Van Eyck Imaginair", în care nu lipseşte nici portretul, cu fes albastru, de la Muzeul de artă de la Bucureşti („Van Een Goudsmid"), motiv pentru mine de satisfacţie patriotică discretă. Gust precizia liniei, ochiul atent, minuţios, al pictorului, simţul său optic. Reîntîlnirea, total neaşteptată, cu Hieronymus Bosch îmi relevă noi elemente demne de atenţie. Piesa fundamentală de la Bruges este un triptic, *Le Jugement der-*

Scanned with OKEN Scanner

nier, în care descifrez un infern aproape mecanic: viziunea apocaliptică a mașinii, roții de moară, fierăstrăului, cuțitelor, clopotelor, o adevărată teroare rece, metalică, de o neașteptată forță vizionară. Doar fundalul incendiat este al războaielor și calamităților militare ale timpului. O *Predică de pe munte* de Pieter Bruegel de Jonge („cel tînăr") îmi era cunoscută. Nu însă și uimitoarea *Plată a dijmei* (1620), magistral document satiric al fiscalității epocii, cu mare confuzie de documente pe jos, indicii numeroase de corupție birocratică, gesticulație expresivă de țărani vicleni, cu pălăriile aduse prudent la gură sau pitiți după ușă ori unul după altul. Perceptorul, cu un foarte profesional condei la ureche, simulează lectura atentă a unei „foi de impozit", în timp ce un contribuabil îi șoptește ceva discret la ureche. Este mai mult decît o pictură de moravuri, o adevărată imagine simbolică a fiscalității eterne. O altă surpriză: *Het Aards Paradijs* („Alungarea din rai") de Adrien Antwerps (secolul al XVII-lea). Un cuplu tînăr, foarte simpatic, aproape *hippy*, acceptă cu priviri inocente regula jocului culpabilității. Știe că este vorba doar de o convenție, de o simplă formalitate. Dumnezeu, cu un aer evident tolerant și complice, face un gest afabil de evacuare, de agent bonom de circulație. Adevărat paternalism al păcatului. În sălile moderne, suprarealiștii belgieni Magritte și Delvaux. Primul cu *L'Attentat* (1932), în tonuri de var lăptos, al doilea, cu binecunoscute nuduri care circulă ireal sub portice, pe stradă, alături de domni cu melon cufundați în lectura ziarului. O *Sérénité* (datată 1970) are un gest de Sf. Fecioară. Impresie de oniric cotidian, în alb-albastru. Pictura abstractă poate fi și patriotică? Amédéé Cordier, în *Rood, geel, blau* (1972), dovedește prin trei carouri egale dispuse în serie, roș, galben, negru (drapelul belgian), că și acest experiment este posibil. În catedrala Notre-Dame din apropiere, în sfîrșit, o *Madonă cu prunc*ul, de Michelangelo, în marmoră albă, care, abia ieșit din muzeul *Groeninge*, nu-mi mai place. Pare dulceagă și convențională. Mormîntul gotic al lui Carol Temerarul, despre care am la dosar bune referințe, îmi face o altă impresie. Mă întorc noaptea tîrziu la Bruxelles. A doua zi dimineața, către orele 10, plec la Paris.

Scanned with OKEN Scanner

15—21 martie 1975

RELAȚII INTELECTUALE

Din nou la Bruxelles, invitat de această dată de prof. Jean Weisberger, conducătorul „Centrului de studii despre avangardă", animatorul celor două volume despre *Avant-Garde* din seria *A.I.L.C.* Abia debarcat, asist la o primă ședință de coordonare și lansare a numărului special din *Revue de l'Université de Bruxelles*, la care colaborez cu un *Essai sur la définition de l'avant-garde*, versiunea franceză a articolului corespunzător din *Dicționar de idei literare.*, I. Atmosferă destinsă, cordială, nu însă și haotică. Șeful de catedră aprinde afabil țigara asistentului. Participanții își spun amical pe nume, fără nici o crispare sau rigiditate. De fapt, nici nu este vorba de o „ședință", ci de o simplă reuniune de lucru de ținută universitară. Întrebări și răspunsuri precise: inventar exact al posibilităților și capitolelor (extrem de puține), încă neacoperite. A pune în mișcare două volume compacte, cu 25—30 de colaborări internaționale, din vest și est, nu este o intreprindere chiar banală. J.W. este tenace, organizat, metodic, ceea ce mă face să cred că întreaga intreprindere se va dovedi viabilă. Capitolul care-mi revine *(Tendances esthétiques)*, cel mai întins dintre toate, are dimensiunile unei adevărate cărți. Îl tratez ca o unitate autonomă, după ideile, criteriile și metoda mea hermeneutică. Pun pe masă o primă tranșă de aproximativ 100 pagini dactilografiate, cu mare efect de public"! Sînt dat — o vai! — de exemplu. Roșesc, firește, din modestie și timiditate. În treacăt fie spus, doar un american și cu mine anticipăm asupra termenelor de predare. Sinteză dificilă, complexă, fără precedent. Este vorba, într-adevăr, de prima sinteză internațională a avangardelor literare ale secolului XX, lucrare de interes capital, destul de riscantă, dar pasionantă și intrată pe mîini bune. După masă, pînă seara tîrziu, la *Bibliothèque Royale*.

•

Vizită exaltantă și în același timp foarte iritantă la *VII-e Foire Internationale du Livre* (15—23 martie), la

Scanned with OKEN Scanner

„*Centre International Rogier*". Standul nostru *(Centrala Cărții-București)* foarte modest și încă neorganizat (cărți în stive, lipsă de selecție etc.) nu-mi dă satisfacție. La deschidere... nimeni. Las un bilet, cu valoare pur simbolică. Îmi aduc aminte de o întîmplare asemănătoare de la *Tîrgul de cărți* de la Belgrad din 1969. Stand minuscul, la etaj, aproape imposibil de identificat. Un amploaiat mă apostrofează, cu intenția de a mă pune în dificultate, de a mă goni: „Dta știi vreo limbă străină"? Nu mai transcriu răspunsul... Dau semne, din nou de enervare. André H., care mă însoțește încearcă să mă consoleze. Standurile țărilor socialiste, atractive, impozante, masive. R. D. G. ocupa, cred, 80 de metri lineari. U.R.S.S. oferă cărți nebănuite de critică și estetică literară, în limbi occidentale. Cumpăr rapid două volume. Și de la *Bulgarian Books* (litere roșii de neon, *trei vendeuses* și un „diplomat") cumpăr un volum în englezește. Restul, greu de descris... Vizită în același timp „dezastruoasă" din punct de vedere financiar. Încă o astfel de „vizită" și se produce un adevărat *crah*. Dar „masochismul" prețurilor lucrează asupra mea din plin încă de pe acum.

•

Tratative expeditive cu André Versaille, directorul editurii *Complexe*, despre eventuala traducere a *Criticii ideilor literare*, în schimbul unui *Michel Butor vers une littérature du signe* de André Helbo la Ed. Dacia. Acord de principiu, de perfectat printr-un angajament direct și reciproc cu Al. Căprariu. Editor dinamic, este dispus să „riște". Seamănă izbitor cu Toulouse-Lautrec. Scenă de comedie, care-l convinge, se pare: nu-i vine să creadă că aș fi autorul... *Dicționarului*. Se uită la mine, la poză, iar la mine, iar la poză. Priviri perplexe, derutate, de o rapiditate extremă, în zig-zag. Apoi cedează. Sînt, într-adevăr, autorul... *Dicționarului*. Raționament simplu, dar infailibil, de editor empiric: cine a scris o carte „savantă", să zicem, de 1000 de pagini, nu poate să rateze una de 400. Tot cu aparat critic, tot cu probleme și refe-

Scanned with OKEN Scanner

rinţe critice moderne. De fapt, problema „valorii“ nici nu intră în discuţie. Contractul se încheie în funcţie de preţul de cost şi de beneficiul scontat. Vrea să dea un tipar mai îndesat — îmi mărturiseşte — din motive de economie... Dar cine va cumpăra cartea unui critic român necunoscut, care va costa 60—70 fr. fr...? Preţurile occidentale devin tot mai neverosimile. Un volum mai mic, de Sorin A., apărut recent la Mame, costă 75 fr. fr., 50 fr. fr. „en occasion“. Atmosferă ireală de *monkey business*. Şi totuşi perfect realizabilă. (P. S. Ulterior, acest contract va avea o soartă incertă). Dar mă întreb: cîţi critici români au obţinut de la o editură străină astfel de contracte care luau opţiuni şi pentru alte cărţi româneşti? Mereu problema exportului *real* de carte românească...

CONTACTE

Constat prin proprie experienţă cum se pot falsifica peste noapte planurile şi stilul unei călătorii. Visam o călătorie într-adevăr de studii, discretă, metodică, în adîncime. Sînt furat, dimpotrivă, de un val de telefoane, întîlniri (unele efectiv interesante), „contacte“. Simt că devin, fără voia mea, un fel de mic personaj, destul de curios, destul de ambiguu, un fel de „literat-diplomat“, semi-intelectual, semi-monden, ipoteză pe care o antipatizez, care-mi dă peste cap întregul program belgian. Invitaţii imposibil de refuzat, toate agreabile, unele neaşteptat de utile. Sînt asimilat unui „reprezentant“ al criticii româneşti, calitate pe care nici n-o am, nici n-o revendic, nici n-o cultiv în mod programatic. Dar, se pare, că „metodele“ mele au oarecare eficacitate, căci peste tot las mici urme scrise prin legături efective. Există, mă conving tot mai mult, şanse reale de a relua — mă limitez, firesţe, la acest domeniu — bunele legături belgiene din secolul al XIX-lea, la un nivel nu numai „oficial“, *hobby* sau monden. Se pot cita nu chiar puţini lingvişti şi critici români „implicaţi“ în diferite culegeri de studii, reviste,

Scanned with OKEN Scanner

colocvii, volume colective în pregătire. Bune cuvinte de apreciere despre Augustin B., care a făcut o vizită literară în Belgia cu cîteva săptămîni mai înainte. Jean D. D., prieten fin, serviabil, eficace: relaţii în toate redacţiile, la *Le Soir*, unde scrie un elogios articol despre *Cahiers . . .* (9 avril 1975: *Une importante revue française en Roumanie)* la Ministerul Culturii Franceze, la Radio. Impresii excelente despre stilul recepţiilor universitarilor bruxelezi, în apartamente de mare *standing*. Efect al crizei economice: subretele spaniole au dispărut, dar nivelul se menţine ridicat. Roland M. povesteşte la desert, cu mult humor, un episod demn de *Clochemerle:* un Antonius de o nuditate integrală, plasat decorativ într-o nişă din *hall*-ul imobilului său (cartier rezidenţial, telefon-sonerie etc) produce printre locatari un val de proteste indignate. O doamnă în vîrstă: „Fiul meu este iezuit". Un rentier: „Valoarea locativă scade" etc. Ilaritate generală.

ÎMPRIETENIRE CU UN ORAŞ

Ca şi la Geneva sau Paris, am învăţat şi la Bruxelles toate punctele centrale de orientare, adresele utile, unde şi cum se telefonează (mereu alte sisteme), magazinele cele mai comode, orarul poştei etc. Integrare citadină rapidă, în funcţie de toate reperele esenţiale. Oraş ospitalier, agreabil, simpatic, lipsit de morgă şi de indiferenţă. Total falsă definiţia lui Baudelaire: „âme belge, âme servile". Fiindcă francezii nu sînt deloc serviabili, serviabilitatea este confundată cu servilitatea. În schimb, la mulţi belgieni, intelectuali, publicişti, profesori aud plîngeri motivate despre obstrucţia şi exclusivismul francez. Toţi sînt agasaţi că, fiind francofoni, „il faut passer par Paris". Simpatizez cu această dorinţă de independenţă şi înţeleg şi clivajul lingvistic-cultural care se produce în Belgia. Şefii celor două secţiuni (valone, flamande) de la Facultatea de litere sînt angajaţi într-o emulaţie tacită, politicoasă, dar clară şi destul de fermă.

Scanned with OKEN Scanner

16 martie 1975

ANVERS

Vizită duminicală, de inițiere, oferită de dna și dl. Jean W. În dreapta pe șosea, fostul lagăr de concentrare hitlerist Breendonck, conservat ca monument național. Anversul pare gol, părăsit. Și portul stagnează. Lîngă Escaut, un castel medieval, decorativ. Puternic miros, nu de pește, ci de... cartofi prăjiți. Afișe peste tot: *Frites à volonté*. Nu putem vizita nici *Archief en Museum voor het Vlaamse Culturleven*, „Arhiva și Muzeul Literaturii Flamande". Și nici măcar *Catedrala*, în restaurație, cu celebra *Scoborîre de pe cruce* a lui Rubens. Plimbare nu mai puțin agreabilă în *Grote Markt*, cu fîntîna lui Brabo, patronimul Brabantului, mult mai barocă decît primăria din spate, foarte atrăgătoare, linii de Renaștere cu ornamente baroce, mai impozantă decît cea din Delft. Casele sînt, toate, în stilul Gand, Bruges, mai sobre decît cele din *Grand-Place* de la Bruxelles. Descoperim, din întîmplare, pe Wijugaardburg, casa unde a locuit, în 1520—1521, Dürer: cu etaj și două pinioane. O revelație: fațada bisericii jezuite Sf. Carolus Borromeus (1614—1621), splendidă cortină barocă, mai bine spus vitrină de piatră și marmoră. Orașul — bombardat sălbatic în 1945 — s-a refăcut dificil, nu totdeauna reușit. Multe fațade noi de serie. Impresie total străină, nefranceză. Centrul separatismului flamand. Chiar în aceste zile, violente polemici și manifestații produse de segregația ghișeelor de la primăria din Schaerbeck, o suburbie a Bruxelles-ului. Ieșim cu dificultate din oraș, pe o rută ocolită și nici la înapoiere, seara, ordinea nu se restabilise integral. Coloane de dube, de pompe automobile, urmate de dube-sanitare. Cu o zi-două înainte, zvonuri alarmante insistente. Turism prudent, preventiv. Ne înapoiem prin Malines, reședința cardinalului primat belgian. Vestit pentru dantelele sale. Catedrala Sf. Rambaut, enormă. Frumoase case baroce, din secolul al XVIII-lea, cu mari scoici ornamentale pe pinioanele frontale.

Scanned with OKEN Scanner

20 martie 1975

CASA LUI RUBENS

Revin la Anvers, la interval de cîteva zile, pentru a mă delecta fără grabă în casa și atelierul lui Rubens, una din afecțiunile mele plastice, lipsită de orice snobism și „modernitate": mișcare, colorit exuberant, vitalitate, tensiune dramatică, fast decorativ, spirit și dimensiuni impunătoare. Mă complac și recunosc fără nici o dificultate blondul, auriul și stacojiul rubensian, adevărată voluptate a ochiului. Explorarea anterioară fusese doar o introducere, o recunoaștere. Sînt atras, fără îndoială, poate mai mult decît orice, și de stilul de viață al acestui mare artist, cu instincte estete, senioriale, fastuoase, care avea — mai mult chiar decît Rembrandt — intuiția și vocația interiorului și a decorului monumental. Este evident că marele creator trăiește necesitatea imperioasă a stimulării prin ambianță. Capodoperele au nevoie de mediu, de cadru. Ele nu se nasc nici în staule, nici în cocioabe, nici în corturi peticite. Cele trei mici camere de la etaj ale lui Delacroix de la Paris — par și sînt — efectiv meschine, plate, mic-burgheze, pe lîngă desfășurarea calmă, opulentă și somptuoasă a acestui memorabil ansamblu, care știe să păstreze totuși dimensiuni umane, nestrivitoare: casă spațioasă, de cărămidă, cu etaj, de patrician flamand. Ea se compune dintr-un „cabinet de arte" și rotondă, muzeu în emiciclu pentru o întreagă colecție de busturi și sculpturi antice, sufragerie în piele de Cordoba, trei dormitoare, o „lenjerie", un *living*. Aer închis de intimitate dar și de confort rezidențial, instinct de colecționar și gust decorativ interior. La acestea s-a adăugat un mare atelier, legat de vechiul corp printr-o galerie, unit, pe latură opusă, printr-un portal cu trei deschideri. Delimitează curtea interioară de grădină din spate reconstituită în stil francez. În fund, un pavilion pe axul central al portalului.

Artistul Rubens poate fi bineînțeles și „situat" mai ales aici, în acest mic ansamblu baroc, arhitectonic la ex-

Scanned with OKEN Scanner

terior, spectacular și demonstrativ în interior. Să mai adaug că mă simt excelent într-un asemenea mediu? Decorațiile portalului (colonade, fronton, statui) răspund fațadei dinspre curte a atelierului (nișe cu busturi, frize, reliefuri, false cariatide) și pregătesc desfășurarea unei întregi ceremonii. Nu mai am nici o îndoială. Rubens concepea pictura de atelier ca un adevărat spectacol, executată în public, intuiție dealtfel verificată documentar. Dovadă în plus: tribuna de la etaj, suprapusă anticamerei atelierului, element esențial al acestei puneri în scenă. De aici, invitații, amatorii, vizitatorii, comanditarii artistului puteau contempla, de la oarecare distanță și de la înălțime, efectul marilor pînze monumentale, scoase din atelier, direct în stradă, printr-o ușă îngustă și înaltă, tăiată în peretele din dreapta. Deci, tot ce am văzut, de la *Prado* la *Ermitaj* și de la *Luvru* la *Kunsthistorisches Museum* era pictat și pleca de aici, din acest mare atelier, dublat de o adevărată sală de expoziție, care cred că foaia de șevalete, elevi, servitori, cadre și pînze de mari dimensiuni, sub impulsul dinamic al maestrului. Senzația unei activități trepidante mi se asociază fără voie. Admir pe Rubens și pentru productivitatea sa organizată, pentru puterea sa de muncă. Picta zilnic pînă la 5, apoi pleca la plimbare călare în afara orașului. Un *Autoportret* (din 1638—1640, deci aproape de moarte), revăzut la *Kunsthistorisches Museum* de la Viena, îl înfățișează îmbătrînit, obosit, uzat, cu pleoape roșii, aproape stors. Era dealtfel și bolnav. În schimb, cea de a doua soție, Hélène Foument, încă un copil, apare în toate portretele radioasă și naturală, de o mare candoare emancipată, aproape „animală". Frumusețe blondă, carnală, adevărată *eau de jouvence* pentru bătrînul maestru. Străbat ore întregi ambele clădiri, urc scări, notez numeroase tablouri, iau note tehnice. Constat din nou că-mi este aproape imposibil să consemnez exact (și mai ales public) întreaga vibrație a acestui pelerinaj laic, rupt de prezent, transpus efemer într-o altă epocă. Sînt într-o dispoziție de mari aspirații constructive, cu puternice nostalgii de interior plastic, netrivializat de standardizare.

Scanned with OKEN Scanner

MUZEUL PLANTIN-MORETUS

Anvers mi se fixează în memorie și prin acest original, poate chiar unic muzeu, atît de apropiat preocupărilor mele. A pătrunde și a circula în toate sensurile, printr-o editură, librărie și tipografie, care a funcționat *neîntrerupt* de pe la 1560 pînă la 1867, rămasă *in situ* cu toate anexele sale (și chiar cu turnătoria de litere!), pentru a nu mai aminti de apartamentele acestei dinastii de tipografi-editori, constituie — orice s-ar spune — o experiență și o voluptate rară. N-are sens a fi „polemic" în aceste momente festive și entuziaste. Dar nu pot să nu constat, încă odată, inepția acuzației pretinsului „livresc" al unor astfel de emoții. Ca și cum, o halbă de bere, băută într-un local străin oarecare, ar constitui un important și autentic fapt de „viață", iar această incursiune pasionantă și pe viu în istoria editurii europene, pentru un amator de cărți, n-ar reprezenta tot o formă de „viață". Chiar dacă de un alt conținut și de o altă calitate.

Nu respect itinerarul indicat și pătrund de-a dreptul în sala preselor de mînă, 12 la număr, cu pupitrele de zețărie în dreapta. În fund, un mare depozit, cu toate corpurile de literă, păstrate în sertare suprapuse. De aci se intră într-o mică sală tapetată în piei de Cordoba, a lui Justus Lipsius, umanist suspect de erezie (un certificat de ortodoxie, din 1551 eliberat totuși, de jezuiții din Liège, într-o ramă). Iau cîteva note pe pupitrul său mai mult din comoditate decît din solidaritate „umanistă". Apoi trec în biroul... „Centralei Cărții". În acest loc, Cristophe Plantin și succesorii, țineau conturile, iscăleau contractele, făceau plățile autorilor, în ducați de aur. Timpuri depășite, anacronice! Bare groase de fier protejau ferestrele și tranzacțiile acestei „cămări de taină". Alături, camera corectorilor, care-și lustruiau coatele, doi cîte doi, la capetele unei mese înalte, vizibil roasă. Nu știu dacă se lucra și în schimburi, sau cu ore suplimentare, prime, etc., dar producția de carte a „editurii" cîștigă repede o reputație europeană. O medie de 50 de titluri pe an — în secolul al XVII-lea! — face din Plantin primul tipograf-

Scanned with OKEN Scanner

editor de proporții industriale al erei moderne. Între 1567—76 se lucra la Anvers la nu mai puțin de 22, poate chiar la 26 de prese. În timp ce dinastia Estienne, cei mai celebri tipografi francezi ai secolului, nu foloseau mai mult de 4.

Activitate dificilă, agitată. Lupte și polemici religioase, reformă și represiune, anchete, inchiziții, cenzură sălbatică, trei din lucrători condamnați la galere. Patronul — nu odată — ține oportun să dispară, să schimbe puțin aerul, apoi din nou „furia spaniolă", din nou cenzură. ș.a.m.d. În librăria propriu-zisă, firește, un *Librorum Prohibitorum Index*, din 1569, semnat de Ducele de Alba, afișat la loc vizibil, o listă de prețuri de cărți școlare, mici cîntare și probare pentru... monezile false; după un perete de sticlă, în spate, pupitrul contabilului, etern personaj-cheie. Va fi fost „rentabilă" splendida *Biblia polyglotta*, în 5 limbi, 8 volume, in-folio (1568—1572)? N-am consultat registrele, nici legea drepturilor de autor a epocii. În orice caz, tipo-editura (precursoare flamandă a Editurii „Dacia") prosperă secol după secol; obține din partea lui Filip al II-lea chiar un monopol al cărților religioase. Dovadă, vitrinele și colecțiile, sala hărților și bibliotecilor, sala Rubens și a arhivelor. Pentru a nu mai aminti de saloane și dormitoare, de curtea interioară, în arcade, de aerul de opulență al întregii întreprinderi. Cultura se transformă în bani, banii în imobile somptuoase, imobilul somptuos în instinct aristocratic, instinctul aristocratic în rafinament al spiritului. La Plantin-Moretus cartea-marfă se preface, în carte-spirit, în carte-lux, în carte-de-vizită. Exaltare interioară mută și rece. La plecare — act de esență rituală cumpăr celebrul sonet al lui Plantin *Le bonheur de ce monde*, tras pe pergament cu vechile caractere ale tipografiei. Îl voi „afișa" în bibliteca mea. Exercițiu vizual de autosugestie... Din *Poezia românească contemporană*, 1950—1975, de Al. Piru (Buc., 1975, p. 254) aflu că Miron Radu Paraschivescu tradusese acest sonet *(Fericirea pe lumea asta)*, căruia-i făcusese și o excelentă parodie: „Să stai în trei odăi cu încă opt persoane etc."

Scanned with OKEN Scanner

KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN

Din nou muzeul din Anvers, după o scurtă escală, de explorare curioasă, la *Stedelijk Prentenkabinet* — lipit de tipografie: expoziţie temporară de desene flamande (sec. XV—XVI). Reţin ideea falsităţii (relative) a primatului liniei schematice. Nu sînt deloc convins că trăsătura spontană fixează în mod necesar esenţialul. Înclinat să afirm că, dimpotrivă, tocmai gravura şi desenul exact, minuţios, fin haşurat exprimă adevărata esenţă. S-ar putea să intervină şi regimul tradiţional al artei germanice, minuţioase, exacte, precise, aproape grafice. Adevăratele mutaţii şi rupturi artistice nu pot fi bine înţelese decît prin raportare la acest stadiu anterior, de opoziţie radicală. Din această perspectivă, toţi expresioniştii de la Anvers, pe care-i „studiez" pentru prima dată, sînt efectiv „moderni". Ensor este grotesc, caricatural, plin de măşti hidoase, de sarcasme. A sa *Intrare a lui Isus în Bruxelles* (nu mai transcriu titlul exact în flamandă), din 1888, pînză celebră, este o caricatură grandioasă, una din cele mai puternice satire sociale din istoria picturii. Două sloganuri, *Vive la Sociale*, *Vive Jésus roi de Bruxelles*, de un mare rictus amar. De Smet este pămîntiu, lutos, greoi, obsedat de duritatea vieţii ţărăneşti. Permeke, la fel: brun, murdar, glodos, plin de humă. Doi suprarealişti belgieni mereu în tandem: Magritte, cu un asfinţit extraordinar, ceţos-lăptos. lună în copac; Delvaux, plin de schelete şi nuduri prin ruine, refulări citadine. „Trucul" se simte (notele mele sînt mai abundente).

Compartimentul clasic oferă cîteva surprize, o neverosimilă *Madonă cu pruncul*, de Jean Fouquet (1415—1460), rasă în cap, de un alb livid, cu sîni-bile de biliard, înconjurată de îngeri roşu *bordeaux*, umflaţi, rotunzi, lucioşi, nici medievali, nici renascentişti, care par sculptaţi în porfir. Bizar. Un *Turn Babel* de Tobias Verhaecht (1561—1631), oraş în oraş, supraetajat, pînă dincolo de nori, de aspect foarte funcţional, aproape o industrie de locuit. O serie de Bruegel, „bătrîni" şi „tineri", la care se observă cum se laicizează Biblia: scene tot mai populare, mai domestice; la picioarele *Calvarului* lumea se ceartă, se bate

Scanned with OKEN Scanner

etc. Savuroase și inocente anacronisme burgheze, de costumație etc. Un *Mic pescar*, de Fr. Hals, cu o mare preimpresionistă. O *Sfîntă Familie* de Rubens, integral laică, adevărat tablou de familie. O *Venus frigida*. Un *Sf. Toma* într-un gest de mare demonstrație, probabil un *tour de passe-passe* teologic. Evident simț teatral, regizorial. O *Sf. Fecioară* prezintă un mic *Bebe-Cadum* — încîntat, răsfățat, spălat proaspăt — ca un exponat. Adevărată reclamă. În Flandra nu poate fi întîlnită, în aceste spații, nici asceza, nici mistica. A. Servaes (1883—1966), pictor religios modernist, nu mă convinge.

19 martie 1975

LIÈGE

Vreme foarte închisă, urîtă, cețoasă. Apoi ploaie fină și vînt. De pe *Citadelă* vizibilitate redusă, neconcludentă. O panglică neagră, murdară, La Meuse, patru sau cinci poduri, relief arhitectonic destul de uniform, la periferie numeroase construcții industriale. Nimic atractiv. Orașul pare „urît", ușor haotic, fără unitate stilistică. Monumente — privind de sus — puține, pierdute într-o masă amorfă, burgheză. Un plan de sistematizare încearcă să pună oarecare ordine în această confuzie și platitudine urbanistică. Subsolul plin de galerii de mină, complică și mai mult bunele intenții ale edililor. Unele clădiri se clatină, altele se prăbușesc, zidurile vechi au crăpături. Dar „istoria" rămîne și aici frumoasă, rezistentă, exemplară. Adevărată sfidare a trivialității „moderne". Intuiesc ceva din efectele (dar și din ravagiile) procesului de industrializare ale secolului al XIX-lea, atît de vizibil în această parte a Europei. Caut unicatul arhitectonic, nu fabrica de serie, tristă, comună, murdară, urîtă, care nu-mi spune nimic.

Conștient, parcă, de această reacție psihologică, Liège-ul își protejează cum poate titlurile de noblețe, săpate în piatră, turnate în aramă, precum *la cuve baptismale* executată la începutul secolului al XII-lea, capodoperă celebră, adăpostită într-o capelă romană, mică și sobră, lipi-

Scanned with OKEN Scanner

tă de biserica Saint-Barthélémy, construcție din aceeași epocă. N-am timp să-l examinez cu atenție, dar basorelieful nu-mi pare gotic. Impresia superficială asociază pe Donatello. *La Cour des mineurs* (franciscani) pilaștri și bolți de Renaștere demonstrează cum un *chiostro* de mănăstire italiană prinde în mod inevitabil linii și volume masive, aproape greoaie, în această zonă nordică. Într-o aripă, un discret *Musée de la vie wallonne.* Etnografie, folclor local și regional, costume populare, marionete, un teatru de păpuși. Constat — încă odată — că sînt un citadin iremediabil. „Nu mai vreau țărănci naive / primitive", nici în Belgia, nici în altă parte. „Mie dați-mi altceva" (G. Topîrceanu). Liège-ul îmi oferă prin urmare două curți interioare, admirabile, patinate, foarte intime, ale impunătorului *Palais des princes-evêques* combinație de Renaștere și secol al XVIII-lea, în fațada din spre piața Saint Lambert. Observ peste tot în Europa puternicul efect urbanistic al acestor fațade solemne, cam reci, dar bine proporționate. Linii clare, aulice, festiv-ceremoniale. Și, din nou, continuitatea vieții contemporane în decor de mare gală: Palat de justiție, birouri administrative. Îmi plac aceste spații sociale închise, prinse între arcade și coloane de epocă. Grilaje Louis XV, bazin central, coloane diferit sculptate. Adevărată „rezervație" într-un cartier de o dezolantă inexpresivitate. Ici-colo, cîte o siluetă solitară: *Fontaine de la tradition,* rectangulară, cu basoreliefuri în bronz, vestitul *Perron,* simbolul libertăților orașului: fîntînă, monument festiv hexagonal, prelungit printr-un mic obelisc. Datează din 1697 și rememorează o istorie agitată: în 1468, între altele, Carol Temerarul și Louis XI („mes amis, les tyrans") ard primăria, dărîmă citadela, aruncă doi cîte doi în Meuse pe cei 600 de apărători etc., comandați de Vincent de Bueren. O scară îngustă și înaltă, de 407 trepte, *Montagne-De-Bueren,* comemorează acest episod. Este drumul cel mai scurt — pentru pietoni — spre *Citadelă.* Urc în mașină, pe Rue Pierreuse. Fortificațiile actuale sînt de tip Vauban. Monument (nu reușit) al eroilor războiului 1940—1945.

Liège-ul trebuia să-mi fie simpatic, și, în cele din urmă, reușește. Macedonski, în 1885 și 1886, a colaborat la

Scanned with OKEN Scanner

două reviste simboliste publicate aici: *L'Élan Littéraire* și *La Wallonie*, condusă de Albert Mockel, ultima publicație importantă, reținută și de istoria simbolismului european. Cu două decenii înainte, în 1866, G. H. Grandea urma la Liège facultatea de litere și filozofie și cînta Meusa, încă de pe atunci înconjurată de furnale, acoperită de fum industrial:

„Acuma văd cetatea cu turnurile ei
Și Meusa întinsă cum scapără scîntei."

Cîțiva compozitori și muzicanți celebri: Grétry, Ysaye, César Franck (statui, monumente, case memoriale) dau orașului o notă artistă, surprinzătoare. Originar din Liège este și Simenon, celebrul autor de romane polițiste, adevărată producție pe bandă rulantă. În întreaga lume ar apare (în original sau în traducere) un Simenon pe zi... Stau de vorbă despre toate acestea (și despre multe altele), cu Jean-Marie Klinkenberg, din grupul de retoricieni μ recent traduși și în românește. Ne cunoaște țara, a participat la un congres, are legături strînse cu lingviștii români, ne învață limba, citează texte și referințe românești, urmărește *Cahiers roumains d'études littéraires*, care sosesc cu regularitate la seminarul de romanistică. În bibliotecă, numeroase cărți și reviste de specialitate românești. Un prieten științific real. Nu putem convinge decît prin aceste metode.

Scanned with OKEN Scanner

LUXEMBURG

Scanned with OKEN Scanner

- TREI INCINTE
- CENTRUL EUROPEAN
- STIL DE VIAȚĂ

Scanned with OKEN Scanner

18 martie 1975

TREI INCINTE

Despre Luxemburg aveam — nu știu bine de ce — prejudecăți ironice. Acest „mare ducat" se asocia în conștiința mea unui vag ducat de operetă, gen *Marea Ducesă de Gerolstein*, sau cu ceva asemănător. Realitate? Ficțiune? Nu cunosc bine nici organizarea *Benelux*-ului, nici limitele suveranității ducatului, observ — încă din tren — fără „poliție de frontieră", fără armată, fără monedă națională. Luxemburgul pare mai curînd un district autonom, o regiune belgiană, un fel de „anexă" diplomatică. Sînt printre puținii români, care explorează acest ducat și (mă înșel?) singurul sau aproape singurul dintre moderni care încearcă să-și fixeze în scris impresiile. Intreprindere nu lipsită de riscurile vitezei și, în orice caz, ale vremii foarte schimbătoare: soare palid, apoi ploaie, ceață, spre seară chiar lapoviță și vînt tăios. Toate imaginile se modifică, liniile se șterg, culorile se pierd în neguri, de unde o imagine din capul locului falsificată. Este umed, rece, urît, tot mai urît. Climat inospitalier pînă la iritare. O clipă îmi pun întrebarea, de-a dreptul enervat: ce caut în Luxemburg? Apoi, îmi revin repetîndu-mi cîteva puncte de „program". Și mereu eterna întrebare, aproape obsedantă, în zeci de variante: cînd voi mai revedea Luxemburgul? Ocazia actuală, chiar gratuită, nu trebuie ratată. Dealtfel, condițiile total antiturístice ale vizitei mele alungă orice preocupări de pitoresc, orice senzație facilă. Mă ajută să reținu doar impresia de sinteză. Sînt un călător (foarte pretențios, dar nu chiar total inexact spus) al „esențelor", al ideilor fundamentale, al temperaturilor morale constante.

În soare, Luxemburgul cred că are aspectul unui clasic burg medieval, discret și provincial pînă la saturație. Vechea cetate denumită *Grund* — fortificație naturală, stîncoasă, destul de aspră — este prinsă în cleștele rîului Pétrusse a cărui vale trasează exact inelul vechilor in-

Scanned with OKEN Scanner

cinte. Privindu-l dintr-un anume punct, îmi dau seama că Luxemburgul era apărat, de fapt, de nu mai puțin trei fortificații, care consolidează sau continuă toate sinuozitățile pereților de stîncă. Am deci în față nu numai ziduri groase, dar și mai multe fîșii de rîpe granitice, în care s-au săpat cazemate și care, azi, nu sînt accesibile decît prin trei viaducte, intrările propriu-zise ale orașului.

Impresia dominantă este de balcon aerian, de pasarelă continuă, cu deschideri în jos adesea vertiginoase. Peste tot punți de trecere, parapeți întăriți, grilaje de fier, un întreg sistem de terase și belvederi, de unde o senzație continuă de suspendare, de aruncare imprudentă în gol. Atmosfera vechii cetăți este destul de asemănătoare cu a Genevei, cea din *La vieille ville*. Aceleași bastioane, azi decorative, aceleași denivelări și ulițe sinuoase. Doar că la Luxemburg priveliștea este mai gravă, mai stîncoasă, mai sălbatică și — de departe — mai impunătoare. Proporțiile sînt mai mari, arhitectura naturii mult mai neregulată. Vechiul „șanț" de apărare este o adevărată vale, transformată într-o zonă citadină cu multă vegetație. Pare un adevărat parc circular. Luxemburgul are de fapt două rînduri de grădini: *intra* și *extra muros*, noțiuni pentru mine încă foarte relative și neclare. Înțeleg cu oarecare greutate că *Parc des trois glands*, de pildă, se întinde pe un platou stîncos, „dincolo" de la Pétrusse. În orice caz, ultima incintă se oprea aici. O poartă fortificată, cu trei turnuri circulare în formă de ture de șah a căror acoperișuri se termină printr-o ghindă, mă face să cred că am dreptate. Mă întorc pe o alee spre cetate. De la înălțime ea se lasă privită, încă o dată, foarte bine: priveliște abruptă, solitară, defensivă. Cetate inospitalieră, ca orice burg ce a păstrat structura și patina medievală. Imagine exterioară, firește, inevitabil superficială. Dar destul de puternică.

Din cauza acestui contrast, centrul modern al orașului nu-mi pare de o personalitate deosebită. *Avenue de la Liberté* începe foarte provincial din fața gării, apoi — în dreapta și în stînga — două instituții masive, cu aspect de muzeu. Eroare! Sînt clădirile *Băncii Europene de Investiție*. Luxemburgul — notez în trecere pentru amatori — este un adevărat paradis bancar, unul din centrele

Scanned with OKEN Scanner

capitalismului european: peste 200 de bănci, care oferă pînă la 14%, dovadă de concurență atroce. Ironie sau epigramă involuntară, în apropiere se ridică destul de melancolic *Monumentul morților patriei.* Notez o foarte simpatică *Bibliotecă Națională,* în apropiere catedrala *Notre-Dame,* o impunătoare ambasadă franceză, stil secolul al XVIII-lea, un parking special, cît se poate de neprimitor: expulzare imediată. Palatul *Grand-Ducal* (1572) poate fi încadrat renașterii flamande. Este modest, cu două etaje, făcut — vizibil — din bucăți. Partea veche are decorații murale sculptate, balcon de fier forjat, două foișoare rectangulare. Doi soldați decorativi stau de gardă. Aspect eminamente burghez. Strada ducală se numește dealtfel — foarte prozaic — *Rue du Marché-aux-herbes.* Parcurg străzile comerciale, o *Grand'Rue,* intru și într-un *Supermarché.* Nimic senzațional, dar opulența este vizibilă. Un calambur ieftin: *lux-embourgeois* = „burghezi de lux". Nu prea departe de adevăr, totuși.

CENTRUL EUROPEAN

Sînt oaspetele poetului Mimmo Morina, (ne amuzăm de omonimia numelor) care ne-a vizitat țara în mai multe rînduri, tradus de curînd și în românește *(Cavalcada inocenților,* Buc., „Univers", 1974), prezentat publicului de Romul Munteanu. Cunoaște bine viața noastră literară, și pe latură bahică. Este un sicilian volubil, simpatic, scund și foarte jovial, căsătorit cu o olandeză de o rară frumusețe și de o poligloție și mai rară. Cuplu cosmopolit, bine adaptat mediului luxemburghez, definit prin două note dominante: comerțul bancar și instituțiile „comunității europene". M. M. editează și o revistă *Nouvelle Europe* (unde iscăliturile românești nu sînt prea rare), dar este vizibil că adevărata sa mîndrie o constituie activitățile sale „europene". Ține deci neapărat să-mi prezinte din interior *Centre Européen* din *Kirschberg* la care se ajunge peste podul *Grande Duchesse Charlotte,* metalic, vopsit în roșu (de ce?) prin *Avenue J. F. Kennedy* și *Place de l'Europe.* Pătrund deci într-un spațiu geo-politic ab-

Scanned with OKEN Scanner

stract, unul din nucleele viitoarei „Europe unite". Prima impresie este de arhitectură modernă, de ținută bancaro-comercială. „Comisiunea Comunității", de pildă, ocupă un bloc îngust de 12 etaje, de culoare roșu închis, mult mai reușit (după mine) decît centrul *Pirelli* de la Milano cu care seamănă leit. „Curtea de justiție" (tot „europeană") este în același timp decorativă și funcțională. Nu fac, firește, nici o asociație între rugina bătătoare la ochi și justiția care se distribuie în acest imobil de avangardă. „Centrul de calcul" este violet și tot de sticlă. „Eurocontrolul" are linii suple, aeriene. În imediata apropiere „Școala europeană", care eliberează diplome de bacalaureat (tot „european").

Pulsul acestui ansamblu administrativ pare să bată în *Bâtiment Robert Schumann*, sediul „Parlamentului european", pe care-l explorez cu oarecare atenție, deși vocația mea parlamentară, o spun cu deplină sinceritate, este foarte redusă. Sala de ședințe, de la etajul I, în emiciclu, toată în piele, de un mare lux, cu decorații de sculpturi metalice, are aer condiționat și traduceri simultane la cască. Delegații naționali se grupează pe orientări și partide. Sala, deocamdată, este goală. Barul, în schimb, este animat, trepidant și activ. Nu știu cum se face, dar în absolut toate instituțiile internaționale pe care le-am vizitat (*O.N.U.* și *O.M.S.* — Geneva, *UNESCO-Paris* etc) barurile, braseriile, bufetele erau totdeauna foarte pline. Fără îndoială că toți acești gravi și înalți „experți" internaționali, epuizați de lungi tratative și interminabile ședințe, trebuiau neapărat să se refacă, să se recondiționeze. Muncă extenuantă. Ședințele „pe comisiuni" continuă la *buvette*, sau invers, ceea ce mi se pare nu numai foarte firesc, dar și în sensul celui mai autentic spirit de cooperare internațională. Reținn deci imaginea unei comunități deosebit de active.

La Luxemburg asist și la o premieră absolută: o alegere sindicală (tot comunitară), cu vot secret, pentru apărarea „libertăților sindicale", a salariilor. Afișe electorale în trei limbi: „Ne-am săturat de vorbe. Vrem fapte". Fotografiile candidaților au inscripții explicative. Sindicat puternic: peste 1500 de aderenți. Mimo M. votează, apoi urcăm la etajul VI, la secția *Recherches et documentation*, căreia-i

Scanned with OKEN Scanner

aparţine. Bibliotecă lungă, luxoasă, elegantă, cu o vastă colecţie de dicţionare, utile în special traducătorilor. Sensibil la acest gen de literatură, parcurg rafturile nu fără oarecare melancolie. Se poate găsi „tot". Deschid *Columbia Dictionary of Modern Europen Literature*, ed. Horatio Smith. (New-York University Press, 1947): Eminescu, Maiorescu, Caragiale etc., articole semnate de L.(eon) F.(eraru). Sînt scriitori europeni, fără îndoială. Biroul gazdei are aspect de redacţie: vitrine cu cărţi şi reviste, afişe, manuscrise. Geamuri mari, de la care mi se explică întreaga topografie a „centrului". Mimo M. este un remarcabil funcţionar internaţional, pentru care literatura, poezia, relaţiile publice, politica formează o unitate, mai mult: un stil de viaţă. Este expeditiv şi eficace. În faţa mea iscăleşte hîrtii, răspunde la două-trei telefoane. Apoi coborîm. Lifturi excelente. „Comunitatea" urcă şi coboară.

STIL DE VIAŢĂ

Documentarea europeană încheiată, rătăcim zgribuliţi pe străzile vechiului burg. Apoi alungaţi de lapoviţă intrăm într-o cafenea unde cer înfrigurat o şocolată fierbinte. Definiţia Luxemburgului trebuie corectată: bănci şi bistrouri. Introdus şi de interlocutorul meu pot lua, în sfîrşit, pulsul moral al cetăţii: o imensă solitudine, raporturi formale, lipsă totală de intimitate, consumată în localuri publice, în berării şi cafenele. Mimo M. comunică cu secretara sa, în afara orelor de serviciu prin poştă. Regăsesc deci eterna Genevă, închisă, neospitalieră. Situaţie de-a dreptul paradoxală: nucleu comunitar implantat într-un mediu total refractar comunităţii. Nu se fac vizite, oamenii se ignoră, cu excepţia coloniei italiene, foarte puternică. S-ar putea să intervină şi reacţiunile unui italian sociabil prin definiţie. Dar cîteva scene îmi par edificatoare: mulţi stau ore întregi, absenţi, în faţa unui *bock* solitar (berea locală se numeşte *Henri Funk*), alţii joacă, destul de maşinal, cărţi. Doi îndrăgostiţi se îmbrăţişează rupţi total de mediu. Trebuie să fim latini şi din est să mai reţinem astfel de detalii. Structura ca-

Scanned with OKEN Scanner

fenelei este germanică: trofee, colecţii de halbe ale unor asociaţii de băutori, de vînători. Este fum şi lumină difuză. La difuzor, un vechi şlagăr cîntat răguşit de Marlene Dietrich: *I can't give you anything but love, baby.* Sînt întors puţin două-trei decenii în urmă. Dealtfel, se pare că totul în Luxemburg stagnează. Structurile sociale, mai ales, sînt dintre cele mai conservatoare: femeile n-au dreptul unui cont în bancă, prin căsătorie pierd toate drepturile, adevărate „minore" civice etc. Şi totuşi primarul oraşului este o femeie, mai exact o domnişoară de 50 de ani, Colette Flash. Cum nu pot să pătrund pe loc în arcanele politicii ducatului, „problema" rămîne în suspensie. Constat că nu ştiu mai nimic despre viaţa intelectuală locală. Dialect germanic, apăsat ţărănesc, literatură predominant satirică. Deci, foarte puţin. Regretabil. Nu-mi dau notă bună.

Scanned with OKEN Scanner

FINLANDA

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

- HELSINKI ÎN PLIN SOARE
- LAHTI — MUKKULA
- ORAȘ SAU NATURĂ?
- JUHANNUSPÄIVÄ
- HELSINKI FĂRĂ MUZEE
- SUOMENLINNA

15—16 iunie 1975

HELSINKI ÎN PLIN SOARE

Încă o îmbarcare foarte matinală, cu multe formalităţi de simplă rutină; escală prelungită, obositoare, chiar plictisitoare, la Berlin-Schonefeld. Peste opt ore de aşteptare, plus o cursă *Finnair*, de la Praga, care întîrzie. Aeroport modest, cam provincial, destul de înghesuit, săli cu aer închis. Ne consolăm în restaurantul *Mitropa* în aşteptarea dr. Werner B., care ne antrenează — amical şi volubil — într-o rapidă cursă pînă în *Alexanderplatz* şi înapoi, complet reconstruită, în stil american, cu un enorm hotel zgîrie-nori. În jur, blocuri, monoton, chiar obositor de geometrice. Impresie de totală artificialitate arhitectonică, dezumanizată, de nuanţă coloristică alb-gri. Nu mai seamănă, se pare, cu romanul lui Döbling. Evadăm din aeroport fără nici o motivaţie precisă; probabil din simplă voluptate a escamotării unor obstacole. Ce se poate vedea din Berlin-est între două trenuri? Nici măcar *Brandenburgerthor*. Sărim totuşi într-un autobuz, de aici în *Stadtsbahn*, pe care-l reluăm în sens invers după ... douăzeci de minute. Surpriză! Orarul constituie o realitate, chiar o certitudine. Pătrund într-un Berlin ceţos, dumnical, destul de puţin animat. O hartă, tăiată transversal de o linie ondulată, bine marcată, configurează întreaga aglomeraţie berlineză.

Ne avînd *O.K.*ul pentru Helsinki (nu prea excelăm, noi literaţii, în acest gen de organizare) trecem prin emoţii. Din fericire, rămîn patru locuri libere. Prestigiul literaturii noastre va fi deci salvat şi în Finlanda. Noi controale, încă o îmbarcare, încă o lungă aşteptare. Helsinki este o cochetă care se amînă, care se refuză printr-un mic *suspense* programat, inclus — se pare — în preţul biletului. *Stewardesse* subţiri, înalte, slabe, blonde, care-mi amintesc de manechinele de la Cardin, stil *planche à pain*. Surîs profesional nordic, dar fără urmă de *sex-appeal*. Bine instalat în fotoliu, sînt predispus la mari concesii.

Scanned with OKEN Scanner

Pătrund dealtfel în Finlanda printr-un splendid curcubeu, care cuprinde întreaga boltă, cum n-am mai văzut niciodată. Debarcare pe o vreme superbă, către orele 6 p.m. Ploaie caldă, luminoasă, chiar sclipitoare, ce anunţă zile frumoase. De la aeroport la Helsinki, printr-o pădure în ochiuri de dantelă ruptă. Pîlcuri încrustate în peisaj, realitate finlandeză fundamentală. Respect aproape mistic pentru integritatea naturii, pentru conservarea sa profilactică.

La prima vedere Helsinki pare o aglomeraţie de mici cartiere risipite printre păduri, lacuri şi insule. Impresie de spaţiu enorm (suprafaţă cît Parisul şi numai 560.000 de locuitori!), dilatat în toate direcţiile. Oraş foarte întins, foarte larg, foarte aerat, pierdut în natură, între cer — uimitor de luminos, de transparent — şi apă, nefiresc de albastră, din depărtare de o mare puritate cristalină. Imagine, bineînţeles, globală, dar fundamental exactă, pe care explorarea metodică n-o va anula în esenţă. „Inexactitatea“ vine din altă parte: clima, admirabilă, constituie o mare surpriză chiar şi pentru localnici. De ani de zile Helsinki n-a mai avut în iunie acest soare atît de radios, argintiu şi vesel. Deocamdată, „aspra climă nordică“ rămîne, cel puţin pentru mine, o noţiune abstractă, pur geografică.

Instalare rapidă (Hotel *Academica*, *Hietaniemenkatu* 14), urmată de o inevitabilă recepţie încheiată către orele 1 noaptea într-un clar-obscur lăptos de-a dreptul neverosimil. Sînt faimoasele „nopţi albe“. Către orele 9 seara soarele este orbitor, la 11 se poate citi foarte bine ziarul pe stradă. Ceea ce numim „noapte“ pur şi simplu nu există, în această perioadă, în Finlanda. Dar întrucît celălalt anotimp este aproape în întregime nocturn, maşinile circulă — din deprindere — cu farurile aprinse în tot cursul anului. Senzaţia de uimire, dublată de un real dezechilibru al ritmului zi-noapte. Insomnia devine inevitabilă nu atît din cauza luminozităţii, cît a contradicţiei interioare: ordinea cosmică pare perturbată, chiar anulată de capriciile unei latitudini utopice. Şi totuşi fusul orar este identic cu al ţării noastre. Imaginaţi-vă miezul nopţii — visător, fioros sau fantomatic prin definiţie — învăluit

Scanned with OKEN Scanner

doar în umbre vagi crepusculare! În nord, toate noțiunile și clișeele violent romantice sînt anulate.

Explorare matinală, foarte avidă, cu punct de plecare cheiul principal al portului, unde are loc și „piața" orașului. Arhitectură coloristică, ambianță rusească, tip Leningrad. Regăsesc același stil neoclasic, aceleași coloane, același galben-ocru, uneori chiar același roz al fațadelor. Și ca să nu mai existe nici o îndoială, în dreapta, pe un mic promontoriu, catedrala ortodoxă *Uspenski*, cu turle aurite. Fosta vamă a devenit palatul președintelui republicii. Alături primăria. Toate cu fațada spre chei, deci spre piață, într-o aliniere cuminte, administrativă, neprotocolară. Doar un tînăr, siluetă sportivă, în bleumarin, cu un *talkie-walkie*, probabil o santinelă, sugerează spațiul „oficial". El apare mai bine marcat în *Piața Senatului* din spate (denumire tot rusească), cu statuia lui Alexandru al II-lea în centru (1863), cu Președinția consiliului („Palatul Guvernamental") în dreapta și Universitatea în stînga. Alături Biblioteca în stil *empire*. Clădiri destul de severe, cu coloanele și frontoanele clasice, pe care flutură drapele albe cu cruce albastră. Fațade galben-portocalii. Imagine, aș spune, a unei foste reședințe de gubernie țaristă. Puternic reliefat, masiv dar fără grație, doar *Domul* luteran al orașului. Ocupă în întregime una din laturile pieții unde introduce un element ascensional al privirilor în genul lui *Sacré Coeur*. Trepte dese, vertiginoase, pe care mă odihnesc, privind în depărtare rada portului. Cheiuri sinuoase, multe insule, și insuliță. Lipsă totală de animație, de precipitare. Calm, foarte curat, Helsinki pare un port de pescari în curs de modernizare. Este doar o primă inspecție, foarte rapidă. Voi reveni, sper, fără nici o grabă.

•

Rațiunea prezenței mele destul de intempestive în Finlanda (abia întors din Belgia și Franța) — „plecare" nici visată, nici solicitată, nici dorită în această perioadă de extremă aglomerare — este de natură oficial-literară: sînt inclus, împreună cu Aurel M. și Gustav L., după o dulce... uitare de 5 (cinci) ani, într-o delegație a *Uniunii Scriito-*

rilor, care va apăra culorile patriei la a *7-a Rencontre Internationale des Écrivains, Lahti, 75.*

Înțeleg întru totul intențiile excelentelor noastre gazde de a o integra marilor circuite intelectuale internaționale. Rezistența, mai bine spus neparticiparea mea interioară ține de lipsa de afinități pentru aceste manifestări de mondenitate literară, pe care le evit cît pot, din nefericire nu totdeauna cu succes. Adevărata literatură se face, indiscutabil, *altfel* și rămîne un semn de întrebare dacă adevăraților scriitori vin la astfel de reuniuni din alte motive decît pur turistice și de „relații". René de Obaldia, fizionomie distinsă, rasată, unul din participanți, are sinceritatea să mi-o recunoască într-o pauză a „lucrărilor". Mă conving că „literatura" propriu-zisă este încă odată aproape total și inevitabil absentă. Dar pentru „viața literară" pe latură pozitivă, cu întreaga sa sferă de *public relations*, mai ales cînd se bucură de o participare variată și reprezentativă, aceste colocvii prezintă o indiscutabilă utilitate. În esență este vorba de o mică „piață" literară, chiar dacă de un *marcheting* destul de empiric. Se stabilesc unele contacte cu edituri, redacții, cu diferiți scriitori și agenți literari, se face mai ales „publicitate". Iată-mă deci și pe mine atras subit în acest circuit, atît de necesar — obiectiv vorbind — literaturii și culturii noastre, dînd un interviu (cu *flash*-uri fotografice!) pe terasa etajului 8 al imobilului *Radio-Televiziunii Finlandeze*, împreună cu un peruvian și doi suedezi, între ei editorul René Coeckelbergh, prieten al literaturii române de ambe-sexe pe care o editează. Va apare a doua zi în ziarul de limbă suedeză *Hufvudstadsbladet* cu fotografie (17 iunie 1975).

Constat că pot fi util și la acest nivel (pe care nu-l disprețuiesc), dar care nu mă entuziasmează, nu-mi dă fiorul absolutului, considerînd gestul doar ca o „introducere". Pe terasă, toate naționalitățile: turci și americani, elvețieni și portughezi, finlandezi și germani, ruși și suedezi, situație aproape pură: o literatură universală virtuală *in statu nascendi*. Încep să identific repede pe izolați și sociabili, pe mondeni și oficiali, alături de întreaga faună exhibiționistă a acestor *drink-party* cosmopolite, fenomen pur social al „instituției" literare. Se bea mult wisky, se flirtează, se fac „relații". Aer tare, curat, proaspăt. Țîn-

Scanned with OKEN Scanner

țari neașteptat de agresivi. Privesc acest Helsinki imens, parcă fără limite, risipit între lacuri, strecurat printre insule de apă și verdeață, sprijinit destul de absent, cu multe contrarietăți interioare, de o balustradă. Vreau mereu să fac pentru literatura noastră și *altceva.* Dar stilul și ambianța reuniunii au o anume seducție. Încep o experiență nordică total inedită nu lipsită de promisiuni favorabile.

17—19 iunie 1975

LAHTI— MUKKULA

Colocviul internațional la care particip se desfășoară într-o mică localitate le lîngă Lahti, Mukkula, de fapt un punct turistic alcătuit doar din cîteva hotele, restaurante și *saune,* pe malul lacului Vesijärvi. De la Helsinki în autobuze printr-o pădure fără capăt, extrem de variată, de brazi, plopi și mesteceni, colorată în nesfîrșite nuanțe de verde. Impresie puternică de pătrundere tot mai adîncă în natură. Dealtfel, întreaga Finlandă este o imensă „rezervație-parc", în care prezența umană rămîne cu totul periferică, aproape invizibilă. Un lac „pleacă" de la Lahti, ajunge la Mukkula și se oprește nu se știe unde. De fapt, se continuă printr-un alt lac în serie infinită și imprevizibilă. Ceea ce se numește „cetate", spirit „citadin", nu există. Aceste elemente nu fac parte din universul moral finlandez a cărui dimensiune naturistă este evidentă. Nu este lumea mea. Simt că nu m-aș integra definitiv niciodată în acest peisaj și totuși sînt stăpînit de o puternică senzație de reconfort și destindere interioară.

Tehnică infailibilă a regenerării și purificării: discuțiile și comunicările se desfășoară în aer liber, pe o pajiște, printre copaci. Pe alei circulă biciclete; în imediata apropiere trei tineri atletici joacă fotbal. Spiritul de aulă, de amfiteatru, de reuniune gravă, savantă este tăiat din rădăcină. Asistența se așază pe scaune pliante, în față masa *presidium*-ului, cu microfoane, în stînga un cort cu patru cabine pentru traduceri simultane la cască în toate lim-

Scanned with OKEN Scanner

bile: din spaniolă în suedeză, din franceză în rusește etc. Fenomene uimitoare de poliglotie. Simplu, natural, eficient. Cînd plouă, auditorii și presidiumul deschid umbrelele și „ședința" continuă. Atmosferă de calm, gravitate, seriozitate. Nu se rîde prea mult în Finlanda. În această ambianță lipsită de orice formalism se verifică din plin teoria despre cultură ca „parazit" (Spengler în definiția Blaga). Aș merge, poate, și mai departe și aș vorbi, în aceste condiții, de un adevărat „poluant". Propagată la iarbă verde, între copaci groși, plini de veverițe, „literatura" nu poate fi decît compromisă: devine subit artificială, minoră, o preocupare superficială. Activitate secundară, gratuită, chiar derizorie? Înțeleg dintr-odată, printr-o intuiție fundamentală, ceea ce citisem în zeci de manifeste și texte teoretice: adevăratele „revoluții" estetico-literare se produc numai prin *reîntoarcere* energică la natură. Acest gest primordial răstoarnă periodic toate suprastructurile depășite, decrepite, toate clișeele formale. Dialectica *natura/ars* se rezolvă cu regularitate numai în favoarea primului termen. Regenerările moderne și avangardiste sînt totdeauna și de esență naturistă.

Dealtfel, „literatura" (definită ca structură, tehnică și funcționalitate spirituală specifică), sînt silit s-o repet, se dovedește absentă. Este o prejudecată (de cîte ori verificată?) a crede că la aceste colocvii „literatura", noțiune de distins riguros de „instituția literară", constituie o preocupare reală, de fond. Riști să devii plictisitor, chiar ușor ridicol insistînd în această direcție. Totul nu constituie decît un cadru sau pretext, dealtfel foarte onorabil, de publicitate, politică literară, mondenități, relații, plasări de texte, interviuri, în stil de „bursă" literară sub cerul liber. Dacă nu interesezi, n-ai ce oferi, ești „placat" fără nici un menajament. Și invers, dacă prezinți un anume interes, poți fi sigur că partenerul va dovedi seriozitate și tenacitate. Sînt, de pildă, convins că directoarea literară a lui *Svenska Teatern* din Helsinki, Johanna E. dorește să pună în scenă piese românești. Mi le cere cu insistență. Ca și cum aș umbla în buzunar cu ele. Fac promisiuni de un mare scepticism interior. Nu știu ce posibilități *reale* voi avea la reîntoarcere. Eterna problemă a „prezenței" literare eficiente.

Scanned with OKEN Scanner

După două zile de „comunicări" se conturează o imagine destul de clară, inevitabilă: nu există (și nici nu poate fi posibil) dialogul real, comunicarea ideologică, voința de sinteză. Fiecare își face „numărul" personal, cu mai mult sau mai puțin succes, și pleacă. În general, comunicările din est sînt mai teoretice, mai „savante", mai sistematice, mai didactice, cu multe citate și poziții cunoscute, bine învățate. Scriitorii din vest cultivă, dimpotrivă, exhibiționismul personal, punerea publicitară în valoare după rețete de pură reclamă. Prin simplificare: clișee de o parte, vedetism de alta. Publicitatea presei finlandeze se îndreaptă spre reprezentanții fotogenici ai țărilor în plină actualitate (Portugalia, America latină), sau spre scandinavii binecunoscuți în această zonă. Organizatorii arată un plus de atenție nuanțată pentru delegația noastră și a Cehoslovaciei, invitate separat la un mic *cocktail-party* pe o terasă. Discuție amicală cu tînărul critic Pekka Tarkka, care-mi oferă un studiu despre *Littérature finlandaise ou quand l'Est et l'Ouest vont ensemble au sauna* (*Les Lettres Nouvelles*, sept.—oct. 1973). Îl parcurg fugitiv; unele paralelisme cu situație de la noi între 1945—1965 apar cu evidență. Explorez pentru *Cahiers* și alte posibilități. Constat că nu cunoaștem mai nimic din critica, estetica și istoria literară nordică, nu mai vorbesc finlandeză. Promisiuni de colaborare, de recenzii. Dacă nu izbutesc să obțin măcar un singur text util, sau să fac o singură legătură utilă, eficientă, consider că participarea mea a fost, din acest punct de vedere și în perspectivă, aproape ratată. Nimic nu mă descurajează mai mult decît călătoriile pretins literare fără trecut și fără viitor, care au devenit pentru unii o adevărată specialitate. A lăsa urme, a face legături fie și puține dar utile, a te integra efectiv — nu prin fraze ci prin texte — în *Weltliteratur*, a devenit dimpotrivă, pentru mine, pentru alții care gîndesc la fel, aproape o obsesie.

S-a ajuns la un punct de vedere comun sau măcar aproape despre *literatură* și *identitate* națională, tema colocviului? N-aș crede. Foarte schematic, dar nu și inexact spus, pozițiile s-au situat între două extreme: conformism tradițional și negativism cosmopolit, propagat prin exhibiții adesea stridente, paradoxale. Spectacol alimentat în

Scanned with OKEN Scanner

special de cîţiva scriitori emigranţi, predispuşi a transforma identitatea naţională într-o simplă opţiune personală lipsită de orice angajare culturală, istorică sau colectivă: greci stabiliţi în Suedia, vest-germani instalaţi la Milano, americani de dată recentă etc. Hans Magnus Enzesberger, adevărat *playboy internaţional* (afecta a nu vorbi limba germană) pretinde chiar că „identitatea naţională poate fi schimbată precum chiloţii". Îi dau o replică dură, adevărată raritate la acest, după mine, poate prea cuminte, prea calm, poate prea amabil seminar internaţional, de tipul *tout le monde est bien, tout le monde est gentil*. Înţeleg fără dificultate că aproape toţi scriitorii occidentali nu pot fi preocupaţi de succes cu orice preţ, că pentru cei mai mulţi publicitatea zgomotoasă reprezintă o chestiune de concurenţă vitală, de supravieţuire editorială. Dar a veni numai cu butade, anecdote şi *gag*-uri, precum un oarecare Herbert Gold, mi s-a părut prea de tot şi în intervenţia mea resping categoric acest stil ieftin care bagatelizează şi trivializează o gravă problemă. Invitat la replică, se constată că personajul dispăruse. Metodă forte, infailibilă, recomandabilă reprezentanţilor micilor culturi, care nu se pot face respectaţi, nu se pot impune şi nu pot răspunde cu eficacitate aroganţei şi infatuării decît numai în stil tăios, inconformist. Defulare antimondenă în acelaşi timp.

Efectiv interesante cîteva confesiuni ale unor scriitori condamnaţi la ambiguităţi dramatice: formaţi într-o cultură bine determinată, ei sînt constrînşi a adopta, prin transplantare şi cultivarea unei alte limbi, o nouă şi radical deosebită identitate naţională. O excelentă intervenţie, cu exemple crude din Zambia şi alte ţări africane, condamnă turismul internaţional occidental, adesea un adevărat (chiar dacă involuntar) instrument de deznaţionalizare prin alcoolism, prostituţie, droguri.

Nu pretind a fi spus, în zece-cincisprezece cuvinte, lucruri senzaţionale. Cred totuşi că am adus cîteva argumente succinte în favoarea tezei micilor culturi care pot produce, dincolo de orice influenţe apăsătoare (literare şi extraliterare) o literatură naţională de semnificaţie universală (*Etelä-Suomen Sanomat*, 19 iunie 1975).

Scanned with OKEN Scanner

Ni se oferă, într-o seară, la Lahti, și un recital de poezie de toată savoarea: *gag*-uri, cîntece, anecdote, mici scenete mimate etc. Se pare că „poezie" înseamnă azi, practic, *orice;* nici urmă de solemnitate, de ritual literar, de comunicare interiorizată, „lirică". Festivalul era întretăiat de muzică modernă, ghitare electrice, baterie, în stil *pop.* Din nou obsesia succesului, oricît de superficial, de facil. Eugène Guillevic, prezentat în programul seminarului ca „poet breton" (va protesta dealtfel, la masa rotundă finală, împotriva „imperialismului" francez în Bretania, barbă-colier breton, pipă bretonă, șapcă marinărească bretonă, facies de faun breton) încheie cu brio întregul *show:* „Și acum, doamnelor și domnilor, vă voi recita *mon dernier et mon plus court poème: Escargot... ma non troppo*". Excelent. Urale, aplauze. Prefer totuși *Pelicanul sau babița* de Urmuz. Îmi venea să strig: *Dada, pas mort.* Și nici poezia concretă, fonetică, practicată — pentru urechea noastră — în proporții de masă: *heidän sisimpänsä on turmiote täynnä.* Profundă eroare! Este un vers din *Psalmul* 5, 10, tradus în finlandeză, limbă vocalică, de o melodie stranie, neverosimilă. Luați și transcrieți (cum s-a și făcut dealtfel) poezii maori sau cuvinte finlandeze și obțineți adevărate poezii dadaiste, de tipul *Te Gri Ro Ro, Gadjiberi bimba* sau *Toto-Vaca.* La ora 12 „noaptea" are loc tradiționalul meci de fotbal: *Finlanda—Restul lumii.* Parodia amabilă, jovială, continuă în aer liber. Trebuie precizat că „echipele" erau formate din două selecționate ale scriitorilor participanți...

Preocupat de eficacitatea, de simplificarea formalităților, stăpînit de vechea mea repulsie antibirocratică, nu pot să nu admir remarcabilul spirit de organizare al acestei mașinării (peste 80 de scriitori din 25 de țări!) mișcată doar de cîțiva animatori, de mare „talie" și resurse expeditive: Erkki Reempää, blond masiv, poliglot (știa și cîteva cuvinte românești!), Matti Suurpää, conducători ai editurii *Otava* din Helsinki, Ville Repo (toți de structură atletică și ținută sportivă, gesturi și mișcări ușor rigide, apăsate), Pirrko Paavolainen, secretară generală (siluetă de campioană olimpică, de aruncătoare de suliță sau de disc, ne aflăm doar în țara lui Paavo Nurmi), secretara de presă Tuula Kervinen, pline și una și alta de un mare

Scanned with OKEN Scanner

savoir faire. Evident, chestiune de rutină, intrată în reflex. Dar nu pot să nu reţin ospitalitatea deschisă, naturală, liberă, deloc ceremonioasă, deloc convenţională, a relaţiilor personale total neformale, de la acest colocviu. Doar banchetele oficiale introduc o mică notă de solemnitate (discursuri traduse în engleză, limbă dominantă, indispensabilă, şi rusă), dealtfel efemeră, urmată de dans, nu a lipsit de surprize: la *Yacht-Club*, Lahti, după banchetul final, o serie de foarte vechi tangouri, stranii în acest fund de Finlandă, alternate cu valsuri marinăreşti scoase de la naftalină, pentru atmosferă.

Ne reîmbarcăm, într-o lumină trandafirie, după miezul nopţii, şi traversarea lacului, retras pe puntea superioară, îmi aminteşe de Lemanul „meu" helvetic, doar fără munţi. Din nou senzaţie de solitudine aproape tristă. Ceea ce mă nemulţumeşte la acest tip de colocvii, oricît de bine intenţionate (şi Lahti oferă un bun exemplu de tact şi echilibru pe care-l apreciez cu simpatie) este superficialitatea, atmosfera de complicitate mondenă şi convenţională, plictiseala sau iritarea pe care o produce punerea în adîncime a problemelor, dezbaterea şi tensiunea spiritului critic. Nu asimilez nici mentalitatea publicitară, nici exhibiţionismul intelectualului individualist şi, bineînţeles, nici stereotipul unor locuri comune debitate uneorii cu suficienţă, alteori cu morgă şi monotonie. Dar, pe de altă parte, a brusca, a rupe acest gen de relaţii utile şi inevitabile, reprezintă o gravă eroare practică. De unde o contradicţie interioară aproape insolubilă. De la banchetul precedent mă salvez discret, nu fără un incident burlesc la ieşirea din cel mai mare hotel din Lahti: un consumator nocturn dorea morţiş să cumpere... vodcă de la mine şi mărea miza la fiecare refuz. Mă salvez într-un taxi, care mă costă 10 mărci finlandeze... Sobrietatea şi ţinuta unor intelectuali (figuri reprezentative: Jaakko A. Ahokas, cu eminente posibilităţi poliglote, Kai Laitinen, autorul unei *Istorii a literaturii finlandeze moderne*), corespund exigenţelor mele. Adevăratul intelectual trece cu distincţie prin toate momentele existenţei. Nivelul său real poate fi surprins mai ales în fazele sale de expansivitate şi destindere. Pe malul lacului, un slovac, discret şi fin, Stanislav S. trece ca şi mine prin momente de *spleen*. Nu

Scanned with OKEN Scanner

vorbea decît italieneşte şi abia la sfîrşitul reuniunii constată că poate lega totuşi o conversaţie. Trece de la inhibiţia totală la o adevărată euforie. Promite — fericit — să nu mă uite. De ce notez şi aceste detalii sentimentale?

20 iunie 1975

ORAŞ SAU NATURĂ ?

Pătrunderea în adîncime într-un mediu străin încă necunoscut are neapărată nevoie de izolare, condiţie esenţială a contactelor directe. Societatea, grupul, banda creează în mod inevitabil o stare de spirit medie, omogenă, gregară, foarte convenţională, de natură să împiedice percepţia personală, asimilarea organică. Toate călătoriile mele cu adevărat „creatoare", fecunde, au fost produsul solitudinii şi al iniţiativelor strict individuale. Priveam deci cu îngrijorare perspectiva plecării iminente din Helsinki, redus la cîteva impresii superficiale, exterioare. Se iveşte, din fericire, posibilitatea unei mici prelungiri a invitaţiei. Mi se părea de-a dreptul absurdă ratarea acestei călătorii-surpriză, care pentru mine — de fapt — nici nu începuse.

Ce este în realitate Helsinki? O zonă vegetală urbanizată? Sau un oraş vegetal? Un *camping* de blocuri printre ochiuri de pădure? O imensă grădină tăiată de cîteva cartiere aparent depopulate? Marile spaţii verzi, colinele stîncoase, pîlcurile de copaci ce alternează imprevizibil cu pachete de construcţii moderne fac impresia unor periferii foarte întinse. Marea metropolă trebuie să înceapă undeva în apropiere. Căci nu este de imaginat un adevărat „centru" lipsit de pietoni, doar cu mici grupuri izolate care fac plajă, în costum de baie, pe iarbă. Şi totuşi ne aflăm în plin Helsinki, greu de delimitat de cartierele, sau mai bine spus, de orăşelele sale satelit Ravintola, Tapiola, Westend etc., de o concepţie arhitectonică modernă, într-un anume sens chiar revoluţionară.

Relaţia artificiu/natură, este inversată. Natura domină, disciplinează şi organizează întregul sistem de construcţie,

Scanned with OKEN Scanner

care doar i se supune furișîndu-se printre stînci și arbori, de-a lungul unor poteci de pădure. Asistăm deci la o adevărată răzbunare a naturii împotriva culturii. A instala un întreg oraș modern în plină natură forestieră, fără a-i mutila nici liniștea, nici izolarea, nici accidentele terenului, ține de o mare virtuozitate arhitectonică. Arborii sînt îmbrăcați în foi de polietilen, zidul este adus pînă la o distanță de zece centimetri, apoi îmbrăcămintea de protecție este îndepărtată. Nimic nu se taie, totul se conservă. Senzație de mică localitate climaterică, un fel de Sinaia dar mai nordică, mai necultivată. Rafinament, totuși, extraordinar, căci în imediata apropiere găsești magazine somptuoase și toate instalațiile tehnice moderne. A transporta civilizația în plină natură fără a-i altera fizionomia ține de cea mai înaltă ecologie. Este răspunsul pe care Finlanda îl dă erei moderne, tehnologice, replică aproape filozofică de esență naturistă. Fenomenul pune în discuție întreaga concepție de viață citadină. Privesc deci în jurul meu cu tot mai multă atenție.

Încă în dimineața primei zile vizitasem, în plin Helsinki, o foarte curioasă biserică (*Temppeliaukio*, arhitecți: Timo și Tuano Suomakainen), cu aspect de grotă acoperită de o cupolă metalică, sugerînd discul și razele solare. Pare un fel de subterană cu pereți colțuroși de granit, deși nici aspectul de cazemată nu poate fi înlăturat, deoarece intrarea este joasă, dreptunghiulară, betonată, iar cupola are încă un zid circular de protecție din pietre necioplite. Este evident că întreaga construcție pune în valoare și abia corectează o căldare granitică naturală. Arta se reduce la introducerea unui minim principiu de ordine, ajustare și funcționalitate. În Finlanda, deci *ars est celare artem:* triumfă principiul de a ascunde arta *în* și *prin* natură. Alt exemplu: la Dipoli, „Casa de cultură a studenților", folosită și ca sediu de reuniuni diplomatice, deși din beton aparent, placată cu aramă, păstrează sau incrustează în fațadă blocuri neregulate de granit. În interior, pereți mobili, în genul unor enorme paravane japoneze. Întreaga regiune pare „sălbatică", deși se simte că ea ascunde, fără a le putea ghici sau localiza dintr-o dată, și mici nuclee urbanistice. Dar indiciile trădează: cutii de scrisori ale unor proprietăți invizibile, garduri care

Scanned with OKEN Scanner

feresc de reni și elani, semne de trafic rutier etc. Alpinism la nivelul mării în punctul numit Hvitträsk: urme evidente de glaciațiuni, un lac, o *sauna*, căsuțe de vară, o lungă potecă prin pădure pînă la vila celebrului arhitect Eliel Saarinen (1873—1950). Brîu de piatră necioplită, pereți și terase de bîrne, acoperiș de șindrilă (muzeu închis), o altă potecă în pantă pînă la mormîntul său săpat în stîncă. Pe o placă de marmoră inscripția: Työ on avain ihnishengen luovaan kehitykseen". O traduc după versiunea engleză (arhitectul a făcut mare carieră în Statele Unite), care o însoțește: „Munca este cheia puterii creatoare a spiritului". Ceea ce este și foarte exact și foarte „finlandez" spus. Cu o singură excepție...

JUHANNUSPÄIVÄ

Sfîrșitul colocviului în dimineața zilei de 20 iunie avea rațiunile sale profunde. Trei zile (20—22 iunie) întreaga Finlandă sărbătorește solstițiul de vară printr-o vacanță totală, manifestații folclorice și, mai ales, prin vestitele *juhannuskokot:* focuri nocturne asociate zilei Sf. Ioan Botezătorul, la origină ceremonii magice de purificare. Îmi propun să reiau pe îndelete, la reîntoarcere, întregul capitol din *The Golden Bough* de Frazer (notez pentru eruditi referința exactă: CLXII, *The Fire-Festivals of Europe*, § 5, *The Midsummer Fires*). Deocamdată, asist doar la spectacol, plin de senzații profane, pur turistice. Sîntem conduși la un bun punct de observație de însuși ambasadorul țării noastre la Helsinki, tov. dr. C. Vlad, de a cărui ospitalitate, cordialitate și camaraderie intelectuală ne bucurăm din plin. Autor de cărți, știe să-și aprecieze confrații.

Se pot vedea, mai întîi, pe o insulă, două focuri mici, apoi unul gigantic, central. De la mare distanță pare o sondă incendiată. Focul se aprinde în „seara" zilei de 20 iunie, către orele 10 și durează pînă la miezul nopții, gest simbolic de exorcizare a solstițiului. După această dată soarele începe vizibil să scadă, de unde o adevărată teroare în spiritele primitive. Publicul asistă mut, fascinat,

Scanned with OKEN Scanner

traumatizat. Întreg Helsinki care n-a plecat la țară este prezent. Lîngă mine, un „lup de mare" îmi întinde un binoclu. Văd o adevărată schelă în combustie, alimentată fără îndoială cu țiței, căci fumul este gros și negru. Folclor recuperat, laicizat, devenit „instituție". Dar el exprimă o notă foarte profundă a sufletului finlandez, obsedat în același timp de soare și noapte. Toate melancoliile fac parte dintr-un sistem de compensații. Ziua nesfîrșită dorește puțin întuneric, umbră, noapte. În această țară „luminoasă" există o puternică nostalgie a nopții, intimității, reculegerii. După cum, în anotimpul „nocturn", dominat de o adevărată teroare a nopții, focul nu poate decît să fascineze și să cheme frenetic lumina. Astfel îmi explic imobilitatea și melancolia nordică, de nuanță finlandeză. Observ din goana mașinii siluete pierdute în pădure, cupluri uneori feminine, imobile, hieratice, tulburătoare. Izolare? Comuniune? Transpunere în cosmos? Sugerează mai curînd emblema așteptării, a căutării enigmatice. Acest ritm cosmic pare să fi rupt pentru totdeauna sufletul finlandez, căruia nu i se oferă nimic complet, nimic decis, nimic definitiv. Noaptea — pe lungi perioade — abia se insinuează, ziua abia îi este promisă. M-a uimit și imobilitatea fizionomiilor finlandeze. Defularea aparține doar gesturilor, dansului. Bărbații par în general timizi și de o virilitate deloc accentuată în ciuda ținutei sportive. Popor cast, lipsit de complexe profunde, crescut liber în aer liber.

La înapoiere, într-un parc, nu departe de Ambasadă, monumentul (1961—1967) lui Sibelius de Eila Hiltunen. În „noapte", aspect de stalactite fosforescente, țurțurii unei grote iluzorii. Pe patru piloni se sprijină o orgă de tuburi metalice, sudate, unele perforate, altele împodobite cu mici reliefuri de crengi de mesteacăn. Abstracțiune cilindrică, verticală, bine integrată peisajului de pin și conifere. Din nou o mare „artă" învinsă de natură. Pe un zid lateral, destul de scund, masca aceluiași Sibelius, încrustată parcă în stîncă, pe un fundal verde. Ansamblu lipsit de orice geometrie și monumentalitate. Dar cu atît mai subtilă insinuarea — abia perceptibilă! — a construcției pur cerebrale, abstracte, în plină spontaneitate vegetală.

Scanned with OKEN Scanner

Ziua de *Juhannus* se încheie cu un eveniment destul de rar. În orice caz, pentru mine, este o premieră. Masă neprotocolară la Ambasadă fără valeţi şi cărţi de vizită, deschisă şi prietenească. Saramură de crap prins de tov. ambasador şi *Feteasca* îmbuteliată în Finlanda. Eticheta sticlei alungă orice îndoială. Zi obositoare, dar plină, încheiată amical, care-mi rămîne în memorie. Nu pot spune acest lucru şi despre *sauna finlandeză,* căreia nu i-am dat încă de gust şi despre care păstrez amintiri mediocre. Sau, poate, sensul său superior este altul: acelaşi contrast violent cald/rece analog antitezei de şoc zi/noapte?

21 iunie 1975

HELSINKI FĂRĂ MUZEE

Oraşul este gol, aproape „mort". Deci poate fi explorat la pas, în liniște, în toate direcţiile, mai puţin muzeele, toate închise. Helsinki rămîne deci, deocamdată, „oraşul fără muzee". O posibilitate nedorită, n-aş spune prea neplăcută, de părăsire — momentană — a culturii în favoarea „vieţii" imediate. Dar această noţiune are pentru mine o accepţie deosebită.

Mă bucur deci că pot ajunge repede, fără cea mai mică obligaţie şi mai ales singur, pe Mannerheimintie, pe care-l tai în dreptul *Poştei* în direcţia *Gării centrale,* opera lui Saarinen. Foarte modern cînd a fost construit (1910—1914), edificiul pare azi, din cauza portalelor în boltă şi a unui sistem de nervuri perpendiculare, pavilionul unei mari expoziţii, un fel de *Petit Palais,* fără destinaţie prea precisă. Turn nu chiar decorativ, dar nici de fabrică, o cupolă, un ceas. Contrast coloristic mediocru: verde pal, tonuri de cărămidă veche. În apropiere, *Teatrul Naţional* finlandez, faţadă de piatră brută, aspect de vilă de munte. În faţă, statuia romancierului Aleksis Kivi, picior peste picior, cam melancolic, de Wäinö Aaltonen, căruia i se datorește și un foarte elastic Paavo Nurmi, în stil de alergător, din faţa stadionului olimpic. Celebrul campion a fost imortalizat, încă în cursul vieţii (1924). Într-adevăr!

Scanned with OKEN Scanner

De ce un mic personaj, un politician etc. oarecare ar avea busturi, monumente, şi un sportiv care a adus gloria patriei sale n-ar merita acelaşi omagiu? Tradiţia este dealtfel antică, elină. Pe latura opusă a pieţii *Muzeul de Artă al Ateneului*, faţadă cenuşie nu prea atrăgătoare. Edificiile publice vechi sînt fie prea severe, fie prea „folclorice", fie prea fade. Mulţi pescăruşi, blînzi şi simpatici, înlocuiesc porumbeii Veneţiei în acest oraş maritim. Este cald. Peste tot termometre vizibile: 22°.

Din nou în port, unde mă amuză o naiadă nordică foarte zîmbitoare, cam afectată, în stil Carpeaux, dar într-o poză gen „Folies Bergères" înconjurată nu de tritoni ci de patru foci placide. Cheiuri pustii, nici un fel de agitaţie. Atmosferă provincială de duminică. Urc pînă la biserica *Uspenski*. Este deschisă în fiecare zi „except Saturday-Sunday". Nu pricep bine raţiunea acestui ciudat program. O biserică închisă tocmai... duminica? Alte trepte, în *Piaţa Senatului*, pentru a pătrunde în *Catedrală* (Carl Ludwig Engel, 1830), combinaţie destul de eclectică: neoclasică, fronton doric, cupolă mai curînd romană. Coloane dorice cam cojite. Interior alb-albastru, aseptic, luminos, dar fără fiori, lustre ministeriale. Trei statui în colţuri: Luther, Melanchton, Agricola. Doar un singur tablou, la altar, o *Pietà* de von Neff. Un fel de sală de aşteptare în care „mîntuirea", am impresia, întîrzie... Mult mai convinse, mai eficace, mai bine înfipte în sol îmi par *Banca Finlandei*, cu monumentul lui I. V. Snellman (probabil omul politic şi de cultură cel mai pozitiv al secolului trecut, graţie lui finlandeza a fost recunoscută limbă oficială), soclu avariat de război, lăsat nerestaurat, *Casa Societăţilor Savante*, doric foarte sever, *Casa Cavalerilor*. Reţin o notă de masivitate spaţioasă, solidă, dar nu suficient de integrată, de aderenţă la mediu. Toate aceste elemente arhitectonice clasice, imaginate pentru alte geografii şi ceruri, nu pot fi bine asimilate în nord, unde fac figură aproape exotică, artificială. Situaţia se pune fără îndoială în termenii asemănători pentru întreaga Scandinavie, fără a putea afirma că spiritul locului este neapărat gotic. *Biserica Suedeză* din Helsinki, adevărat monument de cuceritori, este doar masivă, „imperialistă", o demon-

Scanned with OKEN Scanner

stratie de intimidare. Aer de castel fortificat, de citadelă agresivă.

De fapt, singura tradiție artistică reală în Finlanda este folclorică, artizanală, foarte ușor asimilabilă — prin geometrismul său — artei moderne. Adevăratul stil artistic finlandez trebuie deci căutat în această zonă, a artelor minore, decorative, unde cunoaște o eminentă dezvoltare. Interioarele, mobilierul, sticlăria și poteria stil *design* (atît cît pot vedea în vitrine, în puținele magazine deschise în „tunelul" din *Piața Gării)* sînt întru totul remarcabile, dincolo de orice reputație mondială, dealtfel pe deplin meritată. Obiectele de serie pleacă de la prototipuri artistice semnate de creatori de renume. Un vas de sticlă mată, în formă de corolă de *Canna Indica,* de Tapio Wirkala (1946), este o piesă clasică. Mă delectasem adesea, acasă, în plină reverie a interiorului modern, foiletînd albumul *34 Skandinaviske Designere* de Svend Eric Moller (Copenhaga, 1967), iar acum am prilejul unei documentări suplimentare: *Modern Finnish Design* de Ulf Hard of Segerstad (London, Weidenfeld and Nicolson, 1968). Îmi cumpăr un suport stilizat de lumînare, de cristal, cu glazură de spumă, fină, solidificată, în linii aerodinamice, „brâncușiene". Nu înțeleg bine de ce acest *design,* care are toate atributele și calitățile producției de mare serie, nu este asimilat și la noi. În Finlanda, trebuie subliniat, el atinge proporțiile unui adevărat stil național.

Este dealtfel de observat că toate monumentele remarcabile ale capitalei, începînd cu *Finlandia-talo,* de Alvar Aalto, de pe Mannerheimintie, sînt de tipul avangardei asimilate, recuperate. Sală de spectacol, concerte, conferințe, congrese (la 1 august 1975 s-a semnat actul final al „Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa"), expoziții, *Finlandia-talo* obține un mare efect de geometrie în spațiu prin suprapunerea ușor asimetrică a patru blocuri (în aparență) de marmoră albă. Lung pe tre înguste, sugerînd un ritm de clădire industrială. Din păcate, deschiderea spre lacul Toolo, din spate, și mai ales spre depozitul de triaj al *Gării centrale,* este cu desăvîrșire prozaică. Foarte auster, rigid, dar impunător, cu coloane înalte de granit, este și *Parlamentul,* tot pe Man-

Scanned with OKEN Scanner

nerheimintie. Sugerează demnitatea, maturitatea și verticalitatea unui mic popor de o înaltă conștiință civică și patriotică. În vitrina lui *Akateeminen Kirjakanppa* („Librăria academică"), unde notez diferite titluri, citesc expusă teza unui elev de 11 ani, din Jorma: *Suomen ihmeellinen histori* („Minunata istorie a Finlandei"). De nu va fi vorba de vreo contrafacere, nu pot să nu mă înclin în fața acestei lucidități și precocități juvenile, acestei solidarizări profunde, fără fraze. Înțeleg acum și mai bine de ce micul popor finlandez, deși uneori învins, poate da mereu o lecție de demnitate și independență națională. Între *Muzeul Național* și *Parlament*, o colină granitică. A fost lăsată pe loc, nesistematizată, sustrasă din eroare instituțiilor de proiectare și urbanizare. Țară pe postament de rocă dură, neclintită.

SUOMENLINNA

Aștept pe o bancă, în cimitirul-grădină de pe Bulevardi, orele 8 seara: întîlnire literară la *Svenska Teatern*, cu d-na Johanna E.; vom discuta pe larg despre posibilitățile reale de reprezentare ale unor piese românești. Pietre de aspect runic, lespezi, dale funerare, fără grilaje, risipite printre copaci. Inscripții în suedeză și finlandeză. Atmosferă total nefunerară. Peluză verde și copaci bătrîni. Mulți pescărușI: piept alb, aripi gri, cioc cafeniu, coadă neagră. Constat că este o pasăre frumoasă, decorativă. Afinități evidente între aceste elegante păsări de mare și micile nave cu pînze. În definitiv ce deosebire simbolică există între un goeland și o goeletă?

Parcurg culisele, scena, foaierul de repetiții, cabinele, biblioteca, biroul direcțiunii și al secției literare. Doar sala închisă, o privesc de pe scenă, printr-o gaură a cortinei. Observ și unele lucrări de reamenajare. Teatru baroc, de la începutul secolului trecut, restaurant, modernizat, de 600 de locuri. Stagiunea pentru 1975—1976 este fixată, însă pentru cea următoare există foarte bune premise. Îmi promit deci să devin și un agent teatral de ocazie. Dar — îmi dau repede seama — cînd se vine cu *En-*

Scanned with OKEN Scanner

cyclopedia of World Drama, în 4 tomuri, pe masă (McGraw-Hill, 1972), iar volumul pe care-l oferisem la Mukkula spre documentare, pentru capitolul teatral, din *La Roumanie et sa politique culturelle* (Bucarest, 1973), fusese deja studiat, subliniat, fișat, seriozitatea și — cum se spune — „operativitatea" devin obligatorii. Mă întreb deci, din nou, pătruns de vechi experiențe, scrupule și obsesii sceptice, cîte texte în traducere pot procura cu rapiditate. Oricît de... seducătoare ar fi prezența mea, doar aceste argumente sînt decisive. Pe cine deci să conving de eficacitatea adevăratelor metode?

Către orele 10 întoarcem pagina și plecăm din port cu un vaporaș la Suomenlinna („Fortăreața Finlandei"), Sveaborg în suedeză, Viapori în ruseşte, un grup de cinci insule stîncoase, din rada portului Helsinki. Puternic fortificat începînd din 1748 de suedezi, cucerit în 1808 de trupele țariste, bombardat în 1855 în perioada războiului Crimeii, „Gilbraltarul nordului" va cunoaște în 1906, și o răscoală de matrozi. Kronstadt-ul este doar aproape. Soumenlinna va fi folosită, dealtfel, și ca închisoare. Regimurile despotice au, se știe, o afecțiune specială pentru fortărețele părăsite. După 1918, insulele își schimbă numele și devin un monument național finlandez. Muzeu militar, naval, o întreagă colecție de tunuri de coastă. În centrul „arhipelagului" a rămas doar monumentul contelui suedez Augustin Ehrensvärd, autorul și comandantul fortăreței, îngropat — azi — sub ruinele sale. Coif gigantic și spadă de alamă, între o pră și o pupă turnate în bronz. Impresie dominantă de iremediabil pustiu, de o imensă ariditate.

Este, fără îndoială, locul cel mai trist și mai sinistru pe care l-am văzut în Finlanda. Rătăceam total dezorientați printre bastioane și cazemate, în căutarea „Porții regale". Atmosferă de Jilavă gigantică, haotică, părăsită. În imediata apropiere, faleze vertiginoase, un adevărat promontoriu, consolidat prin trei linii fortificate cu creneluri, de unde privesc o mare foarte vînătă, care dă fiori. Încerc să-mi evoc scene eroice sau distractive de asediu. Imposibil. Solitudine sălbatică, neospitalieră, de deșert stîncos, în plină „noapte" finlandeză, parcă mai întunecată în mediu nautic. Se făcuse destul de rece și vîntul mării, care

Scanned with OKEN Scanner

se înnegrise bine, aducea adieri tăioase. Trebuie să ai un suflet de viking, dur, teribil, inflexibil, să te închizi în acest cuib aspru de granit. Știam orarul întoarcerii, dar transpunerea într-o altă epocă a fost atît de puternică încît ratăm o cursă. Vaporașul ne pleacă din față. Derută totală. Vom mai sta deci o oră, și mai tristă, și mai dezolată, în aceste pustietăți cumplite de fund de lume. A evoca astfel de senzații ține de obsesie, de autoflagelarea terorii sumbre.

Scanned with OKEN Scanner

COPENHAGA

Scanned with OKEN Scanner

- ÎN RECUNOAȘTERE
- VIKINGI, INTRAREA LIBERĂ
- FIȘE DANEZE
- KIERKEGAARD SUB STICLĂ
- TIVOLI
- BERE ȘI MARMORĂ
- MUZEELE ÎNCHID LA 4 P.M.

Scanned with OKEN Scanner

22 iunie 1975

ÎN RECUNOAȘTERE

Ultima dimineață finlandeză. Sentiment destul de precis de insatisfacție; am văzut — totuși — prea puțin, contactele au fost prea „literare", despre viața artistică a țării doar elemente generale, despre cea umană, nimic. Dar *Carnetele* s-au îmbogățit cu încă un capitol. Se pare că totul tinde, într-adevăr, cum intuia încă Mallarmé, spre forma *cărții*... Zbor *Finnair* SK 743, 10.10. Din nou *stewardesse* de culoarea porumbului fiert, cîteva par să sufere de anemie pernicioasă. Sprîncene pensate — aș spune — cu cleștele de scos cuie. Coasta fino-suedeză zdrențuită, peticită. Sub noi, un caleidoscop de sticlă spartă. O imensă pînză de camuflaj cu pete neregulate. Solul danez este ordonat, aliniat, geometrizat, un adevărat domino de mici piese verzi și cafenii. Aeroport de mari proporții, cu un lung, foarte lung, interminabil culoar de ieșire. O singură viză nordică este suficientă. Nu voi colecționa — decepție! — nici o ștampilă daneză.

Moment de derută, apoi de enervare. Un telex, două telexuri fără nici un efect. Ajunși la *Air Terminal*, îmi descopăr calități nebănuite de organizator. Iau comanda expediției. Obțin repede o rezervație convenabilă la Oficiul de turism de la *Gara centrală*. Ne instalăm la hotelul *Absalon* din apropiere (19, Helgolandsgade). Cartier exotic, original, care ne redă buna dispoziție. Pentru cine a văzut *Place Pigalle*, anume străzi din Amsterdam și alte „centre", efectul de surpriză este cu desăvîrșire ratat. Deci, în ce mă privește, blazare totală. Observ o monotonie, o stereotipie a provocării care descurajează cele mai bune intenții. Îmi aduc fugitiv aminte de un „pastor" danez, colocatarul meu de la Geneva, a cărui grosolănie naturistă adesea mă exasperase. Orice îndoială este exclusă: ca și Elveția, Copenhaga este și *altceva*, mai ales *altceva*. Mă decid deci s-o „storc" pînă la ultima picătură, s-o explorez metodic, să acumulez cît mai multe noi date posi-

Scanned with OKEN Scanner

bile. Încă o ridicare de cortină în premieră. Este cald, plăcut. Atmosferă destinsă. Vizibilă plăcere de a trăi. Se bea multă bere, turcește, pe trotuare. La unele invitații foarte precise răspund poliglot *not yet* . . . S-ar părea că Hamlet are dreptate: „Este ceva putred în Danemarca".

Helsinki mi-a apărut provincial, placid și aproape gol. Copenhaga, dimpotrivă, face figură de metropolă, vie, populată. Are unitate de stil, mari bulevarde, o piață centrală simpatică, bine proporționată. Ajung în *Radhuspladsen*, prin Vesterbrogade, lăsînd în dreapta *Gara centrală*, parcul *Tivoli*, cinematograful *Palladium*. Fîntînă cu tritoni, o coloană cu doi vikingi sunînd din trompete în formă de coarne de bou. Atmosferă de viață civilă bine stratificată și conservată. Primărie cu două balcoane laterale în semicilindru, cu aspect de lampioane și basorelief central aurit într-o nișă: sfîntul gardian al orașului, pe care nu izbutesc să-l identific. Arhitectură ospitalieră, foarte urbană, de cărămidă. Mă surprinde chiar, în această patrie a vikingilor, aspectul atît de puțin marțial, grav și milităros al edificiilor. Turnul primăriei, mai puțin acoperișul în vîrf de lance, pare o campanilă italiană. Din nou contrastul verde spălăcit-roșu cărămiziu. Un alt turn, de pe Kobmagergade, al vechiului observator astronomic circular *(Runde Tarn)*, cu bustul lui Ticho Brahe plasat simbolic într-o latură, este tot ce poate fi mai străin de principiul donjonului. Ferestre duble în ogivă, o inscripție aurie proeminentă (1642) și, precum la *Giralda* de la Sevilla, un coridor lent în spirală, fără trepte, pînă la terasa superioară. Bun punct de observație pentru cuprinderea circulară, de sus, a întregului oraș.

Neavînd încă nici o indicație și, deocamdată, nici o țintă precisă, plecat doar în recunoaștere, pătrund așa-zisul *Stroget:* o serie de străzi centrale rezervate doar pietonilor; senzație de mare destindere deosebit de atrăgătoare. Nimic din obsesia (atît de provincială) a elegantei, exhibiției, modei pretențioase în deplasările zilnice. Tineretul occidental nu mai poartă decît *blue-jeans* și *tee shirts (Parlez-vous franglais?)*. Mulți saboți. A dispărut teroarea mașinilor, doar un plăcut ron-ron de bună dispoziție citadină. Vitrine de o mare abundență, prețurile Parisului actual. Vitrine întregi cu pipe, un adevărat paradis

Scanned with OKEN Scanner

al fumătorilor. Într-o discotecă, Telly Savalas, *alias* Theo Kojak, la a patra înregistrare. Cinematografele prezintă *Emmanuelle*, *Balul vampirilor* de Roman Polanski etc. Splendide porţelanuri la *Brig and Grondahl*. Artă decorativă daneză greu de evocat în cîteva cuvinte. Este evident că Scandinavia a creat un adevărat stil al interiorului modern, al *design*-ului utilitar. Ceea ce seduce în magazinul *Illum* de pe Kobmagergade, din apropiere, nu este atît opulenţa (foarte reală), cît expoziţia, etalajul, punerea în scenă luminoasă, spaţioasă, decorativă, a raioanelor, dispuse pe patru mari nivele. Cel mai frumos magazin din Geneva nu este nici *Placette*, nici *Grand Passage*, nici *City*, ci *La Boutique Danoise*. Credeam totuşi că este vorba doar de un produs de export. Mă conving că acest spectacol vizual, adevărată vitrină a societăţii de consum, aparţine efectiv actualei faze de dezvoltare a artei decorative nordice. Îmi amintesc fugitiv de o mai veche discuţie din presa noastră despre „frumosul cotidian", pierdută între timp pe drum, de o interesantă (ca temă) *Introducere în estetica industrială* etc. Nu putem ignora, în nici un caz, aceste tendinţe ale civilizaţiei moderne, care fiind forme universale de limbaj nu pot fi clasate în categoria fenomenelor de suprastructură.

La capătul lui Oster Gade, în aceeaşi zonă centrală pedestră, o piaţă ovală, „regală" *Kongens Nitorv*, cu o bordură continuă de coroane de arţari, tunşi geometric, franţuzeşte. La *Bymuseum* („Muzeul Municipal") voi vedea o guaşă de C. A. Lorentzen înfăţişînd aceeaşi piaţă în timpul bombardamentului englez din 1807. Între timp, au apărut băncile, tramvaiele, *Teatrul Regal*, cu două statui tutelare: Ludvig Holberg şi Adam Oehlenschläger. Ce se va juca la acest *Det Kgl. Teater* în stagiunea 1975—1976? Beaumarchais, Tadeusz Rozewicz, Mikis Theodorakis, Edward Bard. Faţadă cam uzată, cam decrepită, cam prea „patinată". Pătrund pe Holmens Kanal, în semicerc, atras mai ales de agreabila pastişă, în stil de palat florentin de Renaştere, care mă intrigă, a *Băncii Naţionale*. Trec pe lîngă statuia amiralului Niels Iuel, care şi-a permis fantezia să cîştige toate bătăliile sale navale la 1 ale lunii, mai, iunie, iulie etc. În spate, *Det Ostasiatiske Kompagni* şi azi în plină activitate, dar — firește — decolonizată.

Scanned with OKEN Scanner

Cartierul devine tot mai comercial, mai administrativ, orientat spre canale și cheiuri. Originală, specimen autentic de baroc nordic, este clădirea *Bursei,* construită în 1624, cu turn-cochilie în spirală, foarte ascuțit, în genul lui *Sant' Ivo* de la Roma, de Borromini. Nervuri de piatră, centură de scoici decorative, fațadă laterală, vitrină de piatră și cărămidă. Este paralelă cu Frederiksholms Kanal, care prinde în bucla sa defensivă întreg vechiul centru al orașului. Impresie nautică, delectabilă. Mulți, foarte mulți pescărușii. Cîteva bărci legate de cheiuri ca la Amsterdam.

Această zonă a orașului combină masivitatea, spațiul liber, curțile interioare și grădinile într-o neașteptată intimitate. Ansamblul a crescut organic, bine proporționat; nici circulația, nici aglomerația pietonilor nu sînt supărătoare. *Holmens Kirke,* tot barocă (1635), este înconjurată de o pajiște-cimitir, cu monumente nordice, aproape anonime; simple pietre runice mai mult sau mai puțin moderne. Monumentul eroilor din 1941—1945, foarte simplu, doar cu o mică coroană sculptată pe un piedestal, n-are nici urmă de ostentație. Regii, firește, au o ținută ceva mai gravă. În fața lui *Christianborg* statuia ecvestră a lui Frederik d. Syvende. Pe soclu trei date: 1803—1848-1863. Palatul, sau mai bine spus întregul sistem de edificii (teatru, muzee, bibliotecă etc.), seamănă izbitor, ca stil și mai ales ca formulă, cu vienezul *Hofburg:* dezvoltat succesiv prin creștere alveolară, celulară, de unde o succesiune de curți interioare și căi de acces sub mai multe arcade. Fațadă masivă, destul de întunecată, ușor ondulată pe laturi, turn cu ornamente baroce, ascuțit, de aceeași culoare verde-pal, ca și acoperișul, adevărată uniformă a arhitecturii daneze oficiale. În spate, o altă statuie, a lui Christian al IX-lea (1863—1906), încă o curte interioară, o esplanadă cu nisip, probabil în vederea unor parade sau carusele. Pe laturi, aproape în potcoavă, vechile dependințe ale palatului regal, azi sediu al parlamentului și al recepțiilor guvernamentale. S-a dezvoltat încet. Dacă *Det kongelige Hoftheater* datează din 1766, ultima construcție a fost încheiată în 1909. Copenhaga are

Scanned with OKEN Scanner

toate calităţile marilor metropole, mai puţin zgomotul şi precipitarea. Episcopul Absalom (1128—1201), întemeietorul oraşului, îşi poate contempla opera, de pe soclul său, cu sentimente legitime de satisfacţie.

Mă reîntorc în direcţia centrului actual, pe lîngă biserica Sf. Nicolai, turn de cărămidă masiv, de cetate. În drum, într-un colţ, restaurantul *Den Gyldne Fortun* include în *menu*-ul său turistic (36 de coroane!) şi... *steak* de balenă. Ce idee! Aş fi preferat de trompă de elefant. Breasla ospătarilor („des rotisseurs") din Copenhaga întemeiată în 1248 are, ce-i drept, privilegii deosebite. În apropiere, descopăr o sucursală a lui *First National City Bank* unde voi încasa (sper) un mic cec providenţial, onorarul unei colaborări la o revistă canadiană de studii literare. Dilemă profundă: „American or Canadian Dollars"? Din nou pe Oster Gade, unde o predicatoare de duminică oferă trecătorilor o mostră de oratorie daneză, întreţăiată de muzica unei fanfare. Vreau să ajung pe Fiol-Strade, să văd *Universitatea, Biblioteca Facultăţii de Filologie,* librării, anticariate. Stradă şi aceasta de pietoni, spre seară foarte puţin frecventată. O serie de somităţi ştiinţifice, de rezonanţă istorică, tronează sub formă de busturi, parcă ar aparţine unei gliptoteci în aer liber. Biblioteca are aspect oxfordian, în stil gotic de cărămidă. Prin ferestre ochesc rafturi masive. Vitrinele anticariatelor sînt pline de titluri ermetice, vreau să spun daneze; dar ici şi colo cîte o copertă mă obligă să-mi scot carnetul: *Die Geschichte der Collage,* de Herta Weschner (cu gîndul la studiile mele despre avangardă), un manual de română de Bagge Ussing, *Rumaens parlor* (Ed. Bargen, 40 coroane). Notez şi cîteva librării: foarte cunoscuta romaniştilor *Munksgaards Boghandel, Arnold Busck,* pe Koebmagergade (se pare cea mai bună din Copenhaga), apoi *Slavistik Boghandel,* pe Valkendorfgade şi *Rosenkilde og Bagger. Catedrala,* în schimb, este decepţionantă: fronton greoi. doric; pare o hală, o bursă, cu un turn pătrat lipsit de orice graţie. Cam aceasta ar fi recolta primei jumătăţi de zi. Destul de satisfăcătoare. Şi la Copenhaga la ora 9 seara este lumină. Pot lua fără dificultate note pe stradă.

Scanned with OKEN Scanner

23 iunie 1975

VIKINGI, INTRAREA LIBERĂ

Doream un salt matinal retrospectiv, pasionant, în lumea vikingilor, la *Notionalmuseet*, mai curînd decepționant, mai bine spus monoton. Explicație foarte simplă: preistoria (daneză, scandinavă) este identică peste tot în Europa. Nefiind specialist, nu pot percepe nuanțele; totul se transformă într-o pastă uniformă, cenușie, de lut ars, silex, fier și bronz. Doar *carul soarelui*, o procesiune rupestră cu un *phallic man* (deci veche tradiție daneză!) și diferite „monezi" din fire, inele și spirale de aur introduc un mic element de varietate și lumină. Atmosferă grea, pietroasă, de ev întunecat. Sălile vikingilor au acompaniament sonor: muzică aspră suflată parcă dintr-un *lur*, vechea trompetă națională în formă de corn răsucit. Într-adevăr, altă lume: violentă, crudă, războinică. Căști, scuturi, săbii, sulițe din abundență. Ca să străbați întreaga Europă, chiar și în zona estică a continentului pînă în părțile noastre (cum indică o hartă), în cîteva bărci iuți și ascuțite, cu cioc întors, trebuia să ai curaj nebun, dublat de un mare instinct de pradă. Într-un anume sens, vikingii au exprimat „imperialismul" în stare pură; sălbăticia lor a fost teribilă, grandioasă și efemeră. Voință de putere nomadă, consumată gratuit, epopee arzătoare făcută scrum. Îmi plac uraganele istoriei, în ele descifrez cel mai eficace sistem de purificare al gunoaielor seculare. Mă fascinează, pe mine care am pasiunea construcției și monumentalului, și această agresiune a efemerului. Vikingii n-au construit de fapt nimic, doar au prădat și pîrjolit: fortărețele lor, circulare, aveau simple valuri de pămînt și pietre. Mormintele? Un trunchi de stejar scobit. Pietrele funerare și runice sfidează orice sculptură, orice stilizare, orice geometrizare. Sînt colțuri de stîncă, pur și simplu rupte, înfipte în pămînt și investite cu cîteva semne primitive. Ne aflăm în plină protoistorie a arbitrarului semiologic. Inscripțiile votive sînt elementare și esențiale: „Thore a ridicat această piatră pentru tatăl său Gunner". Transmițător, mesaj, destinatar. Dar adevăratul „cod" este al posterității.

Scanned with OKEN Scanner

Sălile următoare exprimă, fără îndoială, cea mai puternică ruptură istorică europeană: creştinismul introduce şi în Danemarca voinţa sa de uniformizare; primul stil internaţional al erei noastre distruge din rădăcini spiritul viking. Civilizaţia a procedat peste tot prin omogenizare, standardizare şi suprimarea particularităţilor locale. Tot ce urmează nu mai prezintă decît interes documentar, istoric, adesea anecdotic. Două portrete în *papier mâché* ale lui Luther (1575) şi Erasmus (1596) sugerează o vecinătate suspectă, un *flirt* ideologic dubios, de luat atent sub observaţie. Cine studiază tradiţiile poliţieneşti şi sistemul penitenciar al Europei nordice nu poate rata muzeul de la Copenhaga. Reţin un procedeu foarte practic de fixare al picioarelor condamnaţilor, suspecţilor etc. în găurile scobite a două grinzi, abia cioplite, închise doar cu un piron de fier. Simplu şi solid. Un vast asortiment de instrumente de tortură, securi, butuci, lanţuri. Pentru a se demonstra eficacitatea sistemului ni se oferă chiar şi scheletul unui decapitat, exemplu pedagogic, expus spre convingere *in situ* după toate regulile muzeale. Fotografia numai 1 Kr. Accesibilă. O serie de „curiozităţi" provin din cabinetul regal: statui de femei cu solzi, cameră cu efecte optice (1650) de iluzionism baroc. Barocul trece adesea drept arta Contrareformei. În realitate, el este singurul stil care rupe efectiv monotonia creştinismului prin mici efecte de surpriză. Asimilarea profundă şi rapidă a exotismului, porţelanului chinezesc are aceeaşi explicaţie. Toate muzeele din lume expun de fapt acelaşi grafic în sinusoidă: conformism de lungă durată întretăiat de mici momente de fractură. Apartamente princiare şi căsuţe de păpuşi miniaturale, în genul celor de la Rijksmuseum din Amsterdam. Colecţii bogate de marionete şi jucării. Un întreg apartament rococo poate fi văzut din stradă, spionat discret pe fereastră. A fost demontat şi reconstruit piesă cu piesă. După aceeaşi metodă putem arunca priviri şi în camerele de lucru ale lui Nexö şi Jensen. A . . . mea, îmi place să cred, este încă ferită de aceste indiscreţii. Dealtfel, nici nu cred că voi deveni „exponat", iar ideea de a-mi organiza viitoarea „casă memorială" nu mi-a venit încă. În curte din nou dolmeni, o piatră runică, de data aceasta colorată, de fapt doar o replică etc. Peste tot

Scanned with OKEN Scanner

același ceremonial al muzeelor istorice. Fiindcă peste tot ritmul istoric este, s-ar zice, unul și același: se schimbă doar măștile, într-o succesiune mereu egală cu sine în timp și spațiu.

FIȘE DANEZE

Vizită aproape rituală, tot în grup, la *Det Kongelige Bibliotek*, în fundul unei grădini, cu bazin, într-o latură a lui *Cristianborg*. Intrare pitită sub o mică boltă. Discreție a studiului în liniște și izolare. La intrare, statuia cancelarului Peder Griffenfeld (1635—1699), apoi pe dreapta, sub copaci, a lui Sören Kierkegaard, de Loris Hasselriss: adolescent, melancolic, cu picioarele strînse, adunate, din timiditate. Micul parc pare curtea interioară a unei mănăstiri laice. Aceeași atmosferă de duminică (o explorasem și aseară), aceeași lipsă de agitație. Pe pajiște se face doar puțină plajă. Un termometru enorm la intrare: ieri 25°, azi 23°. Iau, cum se vede, ticul lui Maiorescu, obsedat de temperatură. Încă una din „contradicțiile" sale: glacialitate interioară, căldură exterioară (sau invers).

Dorim să vedem cum funcționează cea mai mare bibliotecă daneză, cum este organizat sistemul de fișiere, sala de lectură, „uzualele". Nici o formalitate. Intrăm și începem să tragem sertarele. După cîteva ore ne confruntăm rezultatele: prezența cărții românești este întîmplătoare, incompletă, aproape nesemnificativă. Scriitorii români nu în cele mai bune ediții, ci în colecții ieftine, de serie, cazul între altele și al lui Macedonski. Dicționarele Academiei există, dar în sala de lectură apare doar *Dicționarul român-german*. Cîteva din revistele Academiei de asemenea, însă numai în limbi străine, săptămînalele literare lipsesc, absență într-un fel explicativă. O fișă roz anunță intrarea *Caietelor*. Victorie! Secția periodicelor, mai puțin abundentă decît la Viena (termen recent de comparație) începe să devină o obsesie: de la un timp pot urmări ultimele numere ale unor reviste mai ales în biblioteci străine. A pretinde că ești „informat", „la zi", devine o mare prezumție. Notez febril o serie de titluri, dar gustul

Scanned with OKEN Scanner

rămîne dulce-amar. Solicitudine deosebită a funcționarilor, mai toți au bărbi blonde. Sînt inițiat în misterul celor două fișiere, pînă în 1950 format din cutii enorme, grele, prinse cu două sîrme groase. Puține amenajări moderne în mobilier, aer vetust de colegiu medieval. Atmosferă care mă atrage. Nu observ nici o figură gravă, „savantă", importantă. Îmi reamintesc de portretul lui Georg Brandes de P. S. Kröger, din *Scandinavian Literature from Brandes to Our Day*, de danezul H. G. Topsöe-Jensen (New-York, 1929): sprijinit cu mîinile pe catedră, cu o imensă cravată albă în *papillon*, ilustrul critic pare timid și colocvial. Deloc cabotin. N-am nici o afinitate cu criticii care urmăresc efecte oratorice.

KIERKEGAARD SUB STICLĂ

În marș forțat pînă la *Kobenhavns Bymuseum* („Muzeul municipal") nu departe de hotel. La intrare, în curte, o machetă a orașului Copenhaga la 1500, asemănătoare — ca dimensiuni și stil — cu cea de la Gand, din *Beffroi*. Muzeu mic, simpatic, deloc solemn, foarte burghez și aproape gol. Gen *Carnavalet*, cu un aer mai accentuat de intimitate, curățenie și civism citadin în desfășurare istorică dar pe spații restrînse. Pardosea neverosimil de lustruită, care-ți inhibă pașii. Expoziție de străzi întregi, prăvălii, ateliere, case, forme, chiar și un cocoș de fier de pe casa lui Andersen. Foarte multe ținte rotunde, pictate, ale unor asociații de trăgători. Sportivitate daneză. La etaj se poate urmări dezvoltarea portului, mijloacelor de locomoție. O sală de banchet, cu o lojă pentru muzicanți, foarte spațioasă și comodă. Reținn o impresie de securitate, opulență calmă și confort. Nu sînt prea departe de definiția spiritului citadin. Foarte multă mobilă și iconografie documentară nu fără analogii cu galeria *Tretiakov* de la Moscova.

Punctul de atracție rămîne, nu numai pentru mine, camera 14, care conține colecția Kierkegaard. Încăpere memorială rece, prea albă, prea plină de vitrine, nu suficient de evocatoare. Foarte puține manuscrise, doar o serie de

Scanned with OKEN Scanner

ediţii şi traduceri, inclusiv în japoneză. Mă atrage biroul, de nuc, înalt, înclinat, cu postav verde, pe care iau — bineînţeles — note. Fac un inventar aproape complet: cheile de la casă, o buclă de păr, o ceaşcă de cafea, un inel, două pipe foarte lungi, o vază. Ce spun toate acestea? Evident, mai nimic. Mai interesante sînt portretele: din profil, cu capul înfundat în redingotă. Pare concentrat, inhibat, vizibil timid. Am încredere în acest creion de tinereţe al fratelui său, Christian. Cînd apare cu joben, ochelari, umbrelă, Sören face figură profesorală, uşor stîngace, puţin ridicolă. Un alt desen de H. P. Hansen, din 1853—1855, deci înainte de moarte, dintr-o colecţie particulară: asemănări izbitoare cu filologul László Gáldi. În sfîrşit, într-o vitrină, şi portretul Reginei Olsen (sînt expuse şi cîteva scrisori), pentru mine foarte edificator: candidă, plată, uşor „gîscă", buze groase, foarte senzuale. De ce această speţă inferioară are şansa de a fi imortalizată cu regularitate? Admit că o glorie tardivă abia mai poate salva cîteva obiecte autentice, de mult împrăştiate. Dar nu mai înţeleg de ce a fost scoasă, totuşi, placa de marmoră de pe mormînt şi aşezată lîngă un perete, pe podea, ca într-o magazie. Acest Kierkegaard conservat doar în cîteva borcane, pus aseptic sub sticlă, este o decepţie.

23 iunie 1975

Ieri, zi plină, metodică, azi oarecare destindere şi nepăsare. Egoismul avid al cunoaşterii este moderat de inerţie, oboseală, de o inevitabilă saturaţie. Imaginile proaspete au nevoie de o minimă ordonare şi sedimentare. În plus, vizită inconcludentă la Ambasadă, după ora închiderii. Este foarte departe, pe Strandagervej, în dreptul fabricii de bere *Tuborg*, care a adoptat deviza *Qui n'avance pas recule*. Caragiale este deci universal şi etern. Cealaltă mare fabrică de bere *Carlsberg* prezintă o altă particularitate: intrare bizară, pseudo-monumentală, portal cu doi . . . elefanţi de piatră şi o inscripţie foarte solemnă: *Laboremus pro patria*. Se pare că există un destin sarcastic al marilor fabrici de bere: cea de la Pilsen, din Cehoslova-

Scanned with OKEN Scanner

cia, își primește vizitatorii printr-un... arc de triumf roman. Să ne imaginăm un cortegiu de burtoși, cu pălării tiroleze și cu halbe de bere în mînă, ieșind triumfal în pas de gîscă de sub *Arcul lui Constantin!* Legătură indisolubilă între bere, grotesc și fenomenul *kitsch.* Însăși ideea dinastiei de berari danezi Jacobsen-Carlsberg de a constitui o gliptotecă este destul de ciudată. S-ar zice că acumularea capitalistă are mai multe afinități cu busturile antice (excelente investiții) decît cu avangarda. La Copenhaga cultura pare a sta pe un butoi de bere.

Transformată, în orice caz, în obiect de reclamă și emblemă turistică este *Mica sirenă* de la Langelinie, donată orașului Copenhaga, în 1913, de berarul Carl Jacobsen. A devenit un adevărat clișeu obsedant, extenuant, în genul lui *Manneken-Pis* de la Bruxelles. Aproape decepționantă, de o melancolie metalică, rece, foarte convențională. Privește absent, în gol, de pe o piatră, sub nivelul cheiului. Abia o descoperim, atît de puțin impozantă și discretă este! Producînd saturație, nu mă miră că un grup contestatar a... decapitat-o cu vreo zece ani în urmă. Mă abțin, firește, de la orice comentarii. Nici fundalul n-o favorizează. Șantiere, rezervoare, epave, două nave de război; decor industrial, prozaic, murdar. Cîte porturi sînt cu adevărat frumoase? În spate, vechea citadelă, *Kastellet,* transformată în parc. O statuie de marmoră, stil Samotrace, perpetuează memoria marinarilor căzuți în lupte. Apoi, în prelungire, *Parcul Churchill.* O fîntînă barocă, foarte acvatică, n-are nici ea o bună perspectivă. Chei și alei agreabile, dar destul de comune. Aproape învinși de platitudinea turistică, vom bea deci și noi o inevitabilă bere pe terasa lui *Langelinie pavillionen,* vom privi în direcția *Micii sirene* (care dealtfel nici nu se vede), vom urmări intrarea vapoarelor în port etc. etc. Situație profund falsă: acte rituale de pură convenție.

Din nou spre oraș, prin Amaliengade, prin curtea palatului regal *Amalienborg.* Este un ansamblu aproape circular, de fapt dodecagonal, în stilul unei piețe tipice secolului al XVIII-lea. Închisă, cu intrări-portal în coloane, destul de glacială, chiar dacă nu lipsită de o anume eleganță. Pare totuși o cochilie artificială, un spațiu abstract, neaderent la mediu. Patru sentinele, cu căciuli negre, de

Scanned with OKEN Scanner

urs, tunică neagră, pantaloni *bleu pétrole*, cu puşca şi mîinile la piept, întreţin un ceremonial pur decorativ. Curtea este complet goală, unul din soldaţi ne priveşte amuzat cu coada ochiului. Curiozitate reciprocă. Îmi amintesc de o caricatură cu două maimuţe care schimbă impresii despre spectatori într-o cuşcă. Una se pronunţă cu aer convins: „Eu o prefer pe blondina din dreapta". Relativitatea punctelor de vedere. La picioare, o providenţială bancnotă de 10 k. suedeze. Detalii anodine pentru amatorii de „viaţă".

TIVOLI

Obosit, cu ritm interior nu prea bine controlat, dispoziţia mea nu este tocmai bună pentru o seară întreagă în *Tivoli*, parc de distracţii în plină Copenhaga, dealtfel promiţător şi simpatic. A fost întemeiat în 1843 de Georg Carstensen, care continuă să-şi primească vizitatorii în stînga porţii principale: facem deci cunoştinţă unui domn prezentabil, între două vîrste, cu barbă marinărească în colier, cu jobenul în mînă, în redingotă de bronz. Aglomeraţie enormă, dar de ţinută sobră, decentă, supravegheată. Mă surprinde chiar lipsa de expansivitate, foiala liniştită, maturitatea acestei „copilării" colective. Poate fiindcă formula combină spectacolul de masă şi distracţia individuală, reprezentaţiile de pantomimă şi *music hall*, cu jocul concentrat, atent, minuţios, la rulete, tombole şi trageri la ţinte. Pe o scenă, echilibrişti, patinori pe rotile, scamatori, dansatori spanioli şi gruzini de contrabandă. Este ceea ce se numeşte aici un *Danish show*. Imaginea pe care o păstrez este de feerie nocturnă, tăcută şi sobră, o combinaţie decorativă de japonezerii, lampioane, ghirlande de becuri colorate şi trepidaţie mecanică, într-o infinită serie de standuri moderne, cu săli întregi de *jukebox* şi *flippers*. Alături, desigur, de toate elementele marelui „bîlci": carusel, *montagne-russe*, roată gen *Prater* etc.

Predomină însă impresia spectacolului caleidoscopic risipit în sute de faţete colorate. De unde o permanentă instabilitate lentă, un fluviu uman care se desface în zeci

Scanned with OKEN Scanner

de braţe, se adună pe aleele principale, în jurul lacului, apoi iar se împrăştie pentru a nu pierde nimic din ceea ce parcul oferă, pe rînd, în toate colţurile sale. *Tivoli* este conceput ca o unitate, cu program şi bilet de intrare, şi acest stil impune, s-ar zice, o disciplină tacită, un reflex de organizare interioară. Aproape de miezul nopţii un foarte sonor foc de artificii, cu pocnituri de petarde şi şrapnele, anunţă închiderea grădinii. Excepţională nu este reacţia propriu-zisă, cît efectul terapeutic al copilăriei jocului şi iluzionismului, ca forme de disponibilitate a conştiinţei. Posibilitatea gratuităţii în proporţie de masă.

24 iunie 1975

BERE ŞI MARMORĂ

Ideea de a constitui o gliptotecă la Copenhaga nu poate fi atribuită decît prestigiului (enorm) al clasicismului. Nimic fundamental clasic în această zonă de ploi şi ceţuri, lipsită de marmoră. Dar cînd mecenatul devine paternalist şi oficial el se îndreaptă din instinct spre valori sigure, verificate, unanim acceptate. În felul acesta, fabrica de bere devine *Ny Carlsberg Glyptotek*, pe bulevardul Andersen, a cărei faţadă încearcă să realizeze un compromis între portalul, colonada antică şi cărămida daneză, tratată în arabescuri ornamentale în relief. Impresie puternică de artificialitate şi confecţie, sporită şi de pavilionul central, cu boltă de sticlă: o adevărată seră cu palmieri, plante ornamentale şi bănci de grădină. În mijloc, fireşte, un mic havuz. În continuare, reconstituirea unui templu antic, în care numai mozaicul este autentic. Colonade, statui. Cópii romane, cele mai multe, din secolele II, III şi IV. O sală întreagă de poeţi, tragici, filozofi şi oratori, pare un adevărat album, o pagină ilustrată dintr-o istorie a literaturii antice. O serie de Afrodite, reci, frigide şi excitante. Prestigiul sexualităţii cenzurate. Amazoane de o integritate corporală desăvîrşită. Deci povestea cu arderea sînului drept nu se confirmă . . . Nu mai puţin de trei Traian, dintre care unul cu braţele tăiate. A cucerit decurînd încă

Scanned with OKEN Scanner

o provincie și acum pozează pentru fotoreporterii imperiali. Un remarcabil Septimiu Sever în bronz. Toată această iconografie antică respiră o mare demnitate, certitudinea unor atitudini umane definitive. A le regăsi peste tot în Europa, chiar și în nord, constituie o demonstrație de universalitate vie, foarte concretă. Clasicism peripatetic. Importantă colecție etruscă; multe sarcofagii policrome, statui funerare în stil de banchet antic. S-ar spune că dialogul și festinul continuă postum în stil familiar. Creștinismul vede în morți doar învinși, damnați, un etern *memento mori*. Doresc o „moarte" verticală, fără crispare.

Numai dintr-o întîmplare, descopăr și cealaltă față a gliptotecii continuată la etaj, în dreapta, de o considerabilă galerie de artă modernă europeană și daneză. Imprudență (dar este exact spus „imprudență"?) de a nu-mi fi cumpărat catalogul chiar de la început. O sală întreagă Rodin dovedește o adevărată producție de export. Cît privesc statuetele lui Degas, ele au fost multiplicate după criterii de-a dreptul industriale: de pe 120 de mulaje găsite în atelier s-au turnat 24 de serii, toate autentice, înmatriculate de la A—Z. A a plecat la *Luvru*, M la *Metropolitan*, R la Copenhaga etc. Din nou, enorma difuziune a impresioniștilor, care au fost capabili să umple toate marile muzee europene și numeroase colecții particulare. Foarte buni Monet, o *Execuție a lui Maximilian*, *Băutorul de absint*, *Baigneuses* de Cézanne, nu mai puțin de 11 Gauguin, printre care celebra *Vahine no te Tiare*, inclusiv trei sculpturi policrome în lemn, văzute doar în reproduceri, o adevărată surpriză. Toate aceste splendide achiziții, în medii aproape nebănuite, s-au făcut — foarte prozaic, dar foarte exact spus — cu bani, numai cu bani, prin mecenatul unor industriași de bere. Cultura, arta, costă bani, un buget oarecare de investiții. Nu se cunoaște un singur exemplu de mare artă colectivă (monumentalitate, colecții, ambianță artistică) în sărăcie. Nici creația individuală, oricîte mituri și texte romantice m-ar contrazice, nu poate coborî sub un anume grad de indigență. Nivelul general artistic, instituțiile, expozițiile sînt imposibile fără abundență economică. Mici, dar apăsătoare reflecții sociologice privind în continuare pînze de Bonnard, Signac, Berthe Morisot, un Toulouse-Lautrec, por-

Scanned with OKEN Scanner

tretul lui Suzanne Valadon, la care mă surprinde inteligența privirii dar și vulgaritatea fizionomiei, un Van Gogh etc. Toată această bere transformată în artă mă încîntă și mă umilește. Într-o sală, o expoziție temporară de icoane bizantine, grecești, rusești, din colecții particulare daneze. Două icoane pe sticlă românești, din secolul al XIX-lea, din Șcheii Brașovului (nr. 47) și Făgăraș (nr. 73), cu indicația „Transsilvansk".

25 iunie 1975

MUZEELE ÎNCHID LA 4 P.M.

Nu văd de ce aș ascunde; accidentul se întîmplă „în cele mai bune familii": nu pot vizita castelul *Rosenborg*, unde se păstrează bijuteriile coroanei daneze și o colecție, se pare, importantă de opere de artă, dintr-un motiv foarte simplu: îmi lipsesc cele 6 coroane pentru bilet. Examinez doar exteriorul acestui *Slot* (1606—1633), document de monarhie civilă, cu două turnuri pătrate și un al treilea la mijloc, hexagonal de stil indecis. Pare o rezidență de provincie, mai curînd confortabilă și modestă, decît princiară și solemnă. Parc întins în spate, unul dintre cele mai mari din Copenhaga. Detaliu notabil: o serie de busturi clasice decorative, de-a lungul fațadei din spate, model probabil al gliptotecii Carlsberg. Două sentinele în kaki, beretă neagră, pușcă ținută matern între brațele aduse la piept. Sînt foarte încîntate că au spectatori, oaspeți numeroși de peste hotare. Mă exprim — după cum se poate observa — într-un elevat stil *O.N.T.*

Ceea ce-mi este imediat accesibil în *Statens Museum for Kunst* din apropiere n-are nimic specific danez, afară, poate, de livrelele roșii ale gardienilor. Deci încă un muzeu de fizionomie și dimensiuni internaționale, care se anunță chiar de la intrare foarte eclectic: doi mari Salvator Rosa (Diogene, Democrit) în imediat contrast, pe peretele opus, cu abstractul Edvard Weil. O statuie de Marino Marini, *Pomona*, își propune să demistifice frumusețea feminină. Ambianță ostilă. Descopăr imediat un

Scanned with OKEN Scanner

bust de Bernini, de o mare finețe a tăieturii: Camilla Barbadori, multe alte nume, teme și stiluri familiare. Sînt grăbit, ochiul nu reține decît „curiozități" evidente sau marile preocupări plastice. Gest intelectual spontan în fața unui Monsù Desiderio, arhitectură fantezistă fantastică, unui fort în ruine, catastrofal, de Magnasco (nu cunoaște totuși Suomenlinna!), unui curios tip de intersexualitate barocă, de tablou răsfrînt în oglindă, de Jan Siberechts (1627—1696), de asociat temei reflexului în apă. Mai notez o femeie foarte exotică de F. Barocci, două bufnițe pe patine, o caricatură simbolică de Adriaern Pietersz de Venne, alte cîteva „fișe" pentru diferite asociații personale. În sfera „clasică", *Pelerinii din Emaus* de Rembrandt, tablou dramatic și intim, Jordaens cu o alegorie foarte *kitsch*, apoi o *Suzana în baie* (cu doi bătrîni în mare vervă) evident încîntată de întîmplare, *Bacul pentru Anvers* probabil necunoscut de Delacroix și Gericault, specialiști în „bărci" și „plute" patetice. Încă o *Vînătoare cu cerbi* de Cranach, după cea de la München. O *Judecata lui Paris*, de același pictor, destul de curioasă: copleșit de dilemă, trîntit în iarbă, arbitrul nu poate decide. Degete scheletice, de cămătar sinistru, la bancherul lui Marinus van Roljmerswaele, încă o cunoștință anterioară de la *Alte Pinakothek*. Copie? Replică? De raportat la Sombart, la studiile sale despre *Der Bourgeois* și începuturile capitalismului modern. Cîțiva Bruegel, predominant caricaturali, în scene de familie și de ebrietate, dar și o *Alungare din templu*. Diferiți Rubens cu totul remarcabili: un *Crist crucificat* cu peisaj urban, o schiță pentru Golgota, un „egumen" cu „obrazul rumen", mai precis un obez *Dominican*, o foarte psihologică *Judecata lui Solomon:* consilieri juridici încruntați, plini de gravitate profesională. Călăul-complice inefabil colaborează la subtila farsă judiciară. Solomon imperturbabil, senin. Mulți olandezi, marine, peisaje, scene de interior, naturi moarte, abundență întru totul firească. Ruisdael de o excelentă ținută. Un Jan Steen alegorico-satiric: un bancher cu pungi în mînă și cu moartea la fereastră. Un portret al lui Descartes de Franz Hals: aproape hilar, aproape bufon, nas proeminent, rictus ironic. Nici o încredere în acest gen de analize fizionomice. În sfîrșit, o foarte bogată colecție

Scanned with OKEN Scanner

de gravuri, xilogravuri și desene, total imprevizibilă, care ar cere — singură — două zile: Dürer, Piranesi (dar și Monsù Desiderio), cu vise arhitectonice turburătoare, Goya, coride (*„Taurii din Bordeaux“*), dar mai ales *Los Capricios*. Expoziție temporară estivală, cu atît mai surprinzătoare.

Încă o descoperire și un contrast imprevizibil: multe săli moderne pline de Braque, Picasso, Juan Gris. O serie de Matisse greu de bănuit că s-ar ascunde la Copenhaga: odalisce splendide, *Le Luxe*, II, un *Autoportret* (1906), alături de portretul D-nei Matisse (1905) etc. Abstractul Maurice Estève are evidentă priză locală. Mult, foarte mult expresionism danez, pentru care ar fi necesară o expertiză specială. Încă o *Judecată a lui Paris* în versiune modernă, de Harold Giersing (1881—1927). De această dată, expertul stă (și mai enigmatic) cu spatele: *suspense* impenetrabil. În spatele muzeului, pe o peluză foarte verde, se face plajă. Iată deci și oameni care au timp, care nu frecventează muzee, care nu sînt grăbiți, nu fac turism intelectual etc.

Obiectivul următor, în același ritm rapid (muzeele daneze sînt, cred, printre cele mai comode din Europa, pentru custozi, bineînțeles), aproape o deziluzie. Punctul cultural de referință rămîne totuși incontestabil: este vorba de muzeul *Thorvaldsen*, acest Canova danez, sculptor național, mai bine spus „oficial“ (1770—1844). Dar cît de prăfuit, de întunecat, plin pînă la refuz de marmoră murdară, afumată, obosită! Accept firește, în acest cadru, regula jocului neoclasic, cu întreaga sa precizie, exactitate, monumentalitate rece, solemnă și lineară. Ar fi fost însă, chiar în avantajul acestei formule perimate, o expoziție mai luminoasă, un stil mai puțin de necropolă, cu pereți mai puțin cărămizii și cu busturi, frize și basoreliefuri ceva mai albe. Impresie violentă de desuet, de ieșire din istorie, de gliptotecă părăsită făcută din mulaje crăpate. Fațadă, firește, de templu grec, vopsită total neatractiv în cafeniu și verde. Orice s-ar spune, decor și sculptură mult prea academică, prea aservită marilor modele care se întrevăd la tot pasul.

Ceea ce nu înseamnă că Bertil Thorvaldsen nu este, totuși, în felul său, un mare sculptor, în sensul cantitativ și

Scanned with OKEN Scanner

tradiţional al cuvîntului: productivitate enormă, tehnică impecabilă, simţ plastic, pasiune profesională. A umple singur doar cu dalta şi ciocanul, galerii, peristile şi săli întregi, într-o nesfîrşită succesiune mitologică, animalieră, istorică, aristocratică, artistică şi literară sfîrşeşte prin a impune; imposibil a bagateliza acest efort masiv şi de durată. Din nou confruntat cu una din dilemele mele profunde: de la un anumit nivel şi dimensiuni ale unei opere, tensiunea creatoare se transformă în valoare dincolo de rezultate. Încep să mă orientez în această strivitoare gliptotecă prin cîteva repere familiare: Burke, Goethe, Horace Vernet, W. von Humboldt, Walter Scott, Oehlenschläger, Holberg, Byron, în mai multe variante: bust roman, statuie, Apollon modern cu carte deschisă în loc de liră, şi cu un *pix* inspirat în bărbie. Cine are nevoie de iconografie documentară de bună calitate este invitat să se adreseze acestei case de încredere. Multe personaje aristocratice, clientela epocii, mulţi ruşi, polonezi. Gigantism monumental, care trece cu dezinvoltură de la lei şi cai la Herkules, Gutenberg, Schiller, apoi la Isus şi cei 12 apostoli, grupaţi într-o rotondă. Pastişe convenţionale, „făcute", dar simpatice, în cîteva medalioane şi basoreliefuri: chiar mă amuză educaţia micului faun tratată în stil de friză. Dar Thorwaldsen era capabil să sculpteze şi o friză de 35 m. reprezentînd intrarea triumfală a lui Alexandru cel Mare în Babilon. Aluzie delicată, discretă, la victoriile lui Napoleon . . . Cam aşa se făcea „propagandă" în 1812.

Din fericire, întreaga „hală de vechituri" se umanizează la subsol: muzeul memorial propriu-zis, cu un fotomontaj foarte bine făcut, cu vitrine de obiecte personale, instrumente de sculptură, săbii, fracuri şi decoraţii, recoltate din abundenţă în patrie, într-o adevărată apoteoză unde se întoarce, în 1838, după 40 de ani de expatriere romană, dealtfel plăcută şi fecundă. Colecţii personale de pictură, gravuri (Piranesi), sculpturi şi mulaje antice. Un bust al lui Marc Aureliu, tînăr, de o rară, uimitoare frumuseţe. Antinous, probabil, nu arăta altfel. Înţeleg acum întreaga poveste. Portretele lui Thorwaldsen sînt mai palide, decît autoportretele sale în marmoră, în mai multe variante, bust antic, statuie drapată în togă, unele cu dalta, altele cu ciocanul de mînă. Cap nordic, leonin, păr

Scanned with OKEN Scanner

bogat, privire ușor ironică, ținută de căpitan de corabie, gest decis, energic, nervos, îl simt din speța Bernini, și acesta sculptor „oficial", papal, dar mult mai dificil și incomod. Sculptorul are la sfîrșitul carierii o consacrare prodigioasă. Debarcarea la Copenhaga ia proporții de eveniment național. Muzeul îl așteaptă, toate planurile sînt avizate, „cercetarea este aprobată ca finanțare", lipsea doar ultimul act al gloriei. Thorwaldsen moare subit, în fotoliul său, în timpul unei reprezentații la *Teatrul Regal*. Istoria nu spune însă și la ce piesă . . .

ASSISTENS KIERKEGAARD

În ciuda unor predispoziții ironice, voiam să duc cu mine în cele din urmă din Copenhaga o imagine cît mai profundă, cît mai interiorizată. Și atunci fac un gest foarte rar: o vizită, spre seară, în cimitirul cel mai important al orașului, în ciuda depărtării și a oboselii. La Paris n-am vizitat, cu ani în urmă, decît *Montparnasse*, iar la *Père Lachaise* n-am fost niciodată. N-am nici o afinitate cu stilul mortuar. Nu-mi plac ceremoniile funebre. Dacă s-ar putea, n-aș participa nici măcar la propria mea înmormîntare.

Păstrez foarte vie imaginea unei lungi alei centrale cu plopi înalți, a unei adevărate păduri de boschete, care aproape acoperă piatra mormintelor. Liniște vătuită de parc des, îndesat, aproape strangulat de vegetație. Dacă n-ar fi existat cîteva indicatoare (dealtfel singure în tot cimitirul, semn de omagiu unic, național) n-am fi descoperit niciodată *H. C. Andersens Grav*, prezentat pe lespedea de granit roșu închis a mormîntului drept *Digteren*, apelativ de descifrat în sens germanic, de „creator". Grilaj de fier, destul de înalt, boschete de tuia, glicinii roșii. Nici o cruce; doar numele, datele biografice (naștere, moarte) și un mic text epigrafic. La 4 august, centenarul morții. Piatra lui Nexö sub un copac este masivă, de culoare tot roșu închis, de aspect runic. „26.6.1889 — 1.6.1934". Ziua de naștere coincide cu data plecării mele din Copenhaga. Monumentul familiei lui Niels Bohr este

Scanned with OKEN Scanner

o piatră în formă de amforă, peste ea o coroană și o bufniță culcată. Ceva mai spațios, la răscrucea unor alei între parcele. Modest, cel mai greu de descoperit, *Sören Kierkegaard Grav*, între patru măcieși, iarbă simplă pe jos, cu trei pietre tombale, dintre care cea superioară a plecat în camera 14 de la *Bymuseum*. Locul rămas liber, adevărată carie, produce o neplăcută impresie de avarie, de tencuială căzută. Mormînt de familie și acesta, deloc îngrijit.

Am cules de fiecare dată cîteva flori și crenguțe, pe care aș dori să le aduc cu mine în țară. Devotamentul pentru adevărații oameni mari (repulsie totală pentru impostură!) simte nevoia unui mic ceremonial de pelerinaj laic. Plec purificat și solidarizat cu destinul acestor creatori. Și, dintr-o dată, simt că nu mai pot fi ironic și că Hamlet n-are dreptate. Nu este adevărat, nu este nimic „putred în Danemarca".

Scanned with OKEN Scanner

SUMAR

Scanned with OKEN Scanner

Prefață 5
Confesiune involuntară 7
Franța 85
Elveția 161
Olanda 235
Belgia 275
Luxemburg 317
Finlanda 325
Copenhaga 347

Scanned with OKEN Scanner

Redactor: VASILE IUGA
Tehnoredactor: A. MOLNAR

Apărut: 1976. Bun de tipar: 02.08.1976. Comanda nr. 1407. Coli de tipar: 23,25. Tiraj: 7000 + 95 ex. broşate. Hîrtia: velină de 80 gr/m². Format: 16/54 × 84. C.Z. pentru biblioteci: 859.0—92.

Tiparul executat sub comanda nr. 322/1976
la Intreprinderea Poligrafică Cluj,
Municipiul Cluj-Napoca, str. Brassai nr. 5—7
Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner

Lei 12,–

EDITURA DACIA

Orientarea fundamentală constă în asumarea și, în același timp, în depășirea a ceea ce aș numi „complexul Dinicu Golescu", latent nu numai în orice călător român cultivat, dar infuz în întreaga conștiință culturală română modernă. Notele acestui „complex" sînt următoarele: 1. Conștiința unei deosebiri foarte variabile de civilizație, cultură, standard economic, moravuri („orînduiala"); 2. Permanentă comparație critică („nu ca la noi"); 3. Impuls de mare progres și reformă prin imitație și emulație, în spirit profund patriotic („luminare", „deșteptare", „folosul neamului"). Definiția lui Dinicu Golescu „speriat" de occident, obsedat doar de aspectele materiale ale civilizației măsurată în „stînjeni" este caricaturală și infirmată de **Însemnare a călătoriei mele făcută în anii 1824, 1825, 1826**, de substanța și orientarea sa ideologică, mereu actuală, fie și ca punct de reper inițial, într-o formă sau alta. **Carnetele europene** se revendică în mod deschis de la această tradiție. În conștiința autorului ele sînt chiar dedicate ilustrului său precursor.

Scanned with OKEN Scanner

Lei 12,–

EDITURA DACIA

Orientarea fundamentală constă în asumarea și, în același timp, în depășirea a ceea ce aș numi „complexul Dinicu Golescu", latent nu numai în orice călător român cultivat, dar infuz în întreaga conștiință culturală română modernă. Notele acestui „complex" sînt următoarele: 1. Conștiința unei deosebiri foarte variabile de civilizație, cultură, standard economic, moravuri („orînduiala"); 2. Permanenta comparație critică („nu ca la noi"); 3. Impuls de mare progres și reformă prin imitație și emulație, în spirit profund patriotic („luminare", „deșteptare", „folosul neamului"). Definiția lui Dinicu Golescu „speriat" de occident, obsedat doar de aspectele materiale ale civilizației măsurată în „stînjeni" este caricaturală și infirmată de **Însemnare a călătoriei mele făcută în anii 1824, 1825, 1826,** de substanța și orientarea sa ideologică, mereu actuală, fie și ca punct de reper inițial, într-o formă sau alta. **Carnetele europene** se revendică în mod deschis de la această tradiție. În conștiința autorului ele sînt chiar dedicate ilustrului său precursor.

Scanned with OKEN Scanner